

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
PETERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTES
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXVI SĒJUMS * ТОМ XXVI

VĒSTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

OTRAIS IZLAIDUMS * ВЫПУСК ВТОРОЙ

RĪGĀ 1959 RĪGA

PSRS AUGSTAKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
PETERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTES
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXVI SĒJUMS TOM XXVI

VĒSTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

OTRAIS IZLAIDUMS ВПЫСК ВТОРОЙ

RĪGA 1959 РИГА

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis,
Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis
prof. *Dr. J. Zutis*, vēst. zin. kand. *V. Kanāle*,
vēst. zin. kand. *A. Salmiņš*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Член-корреспондент Академии наук СССР действительный член академии наук Латвийской ССР
проф. *др. Я. Я. Зутис*, канд. ист. наук *В. Я. Каналэ*,
канд. ист. наук *А. Я. Салминь*

V. *Kanāle*

LATVIJAS REAKCIONĀRĀ BURŽUĀZIJA ĀRZEMJU IMPERIĀLISTU KALPĪBĀ

Buržuāziskā Latvija, būdama ekonomiskā atkarībā no ārzemju imperiālistiem, bija spiesta padevīgi kalpot visiem viņu nodomiem un realizēt viņu plānus.¹

Starptautiskās reakcijas plānos Latvijai bija ierādīta ļoti svarīga vieta. Tā kļuva par placdarmu kara darbībai pret Padomju Savienību, bet kara sagatavošanas periodā tai kopā ar citām Baltijas valstīm bija jābūt par tā saucamo «sanitāro kordonu».

Pretrunas starp imperiālismu un sociālismu un imperiālistisko valstu savstarpējās pretrunas, kas pieauga, sākoties II pasaules karam, vēl vairāk sarežģīja Baltijas tautu stāvokli un pilnīgi pakļāva atkarīgo Latvijas valdības darbību starptautiskā imperiālisma interesēm. Tāpēc tikpat kā nevar runāt par kaut kādu Latvijas valdības iekšējās vai ārējās politikas patstāvību; tās politika bija pakļauta imperiālistisko valstu plāniem, kurus realizēja hitleriskā Vācija, gatavojot karu pret PSRS.

Līdzās buržuāziskās Latvijas atkarībai no ārzemju imperiālistiem pastāvēja zināma tās «neatkarība», kas bija vajadzīga, lai slēptu īsto atkarību. Piemēram, tādos sīkos jautājumos, kā «Kultūras parka» izbūvē, atsevišķu ekskursiju organizēšanā uz ārzemēm un tamlīdzīgos pasākumos, vārdu sakot — tādos jautājumos, kur netika dziļāk skarta valsts saimniecība vai politika, ar šķietamu rīcības brīvību slēpa Latvijas buržuāzijas kalpību ārzemju imperiālistiem.

Ulmaņa fašistiskā valdība, realizēdama visreakcionārāko, visšovinistiskāko, visimperiālistiskāko finanšu kapitāla elementu diktatūru un kalpodama ārzemju imperiālistiem, centās apgalvot, ka tās darbība it kā saskanot ar tautas interesēm.

Ideoloģisku pamatojumu savai rīcībai Latvijas fašisti atrada

¹ Šinī rakstā tiek apskatīta tikai Latvijas buržuāzijas kalpība ārzemju imperiālistu politikas realizēšanā Latvijā, neskarot ekonomisko atkarību un svešzemju imperiālistu savstarpējo cīņu atkarīgās Latvijas izmantošanas dēļ.

Hitlera diktatūras teorijā, kas izpaudās «visus aptverošā nacionālismā, vienotā valstī un antisemitismā».

Latvijas buržuāzija plaši lietoja nacionālšovinistiskās demagoģijas metodes, lai slēptu tautas masām savu nodevīgo politiku.

Par buržuāziskās Latvijas «nacionālās» teorijas izejas punktu kļuva šovinizms. Buržuāzijai tas izrādījās par visspēcīgāko ieroci visas latviešu tautas «apvienošanai», tāpēc tā skaļi proklamēja Latvijas atbrīvošanu no krievu un vācu kultūras un vēl skaļāk klaigāja par savas nacionālās kultūras «uzplaukumu», it kā tikai fašisms būtu radījis iespējas attīstīties nacionālai kultūrai.²

Fašistiskās diktatūras prettautiskā politika atspoguļojās visās latviešu tautas materiālās un kultūras dzīves nozarēs.

1939. gadā, kad hitleriskā agresija sāka virzīties tālāk uz austrumiem un tuvojās Baltijas valstīm. Ulmaņa kliķe, pretēji visas tautas interesēm, pastiprināja sakarus ar hitlerisko Vāciju. Slēpjoties aiz demagoģiskām frazēm par neitralitāti un draudzīgām attiecībām ar kaimiņvalstīm, Latvijas fašisti palielināja bruņošanās izdevumus, pastiprināja teroru pret latviešu tautas patriotiem, kas cīnījās pret Hitlera agresiju un, lai maskētu fašistu īstos mērķus, izvērta plašu propagandas darbu, sekmēja ārzemju imperiālistu darbību Latvijā.

Vispirms Latvijā aktivizējās hitleriešu darbība fašistiskās Vācijas interesēs. Hitleris, ieguvis rīcības brīvību austrumos, pārvērtā Latviju par Vācijas īpaša veidā koloniju. Uz vietējo iedzīvotāju fiziskas iznīcināšanas un izspiešanas rēķina vācu fašisti plānoja rast Baltijā plašu telpu vācu baroniem, atgūt kādreiz kolonizētās zemes un verdzināt latviešu zemniekus.³

Vācijā izdeva milzīgi daudz dažādas literatūras, kas centās «teorētiski» vēsturiski un ekonomiski pamatot Vācijas koloniālos plānus Baltijā. Kēnigsbergas Universitātes profesors Fridrihs Leziuss savā grāmatā «Vācija un austrumi» atklāti rakstīja, ka Padomju Savienības attīstība apdraud Vācijas totālo drošību, tāpēc, lai nodrošinātu Vācijai attīstības iespējas, Baltijas valstis

² «15. maijā no jauna pavēra vārtus latvju radošam garam... lai nodibinātu savā latviskā mājā arī savu latvisko kārtību... Mēs pateicam: nav vairs svešu teoriju, nav vairs doktrīnu un formulu, — ir tikai Latvija un latvju tauta, tā tagad pati lems par savas dzīves formu». Sk. K. Ulmaņa runa 1936. g. 15. maija svinīgajā aktā Nacionālā operā. «Trešais gads», 127. lpp.

³ Kā zināms, jau 1917. gadā vācu armijas virspavēlniecība ģenerāļa Hindenburga vadībā izstrādāja projektu, kā kolonizēt Baltijas zemes ar vāciešiem. Pēc šā projekta bija paredzēts Latvijā un Lietuvā novietot vairāk nekā 2 miljoni vācu kolonistu uz vietējo iedzīvotāju (lietuviešu un latviešu) izspiešanas un iznīcināšanas rēķina. Kad Latvijā varu sagrāba fašisti, šeit paverās jaunas perspektīvas vāciešu uzkundzēšanās centieniem. Fašistiskās diktatūras pēdējos gados ar tiešu Latvijas fašistu atbalstu hitlerieši sāka plaši realizēt savus plānus, nekautrēdamies pat atklāti deklarēt savus mērķus un nodomus.

nevarot palikt patstāvīgas, jo patstāvība esot šķērslis Vācijas koloniālajiem plāniem Baltijā. Tāpēc Vācijai «jānodibina kundzība visā Baltijā un neželīgi tā jāpārvalda, tā kā romieši pārvaldīja savas provinces.⁴

Hitlers savā grāmatā «Mein Kampf» konkretizē šo prasību, uzsverdams: «Ja gribam iegūt Eiropā jaunās zemes, tad jaunajai vācu valstij vajag virzīties uz priekšu tā, kā to darīja kādreizējie ordeņa brāļi, lai ar vācu šķēpa palīdzību atbrīvotu ceļu vācu arklam.⁵

Visa hitleriešu darbība liecināja, ka Vācijai attiecībā uz Baltiju bija sava «maksimālā» un «minimālā» programma, kas sprauda uzdevumu sagrābt Baltijas zemes un tās izmantot par placdarmu cīņā pret PSRS. «Minimālā» programma aprobežojās ar muitas ūniju un Baltijas ekonomisku pakļaušanu, bet «maksimālā» programma paredzēja pārvērst Baltiju par karalauku, izveidot aktīvu placdarmu Baltijas jūras austrumu piekrastē un visas vietējās tautas pakļaut vācu kolonizatoriem.

Lai to droši sasniegtu, fašisti jau sāka izvirzīt konkrētas prasības Latvijas «patstāvīgajai» valdībai attiecībā uz savu valdījumu paplašināšanu. Tā vācu baroni, saņēmuši norādījumus un instrukcijas no sava «firera», 1939. gada martā Cēsīs sasauca vācu baronu konferenci. Konferencē tos reprezentēja 60 delegātu, no kuriem 15 bija iebraukuši no Vācijas ar speciālām instrukcijām. Konferencē apsprieda jautājumu par Baltijas vāciešu prasību iesniegšanu Latvijas valdībai. Konference nolēma prasīt, lai tiktu atdotas vāciešiem visas tās zemes, kas tiem kādreiz agrāk piederējušas. Šo jautājumu sagatavojot, speciāli tika izstudēta katras latviešu saimniecības vēsture, lai «noteiktu», vai tā ir vāciešu vai latviešu zeme. Bet pseidozinātnieki centās teorētiski pamatot un «pierādīt», ka vāciešiem ir lielākas tiesības uz zemi Latvijā nekā latviešiem. Vācieši prasīja:

1) neaprobežot Latvijas vāciešiem iespējas iegūt nekustamus īpašumus; nesašaurināt, bet paplašināt vācu firmu dabrību Latvijā;⁶

2) piešķirt vācu biedrībām un organizācijām ricības brīvību un pilnīgu vācu skolu autonomiju Latvijā;

3) neierobežot koncesiju skaitu vietējai vācu preseī un atcelt cenzūras noteikumus no Vācijas iēvedamai literatūrai;

4) piešķirt vāciešiem pašvaldības tiesības tajās vietās, kur tie

⁴ Citāts no Немо. Германский фашизм в Прибалтике, Sk. «Мировое хозяйство и мировая политика», 1933., Nr. 11—12, 173—174. lpp.

⁵ Adolf Hitler. «Mein Kampf», München, 1942, 737. lpp.

⁶ Pēc likuma Latvijā sveštautiešiem nebija piešķirtas tiesības iegūt firmas vai kādus citus lielus īpašumus, bet vāciešiem tas tika atļauts. Turklāt šim nolūkam Vācija asignēja speciālus līdzekļus, lai stiprinātu vāciešu ekonomisko stāvokli Latvijā.

dzīvo kompaktā masā.⁷ Šo punktu papildināja piezīme, ka te neesot svarīgs vācu tautības iedzīvotāju skaits un, salīdzinot vācu iedzīvotāju skaitu ar pārējām tautībām, jāizslēdzot no latviešu tautības iedzīvotāju skaita garnizona karavīri un tie ierēdņi, kas attiecīgajā pilsētā vai apvidū esot «svešs elements».

Šis prasības «zinātniski» pamatoja Rīgā pastāvošā vācu vēsturnieku biedrība «Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde». Tās loceklis pseidovēsturnieks Lence priekšlasījumā «Vienas mazas pilsētas bioloģija», minot «vēsturiskus» datus, mēģināja pierādīt, ka Cēsis ir vācu pilsēta, jo līdz XIX gs. minētās pilsētas iedzīvotāju vairākums esot bijuši vācieši; tagad tur esot daudz «svešu elementu», kas ienākuši pilsētā un strādājoši par ierēdņiem, bet ko nevar pieskaitīt pie pilsētas pamatiedzīvotājiem.

Vācu avīzē «Berliner Börsen Zeitung» kāds Jakobs Johans rakstā «Letlands Geschichte» saka: «Latvijas pilsētās un laukos visur redzami pieminekļi, ka šī zeme četrus gadsimtus piederējusi Vācijas valstij un 700 gadu bijusi saistīta ar vācu dzīvi, saimniecību un kultūru... Latvija pieskaitāma rietumiem un ir tāda pati kā valsts (Vācijas) austrumu province. Še visur rodama brīva telpa, jo uz laukiem vienu kvadrātkilometru apdzīvo 14,9 iedzīvotāji, turpretim Saksijā — 600».⁸

Cits laikraksts «Deutsche Arbeit», ko Berlīnē izdeva «Verlag Grenze und Ausland», 1938. gadā rakstā «Baltischer Kampf um die Scholle» izsakās: «Vācu mērķis bija še (Latvijā) kolonizēt zemniekus.»⁹

Tādus prātojumus var atrast katrā vācu izdevumā, kur skarts Baltijas jautājums. Vācieši ne tikai atklāti deklarēja savus mērķus attiecībā pret Latviju, bet vajadzības gadījumā nekautrējās piedraudēt Latvijas «neatkarīgajai» valdībai par nelaipnu izturēšanos un kontrolēja katru Ulmaņa valdības soli un izteikto vārdu.

Latviešu tautas kādreizējie kakla kungi redzēja, ka tauta nesamierināsies ar hitleriešu okupācijas režīmu, ka tā cīnīsies visiem spēkiem un būs nopietns šķērslis Vācijas tieksmēm spiesties tālāk uz austrumiem. Vācu avīzē «Berliner Börsen Zeitung» 1939. gada janvārī lasām: «Jaunsaimnieki ir tas elements, kas visvieglāk padodas komunisma ietekmei. Čehoslovākijas krīzes laikā varēja vērot, cik Latvijā tomēr vēl liela ir komunisma ietekme un ka valdībai tas nopietni jāievēro. Kā pilsētās, tā arī attālākajos novados sarkanais velns draudoši ir pacēlis dūri. Nepieciešams vairāk pastiprināt Vācijas politisko spēku, lai rastu pretspāru pret

⁷ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 922.

⁸ «Berliner Börsen Zeitung», 1939., Nr. 7.

⁹ «Deutsche Arbeit», 1938., 12. decembris.

draudošo nelaimi.»¹⁰ Tāpēc hitleriskā Vācija izvērtā plašu propagandas darbu par Latvijas pievienošanu Vācijai. Tā organizēja stipru balstu iekšzemē Latvijas okupācijai.

Hitleriešu partija (NSDAP) izstrādāja sīkus noteikumus, kā veikt propagandas darbu un sagatavot Latviju pilnīgai okupācijai. Sevišķi tajās valstīs, kur kaut cik neliels procents iedzīvotāju bija vācu tautības un vēl bija saglabājušās kaut kādas vācu «kultūras» paliekas, šī propaganda noderēja par NSDAP darbības balstu. Šajā ziņā Latvijā bija ļoti labvēlīga augsne NSDAP darbībai.

Hitlerieši Latvijā rīkojās kā mājās. Tieši šeit vācu NSDAP nodaļas darbība ieguva vispusīgu raksturu. Pēc pašu vācu NSDAP propagandas nodaļas atzinuma, darbs vislabāk sekmējās tajās valstīs, kur vācu tautībai bija zināmas privilēģijas un kur tā darbojās zināma likuma aizsardzībā. Šāds apstākļus vācieši Latvijā bija iekarojuši ar savu ekonomisko kundzību.

Lai gan Latvijas ekonomiskā un politiskā atkarība no Vācijas bija neizmērojama, tomēr Latvijas tieša tūlītēja okupācija no Vācijas puses būtu atdūrusies uz lielu tautas pretestību. Latviešu tauta bija saglabājusi atmiņā senās pagātnes vācu kolonistu zvērības pret vietējiem iedzīvotājiem. Vācu kolonistu saujņas 700 gadu jūga sekas vēl bija jūtamas visā tautas dzīvē. Tās bija pārāk dziļi iegūlušās tautas atmiņā, tās nevarēja tik ātri iznīdēt, tāpēc vācu fašisti uzsāka plašu aģitācijas darbu latviešu tautas vldū.

Šim nolūkam Latvijā darbojās vācu fašistiskās hitleriešu organizācijas, kuru skaits sasniedza neticamus apmērus.

Kaut gan Latvijā pēc statistikas ziņām dzīvoja tikai 62000 vāciešu, te darbojās ļoti liels skaits visdažādāko vācu organizāciju un biedrību. Rīgā vien pēc Politiskās pārvaldes ziņām bija reģistrētas legālas 66 fašistiski noskaņotas vācu organizācijas un biedrības,¹¹ Liepājā — ap 30, Kuldīgā — 14 organizāciju utt. Starp tām bija vācu pilsoņu biedrība, vācu jaunatnes, vācu studentu un citas savienības un biedrības, kuras apvienoja un vadīja Baltijas vācieši. Berlīne vācu fašistisko organizāciju darbībai asignēja milzīgas summas. Tā 1938. gadā vācu organizācijas Latvijā saņēma 467000 latu, nerunājot par naudas līdzekļiem, ko atvēlēja dažādas vācu firmas pašā Latvijā.

Bez minētajām organizācijām Latvijā darbojās arī Vācijas nacionālsociālistu partijas ārzemju nodaļas vienība, kuras priekšgalā atradās pazīstamais Latvijas rūpnieks, Slokas celulozes fabrikas direktors, Hitlera izlūkošanas dienesta darbinieks Espš.

Šīm organizācijām piederēja neierobežots skaits klubu, skolu,

¹⁰ «Berliner Börsen Zeitung», Berlinē 1939., Nr. 7.

¹¹ Latv. PSR IeM CVA, Nr. 3235, apraksts Nr. 1, lieta Nr. 629.

teātra biedrību, dažādu citu izglītības un zinātnes organizāciju, firmu utt.

Visas vāciešu «pamatotās» prasības Ulmaņa kliķe atbalstīja un deva vāciešiem tiesības ieņemt vadošas vietas gan lauku, gan pilsētu pašvaldībās. Vācieši ieņēma ievērojamu vietu Latvijas saimnieciskajā un politiskajā dzīvē; tas sekmēja visu fašistisko organizāciju darbību, kuru nolūks bija sagatavot Latvijā «piekto kolonu», kas atvieglotu Latvijas okupēšanu.

Vācu fašisti, ieguvuši pilnīgu rīcības brīvību, demonstratīvi uzsvēra savu piederību Vācijai un gatavošanos tai pievienoties. Dažādu reakcionāru jubilejas svētku rīkošanai tie piespieda Ulmani un viņa kliķi organizēt valsts pārvaldes aparāta līdzdalību vāciešu pasākumos. Baltijas vāciešu savienība kopā ar visām blakus organizācijām kļuva gandrīz vai par īsto saimnieku Latvijā. Labākās ēkas, klubi, teātris tika nodoti šās savienības rīcībā pretvalstiskai darbībai. Melngalvju namā sistemātiski notika vācu nacionālšovinistiskās propagandas sarīkojumi ar Hitlera instruktoru tiešu līdzdalību, kur tika propagandētas vācu fašistu idejas par kara nepieciešamību, lai iekarotu pasaules kundzību, par Latvijas vācisko būtību, par tās pievienošanu Vācijai. Tā 1938. gadā Melngalvju namā notika vakars, veltīts par nacionālsociālistisko kustību kritušo cīnītāju piemiņai, un sarīkojums «landesvēra 20 gadu dibināšanas atcerei», kurā vācu fašisti deklarēja savas tiesības uz Latvijas zemi, un to, ka šai austrumu nomaljoslai vispār jāapzinoties sava piederība Viduseiropai un rietumzemju tautu apvienībai. «Tas ir vēsturiski piepildīts vācietības ieguvums,» — deklarēja vācu nacionālsociālisti, «jo itin visa Austrumeiropa ir veidota vācu spēkiem un slacināta vācu asinīm. Līdz ar dažādām un tomēr tik radnieciskām tautām tā tapusi par daļu no vācu dzīves telpas. Vācu dinamika noteic šīs telpas ceļu. Viduseiropas austrumdaļas tautas un valstis kopš gadsimteniem ir saistītas ar Vācijas likteni, neraugoties uz to, vai viņi to grib atzīt par pareizu vai ne... (Völker und Staaten Ostmitteleuropas sind so seit Jahrhunderten an deutsche Schicksal gebunden, ob sie es Wahr haben wollen oder nicht).¹²

Sos referātus un rakstus dzirdēja arī Ulmanis kopā ar saviem rokaspuīšiem, kuri piedalījās šajos sarīkojumos un lasīja vācu periodiskos izdevumus, kas iznāca uz vietas vai milzīgā daudzumā pienāca no Vācijas propagandas darba vajadzībām. Latvijas fašisti, pārdevuši paši savas tautas dzimteni, piedevām kļuva par svešzemju imperiālistu kalpiem un izpildīja katru Hitlera vēlēšanos, vienalga, «vai tas patika vai nepatika» Latvijas varasvīriem.

¹² Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, liela Nr. 632/5, 20. lapa.

Vajadzības gadījumā hitlerieši atgādināja, ka fašistu vara Latvijā pastāv, pateicoties Vācijai. Vācu avīze «Deutsche Arbeit» raksta: «Ja tagadējais autoritārais režīms Latvijā pastāv, tā ir nacionālsociālistu ideja un to radīja vāciskā pagātne. Vāciskā pagātne turas stingri, saprot lielo problēmu un izpilda tagadnes uzdevumus.»¹³

Fašistiskās propagandas vajadzībām Rīgā un citās Latvijas pilsētās tika dibinātas dažādas izglītības un zinātnes biedrības, kas kopā ar Latvijas tautas nīknākajiem ienaidniekiem — buržuāziskajiem nacionālistiem meklēja zinātniskus «pamatojumus» vācu krustakara gājienu pret austrumiem un Latvijas apvienošanai ar Vāciju. Rīgā pastāvēja t. s. Herdera institūts, kurā «zinātnieki» nodarbojās ar «Latvijas vācisko pagātņi». Šajā sakarā 1939. gadā tie izdeva grāmatu «Baltische Lande», ko bija paredzēts izdot četros sējumos; tā kā tuvojās «Latvijas pastāvēšanas» 20. gadadiena, tad vispirms izdeva šā darba ceturto sējumu «Der Bolschevismus und die baltische Front 1918—1919», jo tajā varēja plašāk izvērst pretpadomju propagandu, iztirzāt jautājumu par «lielinieku apdraudētajiem rietumiem».

Hitleriskās Vācijas valdība asīgnēja lielas subsīdijas vāciešu apmācībai Latvijā. Rīgā sarīkoja kursus, kuru baze bija Berlīnes politiskā augstskola «Hochschule für Politik». Pēc Vācijas sūtniecības preses atašeja Vēbera paziņojuma šie kursi Rīgā tika sarīkoti, «lai palīdzētu šejienes vāciešiem izprast tagadējās Vācijas garu, centienus un mērķus.»¹⁴ (Pasvītrojums mans — V. K.). Kursos nolasīja lekcijas par tematiem: 1) «Vācijas kultūras ceļi», 2) «Vācijas ārējā politika pēc 1933. gada un žīdu problēma», kurā bija mēģināts pierādīt, ka Vācijai nepieciešama Baltija, 3) «Nacionālsociālisma tautiskais pamats», 4) «Valsts un partijas uzbūve» u. c. Šo lekciju nolasīšanai Rīgā ieradās Berlīnes universitātes profesori, kā arī tika pieaicināti «redzamākie» Latvijas universitātes mācību spēki. Visas šīs lekcijas ar krasi izteiktu Vācijas nacionālšovinistisko propagandu tika plaši popularizētas ārpus akadēmiskajiem kursiem.

Lai aktivizētu gestapoviešu darbību Baltijas valstīs, pievērsot galveno uzmanību šīs darbības centram Rīgai, Vācijas nacionālsociālistu partijas ārzemju organizācijas nodaļas pārvalde nolēma sūtīt uz Latviju Pomerānijas SĀ grupas vadītāju (Obergruppenführer) Dr. Benneki, lai tas šeit uzstātos ar priekšlasiņumiem un runām. Ieradies Latvijā, Benneke apbraukāja Jelgavu, Ventspili, Liepāju un citas pilsētas, kur ārpus oficiālajiem refe-

¹³ «Deutsche Arbeit», 1939., 12. decembris.

¹⁴ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 632/5, 34. lpp.

rātiem noturēja instruktīvas gestapoviešu sanāksmes un deva Hitlera norādījumus turpmākajai rīcībai Latvijā.¹⁵

Vācijas propagandas ministrijas darbinieks Dr. Bormans, kas Latviju apmeklēja 1939. gadā, lai veiktu līdzīgu uzdevumu, kāds bija Dr. Bennekam, savās instruktīvajās runās uzsvēra, ka «Vācijas valsts stāvoklis» atkal prasa nodibināt veselīgu un visu spējīgu «bruņinieku garu», lai apspriestu ne visai ievērojamo, bet tomēr pastāvošo svešu tautību — igauņu, latviešu, lietuviešu pretestību.¹⁶ Dr. Bormans sasauca «aktīvi strādājošo vāciešu» konferenci, kurā nodibināja īpašu spiegu vienību «Baltenschar». Šīs vienības locekļi pēc stingra Dr. Bormanā rīkojuma nekādā ziņā nedrīkstēja uzstāties atklātībā; tiem bija aizliegts valkāt formas tērpus, organizēt gājienus, demonstrācijas — viņu uzdevums bija visstingrākajā slepenībā spiegot. Organizācijas vadību uzdeva pārbaudītā spiegam, koku un būvmateriālu lieltirgotavas īpašniekam Rīgā, Herbertam Steineram, kas bija cieši saistīts ar vācu sūtniecību. Par viņa palīgiem kļuva Ratgens, ceļojumu biroja pilnvarotais Rīgā un sakarnieks starp Berlīni un Rīgu Dr. fon Hofs, kas pastāvīgi braukāja starp Rīgu un Berlīni, kārtodams importa un eksporta darījumus.

Vācijas agresijas sagatavošanā liela loma bija arī t. s. «tūristiem», kas ieradās Latvijā lielākā skaitā. No Vācijas Rīgā 1939. gada 27. maijā ar kuģi ieradās 700 tūristu, 28. maijā — 160, 19. jūlijā — 900; 27. jūlijā — 110, 1. augustā — 510, 9. augustā — 580 utt.

Lūk, kāds «tūristu» daudzums no Vācijas interesējās par Latviju, kaut vai tikai četros mēnešos!

Spiegošanas darbu Latvijā veica katrā uzņēmumā, katrā fabrikā Hitlera aģentu nodibinātās šūniņas. Ar dažādām labdarības organizāciju izkārtņēm šurp brauca spiegu grupas, kas veica izlūkošanas darbu Latvijā un ar vietējo sakarnieku starpniecību Padomju Savienībā. Sākot ar Vācijas sūtniecības darbiniekiem un beidzot ar jaunatnes organizācijas «Volksschaft» locekļiem, gan pa pastu, gan ar tiešiem sakarniekiem Berlīne saņēma vissīkākās ziņas par Latvijas saimniecisko un politisko stāvokli, vispār informāciju par katras fabrikas, katra rūpniecības uzņēmuma, katra veikala darbību. Tā Vācijas kara atašejs Rīgā Senkenbergers, būdams Vācijas armijas izlūkošanas dienesta virsnieks, Latvijā atradās tāpēc, lai, uzdodamies par sūtniecības darbinieku, veiktu savu galveno uzdevumu, proti, izstudētu Latvijas vietējos apstākļus un novērotu iekšējās dzīves norisi. Latvijas Iekšlietu ministrijas arhīva materiālos lasām: «Senkenbergers Latvijā nodarbojās ar Latvijas iekšējās dzīves

¹⁵ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 781, 6. lapa.

¹⁶ Turpat.

jautājumiem, kā arī interesējās par aģentūru Padomju Krievijā un tās darbību. Tāpat viņš vāca ziņas par Baltkrievijas un Ļeņingradas kara apgabaliem un sekoja Baltijas un PSRS atjēcībām.¹⁷

Tādus pašus uzdevumus izpildīja Vācijas sūtniecības sekretārs Štokhammers, kas sekoja visiem dzīves jautājumiem un sadarbībā ar vācu sūtņiem organizēja spiegu grupas visā Latvijā.

Visi minētie un citi atašeji savā darbībā balstījās uz pastāvošo spiegu tīklu. Ievērojama loma bija ierādīta vietējā vācu laikraksta «Der Reichsdeutsche» redaktoram Haraldam Nicam, kas sistemātiski informēja visas Vācijas avīzes un «gestapo» par katru notikumu Latvijā.

Šādu uzvārdu varētu minēt bezgala daudz; tie visi liecina par plašo spiegu tīklu Latvijā, ko hitlerieši organizēja bez kādām grūtībām.

Hitleriešu propagandas un darba vajadzībām un «gestapo» darba organizēšanai no Berlīnes pienāca neierobežots daudzums dažādas literatūras, instrukciju, lēmumu. Katra Hitlera runa Latvijā tika plaši popularizēta. Lai gan formāli tādas organizācijas bija aizliegtas, tomēr paši Latvijas valsts ierēdņi ar savām rezolūcijām nosūtīja Hitlera instrukcijas un norādījumus visādām vācu organizācijām, kas pavisam atklāti uzstājās pret Latvijas valsti un uzskatīja to par Vācijas provinci, kurā agri vai vēl — kā uzsvera hitlerieši — vāciešiem jāklūstot par pilnīgiem saimniekiem. Tāpēc vācieši dibināja gan skolas, gan kursus, gan biedrības, kur sagatavoja darbiniekus saimniekošanai Latvijā.

Vācu organizācijas Latvijā ar atklātu hitleriskās Vācijas atbalstu attīstīja fašistiskās Ulmaņa diktatūras laikā vēl nekad neredzētu aktīvu vācu nacionālšovinistisko darbību, dienu no dienas veica nemitīgu fašistisko propagandu par hitlerisko Vāciju, organizēja militāras nometnes, karaspēka vienības, trieciennieku kolonas. Visas vācu ģimnāzijas, klubi un biedrības Latvijā pārvērtās par fašistu aģitācijas perēkļiem, par trieciennieku nodaļu organizēšanas maskētiem punktiem. Aiz labdarības un zinātnisko iestāžu karogiem slēpās vācu fašistu spiegošanas līdzda.

Tādējādi hitleriskā aģentūra dibināja Latvijā savu «piekto kolonu», kuras uzdevums bija — vajadzīgā momentā radīt valstī iekšēju sprādzienu, sagatavot labvēlīgus apstākļus Vācijas iebrukumam.

1939. gadā jau pilnīgi bija noformēti vairāki trieciennieku pulki. Tā Karalaučos Kazdangas barona ģenerāļa Manteifeļa va-

¹⁷ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 781.

dbā bija sakomplektēti trīs trieciennieku pulki, kas izveidoja t. s. Baltijas «dzelzs divīziju».¹⁸

Neskaitāmas vietējo vācu biedrību delegācijas ļoti bieži brauca uz Vāciju, lai piedalītos dažādos hitleriešu sarīkojumos, instrukcīvās sanāksmēs, sapulcēs, konferencēs un saņemtu konkrētus norādījumus savai darbībai Latvijā. Tāpat Hitlera aģenti, maskēdamies ar komisijām, delegācijām un kā sūtņi, ieradās Latvijā, lai nodarbotos ar tās okupācijas sagatavošanu un pastiprinātu savu ietekmi Latvijas iedzīvotājos.

Lai gan Ulmaņa valdība paklausīgi izpildīja katru vāciešu prasību, tomēr hitlerieši nekautrējās izteikt «protestu» par visniecīgāko jautājumu, kas skāra viņu darbības sfēru. Piemēram, 1938. gada 27. janvārī laikraksts «Rīts» bija ievietojis rakstu «Sveštautiešu saimnieciskā iespaids iznīcināšana Vācijā», kur runa bija par dažiem saimnieciskiem jautājumiem un par ebreju stāvokli Vācijā. Nākamajā dienā pēc minētā raksta parādīšanās pie ministra Alfrēda Bērziņa ieradās Vācijas sūtnis Latvijā Šaks un izteica savu protestu pret avīzē publicēto rakstu. Šaks iebilda pret Hitlera vārda minēšanu minētā raksta ietvaros un pret dažiem izteicieniem, kas it kā pauda ironisku nostāju pret Hitleru, kā, piemēram, «Hitlera triumfālais brauciens!... Jauns bīstams bumbas sprādziens»... utt. Šaks izteica brīdinājumu Latvijas valdībai, ka reizē ar redakciju arī tā esot atbildīga par minētajām frazēm.

Vācu avīze «Deutsche Allgemeine Zeitung» 1938. gadā rakstīja: «Tautieši ir apvienojušies un nevienam nav tiesības še ko mainīt. Kā apvienota tautas grupa Latvijas vācieši ir gatavi ar visiem sadarboties un lojāli izturēties pret tiem, kas viņiem sniegs roku. Nav tomēr tādas varas pasaulē, kas vācietību no šīs zemes (t. i. Latvijas — V. K.) vēstures izvītros vai apstrīdēs tās nākotni...»¹⁹

Latvijas sūtnis Vācijā Edg. Krieviņš kādā no ziņojumiem ārlietu ministram 1939. gada 31. janvārī raksta, ka sarunā ar Gebelsu viņš dzirdējis aizrādījumu, lai Latvijas prese nepieļautu «nekā tāda», kas varētu aizskart vācu tautu vai izklausīties kā Vācijas apstākļu kritika.»²⁰

Saskaņā ar hitleriskās agresijas paplašināšanos, kas ar Amerikas, Anglijas, Francijas imperiālistu tiešu atbalstu pēc Minhenes vienošanās 1938. gadā arvien vairāk tuvojās Padomju Savienībai, lielvalstu imperiālisti, atraisījuši Hitleram rokas darbībai Baltijas jūrā, paļāvās uz viņu kā uz drošāko imperiālistu plānu realizētāju austrumos. Tāpēc arī Baltijas valstu likteņu lemšanu,

¹⁸ Latv. IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 781.

¹⁹ «Deutsche Allgemeine Zeitung», 1939., Nr. 555.

²⁰ АВГИГ. фонд № 38-г, оп. № 20, дело № 139, лист 28.

visu tiešo sagatavošanas darbu cīņai pret PSRS Latvijā nodeva Vācijai. Ar Anglijas un Amerikas atbalstu hitleriešu darbība izvērtās visās saimnieciskās un politiskās dzīves nozarēs. Sevišķi aktīvi tie darbojās militārās bāzes sagatavošanā, kur Latvijai, kā jau iepriekš minējām, bija liela nozīme.

Pēc Hitlera krusta kara gājienu plāniem pret PSRS bija paredzēti nostiprināties jūrā. Šīs politikas centienus sevišķi atbalstīja Anglija, kas virzīja Vācijas triecienu pret sociālisma zemes galvenajiem stratēģiskajiem punktiem. Ernsts Henri savā grāmatā «Hitlers pret PSRS» Vācijas politiku raksturo šādi:

«Fašistu admirāļi uzskata sevi par centrālām figūrām Vācijas jaunajā stratēģijā un jaunā karā. Un tātad viņi gatavi riskēt ar visu un uzlikt svaru kausos visu, kas vien iespējams bezprātīgā projekta realizēšanai: ģenerāluzbrukuma organizēšanai Baltijā, lai okupētu tās krastus un sagrābtu Kronštati.

Tas paredz divas sagatavošanas operācijas: Baltijas flotes, kā galvenā uzbrukuma līdzekļa izveidošanu ar skaitlisku un kvalitatīvu pārspēku un kontroles nodibināšanu pār Baltijas jūras kara bazēm kā uzbrukuma pozīcijām»²¹ (pasvitrojums mans — V. K.).

Saskaņā ar šiem fašistiskās agresijas plāniem notika reāla Baltijas jūras bāzes sagatavošana Baltijas kara uzdevumiem. Vācijas kara flote un armijas štābs sīki izpētīja Baltijas jūras piekrasti un organizēja tās sagatavošanu laupīšanas kara vajadzībām.

Amerikas Savienotās Valstis un Anglija sāka veltīt arvien vairāk vērības Vācijas gatavībai karam un savukārt uzraudzīja Baltijas valstis, lai tās nenovērstos no nospraustā ceļa. Tas dara saprotamu vairāku angļu un amerikāņu delegāciju un militāro personu ierašanos Latvijā.

Tā 1938. gadā Latvijā «viesojās» ASV bijušais prezidents H. Huvers. Inspicēdams militārās bāzes un vērodams Latvijas valdības «noskaņojumu», viņš izteicās, ka Amerika esot ļoti apmierināta ar Ulmaņa valdības nostāju. Tomēr, aizbraucot no Latvijas, H. Huveram par latviešu tautu bija radies iespaids, ko viņš vēlāk teica, ka tā cīnās pret Ulmaņa kliķi un vācu fašistu darbību, tāpēc Amerikas Savienoto Valstu un Anglijas imperiālisti neizlaida no sava redzes loka nevienu Latvijas buržuāzijas soli, tie centās pastiprināt kontroli pār Latvijas valdības rīcību. Atbalstot hitleriešu darbību, Anglijas un Amerikas pārstāvji sistemātiski apmeklēja Latviju, lai instruētu vietējos fašistus par nākamajām cīņām.

Tāpat 1938. gadā Latvijā ieradās «Anglijas Baltijas biedri-

²¹ Эрнст Генри. Гитлер против СССР. М., 1937., 37 лрр.

bas» pārstāvis Bosoms, kas šeit pavadīja ilgāku laiku un apmeklēja visus valstsvīrus. Vēlāk ieradās arī angļu ģenerālis Berts, kas uzskatījās Latvijas militārās nometnēs un instruēja fašistu ģenerāļus par nākamā kara plāniem.

Gan ekonomiskā un militārā, gan diplomātijas laukā Amerikas, Anglijas un Francijas imperiālisti sekmēja Vācijas agresijas attīstību, veicināja tās kundzības nodibināšanos Baltijā.

Saņemot atbalstu un tiešu Anglijas un Amerikas palīdzību, vācu fašisti ar Latvijas Ulmaņa kliķes līdzdalību realizēja konkrētus starptautiskā imperiālisma uzdevumus Baltijas jūras piekrastē.

1938. un 1939. gadā Latvijas ūdeņus Baltijas jūrā sistemātiski apmeklēja vācu kara kuģi, lai izpētītu manevrēšanas apstākļus. Katrs no šiem ārzemju militārajiem reisiem izvērtās par fašistu svētku dienu un Latvijas buržuāzisko nacionālistu padevības un uzticības demonstrāciju Vācijai.

Tā 1938. gada maijā un jūnijā Rīgas ostā «viesojās» vācu flotes kreiseris «Köln», kura apkalpe sīki jo sīki iepazinās ar vietējiem apstākļiem, izpētīja visu stratēģisko punktu stāvokli Rīgas ostā. Kreisera sagaidīšanā un darbības noorganizēšanā aktīvi piedalījās visi Hitlera «gestapo» aģenti Latvijā ar tā aktīvo darbinieku — Latvijas nodaļas priekšsēdētāja vietnieku Hagedornu priekšgalā. Ulmaņa valdība ne tikai piedalījās dievkalpojuma organizēšanā Pētera baznīcā, kur noturēja aizlūgumu par Hitleru, viņa valdību un visas hitleriskās Vācijas politiku, bet mobilizēja visu Latvijas policijas aparātu, lai pasargātu vācu jūrniekus no latviešu tautas dusmām, kas vērsās pret tās ilggadīgajiem ienīstajiem kakla kungiem. Ielās, pa kurām staigāja vācu jūrnieki, tika izvietotas policijas un aizsargu rotas. Policija nekaunējās sodīt pilsoņus, kas vācu matrožiem laikus neatbrīvoja ceļu. Bez tam Ulmanis no «neparedzētu izdevumu fonda» asīgnēja ap 7000 latu vācu jūrnieku virsnieku uzņemšanai — «draudzīgu vakariņu» sarīkošanai.²²

Tāpat saņēma Vācijas kara kuģi «Brummer», kas 1939. gada maijā ieradās Liepājas ostā. Tā sagaidīšanai un spiegu darbības organizēšanai Latvijas fašistiskā valdība izšķieda prāvus līdzekļus. Tikai kuģa sagaidīšanas vajadzībām vien Ministru kabinets asīgnēja 1200 latu.²³ 1939. gadā Latvijas ostas sistemātiski apmeklēja kara kuģi ar Vācijas admirālītātes un armija štāba darbiniekiem, kas ar «draudzības stiprināšanas» izkārtņi veica hitleriskās Vācijas militāros uzdevumus.

Līdztekus minētajiem pasākumiem hitleriskā Vācija sagata-

²² Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, apraksts Nr. 4, lieta Nr. 922.

²³ Latv. PSR IeM CVA, Nr. 118-c, lieta Nr. 315, 20. lpp.

voja «neatkarīgajā» Latvijā sauszemes militāras vienības. Tā kā dibināt svešzemju militāras organizācijas Latvijā oficiāli bija aizliegts, tad to darīja maskētā veidā. Saskaņā ar hitleriskās Vācijas norādījumiem jau 1938. gadā visā Latvijā sāka organizēt vācu jaunatnes darba dienesta nometnes, kurās bija paredzēts savervēt arī 1500 latviešu jauniešus.²⁴ Šādas nometnes atradās Skrīveros, Inčukalnā, pie Kuldīgas, Rundāles pagasta «Pūķos», Dobeles pagasta Rumbas muižā un citās vietās.²⁵ Bez tam visa vācu jaunatne un Latvijas buržuāzisko nacionālistu dēliņi tika organizēti militārās organizācijās, kas aiz ekskursiju un zaļumos izbraukumu aizsega rikoja militāras apmācības. Drīz vien šīs militārās mācības, sagatavotas Hitlera instruktoru virsnieku vadībā, notika pavisam atklāti.

1939. gadā Latvijā jau pastāvēja vairākas vācu jaunatnes militāras organizācijas, kas formas tērpos ar ieročiem rikoja militāras apmācības, demonstrējot savu gatavību iekļauties vācu armijas rindās. Oficiālās sanāksmēs un apmācībās tie sasveicinājās ar fašistu ceremoniālo žestu «Heil Hitler!»

Tas viss bija zināms Latvijas «neitrālās» valsts valdībai, tomēr nekas netika darīts, lai šīs militārās demonstrācijas ierobežotu, nemaz nerunājot par svešzemju militāro organizāciju aizliegšanu. Vēl vairāk — Ulmaņa kliķe, Hitlera priekšā ceļos mezdāmās, izpildīja katru fašistiskās Vācijas prasību. Tā atbalstīja savā laikā sakauto vācu armijas atlieku pulcēšanos, starp tām fon der Golca un Bermonta — Avalova nodaļu organizēšanos, kurās vadošās vietas ieņēma Vācijā sagatavoti virsnieki — «gestapo» darbinieki. Latvijā pastāvēja arī landesvēra organizācija, kas bieži vien organizēja dažādas militāras demonstrācijas un svinības, atgādinot tautai landesvēra briesmoņu darbus, kad 1918. gadā tie Latvijā iznīcināja tūkstošiem labāko tautas dēlu un meitu.

1939. gada beigās Latvijā Cēsīs noorganizēja internēto vācu karavīru «sanatoriju». Šeit sistemātiski ieradās vācu virsnieki, kas saziņā ar Latvijas valdību, piedaloties Latvijas militārajiem pārstāvjiem, rikoja dažādus manevrus un apmācības. Sevišķi lielu uzmanību pievērsa krievu valodas studijām. Us šo «sanatoriju», kur sagatavoja spiegos nākamajam karam pret Padomju Savienību, tika nosūtīti pēc iespējas labākie un hitleriešiem uzticami krievu valodas skolotāji.

Gatavojoties karam, Hitlerš aktivizēja Baltijas valstu bloka darbību. Latvijā bieži ieradās Igaunijas, Polijas un Lietuvas militārās personas, lai apspriestu kara jautājumus.

1938. gada 27. jūnija speciālā vizīte Latvijā ieradās Polijas

²⁴ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 922.

²⁵ Turpat.

galvenā štāba priekšnieks ģen. Stahevičs, kas iepazinās ar Latvijas turpmākajiem militārās darbības plāniem. Nevarēdams panākt konkrētu nākamā kara darbības plāna saskaņošanu, ģen. Stahevičs aizbrauca atpakaļ. Tad pēc 2 nedēļām ieradās Polijas ārlietu ministrs Beks, kuram klātesot noturēja jūras flotes parādi un pēc tam apspriedi ar valsts prezidentu Ulmani par tālāko militāro sadarbību.

9. augustā Beks atsūtīja uz Latviju Polijas armijas inspektoru ģenerāli Bortovski, kas šeit uzturējās ilgāku laiku un instrūēja Latvijas ģenerālštābu dažādos militārās darbības jautājumos.

Sādas vizītes turpinājās visu laiku.

Sevišķi bieži apspriedās Baltijas valstu armijas štābi. Latvijas armijas štāba priekšnieks ģenerālis Hartmanis sistemātiski satikās ar Igaunijas armijas virspavēlnieku ģenerāli Laidoneru, lai apspriestu kopējo darbību Vācijas pusē pret Padomju Savienību. Latvijas un Igaunijas ģenerālštāba virsnieki, piedaloties Lietuvas militārajiem pārstāvjiem, izstrādāja speciālu austrumu robežas ierakumu un nocietinājumu izbūves plānu. Visus minētos pasākumus Latvijas valdība veica Vācijas armijas ģenerālštāba vadībā un uzdevumā.

Latvija pakāpeniski pārvērtās it kā par Vācijas provinci. Tas viss tika darīts, lai Latviju pārvērstu militārā bazē Vācijas agresijas interesēs. No Latvijas armijas atcēla prefašistiski noskaņotos virsniekus (ģen. K. Kļaviņu un R. Dambīti, pulkvedi R. Lielbiksi u. c.). Gar austrumu robežu cēla nocietinājumus, kuras pārbaudīt ieradās vācu virsnieki, ieskaitot ģenerāli Halderu — vācu ģenerālštāba priekšnieku un citus. Šo robežas nocietinājumu apsardzībai nosūtīja Rēzeknes 9. un Siguldas 7. rezerves pulku. Pie Rīgas Spilves plavās būvēja milzīgu aerodromu, kas bija apmēram 10 reižu lielāks nekā būtu bijis vajadzīgs Latvijas nelielajai gaisa flotei. Arī šos darbus uzraudzīja vācu virsnieki.

Nepietika ar vācu armijas instruktoru ierašanos Latvijā: Latvijas valstsvīri bieži vien arī paši devās uz fašistisko Vāciju, lai tur saņemtu norādījumus savai darbībai.

Vācieši bija ieguvuši sevišķi plašu ricības brīvību Latvijā. Hitlers, gatavojoties uzbrukumam pret PSRS, izmantoja visas iespējas gan materiālo, gan arī cilvēku resursu iegūšanai Latvijā.

Fašistiskā Ulmaņa valdība neko neuzsāka pret hitleriešu noziedzīgo darbību, pat vēl vairāk — tā sekmēja viņu organizāciju darbu, atļāva organizēt dažādas pretvalstiskas organizācijas, demonstrācijas, militāras apmācības utt. Tā atbalstīja pretpadomju bloka un spiegu tīkla izveidošanu Latvijā, mobilizēja Latvijas fašistiskās organizācijas, kas palīdzēja sagatavot Latviju

Vācijas okupācijai. Latvijas fašisti bieži vien pat izpelnījās hitleriešu atzinību un saņēma dažādus apbalvojumus. Ulmaņa valdība savukārt atzinīgi atsaucās par vāciešu ktivitāti un piešķīra tiem medaļas un ordeņus. Tā vācu vingrotāju biedrības priekšsēdētāju Ulmanis apbalvoja ar Triju zvaigžņu ordeni un divus biedrības locekļus ar tā paša ordeņa medaļām.

Saziņā ar Latvijas fašistisko valdību Latvijā organizējās dažādas pretpadomju organizācijas, baltgvardu organizāciju «filiāles», sakaru grupas utt. 1939. g. Latvijā darbojās krievu baltgvardu organizācijas «Jaunās paaudzes nacionālā savienība» («Национальный союз нового поколения») filiāle.²⁶

Šīs organizācijas vajadzībām no Belgradas sistemātiski pieņāca literatūra, organizācijas vadības lēmumi un instrukcijas. Tas viss gāja caur Iekšlietu ministrijas preses nodaļu, kur bija zināmi visi šīs organizācijas mērķi. Buržuāziskā valdība tomēr atbalstīja šīs organizācijas darbību un ne vienreiz vien jūsmoja par tās «tālu ejošajiem» mērķiem. Politiskās pārvaldes aģenti un Iekšlietu ministrijas vadītāji ar sajūsmu izplatīja šīs organizācijas trešā kongresa lēmumus, kur bija rakstīts, ka «gadījumā», ja sāktos PSRS karš ar kādu citu valsti, nepieciešams organizēt kopā ar Padomju Savienībai naidīgi noskaņotiem elementiem «cīņu par nacionālo Krieviju.»²⁷

Lai gan Padomju Savienība ar Latviju 1939. gada oktobrī noslēdza savstarpējās palīdzības un neuzbrukšanas līgumu, kas prasīja pārtraukt pretpadomju darbību Latvijā, šī baltgvardu organizācija ar Ulmaņa valdības tiešu atbalstu darbojās līdz pat 1940. gadam. Katra literatūras bandrole no citu zemju baltgvardu organizācijām pilna ar pretpadomju darbības plāniem, propagandu, meliem, ar speciālām Latvijas Iekšlietu ministrijas darbinieku rezolūcijām tika kārtīgi nogādāta adresāta rokās. Bet tādas brošūras kā E. Kuvšinskas «Čartisms» (Skats no Anglijas strādnieku vēstures), atsaucoties uz «Noteikumu par kara stāvokli» 17. panta a punktu, iekšlietu ministrs izņēma no apgrozības kā Latvijas «miermīļgajai» politikai kaitīgu darbu.²⁸

Latvijā darbojās pretpadomju kontrrevolucionāra organizācija «Baltische Russlandarbeit», kas bija starptautiskās pretpadomju organizācijas «Internationaler Verband für Innere Mission» nodaļa Baltijas valstīs. Šīs organizācijas priekšgalā at-

²⁶ Šī organizācija kopš 1930. gada darbojās Dienvidslāvijā. 1936. gadā tā nodibināja nodaļas vairākās valstīs, tai skaitā arī Latvijā. Latvijā pastāvēja viena no svarīgākajām nodaļām, kas aptvēra visas pārējās Baltijas valstis.

²⁷ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, apraksts Nr. 4, lieta Nr. 294, 20.—25. lapa.

²⁸ «Valdības Vēstnesis», 1936., Nr. 11

radās kāds Hōlandes ministrs²⁹ ar sēdekli Amsterdamā. Baltijā šo darbu uzņēmās luterāņu mācītāji ar Tartu mācītāju Steinvaldomu priekšgalā. Saziņā ar starptautiskā imperiālisma galvenajām vadošajām personām tie organizēja «dieva kalpus» pretpadomju darbībai. Mācītājiem šis darbs bija parocīgāks tāpēc, ka «Baltische Russlandarbeit» skaitījās nelegāla organizācija un tai bija pagrūti izvērst savu darbību. Tāpēc, izmantojot Latvijas fašistu simpātijas, tā darbojās ar «Hilfe-Verband» («Palīdzības komiteja Krievijai») organizācijas izkārtņi, kuras nolūks it kā bija izpētīt evaņģēliju citās zemēs, pirmkārt — «antikristiāniskajā» Padomju Savienībā. Luterāņu baznīca uzņēmās šo «cēlo» aizbildnību par pareizticīgo baznīcu un saņēma Ulmaņa kliķes svētību kontrrevolucionārajai darbībai. Tādējādi šī kontrrevolucionārā pretpadomju organizācija kļuva pilnīgi oficiāla, un tās darbības apjoms bija diezgan plašs visus fašistiskās diktatūras gadus Rīgā sāka iznākt «Baltische Russlandarbeit» mēneša žurnāls «Evangelium und Osten» Rīgas mācītāja Celma redakcijā. Tas izplatīja uzsaukumus «Russlandhilfe — eine Glaubenspflicht», kas aicināja apvienoties «cēlajai» misijai glābt Krieviju, kas «atkāpusies no evaņģēlija».

Sādi maskējušies, «dieva kalpi» atklāti veica savu pretpadomju darbību. Tie bija cieši saistījušies ar citām pretpadomju un baltgvardu organizācijām Latvijā un kalpoja starptautiskajai kontrrevolūcijai. «Baltische Russlandarbeit», sadarbodamās ar baltgvardu organizācijām, sūtīja lielas subsīdijas Padomju Savienības iekšējo kontrrevolucionāro organizāciju, spiegu un diversantu atbalstam. Tā atklāti vāca ziedojumus un dāvanas, izmantoja baznīcas līdzekļus un imperiālistu asignējumus, lai sniegtu palīdzību Krievijas «garīdzniecībai». Vēl vairāk — šī organizācija izmantoja valdības «lojālo» izturēšanos un organizēja Latvijā un Tallinā īpašu sūtījumu bazi. Sevišķi pēc tam, kad Padomju Savienībā likvidēja veikalu «Torgsin» un naudas sūtījumus dolāros, kā tas bija agrāk, sūtīt vairs nevarēja, «Baltische Russlandarbeit» izmantoja Latvijas tirdzniecības konvenciju ar Padomju Savienību un sūtīja savas «dāvanas» ar valdības atbalstu. Šo Baltijas valstu stāvokli izmantoja kontrrevolucionārās darbības vajadzībām visas tās valstis, kam nebija šādas konvencijas ar Padomju Savienību.

1939. gadā kad vācu agresija sāka izplatīties tālāk uz austrumiem, visas krievu baltgvardu organizācijas aktivizēja savu darbu. Šajā ziņā sevišķi labvēlīgi apstākļi bija Latvijā. Seit ieradās «Viskrievijas aizrobežas nacionālās frontes» baltgvardu pārstāvji, lai aktivizētu baltgvardu grupas darbību Latvijā. No Pa-

²⁹ Latv. PSR IeM CVA fonds, Nr. 3235, apraksts Nr. 4, lieta Nr. 294, 68. lpp.

rīzes atbrauca pats baltgvardu vadītājs Mikuļovs, kas nolasīja vairākus referātus un «neitrālajā» Latvijā atklāti aicināja cīņā pret komunismu. Sevišķi plaši pretpadomju darbība izvērtās t. s. «krievu kultūras dienā»,³⁰ kur ļāva vaļu visneķītrākajiem meliem un izdomājumiem par sociālisma zemi. Starptautiskajai kontrrevolūcijai bija dotas iespējas izmantot visas ērtības Latvijā baltgvardu darbības organizēšanai.

Lielvalstu imperiālisti sistemātiski mudināja baltgvardu organizācijas realizēt arvien jaunus pasākumus un sniedza tām materiālu un morālu atbalstu. 1938. gadā krievu skauti un biedrība «Sokol» izpelnījās balvu no saviem aizjūras vadītājiem: Floridas (ASV) krievu skautu vadītājs pulkvedis O. Pantjuhovs piešķīra Latvijas krievu skautu pulciņa priekšniekam Jasvoīnam apbalvojumu par «nopelniem audzināšanas lietā». Līdzīga atziņa tika izteikta arī citiem baltgvardu vadītājiem.

Arzemu imperiālisti, izmantojot Latvijas atkarību un buržuāzijas pakalpīgo nostāju, organizēja ne tikai baltgvardu un citas padomju organizācijas, bet, pareizi novērtējot Latvijas stratēģisko stāvokli, atklāti veidoja pat militāras vienības Latvijā.

Krievu emigrantu izdevums Beļģijā «Časovoj» 1939. gada marta rakstā «От нашего прибалтийского корреспондента» izteicās: «Mūsu korespondentam izdevās tikties ar kādu no limitforu valsts (Latvijas) augstākiem armijas vadoņiem, ģenerāli X, kam pazīstama vecā Krievija un cara armija. Viņš Latvijas neatkarības laikā pratis noorganizēt mazu, bet spēcīgu armiju. Pie tam armijā ir daudz virsnieku ar ārzemēs iegūtu augstāko izglītību.³¹ Šī nelielā piezīme laikrakstā liecina, ka pat Latvijas militārās presonas «slepenībā» realizēja starptautiskās kontrrevolūcijas uzdevumus militāru spēku sagatavošanā.

Sevišķi ārvalstu sūtniecības tika plaši izmantotas spiegošanaš darbam. Ar sūtniecības misiju nosaukumu Latvijā ieradās dažādu profesiju spiegi, kas vāca dažādas ziņas par Padomju Savienību un instruēja vietējos darbiniekus. Tā ASV sūtniecībā skaitījās ap 600 cilvēku, Anglijas — 500, Japānas — 42, Vācijas — 36 utt. Bez tam bieži šeit ieradās dažādi tirdzniecības eksperti, saimnieciskas komisijas, kas studēja Latvijas saimniecisko un politisko stāvokli un zināja to labāk par pašiem Latvijas valstsvīriem.

³⁰ Latvijā sistemātiski organizēja krievu kultūras dienas, kas izvērtās par baltgvardu fašistu darbības pasākumu realizēšanu.

So dienu organizēja baltgvardu orgnizācija «Krievu nacionālā apvienība», kurai bija pakļautas arī citas krievu organizācijas Latvijā, kā krievu vecticībnieku un pareizticīgo biedrība, krievu klubi Rīgā, krievu izglītības biedrība «Sokol» (krievu vanagu organizācija), krievu studentu organizācijas, garīdzniecība utt.

³¹ Latv. PSR IeM CVA, fonds Nr. 3235, lieta Nr. 629, 34. lapa.

Fašistiskā Ulmaņa valdība bija labi informēta par visiem imperiālistu pasākumiem Latvijā, kas skaidri liecināja par Latvijas okupācijas sagatavošanu, latviešu tautas fizisko iznīcināšanu, hitleriešu nedalītas kundzības izveidošanu visā Baltijā. Glābt latviešu tautu no hitleriskās agresijas varēja vienīgi fašistiskās diktatūras gāšana un demokrātiskas republikas nodibināšana. Tādējādi buržuāziskās valdības prettautiskā politika vēl vairāk revolucionarizēja tautas masas, kas droši gāja pretī sociālistiskajai revolūcijai.

S. Levitans

LATVIJAS KOMUNISTISKĀ PRESE CIŅĀ PAR LATVIJAS BRĪVĪBU UN NEATKARĪBU FAŠISTISKĀS DIKTATŪRAS LAIKĀ (1934.—1940. g.)

1934. g. 15. maija fašistiskā apvērsuma priekšvakarā nelegālā komunistiskā prese ar LKP centrālorganu «Ciņa» priekšgalā brīdināja darbaļaudis, ka fašistiskās diktatūras nodibināšana var notikt vistuvākajās dienās vai nu «legālā» veidā, saeimai pieņemot Ulmaņa pēc sazināšanās ar fašistisko Vāciju izstrādātos satversmes grozījumus, vai apvērsuma ceļā, piedaloties kulaku gvardei — aizsargiem, policijai un politpārvaldei, kā arī armijas daļām reakcionāro virsnieku vadībā. «Ciņa» atmaskoja s.-d. līderu nodevīgo politiku, kas nepārtraukti dezorientēja darbaļaužu masas ar apgalvojumiem, ka Latvijai it kā fašisms nedraudot. «Ciņa» griezās pie soc. dem. organizācijās sastāvošajiem strādniekiem ar aicinājumu nekavējoties nodibināt vienotu fronti, brīdināt no nodevīgo sociāldemokrātu līderu šķeltnieciskās darbības. «Ja fašistiem kā Vācijā izdosies satriekt strādnieku organizācijas,» rakstīja «Ciņa» 1934. g. maijā dažas dienas pirms fašistiskā apvērsuma, griežoties pie sociāldemokrātu strādniekiem, «un uzlikt savu asiņaino zābaku strādnieku krūtīm, tad tas būs jūsu vadoņu šķelšanās politikas dēļ.»¹ Ciņā pret draudošo fašistisko apvērsumu LKP centrālorgāns «Ciņa», LKP un LKJS nelegālie apsaukumi aicināja: «Strādnieki! Kareivji! Darba zemnieki! Apspiestie Latgales darba ļaudis! Darba inteliģence! Nepieļausim izvest satversmes grozījumus caur saeimu! Gatavosimies uz patiesu ģenerālstreiku, uz bruņotu cīņu, kad tā kļūs nepieciešama, vai nu pret «stingru varu» un viņas rīcību, jeb pret apvērsumu, ja satversmes grozījumi izkritīs cauri attiecīgās instancēs. Mēs aicinām šodien jūs visus, bez virzienu izšķirības protestēt pret tautas vairākuma gribas falsifikāciju un satversmes grozīšanu no koruptīvās saeimas! Pret fašismu, par politiskās un arodnieciskās organizēšanās, vārda un preses brīvību! Prasām

¹ «Ciņa», Nr. 4, 1934. g. maijs. «Uz pretsparu», 2. lpp.

nekavējoši izraidīt hitleriešus un patiesi likvidēt pārkoņkrustiešu² organizācijas un darbību. Kas to sabotē, ir tautas nodevējs!... Nost ar Ulmaņa valdību, kas nes darba ļaudīm badu, asiņainu diktatūru un karu pret PSRS!... Lai dzīvo Padomju Latvija, kas vienīgā var dot Latvijai patiesu nacionālu un sociālu atbrīvošanu!»³

Latvijas Komunistiskās partijas vadītās pretfašisma cīņas pasināšanās spilgti izpaudās 1934. g. 1. maija notikumos Rīgā divas nedēļas pirms fašistiskā apvērsuma, kad sociāldemokrātu līderu organizētā demonstrācija un mītiņš 1905. g. parkā sāka jau pārvērsties par darbaļaužu vienotās frontes demonstrāciju LKP vadībā. Neraugoties uz plašām apcietināšanām 1934. g. martā un aprīlī, kas jūtami skāra partijas organizācijas, sevišķi to tehnisko līniju, LKP Rīgas organizācijas rajoni bija izlaiduši 316 000 eksemplāros nelegālu literatūru uz 1. maiju, neieskaitot rajonu komiteju periodiskos izdevumus.⁴ Par sociāldemokrātu organizētās 1. maija demonstrācijas laiku LKP un komjaunatnes biedriem izdevās, kā atzīmē «Cīņa», «panākt kontaktu ar masu, revolucionarizēt demonstrāciju».⁵ LKP lozungi: «Lai dzīvo Padomju Latvija!», «Lai dzīvo Latvijas Komunistiskā partija!», «Nost fašismu!» utt. guva lielu piekrišanu demonstrantos, arī sociāldemokrātu ierindas biedros, kā to bija spiesta atzīmēt buržuāziskā prese.⁶ Demonstrācijas dalībnieki aizstāvēja komunistisko proklamāciju kaisītājus un tos, kas izsauca revolucionāros lozungus pret policiju un politpārvaldes špikiem. «Cīņa» par šo darbaļaužu uzstāšanos 1934. g. 1. maija demonstrācijā Rīgā rakstīja: «Pirmo reizi 1. maija gājienos norisinājās aktīvas cīņas ar policiju, kurās jau sāka ņemt dalību ne tikai atsevišķi cilvēki, bet diezgan prāvas demonstrantu grupas. Demonstranti bija organizēti un veda īstu partizāņu karu, organizēti uzbrūkot policijai un atsvabinot sagūstītos strādniekus, laižot sprunguļus policijas un špiku riteņos, pašaujot kāju utt., ielencot špikus un policistus. Galvenais, ka cīņā bija ievilkti bezpartejiskie. Bija momenti, kad tā draudēja izvērsties istā masu cīņā.»⁷

Pareizi aizrādīja LKP un tās prese, ka parlamentāriskā daudzpartiju sistēma Latvijas reakcionārajai buržuāzijai kļuvusi nederīga un neciešama tad, kad kapitālisma vispārējās krīzes padziļināšanās laupīja kapitālismam tā daļējo stabilitāti, kad buržuāzijai masu augošā nemiera apstākļos bija politiska nepiecie-

² «Pērkoņkrusts» — fašistiska lielburžuāzijas organizācija, saistīta ar hitleriešiem, kas tos finansēja, uzbūvēta pēc hitleriešu triecienieku paraugiem.

³ «Cīņa», Nr. 4, 1934. g. maijs, 1.—2. lpp.

⁴ «Cīņa», Nr. 9, 1934. g. augusts. «1. maija kampaņa 1934. g.», 2. lpp.

⁵ «Cīņa», Nr. 9, 1934. g. augusts. «1. maija kampaņa 1934. g.», 2. lpp.

⁶ Turpat, 3. lpp.

⁷ «Cīņa», Nr. 10. 1934. g. septembris, 8. lpp.

šamība nepārtraukti uzbrukt darbaļaudīm. Pasaules saimnieciskās krīzes laikā Latvijas buržuāzija bija tik tālu pazeminājusī darbaļaužu masu dzīves līmeni⁸, radījusi visplašākajās tautas masās tādu dziļu nemieru ar pastāvošo kapitālistisko iekārtu, ka katrs tālākais solis buržuāzijas uzbrukuma politikas turpināšanā kļuva iespējams, tikai buržuāzijai pārejot uz tiešās fašistiskās diktatūras metodēm, ārkārtēji pastiprinot teroru. Visplašāko darbaļaužu masu revolucionārais nemiers ar buržuāzijas laupīšanas politiku lauzās uz āru plašos saimnieciskos streikos⁹, bezdarbnieku nemieros, stihiskā kustībā pret trūcīgo un vidējo zemnieku izūtrupēšanu, pret fašistisko aizsargu teroru uz laukiem, opozīcijas pieaugumā sīkburžuāzijas partijās, īpaši sociāldemokrātu partijā. Šis augošais masu nemiers pirms fašistiskā apvērsuma attaisno arī attiecībā uz Latvijas apstākļiem J. V. Staļina vārdus pārskata referātā VK(b)P XVII kongresam par fašisma nākšanu pie varas Vācijā, ka «fašisma uzvara Vācijā jāuzskata ne tikai kā strādnieku šķiras vājuma pazīme un sociāldemokrātijas — kas pašķīra fašismam ceļu — nodevības rezultāts pret strādnieku šķiru. Tā jāuzskata arī kā buržuāzijas vājuma pazīme, kā pazīme tam, ka buržuāzijai jau vairs nav spēka valdīt ar vecajām parlamentārisma un buržuāziskās demokrātijas metodēm, un tāpēc tā spiesta iekšējā politikā lietot teroristiskas pārvaldīšanas metodes, kā pazīme tam, ka uz mierīgās ārējās politikas pamatiem tai vairs nav spēka atrast izeju no tagadējā stāvokļa un tāpēc tā spiesta ķerties pie kara politikas.»¹⁰ Šis Latvijas darbaļaužu masu augošais nemiers lauzās cauri buržuāziskā parlamentārisma ietvariem, demoralizēja un ārdīja buržuāzisko valsts aparātu, noveda pie buržuāzisko un sociāldemokrātu partijas konkurences cīņas ārkārtējas paasināšanās, spieda šīs partijas manevrēt, savstarpēji apkaroties, masu priekšā pārsolīt. Kompromitējot buržuāzijas kundzību, tās tomēr nespēja novērst masu nemiera kustības tālāku augšanu. Pie tam masu nemiers visjūtāmāk skāra taisni valdošās lielburžuāzijas partijas — kulacisko Zemnieku Savienību un pilsētas lielburžuāzijas partiju fašistu un strādnieku bendes A. Berga tā saucamo «Nacionālo Apvienību», kuri sāka zaudēt savus vēlētajus, bet saeimas vēlēšanās, kurām bija jāno-

⁸ Tā, piem., Latvijas strādnieka vidējā reālā darba alga 1933. g. bija tikai 49 proc. no 1913. g. vidējās strādnieka reālās darba algas. No 1930.—1933. g. izūtrupētas vairāk par 13000 sīko un vidējo zemnieku saimniecību (ap 5 proc. no visu saimniecību skaita) tajā pašā laikā kapitālisti un liel-saimnieki — kulaki saņēmuši ikgadus vairāk nekā 30 miljonu latu valsts pabalstus un citāda veida subsidijas.

⁹ Fašistiskā apvērsuma dienā, 1934. g. 15. maijā, Rīgā vien streikoja 27 fabrikas (kokrūpniecības uzņēmumi).

¹⁰ J. V. Staļins. Ļeņinisma jautājumi. Tulkots no 11. izdevuma. VAPP grāmatu apgāds, Rīgā, 1945. g. 511. lpp.

tiek 1934. g. rudenī, varēja paredzēt vēl lielāku balsu skaita samazināšanos šīm partijām. Latvijas buržuāzijai atklātās fašistiskās diktatūras ieviešana bija nepieciešama, lai satriektu strādnieku šķiras un plašo darbaļaužu masu revolucionāro kustību, lai iznīcinātu proletariāta revolucionāro avangardu — Latvijas komunistisko partiju, — un neganta terora līdzekļiem nožņaugtu jebkādu pretestību lielburžuāzijas interesēs izvestai darbaļaužu aplaupīšanas politikai, lai glābtos no kapitālisma krīzes radītām iekšējām pretīšķībām, nodrošinot kapitālistiem neaprobežotas ekspluatācijas iespējas. Tie bija iekšpolitiski fašisma motīvi, bet ar tiem vēl tālu nav izsmelts jautājums par fašistiskā apvērsuma cēloņiem Latvijā. Pārejot uz atklātu fašistisko diktatūru zemes iekšienē, buržuāzija savas ārpolitikas degpunktā izvirzīja sagatavošanas uz imperiālistisko karu. Imperiālistiskā kara un pretpadomju intervences draudi kļuva sevišķi asi pēc Hitlera nākšanas pie varas Vācijā. Bet kara gatavotāju priekšgalā Eiropā gāja taisni tās valstis, kurām piederēja vislielākais svars buržuāziskajā Latvijā un kuras patiesībā stāvēja Ulmaņa fašistiskā apvērsuma aizmugurē, proti: hitleriskā Vācija un «cietpauraino» konservatoru Anglija. Vācijas imperiālismam Latvija un pārējās buržuāziskās Baltijas valstis nebija nekas vairāk kā vācu kolonizācijas zeme un placdarms cīņai pret PSRS. Vācu imperiālistiem, lai netraucēti sagatavotu Latvijā placdarmu karam pret PSRS, vajadzēja pašā Latvijā nožņaugt darbaļaužu balsi, vajadzēja atrast «vadoni», kas slēpdamies aiz «tautiskuma» maskas, pārdotu imperiālistiem Latvijas darbaļaužu asinis. Šādu vadoni izvirzīja Latvijas lielburžuāzija, zemnieku savienības kulaki un spekulanti. Šāds vadonis, kas reprezentēja latviešu tautas niknāko ienaidnieku intereses, bija Ulmanis. Visa Ulmaņa nodevīgā politiskā pagātne padarīja to vācu imperiālismam par visai pieņemamu. 1919. g. viņš ar vācu dzelzdzīvīju «atsvabināja» Latvijā no patiesās brīvības un neatkarības, ko tai bija devusi padomju vara. Ulmanis dāvināja zemi vācu junkuru «landesvēra» kareivjiem kā atlīdzību par Latvijas strādnieku un darba zemnieku nobendēšanu. Pareizi rakstīja LKP CK 1934. g. jūlija uzsaukumā: «Nost fašistisko diktatūru!»¹¹ «Kā arī necenstos Ulmanis un viņa kalpi nomaskot savu pārdošanos Hitleram, savu hitlerisko orientāciju ar smieklīgu klaigāšanu un «represijām» pret atklātiem Hitlera kalpiem — pārkonkrustiešiem», viņam tas nekad neizdosies. Hitlera melnā ēna pavadīs viņu vienmēr un visur.»¹² Bet Ulmanis nebija Hit-

¹¹ «Nost fašistisko diktatūru!» LKP Centrālā Komiteja. 1934. g. jūlijā. 10000 eks.

¹² «Nost fašistisko diktatūru!» LKP Centrālā Komiteja. 1934. g. jūlijā. 10000 eks.

lera kalps vien. Viņa «tautiskā» sirds bija pietiekoši plaša, lai pārdotos arī angļu imperiālistiem. Hitleriskās Vācijas un angļu imperiālistu aktīvā palīdzība, kas bija ieinteresēti novadīt Vācijas imperiālisma agresiju uz austrumiem pret PSRS, kā arī plašas darbaļaužu pretfašistiskās frontes trūkums pašā Latvijā labējo sociālistu nodevīgās šķeltnieciskās darbības dēļ, palīdzēja pilsētas un lauku lielburžuāzijai, balstoties uz kulaku bruņoto spēku — uz «aizsargiem», 1934. g. 15. maijā izdarīt apvērsumu un nodibināt fašistisku diktatūru. Hitleriskās Vācijas un angļu imperiālistu prese silti apsveica fašistisko apvērsumu Latvijā. Fašistiskās Ulmaņa valdības saistība ar angļu imperiālismu, kā arī tās pārdošanās vācu imperiālismam, radīja visnopietnākās briesmas Latvijas un tās tautas brīvībai un neatkarībai. 1934. g. 15. maijā fašistiskā diktatūra draudēja pārvērst Latviju par karalauku imperiālistu uzbrukumā PSRS-ai. Tā apdraudēja darbatautu ar vācu imperiālistu jaunu iebrukumu Latvijā. Ulmaņa fašistiskā valdība liekulīgi pasludināja sevi par pāri šķirām stāvošo tautas varu, bet patiesībā tā bija tikai pilsētu un lauku lielburžuāzijas diktatūra. Fašistiskās diktatūras nodibināšana nozīmēja nopietnu situāciju strādnieku kustībai un tās avangardam — Latvijas komunistiskajai partijai. Tomēr fašistiem neizdevās, neraugoties uz vēl neredzēto teroru un neskaitāmām provokācijām, sagraut komunistisko partiju un tās svarīgāko sakaru līniju ar masām, tās presi. Uz ticīga lielajām marksisma-leņinisma un proletāriskā internacionālisma idejām, saliedēta ap savu Centrālo komiteju, Latvijas komunistiskā partija pārvarēja fašistiskās diktatūras apstākļu radīto dziļo politisko un organizatorisko krīzi un droši vadīja Latvijas darbaļaužu cīņu par savu nacionālo un sociālo atbrīvošanu, par ienestās fašistiskās diktatūras jūga gāšanu. Fašistiskās diktatūras apstākļos nelegālās komunistiskās preses loma kļuva sevišķi atbildīga. Fašistiskās diktatūras laikā, kad pie viena līdzinātāja novestās fašistiskās Latvijas avīzes ikdienas nekautnīgi krāpa tautu, nelegālie LKP un LKJS izdevumi bija vienīgie, kas pateica tautai patiesību, kas parādīja tai valdošās fašistiskās kliķes zemisko nacionālo nodevību, kas aicināja to uz cīņu par brīvību un neatkarību, kas ar saviem patiesiem, vadošiem, mobilizējošiem lozungiem palīdzēja LKP šo cīņu organizēt un vadīt.

Tā kā 1934. g. 15. maija fašistiskais apvērsums un tā dalībnieki vislielākā mērā bija saistīti ar Vācijas fašismu un imperiālismu, tā kā Anglijas imperiālisti šo saistību visādi veicināja, LKP kā tautas pretfašisma cīņas organizētājai un vadītājai jābūt jāizvirza sevišķi uzskatāmi, jo nodevīgā fašistiskās Ulmaņa valdības politika draudēja latviešu tautai ar pilnīgu fizisku iznīcināšanu. Vācijas

imperālistus Baltijā pievilka sevišķi tās ļoti izdevīgais ģeogrāfiskais un stratēģiskais stāvoklis. Ar Baltijas iegūšanu Vācijas imperālisti cerēja iegūt daudzas izdevīgas ostas, caur kurām pirms pirmā imperālistiskā pasaules kara gāja 28,1 proc. no visas cariskās Krievijas jūras eksporta un reizē ar to tādu stratēģisku bāzi, kas nodrošinātu Vācijas imperālistam virskundzību Baltijas jūrā un iespēju visai izdevīgās pozīcijās uzskākt karu pret Padomju Savienību. Drīz pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā hitleriešu «profesors» Fridrihs Lecius savā grāmatā «Vācija un Austrumi» rakstīja pilnīgi atklāti: «Vācijas mērķis būs sasniegts tad, kad izdosies padzīt krievus no Baltijas jūras un Krievijas-Vācijas robežu pārbīdīt līdz Dņeprai.»¹³ Buržuāzisko nacionālistu nodevīgā orientācija uz vācu imperālistu veicināja, sevišķi pēc fašistiskā apvērsuma, hitleriskās Vācijas pretpadomju kara plānu realizēšanu, bet šī vācu orientācija nebūt nebija bez ļoti dziļām saknēm. Latvijas ekonomikā milzīga loma bija ārzemju, sevišķi angļu un vācu kapitāliem. 1931. g. ārzemju kapitālam piederēja 57 proc. no Latvijas banku akciju pamatkapitāla, 1935. g. jau 67,9 proc.¹⁴ Vācu kapitāls Latvijā bija 1929. gadā 19,2 proc. no visa ārzemju kapitāla, bet 1935. gadā jau 25 proc.¹⁵ Vcikli izmantojot savas ekonomiskās pozīcijas Latvijā, vācu imperālisti, lai vēl vairāk pastiprinātu vācu orientāciju buržuāziskajos nacionālistos, sāka uzpirkt vienu otru no viņu vadītājiem. Tā, piem., fašistiskās Ulmaņa valdības ārlietu ministrs Munters izrādījās par Tisena koncerna «Vereinigte Stahlwerke» akcionāru. Otrs apstākļi, kas vēl vairāk pastiprināja buržuāzisko nacionālistu prettautisko, nodevīgo vācu orientāciju, bija viņu paniskās bailes no pašas tautas un viņu zvēriskais naidis pret Padomju Savienību. Padomju Savienības tuvums un latviešu tautas vēsturiskās draudzības saites ar lielo krievu tautu sevišķi revolucionarizēja darbaļaužu masas Latvijā. Latvijas buržuāzijas vadošās aprindas arvien bija sakaros ar visreakcionārākajiem, pret Padomju Savienību visagresīvāk noskaņotajiem starptautiskā imperālista elementiem, bet starptautiskā imperālista politika buržuāziskajās Baltijas valstīs no sākta gala ir centusies izvīrīt par varavīriem un atbalstīt tur taisni visreakcionārākos, viskontrevolucionārākos, pret Padomju Savienību visnaidīgāk noskaņotos buržuāzijas slāņus, kas, rikodamies nodevīgi pret savas tautas patiesajām nacionālās brīvības un patstāvības interesēm, paklausīgi izpildīja visus imperālista uzdevumus pret PSRS. Ar lielu ne-

¹³ Citēts pēc J. Krastiņa: Latvija fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940). Latvijas Valsts izdevniecība, Rīgā, 14. lpp.

¹⁴ Fr. Deglavs. Kas bija īstie saimnieki buržuāziskajā Latvijā. Latvijas Valsts izdevniecība, Rīgā, 1947. g. 21. lpp.

¹⁵ Turpat.

atlaidību atmaskojot un apkarojot šo buržuāzisko nacionālistu nacionālās nodevības politiku, komunistiskajai presei fašistiskās diktatūras gados bija plaši jāizskaidro un jāpropagandē masās Padomju Savienības konsekventā miera politika, bija jāpārlicina darbaļaudis, ka vienīgi Padomju Savienība savā neatlaidīgajā cīņā par miera uzturēšanu ir tas starptautiskais spēks, uz kura var balstīties Latvijas darbaļaužu cīņa par savu nacionālo neatkarību pret imperiālistiskiem varmākām, it īpaši pret fašistisko Vāciju. Vienīgi tāda politika, kas nodrošināja visciešāko ekonomisko un politisko sadarbību ar PSRS, kas bija vērsta pret nodevīgo sadarbību ar vācu imperiālismu un tā panu Polijas aģentiem, vienīgi atklātā un noteiktā padomju miera politikas atbalstīšana, vienīgi orientēšanās uz Padomju Savienību varēja drūmajos fašistiskās diktatūras gados veicināt cīņu par mieru un aizstāvēt latviešu nacionālo patstāvību pret hitlerismu. Vienīgi tāda politika varēja būt latviešu tautas visplašāko masu interesēs. Reizē ar to komunistiskajai presei bija jāuzsver un jāpierāda, ka tāda politika nevarēja būt buržuāzisko nacionālistu valdošās fašistiskās kliķes politika. Vadoties no savas šķiras kontrrevolucionārajiem mērķiem, zvēriskā naidā pret latviešu revolucionāro proletariātu un pret Padomju Savienību buržuāziskie nacionālisti pārdeva un nodeva latviešu tautas nacionālās intereses. Latvijā valdošās fašistiskās buržuāzijas kliķes politika, raugoties no latviešu tautas nacionālās patstāvības un brīvības interesēm, bija atklāta nodevības politika, kas atvēra vārtus hitlerisma okupācijai un sagatavoja kontrrevolucionāro karu pret PSRS. Fašistiskās diktatūras gados nelegālajai LKP un LKJS presei bija jāparāda patiesīgi un neatlaidīgi, ka komunisti nevar un nedrīkst izturēties vienaldzīgi pret savas tautas likteņiem, pret jautājumu par latviešu tautas nacionālo patstāvību un brīvību, ka taisni komunisti ir tie, kas visaktīvāk un visnoteiktāk uzstājās pret hitlerisma iespiešanos Latvijā, pret latviešu tautas verdzināšanu no vācu imperiālisma puses, par savas tautas patiesi nacionālu patstāvību un brīvību. Tāpat nelegālajai komunistiskajai presei bija jāmobilizē darbaļaudis uz cīņu pret nacionālo rīdīšanu un mazākuma tautību nacionālo apspiešanu, ko piekopa fašistiskās buržuāzijas politika. Bija jāparāda, ka latviešu tautas patiesā brīvība un nacionālā neatkarība bija iegūstama, tikai panākot visu Latviju apdzīvojošo tautību pilnīgu nacionālu vienlīdzību, noteiktā cīņā pret imperiālismu, balstoties uz vareno Padomju Savienību un tās konsekvento miera politiku. Tikai pilnīgi brīvā latviešu tautas sadraudzībā, tikai Latvijas darbaļaužu masu brālīgā savienība ar PSRS darbaļaudīm varēs panākt latviešu tautas pilnīgu nacionālu brīvību un neatkarību, kā arī tās nepieredzēti strauju saimniecisko un kulturālo attīstību. Pret buržuāziskā nacionālisma

ideoloģiju, kuras visriebligākā forma ir fašisms ar savām rasu «teoriām», pret tās nacionālo rīdīšanu un nacionālās apbežotības kultivēšanu komunistiskajai presei bija fašistiskās diktatūras gados jo augstu jāpacel proletāriskā internacionālisma strādnieku šķiras starptautiskās solidaritātes ideoloģija. Bija jāparāda, ka taisni proletāriskā internacionālisma vārdā komunisti uzstājās pret tautu nacionālo verdzināšanu, par tautas brīvas pašnoteikšanās tiesībām, par no imperiālisma apdraudētās latviešu tautas nacionālu neatkarību un brīvību. Komunistiskajai presei bija jāpalīdz Latvijas kompartijai veikt savu galveno uzdevumu cīņā pret fašistisko diktatūru — organizēt un vadīt darbaļaužu masas, strādnieku, darba zemnieku, darba inteliģences vienoto pretfašisma un pretkara tautas fronti pret sadarbības un izlīguma politiku ar hitlerisko Vāciju un panu Poliju, par visciešāko saimniecisko un politisko sadarbību ar PSRS, kura ir vienīgais patiesais mazo tautu draugs un latviešu tautas nacionālās neatkarības aizstāvis, pret nacionālšovinismu un nacionālo apspiešanu, par Latvijas tautu patieso nacionālo brīvību un patstāvību. Nesagraujamo pārliecību un pašlīvību uz progresīvajiem spēkiem, neraugoties uz smagiem upuriem, izsaka Latvijas Kompartijas Centrālās komitejas 1934. gada jūnija uzsaukuma beigu vārdi par tikko dibinātās fašistiskās diktatūras neizbēgamo sakāvi: «Tā Ulmanis, sēdams vēju, pļaus vētru. Mēs sveicinām vētras tuvošanos! 1905., 1917., 1919. gados Latvijas proletariāts, būdams vienots, darīja leģendāri varonīgus darbus. Stāsimies no jauna cieši vienotās rindās zem proletāriskās revolūcijas karoga, lai tuvojošā katastrofā ātri izglābtu Latviju, ko spēj tikai Latvijas proletariāta kopējā enerģija un pašai izlīdzīgā cīņā, lai kopā ar PSRS proletariātu... pievienotos pārējām tautām sociālisma celtniecības darbā, attīstot visus savus lielos tālantus un iespējas.»¹⁶ Latvijas Komunistiskajai partijai un tās uzticamajam palīgam un rezervei — Latvijas Komunistiskajai Jaunatnes Savienībai 1934. g. 15. maijā fašistiskais apvērsums bija smags sitiens. Simtiem visaktīvāko kompartijas un komjaunatnes darbinieku fašisti ieslodzīja cietumos un koncentrācijas nometnēs, piespieda tiem ilgus katorgas gadus. Tomēr fašistiem neizdevās sagraut partijas un jaunatnes organizācijas, viņiem neizdevās iznīcināt LKP un LKJS nelegālo preses aparātu. Lai kā fašisti pūlējās, lai arī politiskās pārvaldes špiki vaiga sviedros meklēja, 1934. g. 15. maija fašistiskais apvērsums ne mazākā mērā nebija samazinājis LKP un LKJS drukātā vārda parādīšanos un izplatīšanos. Taisni otrādi — tūlīt pēc fašistiskā apvērsuma LKP un LKJS izdevās ievērojami uzlabot savu litera-

¹⁶ «Latvijas Komunistiskās Partijas Centrālās Komitejas biļetens», Nr. 6/22, 1934. g. jūnijs, 24. lpp.

tūras izdošanas aparātu un panākt jūtamu nelegālās literatūras izdošanas palielināšanu, salīdzinot pat ar 1931.—1933. g., kad iznāca samērā daudz nelegālās literatūras, nemaz nerunājot par iepriekšējiem gadiem. Pēc nepilnīgām «Cīņas Biedra» publicētām ziņām 1934. g. LKP un LKJS izdeva 160 proklamācijas un 75 žurnālu numurus ar 25 dažādiem nosaukumiem.¹⁷ No šā skaita līdz 15. maija fašistiskajam apvērsumam iznāca 50 proklamācijas un 25 žurnālu numuri, bet pēc apvērsuma 110 proklamācijas un 50 žurnālu numuri.¹⁸ Regulāri turpināja iznākt LKP CK centrālorgāns «Cīņa» un nekādiem politpārvaldes okšķeriem neizdevās izjaukt tās iznākšanu.¹⁹

Fašistiskās diktatūras gados tautas pretfašisma cīņas vadītājai un organizētajai Latvijas Komunistiskajai partijai bija arī jāpārkārto sava taktika. Partijas pirmais un galvenais uzdevums bija strādnieku šķiras spēku apvienošana un organizēšana aktīvai cīņai pret fašistisko kontrrevolūciju. Pamats šādi apvienošanai tika likts ar vienotās frontes līgumu, kuru 1934. g. oktobrī noslēdza Latvijas Komunistiskā partija ar bijušo Latvijas soc. dem. partijas revolucionāro, pretfašistisko elementu 1934. g. jūlijā nodibināto arī nelegālo Sociālistisko strādnieku-zemnieku partiju. LKP vadītās strādnieku šķiras vienotās frontes kustību ievērojami pastiprināja 1936. g. 6. jūlijā nodibinātā vienotā anti-fašistiskā darba jaunatnes organizācija — Latvijas Darba Jaunatnes savienība (LDJS) — apvienojoties uz marksisma-ļeņinisma pamatiem Latvijas Komunistiskajai Jaunatnes Savienībai ar Sociālistisko jaunatnes savienību. Bet LKP bija skaidrs, ka bez strādnieku pretfašistiskās masu kustības nevar būt tautas pretfašisma frontes, ka tikai tautas pretfašistiskā cīņas fronte varēs satriekt un iznīcināt lauku un pilsētas lielburžuāzijas fašistisko diktatūru. Tāpēc Latvijas Komunistiskā partija, liekot visu svaru uz strādnieku šķiras vienotās frontes aktivizēšanu, tai pašā laikā veica lielu organizatorisku propagandistisku darbu, lai radītu pamatu plašai tautas pretfašistisko spēku kopdarbībai pret fašismu. LKP ne tikai uzstājās par tautas pretfašisma frontes nepieciešamību, tā formulējusi arī noteikumus un programmu, uz kuras pamatiem šī tautas fronte bija panākama. LKP CK vienreizējs, 2000 eksemplāros izdots izdevums 1936. g. novembrī izsaka nedaudzos vārdos šo pretfašistiskās tautas frontes programmu. «Tā ir cīņa pret fašistisko apspiešanu, par brīvību, cīņa

¹⁷ «Cīņas biedrs», Nr. 2(128) 1935. g. februāris-marts. Adamsons: Dažas piezīmes par LKP un LKJS nelegālo literatūru 1934. g. 67. lpp.

¹⁸ Turpat, 68. lpp.

¹⁹ No fašistiskā apvērsuma 1934. g. līdz fašisma varas gāšanai 1940. g. jūnijā politiskā pārvalde likvidēja 8 nelegālas spiestuves, kurās iespieda «Cīņu», un apcietināja to dalībniekus, bet «Cīņas» iznākšanu neizdevās likvidēt!

pret fašistisko despotismu, par demokrātiju, cīņa pret hitlerisma kara provokācijām, par mieru un tautas nacionālo patstāvību.»²⁰ Ņemot uz laiku padomju varas lozungu, Latvijas Komunistiskā partija nebūt neatteicās no tā, jo Latvijas komunisti zināja, ka marksisma-lenīnisma principi nav dogma, bet revolucionāras darbības līnija, kas prasa taktikas piemērošanu konkrētiem cīņas apstākļiem katrā noteiktā revolucionārās kustības posmā. Fašistiskās diktatūras nodibināšana 1934. g. 15. maijā, pilnīgi likvidējot pēdējās buržuāziskās demokrātijas atliekas, nozīmēja, kā to atzīmē LKP CK, «... ka latviešu tauta kopš 1934. g. 15. maija savā attīstībā ir atsviesta tik tālu atpakaļ, ka demokrātiskā republika tagad (rakstīts 1936. g. — S. L.) nozīmē dziļi revolucionāru lozungu, kura izvešana dzīvē nevis attālina, bet milzu soļiem tuvinātu proletariātu viņa gala mērķiem. Iekarot demokrātisku republiku — tas tagad nozīmē gāzt Ulmaņa fašistisko despotismu. Tas nozīmē brīvību pretēji fašistiskai apspiešanai, mieru pretēji hitleriskajai kara politikai, nacionālās patstāvības nodrošināšanu pretēji fašistisko avantūristu noziedzīgai spēlei ar tautas nacionāliem likteņiem. Tas nozīmē sabiedrisku, politisku, kulturālu progresu pretēji Ulmaņa fašistiskajai reakcijai un kontrevolūcijai. Un tas ir Latvijas proletariāta, visas latviešu tautas interesēs, par kurām komunisti ir vienmēr cīnījušies, nežēlojot ne spēkus, ne upurus.»²¹ Izpildot partijas norādījumus, nelegālā komunistiskā prese atmasko Ulmaņa fašistiskās kliķes nodevīgo norunu ar hitlerisko Vāciju, rāda ar konkrētiem faktiem, kā buržuāziskie nacionālisti pārdod Latviju Hitleram, aicina radīt visu Latvijas godīgo patriotu plašu pretfašistisku fronti. Ļoti daudz vietas fašistiskās diktatūras gados nelegālajā komunistiskajā presē ieņem Padomju Savienības konsekvētās miera politikas neatlaidīgā propagandēšana, pārliecinoši pierādot, ka tikai cieša savienība ar PSRS novērsīs hitleriešu iebrukuma draudus un nodrošinās Latvijas brīvību un neatkarību. Lieliski pienāglo «Cīņa» piekauna staba buržuāzisko nacionālistu šovinisko demagoģiju, ar kuru viņi mēģināja slēpt savus melnos Kangaru darbus. Dziļā neviltoņā patriotisma garā rakstīja «Cīņa» 1934. g. septembrī apcerējumā «Par latviešu nacionālo pašlepnumu»: «Mēs nenoliedzam nāciju un atzīstam nacionālo pašlepnumu. Tikai komunisti domā, ka latviešiem ir jālepojas pavisam ar kaut ko citu un ka tas, par ko jūsmo fašisti, mūsu nāciju apkauno un pazemo. Mēs esam lepni uz savu tautu, ka viņa ir cauri simtgadu verdzībai iznesusi savu valodu un izkopusi to kā pilnīgi derīgu ieroci visa tā satura izteikšanai, ko mums dod zinātnes, mākslas un teh-

²⁰ LKP CK. Vienreizējais izdevums. 1936. g., novembrī. «Spartaks», 2000 eks. Raksts: «Kurp ejam?», 2. lpp.

²¹ Turpat, 3. lpp.

nikas attīstība... Mēs mīlam šo valodu, kurā uzrakstīti «Mērnieku laiki», «Robežnieki», Raiņa revolucionārās dzejas, šo valodu, kurā risinājās vētrainā 1905. gada revolūcija, kurā runāja varonīgie sarkanie latvju strēlnieki. Mums ir dārga tā valoda, kurā Latvijas apspiestās šķiras sagatavoja un vislabāk var sagatavoties savai atbrīvošanai.»²² Pret buržuāzisko nacionālistu vēstures viltojumiem «Cīņa» turpināja: «Mēs esam lepnī par mūsu tautas vēsturi. Būdamā maza tauta, tā spējusi ieņemt goda vietu cilvēces atbrīvošanas cīņā vispasaules vēsturē. Senatnē un viduslaikos mūsu zemnieki un amatnieki varonīgi cīnījās ar feodāļiem. Visu 19. gs. pirmo pusi zemnieki veda smagu karu ar muižniekiem un feodāļiem. Proletariāts 1905., 1917. un 1919. g. ar sarkano strēlnieku cīņām ir kļuvis slavens vispasaules vēsturē, bet tanī pat laikā mums ir kauns par to traipu... ka mūsu tautas mantīgie slāņi vienmēr gājuši kopā ar apspiedējiem, ar reakciju, cenzdames noslēpt neatturami progresējošo attīstību... Niedrismu mēs uzskatām par parādību, kas dziļi aizvaino mūsu nacionālo cieņu. Ulmaņu, Goldmaņu un citu uzticības zvērastu divgalvainam ērglim 1914.—1915. g. mēs uzskatām par nacionālā pašlepnuma pazemojumu tirānijas priekšā. Pieminējam celšanu pulkv. Briedim, kurš krita kā aktīvs cīnītājs par monarhijas atjaunošanu Krievijā, mēs uzskatām kā skandalozu mūsu nacionālās pašcieņas pazemošanu.»²³ Pilnīgi apzinādamies, ka buržuāziskajiem nacionālistiem, ka buržuāzijai un lauku budžiem nav un nevar vairs būt nekā kopēja ar latviešu tautas nacionālo pašcieņu, ka viņi ar savu prettautisko nodevīgo rīcību ir kļuvuši par latviešu tautas nīknākajiem ienaidniekiem, «Cīņa» nobeidza šo svarīgo principiālo apcerējumu pravietiskiem vārdiem: «Latviešu nacionālo pašcieņu un pašlepnumu spēj reprezentēt un celt tikai proletariāts. Tikai proletāriskā revolūcija likvidēs mūsu tautu apkaunojošo buržuāzijas piemērošanos vienai vai otrai imperiālistu grupai. Ne fašisma diktatūra, bet proletāriskā revolūcija nomazgās kauna traipus, ko mums uzliek fašisti, šķīstīs mūs un atjaunos mūsu tautai goda vietu visu brīvo sociālistisko tautu vidū.»²⁴

Fašistiskās diktatūras gados Latvijas komunistiskās partijas un Jaunatnes Savienības nelegālā prese nepalaida garām nevienu gadījumu, kurā izpaudās valdošās fašistiskās kliķes nodevība, lai to neatmaskotu, lai nevērstu tautas uzmanību uz tai draudošām briesmām. No fašistiskās diktatūras pirmajām dienām nelegālie LKP un LKJS uzsaukumi mobilizēja tautas masas uz cīņu pret draudošo karu un pret Latvijas nodošanu hitlerismam no valdošās

²² «Cīņa», Nr. 9. 1934. g. septembris. 1. lpp.

²³ Turpat, 2. lpp.

²⁴ Turpat, 2. lpp.

fašistiskās kliķes puses. 1935. g. februāra pirmajā pusē LKP CK izdeva 7000 eksemplāros uzsaukumu «Uz cīņu pret hitlerismu un viņa aģentiem Latvijā, par Latvijas sociālo un nacionālo atbrīvošanu! Latvijas darba tauta!». Šinī uzsaukumā partija skaidri parāda, ka Latvijai draud no hitlerisma puses nāves briesmas un ka rietumu imperiālisti Anglijā un Francijā paši ir ieinteresēti, lai Latvijā vācu imperiālismam būtu brīvas rokas... «Nevar Latvijas darba tautu glābt arī Baltijas antante — raksta LKP CK minētajā uzsaukumā — ko nodibinājušas Baltijas valstu fašistiskās valdības, jo dažas no šīm valdībām pašas ir cieši saistītas ar hitlerisko Vāciju, izpilda savā zemē hitlerisma aģentu lomu un ar savu darbību sagatavo hitlerismam ceļu uz Baltijas iekarošanu. Nevar Latvijas darba tautu glābt no hitlerisma briesmām arī Ulmaņa fašistiskā valdība, jo viņa pati ir uz visciešāko saistīta ar hitlerismu.» Pret Latvijai draudošajām briesmām LKP CK minētajā uzsaukumā aicināja darbaļaudis uz cīņu par fašistiskās diktatūras gāšanu un par ciešākām draudzības saītēm ar Padomju Savienību. Uzsaukumā «Kara dienestā aizejošie jaunieši!», ko izlaida LKJS CK 4000 eksemplāros 1935. g. 5. februārī, izteiktas tādas pašas domas kā LKP CK uzsaukumā.

Jo plaši LKP nelegālā literatūra tika izplatīta 1935. g. vasarā sakarā ar Padomju Savienības ierosināto Austrumpaktu, kura pieņemšana varēja efektīvi nodrošināt apdraudēto mieru Baltijas jūrā. LKP CK kopā ar LKJS CK un Latvijas Sociālistiskās Strādnieku un Zemnieku Partijas, kā arī Latvijas Sociālistiskās Junatnes Savienības Centrālajām Komitejām 1935. g. jūlijā 5000 eksemplāros izlaistais uzsaukums «Darba tauta! Darba jaunatne! Strādnieki, zemnieki, kareivji, inteligence! Visi, kam dārgi latvju tautas likteņi, viņas pastāvība, kultūra!», kā arī LKP CK 10000 eksemplāros izdotais uzsaukums «Pretkara un pretfašisma diena — 1. augusts», atmaskoja fašistiskās Ulmaņa valdības nodevīgo politiku un aicināja darbaļaudis atbalstīt Padomju Savienības konsekvento miera nodrošināšanas politiku. 1934. g. 3. augusta ziņojumā ar Nr. 120191 Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta direktoram politiskās pārvaldes priekšnieks atzīst, ka LKP uzsaukumiem un preseī, ar ko partija atmaskoja fašistu kliķes noziedzīgo ārpolitiku, bija panākumi. Lasām minētajā ziņojumā: «Komunisti izveda 1. augustu pastiprinātā kārtā, sarīkoja nemierus un guva panākumus. Jau pirms 1. augusta komunistiskā partija uzsāka aktīvu organizēšanos un aģitāciju, izlaida veselu rindu dažādu aģitācijas uzsaukumu — proklamācijas, kā «Pretkara un pretfašisma dienā — 1. augustā», «Lai dzīvo 1. augusts» u. c. Rīgā bija atrastas izmētātas prokla-

²⁵ LPSR IeM CVA, f. Nr. 3235, nod. XI l., Nr. 3. 34. lpp.

mācījas 53 vietās un uzlasītas kopskaitā 1154 gabali. Proklamācijas atrastas Daugavpilī, Ventspilī, Tukumā, Ābeļu un Sunakstes pagastos.»²⁵ Rakstā «Komunisti un Latvijas tautas nacionālā neatkarība» «Cīņa»²⁶ atmasko fašistiskās valdības atklātās nodevības un parāda, kas slēpjas patiesībā aiz Ulmaņa un Muntera atteikšanās parakstīt PSRS ierosināto Austrumpaktu un aiz abu argumentēšanas, ka bez Vācijas līdzdalības neesot iespējams atrisināt Baltijas valstu drošības problēmu. «Ulmanieši turas un turēsies hitleriešu stērbelēs, — raksta «Cīņa» — par «neitralitāti» nākošā karā var runāt tikai vai nu naivi bērni, jeb slīpēti tautas krāpēji. Jādomā, ka Ulmanis jau ir izaudzis no bērna biksitēm.»²⁷ Rakstu «Cīņa» nobeidz vārdiem: «Mēs, komunisti, aicinām Latvijas tautu uz cīņu pret hitlerismu, pret tautas nodevēju un Hitlera aģentu Ulmani un viņa valdību, par saistīšanos ar PSRS, par Austrumpakta noslēgšanu. Mēs aicinām Latvijas tautu uz cīņu par brīvību un nacionālo neatkarību.»²⁸ 1935. g. 10. oktobrī LKP un LKJS Centrālās Komitejas izdeva divos izdevumos, vienu 10000 eksemplāros, otru 20000 eksemplāros, uzsaukumu: «Strādnieki, zemnieki, jaunatne, kareivji! Esat nomodā visi, kam dārgi Latvijas tautas likteņi!», kurā spēcīgiem vārdiem brīdina Latvijas darbaļaužu masas no ieslidēšanas jaunā imperiālistu izraisītā pasaules karā sakarā ar fašistiskās Itālijas laupīšanas kara sākšanu Abesīnijā. Uzsaukuma lozungi «Nost imperiālistisko laupīšanas karu! Nost Hitlera atbalstīšanas politiku! Nekavējoši parakstīt Austrumpaktu, noslēgt sadarbību ar PSRS proletariātu!» rada plašu atbalsi tautas masās, par ko pat runā politpārvaldes priekšnieka ziņojums iekšlietu ministram par politisko stāvokli 1935. g. oktobrī.²⁹ Tanī pašā ziņojumā politiskās pārvaldes priekšnieks raksta, ka pagrīdnieki paspējuši piespraust pie sienas 3 proklamācijas «Strādnieki, zemnieki, jaunatne, kareivji! Esat nomodā visi, kam dārgi Latvijas tautu likteņi!» 1935. g. 26. oktobrī Madonā aizsargu pulka nama iesvētišanas gadījumā.³⁰ Mēnesi vēlāk, 1935. g. novembrī, LKP un LKJS Centrālās Komitejas 6000 eksemplāros izlaistajā uzsaukumā: «Nost fašismu! Nost karastāvokļa spaidus! Nost kangaru deju ap brīvības pieminēkli! Brīvības bendēm nav vietas starp brīvības cīnītājiem!» atmasko fašistiskās valdības un buržuāzisko nacionālistu

²⁶ «Cīņa», Nr. 10, 1935. g. oktobrī, 2. lpp.

²⁷ Turpat, 2. lpp.

²⁸ Turpat, 2. lpp.

²⁹ LPSR IeM CVA, f. Nr. 3235, nod. XI, 1., Nr. 4. 393. lpp.

³⁰ Turpat, 396. lpp.

Fašistiskās Latvijas virsspiegs par šo gadījumu vēl piebilst, ka komunistiskās proklamācijas pie Madonas aizsargu nama sienas taisni tās iesvētišanas dienā esot «zināmā mērā atstājis nospiedošu iespaidu uz sabiedrību» (t. ī uz kulakiem un tirgotājiem un vispār fašistiem — S. L.).

riebīgo vēstures viltošanu, kuri atklādami Rīgā brīvības piemi-
nekli, mēģināja sev pierakstīt latviešu tautas brīvības cīnītāju
nopelnus. Lūk, ko raksta minētajā uzsaukumā LKP un LKJS
CK: «Vistrakākā fantāzija nevar izdomāt lielāku patiesības vil-
tojumu, uz kādu pēc Latvijas 17 pastāvēšanas gadiem metusies
Ulmaņa valdība.» 1936. g. februārī «Cīņa» iespieda svarīgu prin-
cipiālu rakstu «Komunisti un Latvijas tautas nacionālā patstā-
vība.»³¹ Šinī rakstā cīņa izskaidro LKP viedokli jautājumā par
Latvijas brīvību un neatkarību, kuru aizstāvēt un par kuru cīnīties
komunisti aicināja visus darbaļaudis. Asi vēršas šis «Cīņas»
raksts pret tiem, kas mēģināja jaukt partijas līniju, kas dema-
goģiski slēpdamies aiz proletāriskā internacionālisma, mēģināja
partiju novirzīt no cīņas par savas tautas nacionālo neatkarību
un brīvību. Šāda nodevīga nostāja, lai aiz kādām «kreisām» fra-
zēm tā slēptos, būtībā nozīmēja objektīvu un arī subjektīvu
Ulmaņa fašistiskās diktatūras atbalstīšanu un hitleriskās agre-
sijas veicināšanu. «Cīņa» par šiem partijas līnijas jaucējiem rak-
stīja: «Tie, kas ierauga šeit mūsu pozīcijas maiņu vai pat atkāp-
šanos no internacionālisma principiem, nav it ne nieka sapratuši
no boļševisma. Mēs, komunisti, kā bijuši, tā paliekam nesamieri-
nāmi katra buržuāziskā nacionālisma pretinieki, kādā veidā arī
tas neparādītos. Ne nacionālisms, bet proletariāta internacionā-
lisms ir un paliek mūsu cīņas karogs.

Strādnieku un visu darbaļaužu audzināšana proletāriskā in-
ternacionālisma garā ir mūsu pastāvīgais galvenais uzdevums.
Bet tas nebūt nenozīmē, ka komunistiem jāizturas vienaldzīgi
pret savas tautas nacionālajiem likteņiem, ka viņi var ignorēt
vai pat spļaut uz plašo tautas masu nacionālajām jūtām. Tādai
pozīcijai nebūtu nekā kopēja ar patiesu boļševismu, ar Ļeņina
un Staļina mācībām nacionālā jautājumā.»³² «Cīņa uzsver, ka
komunisti uzstājas un uzstāsies pret katru vācu imperiālisma mē-
ģinājumu iznīcināt Latvijas neatkarību, uzsākt no okupētās Lat-
vijas karu pret PSRS. «Un šajā ziņā viņi tāpat kā vienmēr riko-
jas, piebilst «Cīņa», vadoties no tiešajiem strādnieku šķiras un
plašo darbaļaužu masu interesēm.»³³ Ar spilgtiem vēstures fak-
tiem «Cīņa» pierāda, ka proletariāts savas komunistiskās partijas
vadībā ir cīnījies par patieso tautas neatkarību un brīvību, «... ka
taisni P a d o m j u L a t v i j a — L a t v i j a s p r o l e t a r i ā t a
d i k t a t ū r a — 1919. gadā pirmo reizi vēsturē nodibināja pa-
tiesu tautas nacionālo patstāvību, kad «tauiskie» Ulmaņi un Ba-
loži, Berķi un Skujenieki tanī pat laikā aicināja palīgā ārzemju
imperiālistus un kopā ar tiem slepkavoja Latvijas strādniekus un

³¹ «Cīņa», Nr. 1, 1936. g. februāris. «Komunisti un Latvijas tautas nacio-
nālā patstāvība», 1.—3. lpp.

³² Turpat, 1. lpp.

³³ Turpat, 2. lpp.

darba zemniekus.»³⁴ «Cīņa» brīdina no tendencēm likt vienlīdzības zīmi starp tautas nacionālo interešu aizstāvēšanu un ulmaniskā fašisma aizstāvēšanu, rakstot, ka «nekas nav bīstamāks tautas nacionālās patstāvības interesēm Latvijā, kā hitleriski orientēta fašistiskā diktatūra, kura nožņaugusi ikkatru darba tautas brīvību, ievedusi nāves sodu un katorgas režīmu — vēl daudz briesmīgāk, nekā carisma laikos — patiesībā atver durvis hitleriskam iebrukumam Latvijā.»³⁵ «Cīņa» ar konkrētiem piemēriem pierāda, ka buržuāziskie nacionālisti bija gatavi par tiesībām netraucēti ekspluatēt Latvijas darbaļaudis, par sviestu un bekona tirgiem lauku kulkakiem kurā katrā laikā pārdot un nodot latviešu tautas nacionālās patstāvības intereses. Par spīti fašistiskajam teroram Latvijas kompartijai izdevās izplatīt savus uzsaukumus un avīzes ar centrālorgānu «Cīņa» priekšgalā, ar fašistiskās diktatūras drošiem atmaskojumiem un aicinājumiem darbaļaudīm ciešāk saslēgties ap pretfašistisko tautas fronti un gāzt ienīsto nodevīgo fašistisko režīmu. 1935. g. 1. maija svinēšana deva spilgtu pierādījumu, ka fašistiem neizdevās likvidēt revolucionāro kustību, komunistisko presi. Komunistiskā partija 1935. g. 1. maija atzīmēšanas sagatavošanas gaitā un fašistisko 15. maija «svētku» atmaskošanai kopā ar Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju izlaida un izplatīja pa visu Latviju desmitiem tūkstošu uzsaukumu; tuvu pie 100 000 plakātiņu, sarkanu zvaigzņīšu un 1. maija lozungu tika izplatīti Rīgā vien.³⁶ 1936. g. aprīlī un maijā LKP un LKJS Rīgas komitejas izlaida un izplatīja pāri par 100 000 eksemplāru mazas skrejlapīņas un plakātus ar lozungiem: «Nost Ulmaņa fašistisko valdību. Nost Hitlera aģentus un tautas nodevējus! Pret prūšu junkuru un vācu baronu jūga atjaunošanu Latvijā! Pret Hitlera iebrukumu Baltijā un Latvijas pārvēršanu par hitleriskās Vācijas koloniju! Visi, kam dārgi latviešu tautas likteņi, visiem spēkiem par PSRS miera politiku!»³⁷ Fašistiskās diktatūras policija, kā par to liecina politiskās pārvaldes priekšnieka regulāri ziņojumi iekšlietu ministram par politisko stāvokli, ir spiesta atzīties, ka terora lūdekļi nav varējuši apslāpēt komunistiskās preses darbību. Lūk, ziņojumi 1935. g. februārī: «Komunistiskās organizācijas februāra mēnesī ir izrādījušas stipru aktivitāti savā darbā, sevišķi tas ir izpaudies ko-

³⁴ Turpat, 2. lpp.

³⁵ Turpat, 2. lpp.

³⁶ «Cīņa», Nr. 4. 1935. g. jūnijs, «1. un 15. maijs Latvijā», 1. lpp.

³⁷ Uzsaukumi ar augšā minētajiem lozungiem izlaisti visdažādākajos veidos, ir tipografijas brutiem (55 000 eksemplāros), ir ar rakstāmmašīnu rakstīti un uz rotatora novilkti (40 000 eksemplāros), ir hektografēti (apmēram 5000—7000 eks.).

munistiskās literatūras izdošanā un izplatīšanā.»³⁸ Jūlijā: «Maijā, jūnijā un jūlija sākumā likvidētas 4 komunistu nelegālās tipografijas, bet jūlijā komunistiskā literatūra, kaut drusku mazākos apmēros, tomēr izdota un izplatīta.»³⁹ Septembrī: «Komunistiem ir sakari ar ierēdņiem, reportieriem, skolotājiem utt. Zināma intelīģences daļa labprāt lasa komunistisku literatūru, par strādniekiem nemaz nerunājot, kuri ir komunistiskās literatūras galvenie lasītāji un izplatītāji (Norādītais ir turams stingri slepenībā — nav izpaužams).»⁴⁰ Oktobrī: «Komunistiskā kustība ir daudz aktīvāka nekā iepriekšējos mēnešos, ilegālu izdevumu izdošanai komunistiskās partijas Centrālkomitejai izdevās iekārtot jaunas tipografijas... komunistiskajā literatūrā izcila vēriba piegriezta pretkara aģitācijai, sevišķi naidīgi uzsaukumos un «Cīņā» tiek rakstīts pret Vāciju.»⁴¹ 1936. g. februārī: «Ciekurkalnā 1. garā līnijā Nr. 88, dz. 10 ir likvidēta «Cīņas» tipografija, «Cīņas» iznākšana turpinās, jo komunistu partijai izdevās ļoti ātri noorganizēt citu tipografiju...»⁴² «Jaunās komunistiskās organizācijās bija novērojama stipra rosība literatūras izdošanā... komunistu mutiskās un rakstiskās propagandas uzmanības centrā arvien lielākā mērā ir pretkara un pretfašisma cīņas jautājumi... sevišķi būtami ir tas, ka komunistiskajā literatūrā daudz rakstīts par Latvijas nacionālo interešu aizstāvēšanu.»⁴³

Savā nelegālajā presē Latvijas Komunistiskā partija ar sevišķu spēku griežas pie visas tautas ar aicinājumu aizstāvēt visiem spēkiem Latvijas brīvību un neatkarību, kad pēc Austrijas un Čehoslovākijas okupācijas kara draudi kļūst ar katru dienu reālāki. Uzsaukumos, nelegālo avīžu rakstos partija aicina tautu cīnīties pret fašistisko diktatūru, noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, kura vienīgā var palīdzēt latviešu tautai saglabāt tās neatkarību un brīvību. Plaši, jo plaši komunistiskā prese propagandē PSRS konsekvēnto miera politiku un sociālistiskās celtniecības panākumus. Uzsaukumā, kas izlaists 10000 eks. 1938. g. martā dažas dienas pēc vācu imperiālistu izdarītās Austrijas okupācijas, Latvijas Komunistiskās partijas sekretariāts raksta: «Lai Latvija nepiedzīvotu Austrijas likteni, lai novērstu draudošo katastrofu un pasargātu savu neatkarību

³⁸ LPSR IeM CVA, f. 3235, nod. XI, 1. Nr. 3, 183. lpp.

³⁹ Turpat, 328. lpp.

⁴⁰ Turpat, 369.—370. lpp. Raksturīgi, ka politpārvaldes priekšnieks ir sevišķi nobažījies par kompartijas un tās preses iespaida pieaugšanu intelīģences aprindās, jo viņš rakstot savai priekšniecībai — iekšlietu ministram — ziņojumu par politisko stāvokli, kas pats par sevi bija slepens, vēl piebilst, ka ziņas par LKP sakariem ar intelīģences aprindām ir «turamas stingri slepenībā».

⁴¹ Turpat, 391. lpp., 393. lpp.

⁴² Turpat, c. Nr. 4, 731. lpp.

⁴³ Turpat, 725. lpp. 726. lpp.

pret iebrucējiem, tautai vispirms jāatkaro savas demokrātiskās brīvības. Jāatjauno sagrautās strādnieku un citas demokrātiskās organizācijas. Jādod ieroči visiem, kas tiešām grib cīnīties par tautas brīvību un neatkarību. Aktīvi jāiekļaujas kolektīvās drošības sistēmā un jānoslēdz savstarpējs palīdzības līgums ar SPRS!» Sevišķi svarīga nozīme tautas masu mobilizēšanā un aktivizēšanā uz cīņu pret fašismu, par savu brīvību un neatkarību bija LKP CK, LS str. ZP CK un LDJS CK izdotajam uzsaukumam «Neatdosim Latviju Hitleram!»⁴⁴ Šo uzsaukumu izplatīja ļoti plaši; spriežot pēc politiskās pārvaldes un policijas ziņām, kas nebūt nav pilnīgas, jo visi uzsaukuma izplatīšanas gadījumi politpārvaldei un policijai nebija zināmi, uzsaukumu atrada gandrīz vai katrā Latvijas pagastā, visos lielākos Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Valmieras u. c. pilsētu uzņēmumos, universitātes auditorijās, pat armijas kazarmās. Šinī vēsturiskajā uzsaukumā Latvijas kompartija brīdina tautu, ka tās dzīvības intereses ir apdraudētas, jo Hitlers arvien noteiktāk gatavojas okupēt Baltijas valstis. «Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, ir kumoss, pēc kura vienmēr tīkojuši Vācijas imperiālisti,» teikts uzsaukumā. Hitlerieši atgādināja Baltijas valstu okupāciju, lai tās izlaupītu un pārvērstu par izejas bazi un kara lauku uzbrukumam Padomju Savienībai. Tālāk uzsaukumā ir parādīts, ka imperiālistiskai Vācijai ir vajadzīgi Latvijas lopi, labība, mežu un citas dabas bagātības, bet arī beztiēsīgie darba lopi un vergi. Uzsaukumā LKP brīdina no hitleriešu plašās darbības Latvijā, kur Ulmaņa policijas apsardzībā tie varēja netraucēti strādāt, kur atklāti darbojās diezgan plaša Hitlera jaunatnes organizācija un zem dažādu vietējo baltvācu organizāciju maskas slēpās īstas nacionālistu un gestapo spiegu centrāles. Hitlerieši vervēja sev aģentus armijas virsnieku, aizsargu vidū, valsts aparātā, viņi uzpirka Latvijas fašistisko presi, arī Ulmaņa ministrus un policiju, kura kļuvusi galīgi akla un kurla pret šo latviešu tautas mīkņāko ienaidnieku plašo sazvērniecisko darbību. Uzsaukumā latviešu tautai atgādināta vācu baronu asiņainā izrēķināšanās pēc 1905. gada revolūcijas, vācu okupācijas žņauģi imperiālistiskajā pasaules karā, Bermonta un fon der Golca bandu asins darbi 1919. g. «Prūšu junkuri vēl neko nav aizmirsuši. Viņi alkst pēc atriebības. Viņi grib dabūt atpakaļ savas muižas, savas

⁴⁴ Uzsaukums «Neatdosim Latviju Hitleram!» pavisam izdots 5 reizes: 1938. g. jūlijā, sakarā ar nopietno starptautisko stāvokli — 10000 eks., 1938. g. septembrī Čehoslovākijas krīzes laikā latviski un krieviski 10000 eks., 1939. g. martā pēc Čehoslovākijas galīgās okupācijas no vācu imperiālisma puses 10000 eks., 1939. g. augustā otrā pasaules kara priekšvakarā 10000 eks. Pavisam 40000 eksemplāros.

privilēģijas un bendēt Latvijas tautu. So melno kraukļu bars atkal ir spārnos. Vai! Latvijas tauta, ja Hitleram izdotos realizēt savus plānus, atgūt Latviju un pārvērst to par kara lauku pret PSRS,» rakstīts uzsaukumā. Kompartija šajā uzsaukumā brīdināja tautu, ka Latvijas okupācija no hitleriskās Vācijas puses nozīmētu ne vien pilnīgu brīvību un neatkarības zaudēšanu, bet arī tautas lielākās daļas fizisku iznīcināšanu, tā būtu katastrofa, kādu latviešu tautas vēsture nepazīst. Vācijas imperiālistu nodevīgais uzbrukums PSRS un tam sekojošā Padomju Latvijas pagaidu okupācija, kā arī Nirnbergas kara noziedznieku pravās atklājumi pilnīgi apstiprināja šo kompartijas pareģojumu 1938. g. un 1939. g. Uzsaukumā pasvītrots, ka Latvijas fašistu vadoņi runāja gan daudz par tautas un tēvijas mīlestību, bet no tautas slēpa hitlerisma briesmas, jo viņi baidījās organizēt tautu cīņā pret šīm briesmām, jo katra šāda kustība draudēja vērsties pret viņu diktatūru, pret Latvijas lielo saimnieku un buržuāzijas interesēm. Tāpēc šie riebiģie tautas nodevēji centās tautu iemidzināt, iestāstīt, ka nekādas briesmas nedraudot, maldināt ar viltus neitralitāti un no tautas slēpt savu nodevīgo spēli. Tautas masu dziļais naidis pret hitleriešiem spieda fašistisko Ulmaņa valdību slēpties aiz «neitralitātes» maskas un visādi manevrēt. Bet jo agresīvākas kļuva fašistiskās lielvalstis un piekāpīgāka viņu priekšā Anglijas un Francijas buržuāzija, jo atklātāk Ulmaņa valdība tuvojās Berlīnei un Romai. «Ko nozīmē izmeklēti laipnā Vācijas saimniecisko darbinieku uzņemšana Rīgā un fašistu vadoņu zvērasti šiem kungiem, ka pie Vācijas un Latvijas politiskām debesīm neesot neviena mākonīša?» jautā uzsaukums. «Visi šie fakti nozīmē tikai vienu, proti: Ulmaņa kliķe gatava bez cīņas atdot Latvijas zemi un tautu šo laupītāju varā.» Kompartija, sociālistiskā strādnieku zemnieku partija un darba jaunatnes savienība uzsaukumā aicināja tautu neatkāpties, nekapitulēt, bet organizēti cīnīties pret saviem nīknākajiem ienaidniekiem, tāpat kā tā cīnījās 1905., 1917. un 1919. g., prasīja izbeigt brāļošanās ar Hitleru, uzsākt nesaudzīgu cīņu pret hitleriešiem Latvijā, noslēgt savstarpējas palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, jo latviešu tautas un padomju tautu intereses sakrīt, jo sociālisma lielvalsts PSRS nevarēja būt ieinteresēta, lai Latvijā un pārējās Baltijas valstīs nostiprinātos Vācijas imperiālisti. Uzsaukumā rakstīts: «Mums jāuzsāk nesaudzīga cīņa pret Vācijas spiegiem un hitleriešiem Latvijā. Prasīsim viņu organizāciju slēgšanu. Jāiztīra armija no ģenerāļiem un virsniekiem — hitleriskās orientācijas piekritējiem. Jāatbrīvo valsts aparāts no Hitlera aģentiem. Jāpadzen no valdības Hitlera spiegs Munters. Jāizbeidz brāļošānās ar Vāciju un Polijas fašistiem. Latvijai aktīvi jāpiesienas kolektīvai drošības sistēmai un jānoslēdz sav-

starpējās palīdzības līgums ar PSRP. Par Latvijas brīvību un neatkarību nevar sekmīgi cīnīties ar sasietām rokām un aizbāztu muti. Fašistu uzliktās važas tautai jānokrata, tikai tad tā spēs mobilizēt visus savus spēkus un sekmīgi cīnīties pret iebrucējiem. Ar jaunu spēku lai atskan visas tautas prasības: Par visu tautai atņemto demokrātisko tiesību un brīvību atjaunošanu. Par vārda, preses, sapulču, organizēšanās un streiku brīvību. Par visu ieslodzīto antifāšistu atbrīvošanu.» Šis vēsturiskais uzsaukums beidzas vārdiem: «Neatdosim Latviju Hitleram! Lai šis lozungs, skaļi atskanot pilsētās un laukos, modina un sauc cīņā visu tautu. Lai tas vieno mūs visus nesalaužamā tautas frontē cīņā pret mūsu nīknākiem ienaidniekiem, par Latvijas neatkarības organizēšanu, par brīvību!» LKP un tās preses dedzīgs aicinājums «Neatdosim Latviju Hitleram! uzņemts tautas masās ar nedalītu piekrišanu. Jo vairāk saasinājās starptautiskais stāvoklis otrā pasaules kara priekšvakarā, jo lielāks iespaids bija kompartijas lozungiem, jo vairāk izplatīta un lasīta tika tās prese. Ar augošām bažām fašistiskās politpārvaldes ziņojumi vēstīja par LKP iespauda pieaugšanu un tās preses plašo izplatību. Ziņojumos par politisko stāvokli 1938. g. septembrī un oktobrī politiskās pārvaldes priekšnieks raksta iekšlietu ministram: «Komunistiskās proklamācijas «Neatdosim Latviju Hitleram!» atrastas visās lielākās fabrikās, sevišķi daudz Superfosfāta fabrikā, Jāņa Gerliņa fabrikā un Baltijas celulozes fabrikā Slokā. Uzsaukuma saturs no strādniekiem uzņemts ar manāmu piekrišanu. Strādnieki ir krasi noskaņoti pret Vāciju, simpatizē Čehoslovākijai, tie Padomju Savienībai un daudz kritizē Anglijas piekāpšanās politiku.»⁴⁵ Speciālā ziņojumā no 1938. g. 15. septembra politiskās pārvaldes priekšnieks raksta iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta direktoram: «Komunistiskās organizācijas un viņu nelegālā prese ir panākušas, ka iedzīvotāji ļoti nopietni pacel jautājumu par Latvijas neatkarību. Sevišķi krasi šo jautājumu debatē pēdējā laikā. Komunistiskā uzsaukuma «Neatdosim Latviju Hitleram» saturs pat tiek no tādiem pilsoņiem labvēlīgi uzņemts, kas vēl nesen noraidīja komunismu.»⁴⁶ Ziņojumā iekšlietu ministram 1938. g. oktobrī politiskās pārvaldes priekšnieks atzīmē: «Uzsaukums «Neatdosim Latviju Hitleram!» izplatīts atkal ļoti plašos apmēros pa visu Latviju... Atzīmējams, ka noskaņojums, kas rodas sakarā ar Vācijas agresiju un tās gūtiem panākumiem, visumā uz strādniekiem un inteliģenci ir atstājis nopiedošu iespaidu, strādnieku noskaņojums bija stipri naidīgs Vācijai un kā vienīgo glābēju tie uzskatīja SPRS.»⁴⁷ «Cīņa» at-

⁴⁵ LPSR IeM CVA, f. 3235, nod. XI, 1. Nr. 5, 275.—274. lpp.

⁴⁶ Turpat, 66. lpp.

⁴⁷ Turpat, 73. lpp., 76. lpp.

zīmē korespondencēs no darba vietām, ka visur tiek pārrunāts starptautiskais stāvoklis, hitlerisma un poļu panu briesmas Latvijai, strādnieku uzdevumi, darba vietās gaiss elektrizēts.⁴⁸ Augošo tautas masu un īpaši strādnieku šķiras nemieru otra pasaules kara priekšvakarā ar Latvijas fašistiskās valdības nodevīgo politiku un tautas apņēmību cīnīties par savu brīvību un neatkarību spiesti atzīt politiskās pārvaldes slepenie ziņojumi iekšlietu ministram un Ulmanim, kā arī visas aģentūras ziņas par strādnieku politisko noskaņojumu un stāvokli dažādās fabrikās un uzņēmumos par 1939. gadu. Politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšnieka ziņojumā politiskās pārvaldes priekšniekam no 1939. g. 31. maija atzīmē, ka nelegālas komunistiskās proklamācijas ar virsrakstu «Neatdosim Latviju Hitleram!» bijušas izplatītas gandrīz visās Rīgas fabrikās.⁴⁹ Manāmi neapmierināts šis Rīgas virsspiēgs rakstīja, ka uzsaukumus strādnieki uzņemuši ar lielu piekrišanu, vairākās fabrikās tie skaļi lasīti priekšā, uzaicinājumam dziedot komunistiskās partijas preses fondam strādnieki arī labprāt dziedo.⁵⁰ Aģentūras apstrādājumā par strādnieku noskaņojumu Rīgas fabrikās no 1939. g. 1. jūnija Politiskās pārvaldes vecākais uzraugs ziņo savai priekšniecībai, ka «... pēdējā laikā fabrikas strādniekos tiek runāts par ārpolitiku. Strādniekos tiek runāts par Vācijas varbūtēju iejaukšanos Latvijas iekšējā dzīvē. Strādnieki pret Vāciju naidīgi noskaņoti un izsakās, ja tas būs vajadzīgs, viņi ar ieročiem rokā nostāšoties pret Vācijas agresīviem nolūkiem.»⁵¹

Otrā pasaules kara priekšvakarā nelegālā komunistiskā prese palīdzēja Latvijas Komunistiskajai partijai mobilizēt un organizēt masas cīņai par savu neatkarību un brīvību, cīņai pret nodevīgo fašistisko diktatūru, sagatavot to revolucionāro 1939./40. g. kāpinājumu, kas 1940. g. jūnija dienās noveda pie ienīstās fašistiskās diktatūras gāšanas. Otram pasaules karam sākoties, 1939. g. rudenī LKP masu mobilizējošie lozungi, kurus plaši izplatīja nelegāla prese — «Neatdosim Latviju Hitleram!», «Nost Ulmaņa fašistisko diktatūru!», «Par draudzības un savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu ar SPRS!», «Par Latvijas brīvību un neatkarību!» — kļūst par visas tautas lozungiem. Sevišķi pieauga strādnieku šķiras nemiers. Kādā politiskās pārvaldes vecākā uzrauga slepenā ziņojumā savai priekšniecībai no 1939. g. 28. septembra atzīmēts, ka kopš kara darbības sākšanās starp Vāciju un Poliju fabriku strādnieku prāti esot stipri satraukti un visur, kur vien tas esot iespējams, strādnieki spriežot un ru-

⁴⁸ «Cīņa», Nr. 5, 1939. g. jūnijs, 3. lpp.

⁴⁹ LPSR IeM CVA, f. 3235, nod. IV, l. Nr. 782, 5. lpp.

⁵⁰ Turpat, 6. lpp.

⁵¹ Turpat, 11. lpp.

nātot par Latvijas valsts un strādnieku turpmāko likteni, iztirzājot savā starpā «Cīņas» rakstus; sevišķi liels satraukums esot sācies tanī laikā, kad Sarkanarmija iesoļoja Polijā un tās gājiens turpinājies Latvijas robežas tuvumā. Savas priekšniecības uzdevumā šis špiks ir vācis ziņas par komunistiskās partijas iespaidu uz strādniekiem un komunistiskās literatūras izplatīšanu fabrikās un ziņo par iegūtiem rezultātiem, ka ne tikai Latvijas komunistiskās partijas darbinieki, bet arī citādi noskaņoti rūpniecības strādnieki neapmierināti ar Latvijas valsts iekārtu (t. i. ar fašistisko diktatūru — S. L.) un jūsmo par Sarkanarmijas tuvošanos Latvijas robežām, lasa «Cīņu» un proklamācijas.⁵² Cits politpārvaldes aģents, vērojot strādnieku noskaņojumu citās fabrikās, galvenokārt Rīgas Maskavas priekšpilsētas uzņēmumos un Pārdaugavas tekstilfabrikās, 1939. g. 30. septembrī ziņo priekšniecībai, ka septembra mēneša starptautiskie notikumi esot fabrikās ienesuši satraukumu un izraisījuši dzīvas pārrunas un debates. Lai gan lielā daļā uzņēmumu administrācija esot noliegusi sarunas par politiku, taču tādas esot notikušas un notiekot kā pirms, tā pēc darba un pusdienas starplaikos. Lielākā daļa strādnieku neslēpjot savas simpātijas pret SPRS un Latvijas komunistisko partiju.⁵³ Apskatot stāvokli, kāds Latvijā bija radies sakarā ar kara darbību un panu Polijas sabrukumu, «Cīņa» konstatēja, ka Latvijas fašisma pozīcijas ir vājinātas, bet brīdināja reizē no cerībām uz fašistiskās diktatūras automātisku sabrukumu, aicinot darbaļaudis pacelt LKP vadībā pretfašistisko cīņu augstākā pakāpē. «Cīņa» rakstīja: «Sabiedriski Ulmaņa valdība jau tagad ir bankrotējusi. Ulmaņa fašistiskā valdība tautā nebauda nekādu uzticību. Viņa balstās uz šauru kliķi un kailu varu. Tauta gaida savu atbrīvošanu, viņa simpatizē Padomju Savienībai. Tautu neapmānīsi... Nevajaga tomēr domāt, ka Ulmaņa kliķe pati atteiksies no varas. Tautai pašai ir jāgāj tagadējā fašistiskā iekārta. Mums priekšā stāv sīvas cīņas, kurās būs vajadzīga drosme un strādnieku šķīras visciešākā vienība. Nepareizs ir uzskats, ka mūs atsvabinās kādi ārēji spēki. Brīvību mēs neiegūsim gultā gulēdami, tā mums pašiem jāizcīna.⁵⁴ Tautas pieaugošais nemiers spiež fašistisko diktatūru manevrēt, spiež to, kaut ārēji, ne pēc būtības mainīt savu ārpolitikas kursu, kuru LKP CK sēdes atzinums 1939. g. 8. oktobrī raksturoja šādi: «Fašistiskās diktatūras ārpolitika bija orientēta uz fašistiskajām valstīm, uz Latvijai naidīgajām Vāciju un Poliju, uz Itāliju. Ulmaņa ārlietu ministrs Munters bieži brauca uz Berlīni un Varšavu, uz Romu, lai vērptu savas fašistiskās diktatūras pavedienu, lai

⁵² Turpat, 23. lpp.

⁵³ Turpat, 35. lpp.

⁵⁴ «Cīņa», Nr. 6, 1939. g. oktobris. «Lielā atbrīvošana», 2. lpp.

gudrotu avantūras pret SPRS, lai pārdotu latvju tautu viņas ienaidniekiem. Ulmaņa valdības pretošanās SPRS ieteiktai kolektīvās drošības sistēmai, slepena ģenerāļa Franko atbalstīšana, «neitralitātes» komēdija un atteikšanās no SPRS garantijām bija pilnīga piesliešanās fašistisko lielvalstu agresijas politikai un savzvērestības gatavošanai pret SPRS.»⁵⁵ Padomju Savienības varena spēks, ko tik pārliecinoši parādīja Rietumbaltkrievijas un Rielumukrainas atbrīvošana, straujais prefašistiskās masu kustības kāpinājums Latvijas Komunistiskās partija vadībā pašā Latvijā, neiespēja dabūt kara apstākļu dēļ nekavējošu palīdzību no saviem imperiālistiskiem saimniekiem (no Vācijas vai no Anglijas), ekonomiskā kraha visai reālie draudi⁵⁶ piespieda fašistisko valdību 1939. g. 5. oktobrī parakstīt Maskavā ar PSRS neuzbrukšanas un savstarpējās palīdzības paktu un pieļaut padomju kara flotes bazu ierīkošanu Liepājā, Ventspilī un Pitragā. Uz šā pakta pamata tika arī noslēgts ar PSRS tirdzniecības līgums, kas jau no pirmajām dienām labvēlīgi ietekmēja Latvijas ekonomiku. Līgumu noslēgšana bija liela latviešu tautas uzvara, LKP un komunistiskā prese raksturoja līgumu noslēgšanu kā tau-

⁵⁵ LKP CK 1939. g. 8. oktobra sēdes atzinums: Patreizējais stāvoklis un partijas uzdevumi. «Spartaka» izdevums 1939. g. oktobris. 6. lpp.

⁵⁶ Latvijas ekonomika, otram pasaules karam iesākoties, bija visai nedrošā stāvoklī. Latvijas rūpniecība, visus 20 gadus mākslīgi atrauta no Padomju Savienības, bija pilnīgi atkarīga no ārzemēm. Piem., 1938. g. no ārvalstīm ievesto jēlvielu īpatnējais svars pārstrādāto izejvielu un materiālu kopējā vērtībā bija:

kokvilnas rūpniecībā	94%
zida rūpniecībā	28%
vilnas rūpniecībā	70%
stikla rūpniecībā	71%
gumijas rūpniecībā	84%
velosipēdu rūpniecībā	99%
trikotāžas rūpniecībā	99%
superfosfāta rūpniec.	100%

Tikai kokapstrādāšanas, papīra un pārtikas rūpniecība strādāja galvenokārt ar vietējām izejvielām. Kā redzams, kara gadījumā, kad vēl būtu jārekinās ar Baltijas jūras blokādi, Latvijas rūpniecība, nogriezta no svarīgāko jēlvielu importa, varētu tikko elpot jeb, blokādei ieilgstot, būtu spiesta pavisam apstāties. Tādā virzienā Latvijas ekonomikas attīstība arī gāja, paasinoties starptautiskajam stāvoklim. Jau 1939. gada otrā pusē Latvijas rūpniecībā bija novērojams stiprs izejvielu trūkums, sevišķi metālapstrādāšanas un ķīmiskajā rūpniecībā. Vairums uzņēmumu pārgāja uz trīsdienu un pat divu dienu darba nedēļu. Latvijas rūpniecības kritiskais stāvoklis, otram pasaules karam iesākoties, kļuva vēl spilgtāk redzams, ja ņemam vērā, ka arī 96% kurināmā un smērvielu nāca no ārzemēm. Munters, fašistiskās valdības ārlietu ministrs, runā fašistisko kameru kopējā sēdē 1939. gada 26. oktobrī bēdīgi konstatēja, ka Latvijas tirdzniecība ar valstīm, kas atradās ārpus Baltijas jūras, un it īpaši ar vienu no miera laika Latvijas tirdzniecības svarīgākajiem partneriem — ar Angliju ir praktiski likvidēta (sk. «Brīvo Zemi» fašistiskās valdības oficiālo no 1939. gada. 27. oktobra).

tas pretfašistisko spēku lielu uzvaru, paskaidrodama tautai līguma milzīgo nozīmi Latvijas neatkarības un brīvības nodrošināšanā. Reizē ar to LKP brīdināja tautu neticēt fašistiskās preses ārēji laipnajam, oficiālajam tonim iepretī Padomju Savienībai, kas tomēr neprata noslēpt Ulmaņa-Muntera valdības, lauku un pilsētu lielburžuāzijas nepatiku un īgnumu. LKP CK savas 1939. g. 8. oktobra sēdes atzinumā raksturo ar pakta noslēgšanu radušos stāvokli šādi: «Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšana starp Latviju un SPRS mūs nodod Sarkanās Armijas aizsardzībā, kas fašisma ārējās briesmas vēl vairāk samazina... Mēs zinām, ka Ulmaņa fašistiskā valdība līgumu ar SPRS nenoslēdz labprātīgi, bet apstākļu spiesta, pēc tam, kad bija zudušas visas cerības uz jebkādu atbalstu no ārienes, lai pretotos SPRS. Mums nav arī nekādu šaubu, ka Ulmaņa valdība atteiksies no līguma noteikumu pildīšanas un mēģinās sarīkot iekšējas vai ārējas avantūras, tiklīdz radīsies kaut kādas izredzes tikt no nepatīkamā līguma vaļā.»⁵⁷ «Cīņa» līguma nozīmi latviešu darbaļaudīm novērtēja šādi: «Noslēgts savstarpējās palīdzības līgums starp Latviju un PSRS... Šis līgums izjauca imperiālistisko lielvalstu pret SPRS vērstos plānus Baltijas valstīs, tas nodrošina mums mieru, tas pasargā mūs no imperiālistu un reakcionārās buržuāzijas, agresijas. Šim līgumam ir dziļa politiski sociāla nozīme. Galvenais — tas devis fašismam smagu sitienu, kas pašos pamatos pārveido stāvokli pie Baltijas jūras. (Pasvitrots «Cīņā» — S. L.) No šī sitiena fašisms vairs neatžirgs, bet arvien ātrāki tuvosies galam. Arī cerības uz imperiālistisko karu un avantūrām fašismu neglābs, karš un avantūras viņa galu var tikai paātrināt. Līgums atraisījis tautas revolucionāri-dinamiskos spēkus, kas bija apspiesti 20 gadus. Šie spēki jau sākuši kustēties un nekas tos vairs neapturēs, kamēr tagadējā iekārta nebūs galīgi sagrauta.»⁵⁸ Vienlaicīgi 1939./1940. g. ziemā un 1940. g. pavasarī jaunā revolucionārā kāpinājuma apstākļos komunistiskā prese atmaskoja ar pārliecinošu faktisku materiālu Ulmaņa fašistiskās valdības divkosību, tās nekaunīgo sabotāžu līguma pildīšanā, tās aizkulišu pretpadomju mahinācijas aiz Padomju Savienības muguras. Komunistiskā prese šīnī laika posmā mācīja darbaļaudīm, ka Ulmaņa fašistiskās valdības turpmākā atstāšana pie varas ir vistiešākie draudi Latvijas un latviešu tautas pastāvēšanai, ka ne tauta, nedz Padomju Savienība nevar izjust ne mazāko uzticību pret nodevīgo Ulmaņa valdību. Tāpēc komunistiskā prese aicināja darbaļaudis visātrākā laikā gāzt šo nodevēju kliķi un radīt demokrātisku tautas valdību, kas varētu

⁵⁷ LKP CK 1939. gada 8. oktobra sēdes atzinums: Patreizējais stāvoklis un partijas uzdevumi, 7. lpp.

⁵⁸ «Cīņa», Nr. 7. 1939. gada oktobris, 1. lpp.

godīgi pildīt līgumu ar PSRS un nodrošināt Latvijai patiesu brīvību un neatkarību. Nelegālā komunistiskā prese atmaskoja pretpadomju baumas un insinuācijas, ar kuru fabricēšanu un izplatīšanu jo cītīgi nodarbojās fašistiskā valsts aparāta augstākie ierēdņi, militāri fašistiskās aizsargu organizācijas biedri un daļa buržuāziskās Latvijas armijas virsnieku. Tā 1940. g. 28. janvārī kokstrādnieku arodbiedrībā Ulmaņa adjutants lasīja referātu par moderniem ieročiem, kur attīstīja «domu», ka Sarkanarmijas tehnika nekam nederot un vajadzīgā brīdī arī Latvijas armija tikšot ar Sarkanarmiju galā.⁵⁹ Daugavpils jātnieku pulka virsnieki cita nekā nezināja, kā kūdīt kareivjus pret PSRS, pret Sarkano Armiju, stāstīja kareivjiem, ka savstarpējās palīdzības līgums Latvijai esot uzspiests un no tā jo drīzāk jātiekot vaļā.⁶⁰ 1939. g. no 20. nov. līdz 20. dec. kāds 6. Daugavpils kājnieku pulka rotas komandieris lasīja iesauktajiem karavīriem lekcijas, kur nolamāja Sarkanarmiju un mēģināja pierādīt, ka tās kaujas spējas esot ļoti zemas.⁶¹ 1939. g. 1. decembrī Valmieras apriņķa priekšnieks 8. Valmieras aizsargu pulka sanāsmē pateica aizsargiem: «Mēs pratīsim un arī atsvabināsimies no bagāžas, kas mums ir pretīga un lieka — no līguma ar PSRS.»⁶² Šādi fakti nav atzīmēti oficiālajā Latvijas fašistu presē. Šādus faktus krāja un parādīja tautai, lai atmaskotu Latvijas fašistu divkosīgo politiku, LKP nelegālie izdevumi. «Cīņa» 1940. g. janvārī pamatoti konstatēja, ka, neraugoties uz savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu starp Latviju un Padomju Savienību, neraugoties uz deklarāciju par draudzību abu valstu starpā un labām kaimiņu attiecībām, fašistiskajā Latvijas valdībā no šīs draudzības nekas nav manāms.⁶³ Latvijā varēja iegādāties visādus ārzemēs iznākušos baltgvardu izdevumus, kuros PSRS un tās valsisvīri tiek gānīti, bet PSRS izdevumi Latvijā bija aizliegti, pat zinātniskas grāmatas un daiļliteratūra.⁶⁴ Arī pats Ulmanis nekautrējās savējo sabiedrībā izteikties pilnīgi atklāti. Latvijas kulaku studentu organizācijas «Fraternitas Rustikana» sanāsmē Ulmanis Sarkanarmiju nosaucis par «svešām bandām», kuras no Latvijas pēc iespējas ātrāk esot jāizdzēn.⁶⁵ Arī buržuāziskās Latvijas armijas ģenerālštāba priekšnieks starp savējiem parādīja savu īsto seju.

⁵⁹ «Cīņa», Nr. 2, 1940. gada 23. februāris, «Ulmaņa komendants gata-vojas karot ar Sarkano Armiju.», 2. lpp.

⁶⁰ Turpat, «Kareivju kūdišana pret PSRS», 2. lpp.

⁶¹ «Cīņa», Nr. 2, 1940. gada janvāris. «Virsnieki kūda pret PSRS», 2. lpp.

⁶² «Cīņa», Nr. 1. 1940. gada (11.) janvāris, «Vēl fakti», 2. lpp.

⁶³ Turpat, «Mēs apsūdzam», 1. lpp.

⁶⁴ Turpat, 1. lpp.

⁶⁵ Turpat, 1. lpp.

Kādās viesībās 1939. g. decembrī viņš uzdzēra tostu Hitlera uzvarai Rietumos, lai tas pēc tam varētu nākt un atsvabināt Latviju «no sarkanā jūga».⁶⁶ Kā no šiem «Cīņā» publicētajiem faktiem ir redzams, diezgan savāda bija fašistiskās Ulmaņa valdības «neitralitāte». Visos šeit minētajos faktos nelegālā komunistiskā prese parādīja tautai Latvijas buržuāzisko nacionālistu ciniski atklāto riebīgo nodevēju sejas. Taisni uzkrītoši Latvijas fašistu pretpadomju stāja un viņu augstākā mērā aizdomīgās, pret tautas interesēm vērstās intrigas kļuva PSRS kara laikā pret baltsošiem. Fašistiskās avīzes sniedza veselām lapaspusēm lielus aprakstus par Somiju, visos sīkumos atstāstot daždažādas melīgas un izdomātas ziņas. Slepēni Latvijas fašisti meklēja atbalstu imperiālistos. LKP Rīgas komitejas orgāns «Rīgas Lielinieks» 1940. g. martā atmaskoja šo Latvijas fašistu noziedzīgo rīcību. Neraugoties uz savstarpējo palīdzības paktu ar PSRS, Latvijas fašistiskā valdība nekaunējās sūtīt brīvprātīgos baltsošiem.⁶⁷ «Rīgas Lielinieks» citē no Sveices avīzes «Neue Zuericher Zeitung», kas 1940. g. 22. janvārī rakstīja: «Ārzemnieku leģions, kurš sastādās no dažādu zemju brīvprātīgiem (starp tiem latvieši, igauņi, lietuvieši), ir gatavs iet uzbrukumā. Visā drīzumā leģions saņems papildinājumus.»⁶⁸ Ar Ulmaņa valdības ziņu brīvprātīgie izbrauca no Latvijas, viņus vervēja Somijas sūtniecība Rīgā ar savu aģentu palīdzību, maksājot katram 1000 latu avansa.⁶⁹ Somijas kara laikā, sevišķi 1940. g. janvārī un februārī, Latvijas fašisti visur izplatīja baumas, ka drīz Sarkanā armiju no Latvijas «izdzīs jūrā», mēģināja radīt latviešu tautā panikas un nedrošības atmosfēru, sagatavot zemi visādām avantūrām, sagraut tautas uzticību Padomju Savienībai. Sevišķi zīmīga šī ziņa bija runa, ko Ulmanis teica 1940. g. 10. februārī kādā kulaku sanāksmē un kuru trekniem burtiem publicēja visa Latvijas fašistiskā prese. Šī runa rāda, ka LKP un tās preses nepārtrauktiem brīdinājumiem bija pilnīgi reāls pamats, proti, ka fašistiskā un nodevīgā buržuāzisko nacionālistu kliķe ar Ulmani priekšgalā gatavoja avantūru pret Padomju Savienību. Ulmanis teica: «Ja smagais izšķirošais brīdis pienāktu, tad, caurmērā ņemot, no katras lauku mājas vienam vīra cilvēkam būs jāuzvelk uniforma... Un tad ziniet, ka jārūpējas vismaz par diviem krekliem un citiem veļas piederumiem — diviem dvieļiem un arī pāris labiem zābakiem. Ja tā nebūtu nopietna lieta, es par to nerunātu šīnī brīdī.»⁷⁰ «Cīņā» rāda šās noziedzīgās runas patieso nozīmi, tā raksturo šo

⁶⁶ Turpat, 1. lpp.

⁶⁷ «Rīgas Lielinieks», Nr. 1. 1940. gada martā, 2. lpp.

⁶⁸ «Rīgas Lielinieks», Nr. 1. 1940. gada martā, 2. lpp.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ «Brīvā Zeme», 1939. gada 11. februārī, 3. lpp.

Ulmaņa runu kā ārzemju kara kurinātāju iespaidā noturētu.⁷¹ Ulmanis gribēja ārzemju kapitalistiem parādīt, ka viņš nemaz nejutās saistīts ar noslēgto savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS un ir gatavs jebkurā katrā brīdī izpildīt ar šunēļa iztapību visus imperiālistu uzdevumus, lai nodrošinātu sev «mūžīgu valdīšanu Latvijā».⁷² «Tanī brīdī atmosfēra ap Baltijas jūru bija tāda, ka kuru katru brīdi varēja sagaidīt vispārējā kara izcelšanos,» — rakstīja «Cīņa».⁷³ Šo draudošo karu novērsa Padomju Savienība, salaužot Somijas kara laukos somu kara provocētāju militāros spēkus. Picaugot masu revolucionārajam nemieram, fašisti mēģināja lietot jau sen atkārtoto līdzekli, dezorientēt un atbrūņot masas ar smalki austām politiskām provokācijām. Tā 1940. g. janvārī Latvijā parādījās it kā nelegāli iespiests žurnāls ar nosaukumu «Par Latviju»⁷⁴, ko parakstīja kāda noslēpumaina «Patriotu apvienība». Žurnāla saturs bija vienīgi gānīšanās par PSRS un lamu plūdi par revolucionāro strādniecību un komunistisko partiju. Latvijas KP Centrālā Komiteja «Cīņā» ātri vien atmaskoja šos jaunradušos «nelegālistus» un parādīja tautas priekšā viņu īsto seju. Šī viltus «Patriotu savienība» bija miesa no Ulmaņa miesas un gars no viņa gara. «Nelegālo» žurnālu iespieda Ulmaņa valdības oficioza «Brīvās Zemes» tipografijā, viņa galvenie līdzstrādnieki bija politiskās pārvaldes priekšnieks Fridrihsons, politpārvaldes slepenās aģentūras vadītājs, rūdītais provokators Stiglics, sabiedrisko lietu ministrs Bērziņš un, kā «Cīņa» ironiski piemetina, «vēl viens otrs fašistiskās Lejputrijas putras strēbējs.»⁷⁵ Bet kāpēc «patrioti», — jautā «Cīņa», — tagad sākuši smērēties klāt strādniekiem ar «nelegālo» presi? Tāpēc, ka «patiesībā fašistu stāvoklis ir ļoti kritisks. Dzīves apstākļi ar katru dienu jo vairāk pasliktinās, nemiers stārdniekos un visās darbaļaužu aprindās vairojas, komunistiskā kustība neapturami pieaug, fašistiskās diktatūras pamati sāk šķobīties. Ulmaņa presei un aģitatoriem neviens vairs netic, par tiem zobojas. Tāpēc jāķeras pie provokācijām, tāpat kā sliķonis ķeras pie salmiņa. Bērziņa ministrija kopā ar politpārvaldi izgatavo «nelegālu» literatūru un kameru vīri to izplata. Tāds ir šis «mīklas» atrisinājums.»⁷⁶ Arī citu vēl nekaunīgāku provokāciju atmaskoja «Cīņa». Lai jauktu LKP revolucionāro darbu, lai novērstu strādniekus no komunistiskās partijas, lai rīdītu viņus pret Padomju Savienību, politpārvaldes provokatori dibināja it kā nelegālas «nabagu komi-

⁷¹ «Cīņa», Nr. 6, 1940. gada 31. martā «PSRS ieroču un diplomātijas uzvara». 1. lpp.

⁷² Turpat, 1. lpp.

⁷³ Turpat, 1. lpp.

⁷⁴ Turpat, «Nākat ļaudis skatīties, kādi ērmi tirumā... 1. lpp.

⁷⁵ Turpat, 1. lpp.

⁷⁶ Turpat, 2. lpp.

tejas»⁷⁷, izplatīja provokatorisku uzsaukumu ar dezorientējošu parakstu «Strādnieki — komunisti».⁷⁸ Šini uzsaukumā noķengāta PSRS un slavēts nodevējs Trockis. Uzsaukumā rupji viltota PSRS pilsoņu kara vēsture. «Cīņa» visu šo netīro, provokatorisko Latvijas fašistu darbību novērtē šādi: «Jāsaka, ka pārāk naivi ir Latvijas revolucionārās strādnieku kustības pretinieki, šīs kustības jaucēji. Viņi iedomājās Latvijas strādniekus politiskā ziņā tik neizglītotus, ka var tiem stāstīt visādas pasacīņas. Veltas pūles... Latvijas strādnieki ir pietiekoši apzinīgi, lai zinātu, ka jūsu ražotie fašistiskie mēsli jāmet parastā mēslu bedrē. Latvijas revolucionārās strādnieku kustības vadonis ir Latvijas Kompartija un viņas Centrālkomiteja un ka nekādas «nabagu komitejas», «patriotu apvienības», nekādi Trocka slavinātāji nedz citi politpārvaldes provokatori nevarēs novirzīt strādniecību no viņas revolucionārā ceļa.»⁷⁹ Pret vareno Latvijas Komunistiskās partijas vadīto masu kustību 1939./1940. g. Ulmaņa fašistiskā diktatūra mēģināja cīnīties, pielietojot pieaugošā mērā represijas, organizējot provokācijas pret Latvijas kompartiju, attīstot nepieredzētu melu un rīdīšanas kampaņu pret Padomju Savienību un Sarkano armiju, kas nekādi nebija savienojama ar draudzīgo izturēšanos pret PSRS un ar neitralitātes viselementārākajām prasībām. Terors vērsās vispirms pret strādnieku kustības aktīvākajiem darbiniekiem, pret nelegālo komunistisko presi un tās izplatītājiem. Tā, piem., politiskā pārvalde laikā no 1939. g. oktobra līdz 1940. g. maijam ieskaitot apcietināja vairāk personu un ievāca vairāk izziņu nekā 1939. g. deviņos mēnešos un par visu 1938. gadu kopā ņemot.⁸⁰ Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Ventpilī, Jelgavā, Rēzeknē un Ludzā notika masu apcietināšanas strādnieku kustības darbinieku vidū, sevišķi 1940. g. aprīlī (toreiz politiskā pārvalde likvideja arī vienu pagrīdes tipografiju, kura iespieda «Cīņu»), divus mēnešus pirms fašistiskā Ulmaņa režīma galīgā bankrota. Atklātas politiskās prāvas rīkot Ulmaņa fašistiskā valdība gan neuzdrošinājās, bet simtiem pretfašisma cīnītāju ieslodzīja cietumā bez tiesas un izmeklēšanas uz tā saucamā «Likuma par valsts drošību» pamata. Vislielākajam teroram bija padoti to vietu iedzīvotāji, kurās apmetušies PSRS garnizoni un kur sakarā ar to iedzīvotāji izteica savas neliekuļotās simpatijas Padomju Savienībai. Revolucionārās jaunatnes žurnāls «Jaunatnes Fronte» Ventpilī valdošo teroru ar dzelīgu ironiju raksturo šādiem vārdiem: «Ventspīliešus no Pārventas (Pārventā stāvēja padomju garnizons. — S. L.) sargā kā no nagu un mutes sērgas

⁷⁷ Turpat, 2. lpp.

⁷⁸ Turpat, 2. lpp.

⁷⁹ Turpat, 2. lpp.

⁸⁰ LPSR IeM CVA, f. /3235 nod. I. 1. Nr. 613, 8. lpp.

piemeklēta apgabala, tikai lopkopības instruktoru un veterinārstu vietu šeit pilda ohrankas vīri.»⁸¹ Bet tas viss nelīdzēja, par spīti teroram, par spīti provokācijām komunistiskā partija vadīja tautas masas uz izšķirošo cīņu pret fašistisko diktatūru, tās prese dienu no dienas mācīja masas, mobilizēja ap LKP lozungiem, palīdzēja partijai tās organizēt. Politiskās pārvaldes ziņojumi iekšlietu ministram un pašam Ulmanim, kā arī tās aģentūras ziņojumi, kas ir vākti uzņēmumos, uz laukiem un inteliģences aprindās, konstatē, sākot ar 1939. g. oktobri līdz 1940. g. vēsturiskajām jūnija dienām, Latvijas strādnieku, darba zemnieku un darba inteliģences arvien stiprāku nemieru ar buržuāzisko nacionālistu divkosīgo politiku un sabotāžas taktiku iepretim Padomju Savienībai un arvien lielāku draudzību un pašāvību lielajai sociālisma zemei. Politiskās pārvaldes priekšnieka slepenā ziņojumā iekšlietu ministram par politisko stāvokli 1939. g. novembrī rakstīts: «Visās Rīgas, Daugavpils, Liepājas un Ventspils fabrikās un uzņēmumos komunistu iespaids ir jūtami pieaudzis un turpina augt. Komunistu literatūra izplatīta ievērojamā daudzumā pilsētās un uz laukiem, sevišķi Latgalē... strādnieki tic komunistiskajai partijai, PSRS valsts iekārtai un Sarkanarmijai. Strādnieki atklāti sauc Staļinu par latviešu tautas glābēju, bet par valsts un ministru prezidenta kungu (domāts Ulmanis. — S. L.) smejas un nīrgājās.»⁸² Aģentūras ziņojums no 1940. g. 9. janvāra, ko sniedz kāds slepens politpārvaldes aģents, kam uzdevums sekot inteliģencei, teikts: «Daļa teātra aktieru izteicās, ka krievu kultūra mums latviešiem daudz tuvāka... Padomju Savienības teātri un skatuves mākslinieki varētu dot ļoti vērtīgus ierosinājumus Latvijas teātriem... Aktieri lasa komunistisku literatūru, spriež par politiskiem jautājumiem, arī kritizē valdību un sevišķi Bērziņa kungu (Sabiedrisko lietu ministru Ulmaņa vadībā. — S. L.)»⁸³ «Cīņa» raksturo Latvijas iekšpolitisko stāvokli 1939. g. beigās ar sevišķi plašu nemieru kustību pret Ulmaņa fašistisko diktatūru.⁸⁴ Nelīdzēja nekādas represijas, nelīdzēja nekādas provokācijas. Latvijas tautas masas 1940. g. vēsturiskajās jūnija dienās ar sajūsmu atsaucās komunistiskās partijas un tās preses aicinājumiem un Latvijas Komunistiskās partija vadībā ar Padomju Savienības tautu brālīgo palīdzību sacēlās un gāza ienīsto fašistisko jūgu, likvidēja nicināmo tautas ienaidnieku un nodevēju varu. Tauta uzvarējusi. Pēc pāri par 20 gadiem buržuāziskās diktatūras un baltā terora Latvijas komunistiskās partijas sar-

⁸¹ «Jaunatnes Frontē», Nr. 3, 1939. gada decembrī. «Kronika», 9. lpp.

⁸² LPSR IeM CVA, f. /3235, nod. III I, Nr. 713, 42—43. lpp.

⁸³ Turpat, 51. lpp.

⁸⁴ «Cīņa», Nr. 3, 1940. gada 10. februārī. «Ceļš uz uzvaru», 2. lpp.

kanie cīņas karogi plandēja brīvi, kopā ar partiju no pagrīdes izgāja tās uzticamais sakars ar masām, tās prese. Fašistiskās diktatūras gāšana 1940. g. jūnijā un tai sekojošās visas tautas vienprātīgas gribas sankcionētā padomju varas izsludināšana 1940. g. jūlijā rādīja, ka Latvijas komunistu ceļš ir bijis pareizs, ka cīņā par Latvijas sociālo un nacionālo atbrīvošanu LKP un tās prese ir pratušas arī visgrūtākajos laikos un apstākļos vienmēr godam turēt savus karogus, vienmēr godam stāvēt un cīnīties par marksismu-ļeņinismu.

Apskatot jautājumu par komunistiskās preses nozīmi šinī cīņā, jāsecina, ka komunistiskā pagrīdes prese Latvijā ir pareizi izpratusi jautājumu par cīņu par Latvijas patieso brīvību un neatkarību, jautājumu par Latvijas sociālo un nacionālo atbrīvošanu kā centrālo jautājumu Latvijas darbaļaužu cīņā par padomju varu buržuāzijas diktatūras periodā. Ar savu nemītīgo un drošo cīņu par tautas brīvību un neatkarību nelegālā LKP un LKJS prese audzinājusi Latvijas darbaļaudis nesamierināmā cīņas garā pret buržuāzijas nacionālo nodevību.

Analizējot komunistiskās preses lomu Latvijā cīņā par tautas brīvību un neatkarību, redzam, ka darbaļaužu uzvara pār fašismu 1940. g. jūnijā un tai sekojošā padomju varas uzvara Latvijā 1940. gada jūlijā nav kaut kāda «nejaušā gadījuma» vai ārējās ietekmes rezultāts. Šī vēsturiskā darbaļaužu uzvara ir visas iepriekšējās darbaļaužu revolucionārās cīņas rezultāts Latvijas Komunistiskās partijas vadībā, Latvijas darbaļaužu kopējās cīņas rezultāts ar brālīgo krievu tautu un lielās Oktobra Sociālistiskās revolūcijas rezultāts.

А. Я. Зиле

СТРОИТЕЛЬСТВО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ В 1919 ГОДУ

В. И. Ленин указывал: «В каждой национальной культуре есть хотя бы не развитые элементы демократической и социалистической культуры, ибо в каждой нации есть трудящаяся и эксплуатируемая масса, условия жизни которой порождают идеологию демократическую и социалистическую»¹.

С восстановлением советской власти в Латвии элементы социалистической культуры широких трудящихся масс получили неограниченные возможности и просторы для своего развития. Взявший в свои руки политическую власть пролетариат Латвии через органы советской власти организовывал и направлял строительство советской культуры. Советское правительство ассигновало значительные средства на народное образование и культурное строительство. Огромные культурные сокровища, ранее принадлежавшие буржуазии и немецким баронам (картины, предметы изобразительного искусства, книги, музыкальные инструменты и др.) были переданы музеям, школам, библиотекам, клубам. Все культурные ценности, как те, которые остались от прежнего общества, так и те, которые были созданы при советской власти, стали достоянием широких трудящихся масс.

Коммунистическая Партия и Советское Правительство не ограничились тем, что сделали достоянием народных масс культурные ценности, оставшиеся от старого общества. Под их руководством трудящиеся Латвии приступили к строительству новой советской культуры. В вопросе строительства новой социалистической культуры Коммунистическая партия и Советское Правительство Латвии строго придерживались ленинских принципов об использовании и критической переработке культурного наследия прошлого. Комиссар просвещения Я. Берзин

¹ В. И. Ленин. Соч. т. XX, стр. 8

писал: «Мы хорошо сознаем, что новую культуру нельзя создать искусственно. Она должна вырасти постепенно и естественно из новых условий жизни. Только по истечении некоторого времени она сможет шире расцвести и полностью оформиться. Но уже сейчас задача Советского государства состоит в том, чтобы содействовать творчеству новой культуры, развешивать живую самодеятельность масс, способствовать выдвижению новых талантов из рабочей среды и помогать им в развитии и достижении высшей полноты»².

С восстановлением советской власти в Латвии полновластным ее хозяином стал рабочий класс, который поставил перед работниками культуры новые задачи. Журнал «Дарбс» писал: «Пролетариат является классом, который борется и трудится. Труд и борьба являются главным ведущим содержанием его жизни. Но труд, особенно коллективный, является не только процессом деятельности физической силы и мускулов. Коллективному труду необходимы общие связывающие идеи и общее объединенное коллективной идеей стремление.»³ Пролетариат не признавал искусства, оторванного от жизни. Он требовал, чтобы искусство и литература служили целям построения нового общества, чтобы они были реалистичными, глубоко содержательными, проникнутыми революционным пафосом и идеей строительства коммунизма.

Искусство, литературу, культурные учреждения КПЛ и Советское правительство рассматривали как важное идеологическое средство воздействия на широкие трудящиеся массы в деле воспитания марксистского мировоззрения, вовлечения масс в политическую жизнь страны и в строительство нового общества. Теоретически-политический журнал КПЛ «Дарбс» следующим образом определяет задачи различных отраслей культуры: «Необходимые технические и научные знания пролетариату дает вновь созданная трудовая школа и другие культурно-просветительные учреждения и мероприятия. Идею убежденность вызывает в нем сама жизнь и разъясняет общественно-политическая литература: книги, брошюры, и газеты. У жизни и пролетарских организаций имеются неисчислимы средства, которыми они формируют пролетарское материалистическое мировоззрение и классовое социалистическое сознание. Искусство в этом приходит на помощь как видная соучастница.»⁴

Коммунистическая партия руководила строительством новой пролетарской культуры. Основные мероприятия культурного

² «Изглитиба», 1919 г. № 1, стр. 2.

³ «Дарбс», 1919 г., № 3, стр. 43.

строительства намечались и обсуждались на партийных конференциях. Через низовые партийные организации КПЛ практически участвовала в строительстве культурных учреждений на местах и направляла их работу. Создавая социалистическое искусство, литературу, усиливая влияние марксистско-ленинской философии на науку и все звенья культуры, КПЛ и Советское Правительство через них оказывали огромное идеологическое воздействие на широкие трудящиеся массы. Школы, клубы, библиотеки, театры и музеи не только знакомили трудящихся с теми знаниями и культурными достижениями, которые выработало человечество в течение поколений, но и вели большую воспитательную работу, борясь с политической и культурной отсталостью и забитостью трудящихся масс, с пережитками частно-собственнической психологии и религиозными предрассудками. Впервые пробудившиеся к активной политической жизни рабочие и крестьяне под руководством и идейным воздействием Коммунистической партии стали активными участниками строительства новой, советской культуры. Придерживаясь ленинских установок по вопросу об использовании буржуазной интеллигенции, КПЛ и Советское Правительство сумели привлечь к этой работе виднейших художников и писателей Латвии.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНАЯ РАБОТА

Социалистическое воспитание и перевоспитание трудящихся масс, распространение среди них научных знаний и приобщение их к передовой культуре являлось составной частью деятельности советского государства и было возложено на Комиссариат просвещения. Комиссариат просвещения Латвии имел 3 отделения: отдел Народного образования, отдел Внешкольного образования и отдел Искусства.

Отдел Внешкольного образования руководил культурно-просветительной работой в Латвии. Он делился на следующие подотделы: 1) пролетарской высшей школы, 2) клубов, 3) музеев, 4) библиотек и 5) кино.

С восстановлением советской власти в Латвии Коммунистическая партия стала руководящей и направляющей силой советского общества, а ее мировоззрение, марксизм-ленинизм, — господствующей идеологией пролетарского государства. Трудящиеся массы, которые являлись бесправными рабами капиталистического строя, теперь стали активными творцами новой жизни. Чтобы управлять государством, побеждать на фронтах, и строить новое социалистическое общество, необходимо было овладеть марксистско-ленинской теорией. Задача идейно-тео-

ретической подготовки руководящих работников и рабочих активистов, которые должны были новую идеологию нести в широкие трудящиеся массы, была возложена на подотдел Пролетарской высшей школы.

Уже в феврале месяце подотдел приступил к организации Высшей пролетарской школы.

По мнению ЦК КПЛ и Комиссариата просвещения, Пролетарская высшая школа должна была дать высшее политическое образование представителям рабочего класса, подготовить из них всесторонне образованных общественных и государственных деятелей, овладевших историческим и диалектическим материализмом. В уставе Пролетарской высшей школы ее задачи были сформулированы так: «...заложить основы пролетарского мировоззрения, превратив слушателей не только в сознательных сторонников социалистического учения, но и в практических работников, проводников этих идей в жизнь.»⁵

Пролетарская высшая школа должна была дать основательную подготовку своим слушателям, чтобы они с позиций диалектического и исторического материализма сумели бы произвести критическую переоценку буржуазного культурного населения и смогли бы использовать науку для построения и укрепления социалистического общества.

«Пролетарская высшая школа, пересмотрев все наследие буржуазной культуры с позиций исторического материализма и классовой борьбы, должна дать пролетариату возможность усвоить все богатство научного опыта, как могучего оружия успешного проведения и укрепления социалистической революции и заложить основы пролетарской культуры».⁶

В Пролетарскую высшую школу принимались члены Коммунистических, комсомольских и профсоюзных организаций и представители, посланные советскими учреждениями и общественными организациями.

Пролетарскую высшую школу возглавлял Совет, состоящий из представителей ЦК Коммунистической партии Латвии, Комиссариата просвещения, Рижского Совета рабочих депутатов, Коммунистической организации латышских стрелковых полков, рабочих клубов, производственных союзов, лекторов и слушателей.

Программа Пролетарской высшей школы была составлена Комиссариатом просвещения совместно с представителями отдела пропаганды ЦК. Пролетарская высшая школа согласно этой программе имела 2 курса. 1-й общеобразовательный в объеме средней школы, для лиц, не имеющих среднего образо-

⁵ «Циня», № 41, 1918 год.

⁶ «Циня», № 41, 1918 год.

вания, и 2-й курс специальный, в объеме высшей школы. 2-й курс имел 2 отделения: 1) социальных наук и 2) естественных наук.

Программа 2-го курса Пролетарской высшей школы была слишком перегружена. Помимо специальных предметов, она включала десятка два общеобразовательных курсов, притом довольно сложных, как то: политэкономия, философия, экономические, юридические, исторические науки, историю искусства, диалектический и исторический материализм, историю общественной техники, историю политэкономии, историю мировоззрений, историю развития социалистических учений и историю общественных движений, курс лекций по революционному марксизму, переход от капитализма к социализму и др. Помимо общих теоретических дисциплин в программу был включен цикл лекций по конкретным вопросам текущей политики, хозяйственного и государственного строительства. Лекторы по вопросам конкретной экономики, строительству Красной Армии, государству и праву в своих лекциях обильно привлекали материал из опыта решения этих вопросов РКП(б) в Советской России. Естественные науки должны были изучаться в свете критики их с позиций диалектического материализма.

Программа охватывала все те разделы науки, которые были необходимы руководящим работникам Советского государства и пропагандистам. Но она страдала одним существенным недостатком — огромным количеством предметов, которые с большим трудом сумел бы усвоить человек с высшим образованием, а рядовым слушателям, часть которых не имела необходимых общеобразовательных знаний, трудно было овладеть столь обильным материалом.

К началу марта подотдел Пролетарской высшей школы отремонтировал здание бывшей Николаевской гимназии, получил необходимые средства и укомплектовал штаты. В начале марта состоялось открытие Пролетарской высшей школы в Риге. К занятиям приступил подготовительный 1-й курс. На 2-м курсе занятия начались лишь на отделении общественных наук, на которое поступили 300 человек. Лекции читались на русском и латышском языках. На отделении с немецким языком занятия пришлось отложить, так как не было лекторов, которые могли бы читать на этом языке. Из-за нехватки оборудования и лабораторий, пришлось отложить занятия на отделении естественных наук. К чтению лекций в Высшей пролетарской школе Риги были привлечены виднейшие работники КПЛ: П. Стучка, Розин-Азис, Берзин, Баузе и др.

Создание Пролетарской высшей школы было своевремен-

ным, так как в Латвии не менее чем в России ощущался недостаток в теоретически подготовленных партийных и советских работниках и в пропагандистах, так как большинство из них, в том числе и руководящие работники, будучи выходцами из рабочих и батраков, были слабо теоретически подготовлены. Пролетарская высшая школа, несмотря на кратковременность своего существования, помогла многим членам партии в овладении марксистско-ленинской теорией.

Подотдел Пролетарской высшей школы предполагал открыть аналогичные высшей пролетарской школе учебные заведения во всех уездных центрах. Но на практике осуществить это было чрезвычайно трудно, т. к. не было квалифицированных лекторов, а все более менее теоретически подготовленные работники настолько были перегружены своей повседневной и пропагандистской работой, что не имели свободного времени для преподавательской работы. Помимо того прифронтовое положение многих уездов отрывало лучших работников для фронта. Тем не менее, в некоторых крупных городах, как напр. в Елгаве, Цесисе, Даугавпилсе, Валмиере были созданы по типу высшей пролетарской школы пролетарские или коммунистические университеты, программа которых была очень схожа с программой высшей пролетарской школы. Например, в Даугавпилсе был создан Пролетарский университет имени Розы Люксембург, программа которого была аналогична программе Высшей пролетарской школы в Риге. Он также имел подготовительное отделение и два факультета: гуманитарный и естественный. Лекции в нем читали, главным образом, работники политотдела Армии Латвии. В пролетарских университетах Елгавы, Цесиса и Валмиеры, лекции читали местные руководящие работники, кроме того, руководители КПЛ и Советского Правительства в принципе дали свое согласие на выезд в эти города для прочтения определенного цикла лекций, но ввиду перегруженности советской работой практически никакой помощи этим университетам не оказали.

Ряд советских и партийных работников уездными партийными организациями были посланы в Пролетарскую высшую школу Москвы и Петрограда. Каждый уезд мог послать одного кандидата. Кандидаты выбирались на партийных конференциях. Например, на партийной конференции Малиенского уезда: «Тов. Карклин сообщает, что Малиенскому уезду дана одна стипендия в Высшую пролетарскую школу Москвы. Изъявили желание ехать многие. После характеристики всех кандидатов, большинством голосов как стипендиат выбран секретарь Валкского уездного исполкома тов. Я. Безайс.»

Самыми массовыми политико-воспитательными и культур-

но-просветительными учреждениями являлись рабочие или коммунистические клубы. Руководство клубами было возложено на подотдел клубов, Комиссариат просвещения, партийные комитеты и отделы народного образования уездов.

По инициативе районных коммунистических организаций и при участии отделов народного образования и производственных союзов клубы были созданы во всех уездных центрах и, кроме того, в некоторых волостях. Весной 1919 г., клубы помимо уездных центров были созданы в следующих волостях: в уезде Стукмани, в волостях Цесвайне, Вестиене, Бебры, Лаудона, Марцене, Грауздоне, в Яун-Елгавском уезде, в волостях Мемеле, Валлесциемс. В Екабпилском уезде, в волостях Дигнаи, Ласа, Биржу. В уезде Малиене, в волостях Стамериене, Литене, Опе, Калициемс, Балвы, Белява Леяс-циемс, Лизумс, Головска, Яун-Гулбене, Лубана, Мейраны. В Латгалии волостные клубы были созданы лишь осенью 1919 г. в следующих волостях: в Преилях клуб имени Володарского, в Вараклянах, в Балтинаве, Кокареве, Узулмуйжа, Берзгале, Дрицаны. Волостные клубы имелись и в других уездах Латвии, а также и в некоторых коммунах.

Часто инициаторами создания клубов являлись местные Советы. Например, в протоколе заседания Совета Байшкальской волости от 16 марта записано:

«Заседанием Совета был поднят вопрос об организации Рабочего клуба в местной волости, для того, чтобы сплотить рабочих для способствования осуществлению целей, поставленных Латвийской Коммунистической партией. Совет, заслушав это дело, нашел, что в волости такой клуб действительно был бы очень желателен и поэтому постановил поручить Исполнительному Комитету организовать в местной волости рабочий клуб.»⁷

Подобные решения принимались во многих волостях, как на заседаниях Советов, так и на общих собраниях безземельных. Часто, для того, чтобы собрать нужные средства для открытия клуба, по инициативе комсомольских организаций устраивались вечера самодеятельности, сбор с которых шел на организацию клубов. Выбранные общими собраниями организационные комитеты связывались с отделами просвещения, подыскивали помещение, получали из конфискованных баронских имений оборудование и открывали клубы.

Практическое руководство клубами было возложено на Комиссариат просвещения и отделы просвещения. Согласно указанию коммунистических организаций и Комиссариата

⁷ Госархив ЛССР, фонд Цесисского уезда, дела Байшкальской волости, л. 36.

просвещения, клубы должны были быть проводниками коммунистических идей среди трудящихся, а также центрами всей культурно-просветительной работы на местах.

Это нашло свое отражение и в Уставах клубов, например, в Уставе Рижского Коммунистического клуба сказано:

«Собирать вокруг себя широкие рабочие массы, как партийные так и беспартийные и сочувствующих, которые по тем или иным причинам еще в партии не состоят. Воспитывать и укоренять среди своих членов коммунистическое мировоззрение и таким образом подготовить коммунистической партии новых членов и Латвийской Советской Республике способных работников, привить им пролетарскую дисциплину».⁸

Коммунисты обязательно должны были быть членами рабочих клубов и направлять их работу. В члены клуба принимались все пользующиеся избирательными правами. Клубы должны были быть центрами как пропагандистской работы, так и широкой самодеятельности трудящихся. При клубах создавались читальни, библиотеки, научные кружки, кружки художественной самодеятельности и другие. Например, в Уставе Валмиерского рабочего клуба сказано:

1) для достижения своих целей, клуб организует курсы, лекции, доклады, дискуссии, музыкально-литературные вечера и вечера вопросов и ответов, театры, концерты, концертные митинги и т. п.

2) Открывает мастерские-студии, как в области науки, так и искусства.

3) Организует библиотеки, читальни, выставки, музеи и экскурсии.

4) Издает журналы, собрания сочинений, книги и т. д.⁹

Громадное значение приобретали клубы в сельских местностях, где населению при капитализме не были доступны ни театры, ни музеи, ни другие культурные учреждения.

Коммунистическая партия, ставя своей конечной целью построение коммунистического общества, уже тогда сделала первые шаги в направлении ликвидации той пропасти, которая до этого отделяла капиталистический город от деревни, умственный труд от физического. С этой целью к работе клубов даже сельских местностей предполагалось привлечь виднейших ученых и работников искусства.

Комиссариат просвещения принял решение об оказании помощи рабочим клубам силами высококвалифицированных художников и артистов. Товарищ Комиссара просвещения Эф-

⁸ «Циня», № 81, 1919 год.

⁹ «Валмиерас Билетенс», № 20, 1919 год.

ферт указывал, что клубы смогут стать настоящими очагами культуры, если они:

«Увязавшись через отделы Комиссариата просвещения, как то внешкольный, искусства, высшей школы, кинематографии и другие, с Рижскими театрами и Высшей школой будут использовать их работников, когда это необходимо, для своих нужд».¹⁰

Помощь научных работников и работников искусства Риги должна была обеспечить высокий уровень научной и художественной работы клубов и сблизить работников умственного труда с рабочими и крестьянами. Клубы должны были способствовать выявлению талантов из народа и давать им элементарные навыки и знания в области искусства, с тем, чтобы они затем могли развивать свои способности дальше. Из наиболее способных участников художественных кружков пополнялись выходцами из рабочего класса и крестьянства ряды работников театра, живописи, музыки, литературы.

Рабочим или коммунистическим клубам городские Советы отводили лучшие здания, ранее принадлежавшие буржуазным или помещичьим обществам. Например, Елгавский Совет рабочих депутатов национализировал «Дворец рыцарей», переименовал его в «Дворец рабочих» и передал его Елгавскому рабочему клубу. Уже в первый день в его члены записалось 200 рабочих. 13 II 1919 г. состоялось торжественное открытие рабочего клуба. Зал был переполнен рабочими, пришедшими на торжественное заседание. Присутствующие вначале немного робели, пораженные роскошью обстановки и средневековыми регалиями «Дворца рыцарей». Заседание было открыто под звуки Интернационала. Громкими аплодисментами присутствующие встретили предложение о том, чтобы в честь Коммунистического Интернационала именовать клуб «Клубом III Интернационала».

Всем клубам, которые организовывались в Риге и уездных городах, передавались обширные здания с зрительными залами. В них выступали приглашенные из Риги артисты и местные кружки самодеятельности, в них устраивались митинги и лекции. Особенно большой популярностью среди рабочих пользовался Коммунистический клуб имени Розы Люксембург в Риге и клуб «Красных стрелков», при котором был организован симфонический оркестр и несколько кружков. Выступления участников самодеятельности этого клуба зрителям-рабочим нравились больше, чем выступления профессиональных артистов.

Комиссариат просвещения предполагал в ближайшее время, после того, как будут восстановлены жизненно необходимые

¹⁰ «Циня», № 51, 1919 год.

промышленные объекты, сразу же приступить к строительству сельских клубов, или как их называли «народных домов». Подотдел клубов совместно с Комиссариатом строительства и здравоохранения выработали проекты типовых зданий сельских народных домов. Пока что под клубы отводились лучшие сельские здания: помещения бывших кулацких «просветительных» обществ и имения баронов. Советы заботились о помещениях и оборудовании клубов. В решениях уездных конференций ЛКП о внешнем виде клубов было сказано следующее: «Помещения клубов должны быть удобными, большими и светлыми, чтобы своим внешним видом внушать присутствующим бодрость, способствовать выработке хорошего вкуса и давать хороший стдых».¹¹

У каждого клуба был свой устав, принятый на общем собрании членов клуба. Общим в этих уставах было то, что все клубы ставили своей целью коммунистическое воспитание трудящихся и борьбу с буржуазной идеологией. Например, в уставе Валмиерского Коммунистического клуба задачи его деятельности были сформулированы следующим образом:

«Цель рабочего клуба — воспитывать пролетариат для борьбы за лучшее будущее — победу коммунизма.

Эту работу клуб осуществляет:

а) Объединяя вокруг себя широкие рабочие массы и совершенствуя их классовую сознательность.

б) Подготавливая способных идейных и практических работников для дальнейшей борьбы и победы рабочего класса.

в) Развивая умственные способности своих членов, чтобы через коллективную самодеятельность создать культуру своего класса.

г) Ведя борьбу с идеологией старого мира, противопоставляя ей солидарность рабочего класса и принципы коммунизма.»¹²

В уставах клубов было сказано, что они работают под руководством местных коммунистических организаций:

«Идейную направленность клуба определяет местная партийная ячейка совместно с отделом просвещения Совета рабочих депутатов.»¹³

Основной задачей члены клуба считали:

«Всеми силами защищать Латвийскую Советскую Социалистическую Республику, как созданную латвийским рабочим классом государственную форму, и поддерживать Советское Правительство Латвии как реализатора пролетарской дикта-

¹¹ Архив ЦК КПЛ, ф. 60, оп. 1, эк. I, л. 40.

¹² «Валмиерас Билетенс», № 20, 1919 год.

туры, чтобы через нее окончательно сломить всякое сопротивление буржуазных и социал-демократических партий и решительно двигаться к конечной цели — коммунизму».¹⁴

Помимо этой основной задачи в обязанности членов клуба входило: регулярное посещение собраний и лекций, активное участие в работе одной из секций клуба, обучение обращаться с оружием и активное участие в деятельности производственного союза своей профессии.

В члены клуба принимались все совершеннолетние, не эксплуатирующие чужой труд, по поручительству 2-х членов клуба или 2-х коммунистов или 2-х членов Совета рабочих депутатов. Из членов клуба исключало общее собрание.

Помимо рабочих клубов, которые находились под идейным руководством и влиянием коммунистов, продолжали существовать и создавались вновь физкультурные клубы, которые также являлись массовыми культурно-просветительными организациями трудящихся. Но некоторые коммунистические организации, сосредоточив все внимание на организации рабочих клубов, выпустил и эти клубы из поля зрения что привело к тому, что некоторые физкультурные общества и клубы, к руководству которых пробралась буржуазная интеллигенция, единственной целью ставили физическое воспитание своих членов, совершенно игнорируя политико-воспитательную работу. Например, в уставе Бауского физкультурного клуба было записано: «Способствовать физическому воспитанию молодежи и поддерживать среди товарищей здоровый, крепкий дух, организовать соответствующие библиотеки и лекции. Члены клуба не должны заниматься политикой.»¹⁵

Помимо клубов для взрослых создавались клубы и для детей. В Елгаве был национализирован немецкий «Jünglings-Verein» и открыт детский клуб. Но созданию детских клубов отделы просвещения не уделяли достаточного внимания, хотя они имели не меньшее значение для коммунистического воспитания детей и для предохранения их от влияния улицы, чем клубы взрослых, в условиях, когда в больших городах вследствие войны и разрухи было много деклассированных элементов и беспризорных. Рабочие клубы, число которых все время возрастало, сыграли огромную роль как в разъяснении политики Советского Правительства и в развитии художественных дарований, так и в военной подготовке рабочих. В прифронтовых районах члены клубов проходили всеобщее военное обучение и вместе с коммунистами отправлялись добровольцами на фронт. Уже после падения Риги 24/V в Цесисский

¹⁴ «Циня», № 81, 1919 год.

¹⁵ Госархив ЛССР, фонд Бауского уезда, дело № 8, л. 19.

рабочий клуб приходили рабочие, чтобы записаться в добровольцы и задержать наступление белых. Членов клуба и посещавших клубы белогвардейцы приравнивали к коммунистам и расстреливали. И несмотря на это рабочие посещали клубы даже тогда, когда фронт находился вблизи их города или села. Например, когда в декабре 1919 года фронт проходил около Карсавской волости и Петроградская Отдельная бригада была размещена в здании местного клуба, Карсавский отдел народного образования подал жалобу Политическому Отделу Армии на то, что красноармейцы звенят котелками и мешают читателям и посетителям клуба. Когда около Лубани проходила линия фронта, оттуда писали:

«В данный момент, несмотря на близость фронта, не заглохла культурная работа рабочего класса. В рабочем клубе продолжается кипучая деятельность: устраиваются вечера с музыкальными номерами, декламациями, докладами. Были прочтены доклады на темы: «Развитие науки», «Введение в политэкономию», «Карл Маркс». Устроен показ произведений искусства».¹⁶

Советское Правительство старалось сохранить все исторические и культурные ценности, которые нещадно расхищались во время немецкой оккупации. На Комиссариат просвещения и местные отделы народного образования была возложена охрана исторических зданий и памятников. Комиссариат просвещения разослал в уезды распоряжения следующего содержания:

«До сведения подотдела музеев и отдела Внешкольного образования Комиссариата просвещения дошло, что во многих местах, особенно в деревне, из-за незнания или необдуманности уничтожаются разные исторические вещи и коллекции предметов естествознания равно как и отдельные предметы и научные книги. Принимая это во внимание, подотдел музеев приглашает всех не уничтожать, хотя бы и самые ничтожные предметы, а доставлять в подотдел музеев отдела Внешкольного образования, ибо каждый предмет может иметь важное научное или историческое значение.»¹⁷

Местные отделы Просвещения проделали большую работу по сбору и сохранению этих памятников. Они их разыскивали в помещичьих имениях, в зданиях бывших буржуазных обществ и сдавали на сохранение клубам и школам, а наиболее ценные направляли в музейный подотдел.

Комиссариатом просвещения была создана Чрезвычайная комиссия по охране художественных ценностей. В нее входил

¹⁶ «Циня», № 45, 1919 год.

¹⁷ Известия Социалистического Советского Правительства Латвии.

и известный латвийский художник Пурвитс. Она брала на учет художественные ценности в реквизированных или брошенных бежавшими контрреволюционерами квартирах. Картины, статуи, статуэтки, ковры и другие предметы, имеющие художественную ценность, переходили в ведение подотдела живописи и скульптуры Комиссариата просвещения и использовались для пополнения музеев, а менее ценные для украшения общественных зданий и учреждений: театров, клубов, школ и др. Комиссия имела право взятия в свое ведение из Народного Банка предметов из золота и серебра, имеющих большую художественную ценность. Члены комиссии весь февраль и март работали в Государственном Банке, оценивая и отбирая художественные предметы из драгоценных металлов.

8-го февраля были национализированы крупнейшие музеи Риги: Рижский художественный музей, Музей естественных наук, Этнографический музей, Исторический (Домский) музей, а также частные коллекции, имеющие научную ценность.

Когда работники подотдела музеев ознакомились с состоянием фондов, они нашли их в плачевном состоянии. В этнографическом музее, который перед тем принадлежал латвийскому буржуазному обществу «Мамуля», часть экспонатов была расхищена, другая свалена в полном беспорядке в двух маленьких чердачных комнатах. Многие экспонаты этнографического музея попортились, и работникам музея пришлось заняться их реставрацией.

В Музее естественных наук, который принадлежал немецкому обществу естествоведов, различные экспонаты насекомых, с обломанными крылышками и ножками, были насыпаны в ящики и корзины для мусора, в банках гнили без спирта змеи и другие пресмыкающиеся. Оккупационные власти пожелали выдать спирт даже музею немецких естествоведов. Работникам музейного отдела пришлось потратить много труда, чтобы классифицировать и систематизировать экспонаты и привести их в надлежащий вид. Музейные работники обратили внимание и на то, что в музее естественных наук собрано много диковинок и полностью отсутствуют коллекции сорняков и вредителей сельского хозяйства, а также отдельные виды растений, которые можно культивировать в Латвии. Именно эти коллекции представляли наибольший интерес для работников сельского хозяйства и агрономов. Экскурсанты полеводческих курсов, организованных Комиссариатом земледелия, приходили с ними знакомиться. Отсутствие этих коллекций показательно для буржуазных научных обществ и музеев, где наука оторвана от живой практики. Латвийские музеи впервые

при Советской власти приступили к созданию научных коллекций, имеющих практическое применение.

Исторический музей находился в лучшем положении в отношении хранения экспонатов, но и в нем отсутствовала четкая, научная систематизация. Этикетки были только на немецком языке, и работникам музейного отдела пришлось заняться их переводом. Историческому музею как исторический памятник была отдана Думская церковь.

При советской власти был фактически основан музей Изобразительных искусств, на основе которого позднее выросли музеи Западного и Латышского искусства. Директором музея был назначен В. Пурвит. До этого в Риге имелся Рижский художественный музей с очень небольшим количеством не имеющих большой художественной и исторической ценности экспонатов. Советское правительство с помощью уездных Советов сумело собрать из имений немецких баронов и квартир национальной буржуазии предметы изобразительного искусства и картины, которыми были пополнены фонды музея Изобразительных искусств. Музей был совершенно перестроен. Подотдел Живописи и скульптуры Комиссариата Просвещения Латвии сообщал следующее о проделанной работе: «В первую очередь подотдел заботился о перестройке и преобразовании национализированного Художественного музея. Это очень сложная работа, так как в музее, помимо действительно художественных предметов, свезено много разных вещей из имений Курземе и Видземе, распределив которые по отделам, можно будет открыть для рабочих такую богатую сокровищницу искусства, какой в Латвии до сих пор не было. Помимо картин и скульптур в ней будут находиться ценные изделия из керамики, дорогие исторические коллекции посуды, фарфора, кристалла и др.»¹⁸

18/II-1919 года начал функционировать Военный музей, который собирался открыть отделение гражданской войны и просил красноармейцев и командиров присылать им экспонаты.

В организации музейного дела характерным является то, что Комиссариат Просвещения с самого начала поставил их на научную основу и считал их не только культурными учреждениями, но и научными, которые не только коллекционируют и хранят экспонаты, но и занимаются их научным изучением и помогают пропагандировать науку. Например, в связи с предстоящим открытием национализированных музеев, Комиссариат просвещения сообщил:

«Музейный отдел при первой возможности организует экскурсии товарищей-коммунистов и работников советских

¹⁸ «Изглитиба», 1919 г., № 1, 9 стр.

учреждения к различным городским историческим зданиям, прочитает лекции по естественным наукам и другим вопросам по образцу «Ураний», где на экране демонстрируются упоминаемые в лекции предметы. Также задумано составить различные коллекции из насекомых и вредителей садов, чтобы работники сельского хозяйства имели возможность ознакомиться с различными вредителями полей».¹⁹

3 апреля 1919 года был издан декрет о национализации публичных библиотек и библиотек бежавших контрреволюционеров.

«Все принадлежащие образовательным и воспитательным учреждениям, сословным и конфессиональным союзам и корпорациям, частным обществам, прекратившим свои действия, а также и скрывшимся контрреволюционерам и частным лицам публичные библиотеки со всем устройством (шкафами, полками, каталогами и т. п.) и архивы упомянутых учреждений и лиц переходят в собственность трудового народа Латвии и в распоряжение его социалистического Советского Правительства.»²⁰

Для управления государственными библиотеками при Комиссариате просвещения еще в январе был создан библиотечный отдел, который должен был заботиться о том, чтобы те огромные книжные фонды, которые из библиотек буржуазных обществ и в особенно большом количестве из частных библиотек балтийских баронов перешли в руки советского государства, сделались бы достоянием народа. В феврале 1919 г. отдел библиотек взял на учет книги публичных библиотек и принял в свое ведение 30 000 томов, вывезенных из 11 квартир бежавших контрреволюционеров. Затем все книги из реквизированных буржуазных квартир и имений немецких баронов перешли в ведение библиотечного отдела. Работники отдела библиотек книги рассортировали. Литература монархического и контрреволюционного содержания изымалась, остальная распределялась по вновь организованным и имеющимся библиотекам. Здесь книги распределялись по отраслям науки и искусства и классифицировались по десятичной системе. Во всех библиотеках Комиссариат просвещения ввел единую систему классификации, регистрации, статистики и выдачи книг читателям. Библиотеки приступили также к составлению библиографических каталогов.

Не только в центре, но и на местах с первых дней существования Советской власти Советы, трудящиеся, воинские части проявляли заботу о брошенных бежавшими контррево-

¹⁹ «Циня», № 66, 1919 год.

²⁰ Известия Соц. Сов. Правительства Латвии, № 36, 1919 г.

люционерами и баронами книгах. Чтобы книги не расхищались, их в спешном порядке свозили в отделы Народного образования. Даже тогда, когда Красной Армии под натиском белогвардейцев приходилось отступать, Советы и воинские части проявляли заботу о своевременной эвакуации книжных фондов. Например, член РВС Армии Латвии в телеграмме Комиссариату просвещения пишет: «На Двинском фронте, во многих имениях, в частности, в имении Беверн графа Платерна имеется целая старинная библиотека английских, французских и польских книг, расхищавшаяся белыми. Караул, поставленный нами, ненадежен. Кроме того, просим срочно выслать Комиссию для эвакуации библиографических и художественных ценностей многочисленных имений в прифронтовой полосе.»²¹

Чтобы сохранить книги, библиотечный подотдел еще в марте приступил к устройству переплетных мастерских. Первая переплетная мастерская была открыта в апреле. Кроме того, Комиссариат просвещения Латвии договорился с Совнархозом РСФСР о реэвакуации вывезенных из Риги переплетных мастерских.

К началу марта подотдел Библиотек сумел закончить инвентаризацию и классификацию части книжных фондов и в Риге открыл 4 публичные библиотеки, в том числе и Центральную библиотеку Латвии. При советской власти впервые было начато систематическое пополнение библиотечных фондов всей вновь выходящей в Латвии литературой. Все типографии, в том числе и уездные, обязаны были высылать в Центральную библиотеку Латвии 50 экземпляров всех вновь вышедших книг и периодических изданий и 10 экземпляров других печатных работ. Кроме того, выписывалась вся вновь выходящая политическая литература из Москвы и Петрограда.

Почти во всех уездных городах еще в январе библиотеки и книжные фонды бежавших контрреволюционеров были взяты в ведение уездных отделов просвещения и в некоторых уездных городах, как Режице, Елгаве, Цесисе, Валмиере уже к началу марта открыты для читателей. Библиотекам отводились лучшие здания в центре города. Например, Вальмиерский бюлетьень пишет:

«Отдел просвещения местного Совета рабочих депутатов в павильоне городского парка устроил обширную публичную библиотеку и читальню с газетным столом. В библиотеке кроме книг бывшей городской библиотеки, добавились книги бежав-

²¹ ЦГАОР, ф. 1318, оп. I, с. 1366, л. 131.

щих контрреволюционеров, правда, больше всего на немецком языке.»²²

Недостаток почти что всех создаваемых библиотек был тот, что в них в очень незначительном количестве имелась новая советская литература. Книжные фонды состояли, главным образом, из дореволюционной литературы, и наряду с трудами крупнейших представителей русской и мировой литературы из библиотек немецких баронов, которые теперь перешли в собственность публичных библиотек, были собраны и книги германофильского направления. Поскольку немецкие бароны предпочитали немецкий язык всем другим языкам, то значительную часть библиотечных фондов составляли немецкие книги, чем и объясняется огромное количество немецких книг в публичных библиотеках.

Так как особенно большой спрос был на политическую литературу, то библиотечный отдел комплектовал небольшие библиотечки общественно-политической литературы, которые были отправлены в клубы, школы и коммуны, но они ни в коей мере не могли удовлетворить тот спрос, который в это время был на политическую литературу. В этих условиях большое значение имели столы журналов и газет, в которых можно было найти не только все выходявшие в Латвии периодические издания, но и журналы и газеты, издаваемые в Советской России. В Латвии не было ни одной волости, не говоря уже об уездах, в которой бы не выписывали в том или ином количестве «Правду» и «Известия».

Советское Правительство требовало от отделов просвещения наряду с библиотеками во всех волостях организовать читальни.

В инструкции Комиссариата просвещения было сказано:

«При библиотеках волостных Советов необходимо создавать читальни, для которых необходимо выписывать все латышские и необходимые русские газеты и журналы также как различные книги и информационную литературу. В каждой волости необходимо организовать несколько бесплатных читален.»²³

Ввиду того что рабочие клубы были созданы не во всех волостях, читальни имели значение не только учреждений библиотечного порядка, но и культурно-политических центров, вокруг которых группировался волостной актив, создавались культурно-просветительные кружки, велась большевистская агитация и популяризировалась революционная литература.

²² «Валмиерас бюлетенс», № 6, 1919 год.

²³ «Циня», № 13, 1919 год.

Так было, например, в небольшой Скуенской волости, в которой:

«16/II-1919 года в читальне Волостного дома местные докладчики прочли доклады на тему: «Я. Райнис как художник и человек», «Достижения Советской власти». Присутствующие тепло встретили выступления.»²⁴

Докладчики были из местного безземельного населения, члены культурно-просветительного кружка «Луч», насчитывавшего 45 человек и группировавшегося вокруг коммунистической ячейки и волостной библиотеки.

В 1919 году согласно декрету Советского Правительства от 3/IV Центральной государственной библиотеке Латвии были отданы как государственные, так и частные архивы.

«В ведение Государственной Центральной библиотеки переходят все конфискованные на сне время печатные работы, акты и архивы учреждений Советского Правительства по потере ими их активного значения. Частные общества и организации по прекращению своих действий или ликвидации также передают свои библиотеки и архивы в распоряжение архива Центральной библиотеки Латвии.»²⁵

Местные библиотеки приступили к сбору архивного материала, особенно такого, который отражал революционную борьбу латвийского пролетариата в годы реакции и революции. Например, Цесисский отдел просвещения обратился к населению с просьбой сдавать библиотеке материал, характеризующий сопротивление латвийского народа немецким оккупантам.

«Чтобы показать время немецкой оккупации решено открыть при Цесисской народной библиотеке архивный отдел... Имеют значение все распоряжения оккупационных властей, воззвания организаций, ведущих борьбу с оккупантами, записки и впечатления отдельных лиц об этом периоде.»²⁶

Таким образом, в 1919 году библиотеки Латвии не только концентрировали в своих руках огромные книжные фонды, которые до этого составляли собственность буржуазии и немецких баронов, но и открывали трудящимся массам широкий доступ к этим фондам путем создания библиотек не только в городах, но и в волостях. Библиотеки и читальни в сельских местностях сделались культурно-просветительными и политическими центрами, пропагандирующими среди читателей коммунистические идеи. Помимо этого библиотеки сделали большую работу по централизации, сбору и хранению архив-

²⁴ Госархив ЛССР. Фонд Цесисского уезда, дело № 50.

²⁵ Известия Соц. Советского Правительства Латвии, № 36, 1919 год.

²⁶ «Цесу Зинотайс», № 8, 1919 год.

ного материала, который до этого был разбросан по частным и ведомственным архивам и подчас приходил в негодность или уничтожался служащими этих учреждений. Они собрали значительный рукописный, актовый и печатный материал, необходимый для изучения истории Латвии, но к сожалению, после победы белолатышей, этот ценный материал был в большей части уничтожен, с целью не оставить никаких воспоминаний в латышском народе о наиболее ярких и героических периодах его истории.

* *
*

После установления советской власти пробудившиеся к политической жизни трудящиеся массы стали предъявлять невиданный до того спрос на литературу, как художественную, так и политическую. Рабочие не удовлетворялись библиотечными книгами, а желали приобрести свои. Особенно большой спрос был на вновь выходящую советскую литературу.

Чтобы удовлетворить требования трудящихся на литературу и писчебумажные принадлежности, Советское Правительство национализировало книжные и писчебумажные магазины во всей Латвии. В феврале месяце в одной только Риге были национализированы 110 магазинов. Подотдел писчебумажных принадлежностей и распространения литературы, решил киоски не открывать, а все книги и канцелярские принадлежности продавать в крупных специализированных торговых заведениях. В марте месяце были расширены, а затем начали работать следующие книжные торговые заведения: магазин латышской книги по ул. Тербатес, д. 1/3, русской, немецкой, французской книги по ул. Шкуню, д. № 21. Были открыты книжные и писчебумажные магазины по Большой Лагерной улице у Агенскална и по ул. Акменю, дом № 13. В это же время и в уездных городах были открыты книжные и писчебумажные магазины.

Вновь открываемые книжные магазины осаждались рабочими, некоторые заведующие книжных магазинов вынуждены были через печать умолять публику обождать и не создавать очередей. Например, Валмиерский бюллетень в обращении к покупателям писал:

«После открытия книжного магазина Совета, наблюдается такой большой наплыв покупателей, изголодавшихся по литературе, что им приходится стоять в очереди и ждать продолжительное время. Указываем, что такая толкотня мешает нормальной работе магазина и что литературы достаточно, чтобы удовлетворить требования всех. Магазин к тому же будет систематически пополняться. Предполагается, что будет достав-

лено значительное количество книг из России и Риги и подобная толкотня совершенно неуместна».²⁷

Несмотря на эти обращения, книжные магазины от очереди избавиться не могли, ибо трудящиеся интересовались политическими событиями, желали использовать те возможности, которые им предоставляло советское правительство и поднять свой общеобразовательный уровень.

Спрос на литературу возрос, и книжные магазины были не в состоянии его удовлетворить. Волостные Советы требовали от уездных Советов улучшить снабжение волостей литературой, воинские части и в особенности красноармейцы в госпиталях писали в «Цине» и в других газетах, что они не желают читать буржуазные романы, что им нужна советская литература и произведения пролетарских авторов. Характерным является спрос именно на политическую литературу. На вопрос: какая литература необходима? Волости отвечали, что коммунистическая. Например, Дрбужская волость пишет:

«Литература для молодежи, также о текущем моменте и особенно относящаяся к коммунизму».²⁸

Еще в начале марта вопрос о снабжении уездов литературой был рассмотрен на заседаниях уездных Советов. После чего многие Исполкомы писали в Комиссариат внутренних дел приблизительно следующее:

«Голод по упомянутой литературе столь велик, что у нас полностью связаны руки и мы не в состоянии организовать и полностью наладить библиотечное дело в уездах, в особенности на селе, справиться с задачами пропаганды и агитации и т. п. Спрос на литературу, особенно социалистическую, растет с каждым днем, но из-за ее нехватки, приходится отказывать. Все это лежит как тяжелая лапа на общественной жизни, терпят все культурные организации уезда, начиная от библиотек, клубов, кружков молодежи и кончая районными партийными организациями и ячейками. Долго все так продолжаться не может. Необходимо указать и на то, что близость фронта и подавляющее большинство стрелков возлагает на нас обязанность заботиться о их культурных запросах.»²⁹

Нельзя отрицать тот факт, что Советское Правительство Латвии уделяло значительное внимание издательской работе. Особенно много было издано брошюр по вопросам текущей политики, диктатуре пролетариата, социализма и т. п., как написанных руководителями Советского Правительства Лат-

²⁷ «Валмиерас бюлетенс», № 7, 1919 год.

²⁸ Госархив ЛССР, Фонд Цессисского уезда, дело Дрбужской волости, л. 56.

²⁹ Госархив ЛССР, дело Валмиерской волости, № 2.

ви, так и в особенности переведенных с русского языка. Недостаток литературы объясняется главным образом тем, что самые широкие народные массы стали интересоваться вопросами революции и социалистического строительства, и поэтому любое количество книг, которое возможно было бы выпустить при наличных запасах бумаги, оказывалось недостаточным.

Широкое распространение в Латвии при советской власти получили произведения русских пролетарских писателей. Особой популярностью пользовались произведения великого русского писателя М. Горького, которые можно было найти в доме почти каждого рабочего. Огромный интерес читателей к произведениям пролетарских писателей России объясняется тем, что даже рядовой рабочий подходил к литературе партийно и стремился найти в ней отражение своих классовых интересов и классовой борьбы.

В феврале месяце 1919 г. Комиссариат просвещения Латвии составил обширный издательский план, в котором предусматривал издание художественной, политической и научной литературы по многим отраслям знаний. Было намечено издание на латышском языке большинства произведений М. Горького (ряд произведений М. Горького был издан на латышском языке еще до этого) и других пролетарских писателей России, с тем, чтобы познакомить с ними тех читателей, которые не знали русского языка. Были предусмотрены к изданию на латышском языке произведения прогрессивных писателей запада Г. Манна, Ромен Роллана, Андерсена-Нексе и др. Систематически должны были издаваться произведения пролетарских писателей Латвии; некоторые из них, как например, произведение Андрея Упита «Золото» и др. были изданы, другие, напр. Яна Асара, были сданы в печать.

Большую работу работники Комиссариата просвещения проделали по изданию работ Янсона Брауна. 1-й том, в котором были собраны его литературно-критические статьи и рецензии, в марте м-це был сдан в печать. Был собран значительный материал для других томов, в которые должны были войти исторические, общественно-политические и публицистические статьи Янсона Брауна. Работники подотдела литературы разыскивали работы Янсона Брауна по многочисленным газетам и журналам, в фондах бывшей библиотеки Мисиня, в материалах бывшей научной комиссии и в частных библиотеках. Отделом литературы были опубликованы обращения к лицам, знакомым с Янсоном Брауном, в которых подотдел просил прислать в редакцию имевшиеся у них письма и другие материалы, характеризующие жизнь и деятельность Янсона Брауна. Был намечен к изданию в ближайшее время также

ряд работ по психологии, истории и теории искусства и др.

Особое внимание было уделено изданию политической литературы. Наряду с произведениями руководителей РКП(б) и ЛКП по текущим экономическим, политическим и юридическим вопросам был намечен к изданию ряд избранных работ Карла Маркса, Фридриха Энгельса, В. И. Ленина и виднейших деятелей РКП(б) и ЛКП по вопросам марксистско-ленинской теории. В первой половине 1919 г. вышли из печати: работа В. И. Ленина «Государство и революция», Карла Маркса и Фридриха Энгельса «Коммунистический манифест», «Гражданская война во Франции», «К критике политической экономии», «Происхождение семьи, частной собственности и государства», Ф. Розина «Латышские крестьяне», П. Стучка «Заметки по аграрному вопросу», Янсона Брауна «Исторический материализм» и другие. К 1-му мая 1919 г. был издан очередной сборник революционных статей выходил с 1906 г. 1 раз в год).

ЛКП и Комиссариат просвещения в периодической печати постоянно знакомили латышских читателей с вновь вышедшими в Советской России произведениями русских пролетарских писателей. В издательском плане было предусмотрено издание лучших произведений на латышском языке. В то же самое время Комиссариат просвещения России стремился ознакомить русского читателя с лучшими произведениями латышской советской литературы. Напр. театральн. отдел Комиссариата просвещения России в марте—мае 1919 года приступил к переводу на русский язык ряда пьес латышских авторов, например «Огонь и ночь» Райниса, «Один и многие» — Андрея Упита и других.

27 III — повсеместно в Латвии отмечалось 50-летие со дня рождения великого пролетарского писателя М. Горького. «Циня» в № 66 писала:

«Горький, единственный, поистине величайший художник среди современных русских писателей. Его роль на сегодняшний день еще недостаточно взвешена и оценена. Среди латышей он самый популярный из всех русских писателей. Его пьесы входят в репертуар всех лучших латышских театров. И если создаваемое пролетарское искусство ищет образец и вдохновение, то социально-идейные, строго реалистические работы Горького, здесь дают самое ценное, что мы находим в современной литературе».³⁰

Уездная газета Валмиеры «Валмиерский бюллетень» писала:

«Горький один из самых одаренных пролетарских писате-

³⁰ «Циня», № 66, 1919 г.

лей, и созданные им образы являются всегда истинными, правдивыми людьми. Просматривая его драмы, читая его рассказы или стихи, мы всегда чувствуем безыскусственного русского человека с его чаяниями, слабостями, смелостью. Через каждую его работу тянется красной нитью то, что так близко душе пролетариата.³¹

Эта оценка, данная Горькому, отражает любовь латышского народа не только к нему одному, как к великому писателю,

но и к русскому народу, сыном которого он был, и который дал миру многих великих писателей и ученых. Латыши ставили М. Горького выше даже самого их любимого поэта Райниса и многих других крупнейших европейских писателей.

«Характерным является то, что все самые способные предшественники мировой литературы на стороне нового пробуждающегося общества: в Германии — Генрих Манн, во Франции — Ромен Роллан и Анри Барбюс, в Англии — Бернард Шоу и Джек Голсварси, у нас Райнис. А Горький среди них самый выдающийся».³²

В связи с пятидесятилетием М. Горького в клубах и библиотеках Латвии при стечении большого количества присутствующих были прочтены лекции о жизни и творчестве М. Горького и отрывки из его произведений.

В политическом и научном просвещении широких трудящихся масс, в организацию их на борьбу с полчищами интервентов и внутренней контрреволюции, в мобилизации их на создание новых социалистических отношений, экономики и культуры, большое значение имела периодическая печать, которой КПЛ и Советское правительство уделяли особое внимание. Несмотря на весьма ограниченные запасы бумаги и другие трудности в Латвии издавались два десятка названий газет и журналов.

Из центральных газет в Латвии выходила ежедневная газета «Циня», орган ЦК КПЛ с еженедельным литературным приложением, в котором печатались лучшие произведения русских и латвийских советских писателей, «Наша правда» на русском языке. Для бойцов и командиров Армии Советской Латвии газета «Сарканайс Стрелннекс», которая позднее была переименована в «Латвияс комунас стрелннекс». Она являлась органом коммунистических организаций и РВС Армии Латвии. Газета имела два еженедельных приложения. В литературном приложении помещались произведения поэтов и писателей, бой-

³¹ Valmieras bijetens, Nr. 19, 1919. g.

³² «Циня», 1919 г., № 66.

цов Красной Армии, а также отрывки из произведений латышских и русских писателей на революционную тематику. В приложении «Теория и практика коммунистической армии» освещались военно-теоретические вопросы и боевой опыт соединений Армии Советской Латвии. Для бойцов русских воинских частей предназначалась газета «Красное знамя», которая одновременно являлась органом Двинского комитета ЛКП, РВС Армии Латвии и Двинского гарнизона. Позднее РВС Курземской группы войск Армии Советской Латвии в Резекне издавал для бойцов и командиров на латышском языке газету «Страдниекс, земкопис ун стрелниекс», на русском — газету «Винтовка, молот и соха». Кроме того, в издании комитета коммунистических организаций латышских стрелковых полков вышел общественно-политический, художественный и сатирический журнал «Красная звезда».

Теоретическим и политическим органам КПЛ был журнал «Дарбс». В нем помещались статьи руководителей ЛКП, РКП(б) и братских коммунистических партий, о Коминтерне, рабочем движении, на актуальные политические вопросы, по вопросам истории, диалектическому и историческому материализму, диктатуре пролетариата, о социалистическом искусстве, по аграрному вопросу и другим. В его первом номере были сформулированы следующие цели, которые ставил журнал «Дарбс». «Дарбс» ставит своей целью уяснение задач пролетариата. Чем более грандиозными являются наши задачи в переживаемый исторический период, тем более глубокими должны быть наши знания и более определенным направление нашей работы. «Дарбс» будет стойко стоять на последовательно марксистских принципах. «Дарбс» будет вести энергичную борьбу против попыток черной контрреволюции, разоблачать реакционную политику лжесоциалистов и призывать массы к организованной борьбе за конечную цель пролетариата — социализм.»³³

В 1919 г. в Советской Латвии издавались несколько центральных ведомственных журналов, освещающих успехи хозяйственного и культурного строительства. Комиссариат продовольствия издавал журнал «Дарбс ун Майзе», в котором информировал трудящихся Латвии о продовольственном положении республики и мероприятиях, проводимых Советским Правительством и местными Советами по борьбе с голодом, спекуляцией и саботажем кулачества.

Комиссариат Земледелия издавал журнал «Латвияс земкопис». Журнал освещал вопросы организации крупных советских хозяйств, повышения урожайности полей и продуктивности

³³ «Дарбс», 1919 г., № 1, стр. 1.

скотоводства. Много внимания журнал уделял вопросам внедрения агротехники, улучшения пород скота и сортов семян, введению новых культур: сахарной свеклы, помидор, мяты и др. В журнале сотрудничали многие видные агрономы и ученые, как напр. Леинь и др.

Совет Народного Хозяйства издавал журнал «Народное хозяйство». В нем помещались статьи о восстановлении промышленности и транспорта, об успехах достигнутых трудящимися Латвии в закладывании основ новой социалистической экономики.

Комиссариат Труда совместно с Центральным бюро производственных союзов издавал журнал «Производственник».

Комиссариат Просвещения издавал журнал «Изглитиба». В журнале помещались отчеты отделов Комиссариата просвещения, сообщения об учительских конференциях и др. Журнал помещал статьи по теоретическим вопросам: о мировоззрении пролетариата, о новом советском искусстве и литературе. Много внимания журнал уделял вопросам перестройки высшей и средней школы и роли культурно-просветительных учреждений в воспитании социалистической идеологии и морали. Школьный отдел Комиссариата просвещения издал 1 номер сообщений Института учебных пособий, а литературный подотдел подготовил к печати литературно-художественный журнал «Вардс», объемом в 8 печатных листов.

ВЦИК ЛССР и Комиссариат Юстиции издавали «Известия Советского Латвийского Правительства Латвии», в которых помещали декреты, указы и распоряжения Советского Правительства и отдельных Комиссариатов.

Слабо в 1919 г. в Латвии была представлена печать Коммунистического Союза Молодежи. Вышел лишь журнал «Яунайс Комунарс» и орган комсомольского кружка «Дадзис» гор. Рауны журнал «Дарба Ритс». В них освещались вопросы участия молодежи Латвии в борьбе за советскую власть и ее укрепление.

Кроме того были изданы информационные бюллетени для узкого пользования работников комиссариатов и уездных Советов. Вышел также ряд нерегулярных изданий, отпечатанных на гектографе, напр. журнал Трудовой школы 2-й степени «Нэмиерс» в Алуksне. В Латвии были организованы отделения РОСТА в Риге и Даугавпилсе, которые выпустили бюллетени РОСТА, при этом по отзыву Бюро РОСТА очень удачные.

Во многих уездах Латвии издавались местные газеты, органы уездных партийных организаций и УКомов. Напр. в Валке выходил «Сарканайс Карогс», а затем «Валкас апринча страдниеку падомес зиньотайс», в Тукуме «Тукума Циња», в Елгаве —

«Елгавас страдниеку падомес зиньотайс», позднее «Елгавас комунистс», в Резекне — «Власть бедноты», в Даугавпилсе — «Красное Знамя», в Цесисе — «Цесу априпча страдниеку ут безземниеку падомес зиньотайс», в Валмиере — «Валмиера билетенс», в Стукмянях — «Стукманю априпча страдниеку падомес зиньотайс», в Вентспилсе — «Вентспилс комунистс». В уездных газетах не только освещалась политическая, хозяйственная и культурная жизнь уездов, но и помещались статьи по идейно-теоретическим вопросам, помещались сообщения о победах Красной Армии на фронтах гражданской войны, успехах РСФСР и международных событиях. Несмотря на то, что это были провинциальные газеты, помещаемые в них статьи были написаны с революционным пафосом и отличались большевистской идейностью и политической заостренностью.

Помимо периодической литературы, издаваемой на месте, в Латвию доставлялись латышские журналы и газеты, издававшиеся в РСФСР. В библиотеках, читальнях и книжных магазинах можно было достать газеты «Криевияс Циня», орган Латсекции РКП(б), издававшуюся в Москве с еженедельным общественно-политическим и литературным приложением, «Яунатнес Циня» — орган латышской организации РКСМ. Из журналов в Латвии можно было найти: политически-теоретический журнал Латышского отдела пропаганды и агитации Петроградского комитета РКП(б) — «Комунистс». О назначении журнала в редакционной статье первого номера было сказано следующее: «Наша эпоха — эпоха революционной практики. Но жизнь тем не менее требует, чтобы нам были даны марксистски выдержанные, твердые теоретические установки, исходя из которых ...массы сумели бы ориентироваться в происшедшей коммунистической революции и смогли бы провести в жизнь самую беспощадную борьбу против буржуазии и капиталистического строя.»³⁴

Из общественно-политических и художественных журналов в Латвию доставлялись следующие: «Дарба Ритс» — художественный и научный журнал по вопросам пролетарской культуры, издаваемый культурно-просветительным отделом Комиссариата по Латышским национальным делам в Москве. «Лайка Домас» — литературный, научный и общественно-политический журнал, издаваемый в Петрограде. «Дарба Званс» — литературно-художественный журнал, издававшийся в Петрограде.

В этих журналах помещались проникнутые революционными идеями произведения молодых советских писателей, рассказы и стихи виднейших латвийских пролетарских писателей как

³⁴ «Комунистс», 1919 г. № 1, стр. 1.

Андрея Упита, Судраба Эджус, Эфферта Клуса, Леона Паэгле и др. В них же печатались переводы новелл или отрывки из романов и повестей русских пролетарских писателей и революционных писателей Запада, напр. Ромена Роллана, Анри Барбюса и др.

Самым массовым культурно-просветительным учреждением было кино. Кинотеатры имелись во всех более менее крупных городах. В Риге было несколько кинотеатров.

Подотдел кинематографии проделал большую работу по налаживанию нормальной работы кино. Благодаря рабочей контрольной комиссии, которая передала подотделу подробные инвентарные списки, владельцы кинотеатров не смогли продать аппаратуру и другие материалы на черном рынке. Подотдел в первые же дни взял на учет все имущество кинотеатров и кинопрокатных контор. Кинотеатры, принадлежавшие бежавшим контрреволюционерам, были национализированы в первые дни существования Советской власти. В них было найдено большое количество пленок и других принадлежностей кинематографии. В одном только кинотеатре «Кристалл» были обнаружены 31 000 пар электрических угольных фитиля, которые использовались в проекционных фонарях и которых хватало всем рижским кинотеатрам на два с половиной года.

Была национализирована рижская прокатная контора «Минто», которая была организована по последним требованиям техники. В ней были собраны аппараты, умформеры, моторы и другие киномеханизмы и материалы, которые затем сдавались на прокат национализированным рижским и уездным кинотеатрам и передавались уездным отделам народного образования для вновь открывающихся кинотеатров. Служащие специалисты были оставлены на занимаемых должностях, но под контролем советского руководителя. Чтобы бывшие буржуазные специалисты не занимались махинациями, была введена система ордеров на входящие и исходящие суммы и материалы.

Подотдел ввел обязательную цензуру на все фильмы, демонстрирующиеся как в национализированных, так и в частных кинотеатрах. Все имеющиеся в Риге фильмы были свезены в главную прокатную контору фильмов «Унион». Работники подотдела в течение двух недель сумели просмотреть все фильмы. Порнографические, бульварные и контрреволюционные фильмы были изъяты и уничтожены, остальные были разрешены к показу. Но и среди оставленных 3/4, по мнению работников подотдела, были столь бессодержательны и вульгарны, что и их надо было выбросить, но за неимением лучших их разрешили демонстрировать в кинотеатрах. В: на-

ционализированных кинотеатрах демонстрировалось всего 40 названий фильмов, оставшихся от прежних владельцев.

Кинотеатры были чрезвычайно переполнены и вызвали опасения с пожарной стороны. Подотдел кино отправил специальное отношение Пожарному управлению следующего содержания: «Некоторые учреждения, как например кино, которые обращаются с чрезвычайно опасными, легко воспламеняющимися веществами и материалами, теперь изо дня в день настолько переполняются народом, что необходимо их держать под самым строгим контролем.»³⁵ Переполненность кинотеатров народом, которые пустовали во время немецкой оккупации, тоже наглядно показывает тот подъем активности и заинтересованности искусством широких масс, который характерен именно советскому строю.

Как Советы, так и отдельные рабочие, батраки и красноармейцы на собраниях и через печать требовали улучшения репертуара кинотеатров. Они желали смотреть советские фильмы. Подотдел кино командировал в Москву и Петроград своего представителя тов. Калнина. Он договорился с центральных кинопрокатными конторами о присылке советских фильмов. Кинопрокатные конторы РСФСР те немногочисленные фильмы, которые у них имелись, направили в Ригу и ряд уездных городов. Главным образом это были хроникально-документальные фильмы, как напр. «Революционный Петроград в феврале-октябре», «Революционная Москва» и др., или документальные фильмы по текущим событиям, напр. «Кино неделя № 17 и др.» Советские кинофильмы, несмотря на плохое техническое качество, встречали восторженное отношение зрителей. По отзывам отделов народного образования зрители революционные фильмы смотрели по несколько раз, в связи с чем нарушались планы проката и фильмы долго задерживались в одном и том же кинотеатре. Революционные фильмы имели большое политико-воспитательное значение. Они знакомили население Латвии с революционными событиями 1917 года, с героической борьбой красноармейцев на фронтах гражданской войны, с жизнью РСФСР и других братских республик. Но советских фильмов было мало, а спрос на них с каждым днем возрастал, даже тогда, когда противник стоял у самой Риги.

Подотдел кинематографии не ограничился только организацией работы кинотеатров и показом имеющихся картин. Он планировал в будущем открыть киностудию. С этой целью он взял на учет имеющиеся киномеханизмы, все химические и фотографические препараты, годные для изготовления кино-

³⁵ Госархив ЛССР, фонд Рижского уезда, дело № 36, стр. 71.

пленок, вел переговоры с Комиссариатом промышленности о производстве недостающих и через Совнархоз затребовал из РСФСР кинооператора и необходимую киносъёмочную аппаратуру.

ИСКУССТВО В СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ В 1919 Г.

Коммунистическая партия и Советское Правительство Латвии много внимания уделяли вопросам создания нового советского искусства. Они не ограничились тем, что сделали искусство достоянием народа, что передали музеям, клубам, школам и художественным учреждениям все художественные сокровища республики. Они считали, что уже тогда в условиях хозяйственной разрухи, голода, непрерывных военных действий пролетариат в силах строить новую социалистическую культуру, важной составной частью которой является искусство. Теоретически-политический журнал КПЛ «Дарбс» писал: «Пролетариату уже сейчас, в период самой острой борьбы надо обозреть и понять все факторы будущей культуры... и искусство безусловно надо отнести к одному из важнейших факторов пролетарской культуры.»³⁶

Журнал «Дарбс» поместил ряд статей, в которых была изложена точка зрения КПЛ на историю и теорию искусства. КПЛ была против салонного искусства и жрецов «чистого» искусства, не признающих ничего, кроме своих субъективных ощущений и переживаний, воплощаемых в произведениях искусства. КПЛ выступала против ухода искусства от жизни, против отрыва искусства от конкретной исторической эпохи, от классовой борьбы, от труда. Тов. комиссара просвещения Эфферт писал: «Мы уже давно признали, что нет искусства вне времени и пространства, нет вечно неизменного, нет «открытых дверей в вечность», как это думает поэт Брюсов... Древней, давно признанной истиной является та, что у каждой эпохи есть свое искусство... Мы не согласны и с писателем Фр. Шиллером, утверждающим, что искусство возникло из развлечений. Искусство тесно связано с трудом, с трудовыми процессами. Именно оно вносит в труд известную систему и организующие принципы. Наши старинные песни являются тому убедительным доказательством.»³⁷ ЛКП требовало от живописцев и ваятелей, чтобы они своими произведениями служили советскому строю, воспитывали социалистическое отношение к труду и раскрывали перед борющимся пролетариатом перспективы будущего социалистического общества и тем самым вдохновляли

³⁶ «Дарбс», 1919 г., № 3, 42—43 стр.

³⁷ «Дарбс», 1919 г., № 3, 63 стр.

его на новые подвиги. Журнал «Дарбс» писал: «Искусство должно в понятных ярких картинах раскрыть более глубокое содержание жизни пролетариата. Особенно большое значение имеет искусство в изображении чаяний пролетариата и в схватывании вырисовывающихся элементов новой жизни. Творческая фантазия должна охватить и высказать то, что еще неуясненное дремлет в душе масс. Идейным, логическим обобщением оно придает черты конкретных живых образов. Оно должно вводить пролетариат в мир будущего, заставить его жить в нем во всей широте и многообразии. Оно должно формировать психологию пролетариата в духе социалистического коллективизма.»³⁸

Коммунистическая партия и Советское правительство считали искусство важным идеологическим орудием воздействия на народные массы, поэтому они требовали высокого идейного содержания художественных произведений и единства в изображении и содержании. Газета «Циня» и журнал «Дарбс», органы ЦК КПЛ, не раз подчеркивали, что для высоко-идейного художественного произведения недостаточно сюжета на социалистическую тематику, что необходимо знание реальной жизни и правдивое ее изображение. Они указывали, что творчество художника состоит не в выдумывании несуществующего, а в художественном отображении с пролетарских классовых позиций реальных событий, предметов, лиц. Так, журнал «Дарбс» писал: «В творческой фантазии пролетарского художника нет ничего фантастического. Из ничего он ничего не сможет создать. Необходим известный первоначальный материал. Обработываемый творческой фантазией материал берется из окружающей жизни, на него оказывают влияние классовые идеи, стремления и жизненный опыт художника. Творческая фантазия переплавляет эти впечатления в огне чувств, в лаборатории мысли выкристаллизывает типичное и создает новые невиданные формы. Эти формы ярче и определеннее, чем встречаемые в реальной жизни. Все лишнее отбрасывается. Своей эстетической привлекательностью художественные образы пленяют внимание слушателя и зрителя и заставляют его переживать известные чувства и идейные стремления.»³⁹

Таким образом Коммунистическая Партия и Советское правительство еще в 1919 г. требовали социалистического реализма в искусстве и литературе.

При Комиссариате просвещения был создан отдел Искусства, который руководил как литературой, так и всеми отраслями изобразительного и театрального искусства. Возглавлял

³⁸ «Дарбс», 1919 г., № 3, стр. 45.

³⁹ «Дарбс», 1919 г., № 3, стр. 45.

отдел талантливый латышский писатель Андрей Упит, который помимо того руководил подотделом литературы и управлением театров и оперы. Отдел сплотил прогрессивную часть художников и писателей и, опираясь на них, привлек к работе и тех, которые в первое время заняли выжидательные позиции. Под его руководством в соответствии с указаниями ЦК КПЛ и Советского Правительства Латвии развернулась интенсивная работа по использованию и критической переработке культурного наследия прошлого и созданию нового пролетарского искусства. Отдел состоял из 4-х подотделов: 1) подотдела изобразительных искусств, 2) литературы, 3) музыки, 4) театров. Кроме того ему были подчинены: управление театров и оперы, музей изобразительных искусств, комиссия по охране художественных ценностей и художественные мастерские.

Подотдел изобразительного искусства руководил живописью, ваянием, прикладным искусством. Отдел собрал картины и предметы прикладного искусства из квартир буржуазии и передал их музею Изобразительных искусств. Картины, которые раньше украшали салоны буржуазии, теперь стали доступны для обозрения трудящимся. Он провел ряд мероприятий по демократизации изобразительного искусства и руководил созданием нового советского изобразительного искусства. Им был составлен проект советских денежных знаков, созданы художественные училища.

Первыми скульптурными произведениями большого масштаба, в которых ваятели могли проявить свое мастерство, идейность, знание жизни и правильную оценку событий, были памятники многочисленным героям, отдавшим свою жизнь за торжество идей коммунизма. Эти произведения были выигрышными во всех отношениях. Они давали возможность во всей силе проявиться талантам художников, так как не ограничивали их замысел узкой темой, раз и навсегда установившимися приемами и условностями изображения. От художника лишь требовали правдивого изображения тех грандиозных мировых событий (революции, гражданской войны), свидетелями которых они были, революционного пафоса пролетариата, его несокрушимой воли и его глубокой веры в победу коммунизма. Работа художника облегчалась и тем, что перед ним были сами реальные герои: революционные рабочие и солдаты.

В начале марта Советское Правительство Латвии объявило конкурс на лучший памятник погибшим коммунарам. К проекту предъявлялись следующие требования: «Памятник должен выразить идеи революционного пролетариата эпохи великой борьбы и в художественных изображениях сохранить вечную память погибшим товарищам.»⁴⁰ Кроме того был объявлен

конкурс на изготовление памятников основоположникам научного социализма: К. Марксу и Ф. Энгельсу, и вождю пролетариата Германии К. Либкнехту. Кроме того были даны заказы на бюсты, скульптурные группы и картины на революционную тематику. 1 мая художники Риги показали свои первые достижения и Рига была не только с большим художественным вкусом декорирована, но и украшена многочисленными портретами, картинами и панно, написанными на революционные темы, но к сожалению, в большинстве случаев, в футуристическом стиле. У здания Рижского Совета Депутатов трудящихся в зелени только что распустившихся деревьев был помещен мастерски исполненный гипсовый бюст Карла Маркса. Картинами на революционную тематику были украшены и рабочие клубы.

1-ое Мая наглядно показало, что лучшие художники Латвии использовали те просторы, которые перед ними открыла Советская власть, чтобы посвятить свой талант служению рабочему классу и отражению великих событий революции.

Для усовершенствования техники художников-самоучек и для подготовки молодых художников из народа при подотделе Искусства была создана Пролетарская Художественная мастерская. Эта мастерская принимала заказы от организаций на изготовление картин, портретов, лозунгов, плакатов, надписей, а также скульптурных изображений и архитектурных работ на различную тематику. Картины, изготовленные в этой мастерской, отличались высокими художественными качествами, ибо если их выполняли начинающие художники, то им оказывали помощь и их работу контролировали такие мастера, как Пурвит, Залькалн, Тилберг и другие. При этой мастерской был открыт подготовительный класс, в который принимались все те, которые обладали талантом, но не имели образования. Те, которые умели рисовать, работали самостоятельно под руководством того или иного мастера и получали за исполненную работу соответствующую плату. Обучение в мастерской было бесплатным. В «Циня» и местных газетах было помещено объявление следующего содержания:

«Рабочая и крестьянская молодежь принимается в пролетарскую художественную мастерскую. Организован подготовительный класс. Те товарищи, технические знания которых достаточны, смогут работать у того мастера, которого они выберут. Руководителями мастерской приглашаются такие художники как Пурвит, Пурит, Тилберг, Зарин, Мадерниекс, Дзенис и др., из молодых — Древиньш, Залькалн и Тонс».⁴²

⁴⁰ «Циня», № 45, 1919 г.

⁴² «Циня», № 97, 1919 г.

Рабочим клубам предлагалось послать в мастерскую наиболее способных участников кружков изобразительных искусств, которые имеют склонность к искусству и желают стать художниками.

Советское Правительство предоставило Художественной Академии превосходное здание бывшей Коммерческой школы Рижского Биржевого комитета, из которого она была выселена в годы буржуазной Латвии и которую она вновь получила после установления Советской власти в 1940 году.

После победы вооруженного восстания вместе с буржуазией в Либаву сбежали реакционные артисты и директора театров. Дирекция немецкого театра даже подожгла здание, не желая его оставить рабочим. Благодаря самоотверженности восставших рабочих и добровольных пожарных дружин пожар удалось своевременно потушить и само театральное здание было спасено, выгорела лишь часть внутреннего помещения. Театры, оставшиеся без хозяев, механически перешли в ведение профсоюза работников искусства, который работал в тесном контакте с отделом искусств Комиссариата просвещения. Профсоюз работников искусства с согласия Комиссариата просвещения, переместил оперу в здание бывшего немецкого театра, переименовав ее в 1-й Государственный рабочий театр, а театру драмы предоставил здание бывшего русского театра, переименовав его во 2-й Государственный рабочий театр. Бежавшая контрреволюция и враждебно настроенные к советской власти буржуазные артисты, разворовали гардеробы театров. В разрушенной войной и разграбленной оккупантами Латвии не нашлось материала для изготовления декораций для новых постановок и на костюмы артистов. Комиссариат просвещения РСФСР прислал из Москвы первоклассное полотно на декорации, краски, хорошие ткани для театральных костюмов и много других необходимых для сцены материалов, благодаря чему театры не только смогли возобновить работу, но и приступили к постановке новых пьес и опер. Как оперный, так и драматический театры уже 22 I 1919 года начали свою деятельность.

Советская опера открыла свой сезон такой грандиозной инсценировкой «Тангейзера», о какой опера не могла и мечтать в буржуазной Латвии. Ввиду того что советская оперная музыка еще не была создана, репертуар оперы состоял из классических вещей, как то: «Евгений Онегин», «Травиата», «Риголетто» и др.

Драматический театр пополнил свой репертуар пьесами революционных драматургов.

Декретом Советского Правительства от 8 II 1919 г. театры были национализированы и переданы в ведение отдела Искусств Комиссариата Просвещения, который основательно перестроил всю работу театров. Отдел Искусств полностью укомплектовал театральные труппы, пригласив в них лучших мастеров сцены. Предполагалось труппы еще пополнить известными мастерами, приглашенными из России. Отдел искусства заявил: «Особое внимание будет уделено тому, чтобы была открыта дорога молодым талантливым силам из среды самого трудового народа».⁴³

Практической работой театров руководило Управление театров и оперы отдела Искусства, которое возглавлял виднейший писатель Латвии Андрей Упитис. Членами управления были: руководители подотделов отдела Искусства и представители от Рижского комитета ЛКП, от Рижского Совета Рабочих депутатов, от Исколастрела латышских полков и профсоюза работников сцены. Руководство художественной частью театров было возложено на специальную коллегия режиссеров, в которую входили крупнейшие мастера театрального искусства.

Управление не только направляло работу театров, оно руководило и художественным воспитанием зрителя. По инициативе Андрея Упита еженедельно устраивались литературно-драматические вечера с лекциями об искусстве, которые иллюстрировались отрывками из репертуаров театров, с вопросами и ответами слушателей. Управление требовало, чтобы театры не ограничивались только показом той или иной пьесы, но чтобы они популяризировали сценическое искусство в народных массах и художественно воспитывали зрителя. С этой целью в театрах предполагалось прочесть целый цикл лекций об искусстве и устроить ряд литературных и художественных вечеров. Коллективы некоторых театров с этой задачей справились. Например, в Оперном театре в воскресенье и праздничные дни устраивались концерты симфонической, по преимуществу, русской музыки, сопровождавшиеся популярными вводными лекциями. Лекции, концерты и литературные вечера обильно посещались публикой, которая, к сожалению, не очень выдержанно вела себя, то слишком бурно выражая восторг, то свистками и топаньем выражая свое недовольство, в связи с чем были помещены статьи, призывающие трудящихся усвоить культуру поведения в театре.

Коммунистическая партия Латвии требовала от театров показа высокоидейного репертуара, высокого мастерства испол-

⁴³ «Циня», № 28, 1919 год.

нения и создания драматических произведений, отражающих героизм созидательного труда и борьбы. Товарищ комиссара просвещения Эфферт писал: «В пролетарском театре, как в трудовой школе необходимо развивать коллективный труд и активность. Для этого нужны близкие и понятные рабочим пьесы, которые зритель не только смотрит, но и живет вместе с ходом действия. Нам нужны актеры из среды самих рабочих, с которыми рабочие рука об руку сражались в уличных боях, с тем чтобы и здесь в театре, продолжала формироваться и закаляться воля пролетариата к предстоящим ожесточенным, решающим боям.»⁴⁴

Управление успешно справилось с поставленными задачами. Сам руководитель управления Андрей Упит написал для театров ряд высокоидейных драм. Под его руководством был подготовлен к изданию журнал «Социала драма», который должен был оказать теоретическую и методологическую помощь драматургам, режиссерам и актерам, в их творческом труде.

Руководствуясь этими указаниями, театры своей целью ставили:

«Давать ценный, высокоидейный художественный репертуар, как с оригинальной, так и с литературы других народов. Давать большие, художественные инсценировки, привлекая к созданию декораций известных художников».⁴⁵

23/II-1919 года состоялось открытие рабочего театра (бывший 2-й городской Рижский театр драмы). Заведующий Отделом Искусств Комиссариата просвещения тов. Андрей Упит в вступительной речи сказал:

«Как в политической жизни мещанство сходит со сцены и теряет свое господство и власть, так же должно сойти со сцены и старое мещанское искусство и исчезнуть мещанский театр, а их место должны занять новые социалистические рабочие драматические художественные учреждения».⁴⁶

В репертуаре рабочего драматического театра была включена «Трилогия» Андрея Упита, «Ткачи» Хауптмана, «Заря» — Верхарна, «Язеп и его братья» — Райниса.

25/I-1919 года начал свою деятельность в Риге театр латышского 4-го стрелкового полка, который перед тем работал в России и вместе с полком прошел долгий боевой путь, давая представления во многих городах Советской России. В составе группы этого театра были такие артисты, как Берта Румник, Янис Абрамс, а режиссером был Амтман Бриедит.

⁴⁴ «Дарбс», 1919 г., № 3, 64 стр.

⁴⁵ «Циня», № 28, 1919 год.

⁴⁶ «Циня», № 40, 1919 год.

В феврале в Риге начал работать Петербургский Латышский Рабочий театр, в репертуар которого входили пьесы советских драматургов — Луначарского «Власть», М. Горького «Враги», инсценировка «Мы наступаем» и пьеса «Восстание».

Созданные советской властью рабочие театры с их новым высокохудожественным и политически актуальным репертуаром стали популярными среди зрителей. Залы были переполнены, мест никогда не хватало на всех. Отдел искусства решил половину билетов распространять по профсоюзам, чтобы обеспечить рабочим возможность ознакомиться с новыми спектаклями.

Ставился вопрос о национализации цирка, ибо цирковая программа была довольно вульгарной и цирковые артисты не желали выполнять те требования, которые предъявляла советская власть к искусству. Поэтому Рижский Совет и отдел Искусства считали цирк учреждением, развращающим нравственность, и вынес решение преобразовать цирк в народный театр. Цирк был закрыт.

Театры были национализированы не только в Риге, но и в тех уездных городах, в которых они имелись, и переданы в ведение отделов Просвещения, которые оказали им материальную помощь и вывели их из того жалкого состояния, в котором они находились. Отделы народного образования приступили к реорганизации этих театров, привлекая новые таланты из народа, выдвинувшиеся в кружках художественной самодеятельности, а также и мастеров искусства из Риги. Например, в Валмиерском театре уже в январе:

«Все предварительные работы по реорганизации театра сделаны. Ведутся переговоры с некоторыми артистами и артистками Риги о переезде на работу из Риги в Валмиерский советский театр, чтобы, таким образом, расширить состав труппы. К театру приглашены художники, которые уже работают над изготовлением новых декораций. К тому же при театре имеется хор, который действительно готовится к открытию нового советского театра».⁴⁷

Местными советскими театрами руководили комитеты, которые состояли из представителей отдела просвещения, артистов, производственных союзов, уездных коммунистических организаций и организаций молодежи. Репертуар уездных театров был пополнен теми немногими пьесами советских авторов, которые в то время имелись. Особенно популярны были пьесы М. Горького. В Валмиерском театре с репертуара не сходили пьесы Горького «Враги» и «На дне». В Цесисском театре «Враги» и т. п.

⁴⁷ «Валмиерас билетенс», № 6, 1919 год.

Кроме того, рабочие с увлечением отдавались театральному искусству, участвуя в многочисленных художественных кружках при рабочих клубах. Театральное искусство было самым популярным среди трудящихся масс и оно должно было сыграть большую роль в их политическом воспитании и мобилизации масс на борьбу против наступающей контрреволюции и на строительство нового общества. Поэтому советское правительство уделяло столько внимания театру.

С первых дней своего существования Советское Правительство Латвии приступило к ликвидации пропасти, отделявшей город от села. В этой работе активное участие приняло Управление театров и оперы. Был установлен постоянный контакт с уездными отделами народного образования. В случае необходимости управление посылало в уезды своих инструкторов, режиссеров, а в отдельных случаях и целые труппы артистов. Управление обеспечило высококвалифицированными консультациями приезжающих в Ригу представителей уездных театров и кружков самодеятельности и помогало им в отборе репертуара для сельских театров.

Для того, чтобы приблизить столичные театры к провинциальному зрителю и одновременно оказать помощь провинциальным театрам высококвалифицированными кадрами рижских театров, отдел Искусства выработал программу летних гастролей оперы и 2-го государственного рабочего театра по всем городам и важнейшим сельским центрам Латвии. Советское правительство Латвии предоставило в распоряжение театров железнодорожный состав для перевозки актерского ансамбля и реквизита.

Под руководством управления в Риге и провинции из среды талантливых исполнителей в художественных кружках выросли будущие артисты, которые профессиональные навыки приобретали на сценах клубов в дружественной и вместе с тем требовательной среде простого зрителя рабочего и красноармейца. Чтобы дать им необходимые теоретические знания и подготовить из них высококвалифицированных артистов, при Рижском драматическом театре были созданы курсы, о которых в «Циня» сказано следующее:

«При Латвийском советском рабочем театре создаются курсы драматической студии, цель которых вырастить работников и актеров из рабочей среды».⁴⁸

Музыка была не менее популярна в массах, чем театральное искусство, но она в этот период ограничивалась главным образом творчеством самих рабочих масс и бойцов Красной Армии, которые либо сами придумывали мотивы к любимым

⁴⁸ «Циня», № 35, 1919 г.

стихам революционных поэтов, либо заимствовали их из старых романсов. Притом, та маршевая и песенная музыка, которая господствовала в 20-м веке в вокальном искусстве, не соответствовала эпохе революционного героизма масс и, к тому же многие романсы, которые были популярны и среди трудящихся, были банальными в музыкальном отношении. Поэтому эти мотивы не могли быть использованы в советском музыкальном искусстве. Вместе с тем, многие музыкальные композиции, имеющие большую художественную ценность, не были доступны трудящимся массам из-за сложности композиции. Поэтому для распространения среди трудящихся музыкальной культуры был поставлен вопрос о создании музыки массовых песен и повышении музыкального образования трудящихся. Коммунистическая партия Латвии ставила следующие задачи перед работниками искусства:

«Музыку необходимо демократизировать, т. е. лучшую музыку — симфоническую и др. необходимо сделать доступной широким народным массам. Музыку надо ввести в школы. Необходимо устраивать бесплатные концерты широким массам.»⁴⁹

Комиссариат просвещения в начальных и средних школах ввел уроки пения, на которых учащиеся наряду с латышскими и русскими народными песнями разучивали революционные песни.

Был издан сборник революционных песен. Многие хоровые песни предполагалось издать с нотами. Предполагалось издать отдельные композиции. Всю эту работу возглавляла музыкальная секция, перед которой Советское Правительство ставило следующую задачу:

«Способствовать подъему уровня музыкальной культуры среди рабочих масс Латвии, поддержать серьезные начинания в музыкальном искусстве, дать возможность высказаться молодым способным талантам, также притти на помощь провинциальным культурно-просветительным организациям в этой работе.»⁵⁰

После национализации оперы был поставлен вопрос о создании новой оперной музыки, а также симфонической, инструментальной и камерной. В «Циня» было помещено обращение музыкальной секции к композиторам следующего содержания:

«Художественный Отдел Комиссариата Просвещения, приняв Латвийскую оперу в свое ведение, заботится и о репертуаре, соответствующем теперешней эпохе борьбы, заботится

⁴⁹ «Циня», № 35, 1919 год.

⁵⁰ «Циня», № 77, 1919 год.

о создании Оперы трудового народа Латвии. И с этой целью призывает композиторов принять участие в создании оперной музыки и революционного репертуара и сообщить отделу Искусства избранные ими сюжеты, с тем, чтобы условившись о них, известным месячным гонораром обеспечить композиторам возможность работать для реализации своих замыслов.»⁵¹

25 февраля 1919 г. Советским Правительством были национализированы музыкальные инструменты и музыкальные магазины и переданы в ведение отдела Искусства с тем, чтобы этот отдел смог обеспечить многочисленные рабочие кружки, школы и другие учреждения музыкальными инструментами, без которых они не могли обойтись.

Отделом Искусства Комиссариата просвещения был выработан план создания Консерватории с приготовительной музыкальной школой. План обсуждался и был принят на собрании работников музыкальных учреждений, но не был реализован вследствие падения советской власти в Латвии.

За немногие месяцы советской власти были заложены основы латышской советской культуры национальной по форме и социалистической по содержанию. Работа, проделанная в области культуры, была тем более колоссальной, что она была проделана в республике, ограбленной и разоренной империалистической войной, немецкой оккупацией, кратковременным хозяйничанием национальной буржуазии. Рабочие, батраки, интеллигенция, бойцы и командиры Армии Советской Латвии, ведя непрерывные бои с несколько раз численно их превосходящими силами противника, будучи раздетыми, получая в день 200 грамм хлеба и порцию супа, находили в себе силы и энергию заботиться о культурных ценностях для будущих поколений, интересоваться литературой, искусством, политикой. Именно ими еще в 1919 г. были заложены основы той пролетарской социалистической культуры, которая после образования ЛССР в 1940 году в семье народов Великого Советского Союза, получила невиданный расцвет и является сейчас единственной, признанной всем советским народом культурой нашей республики.

⁵¹ «Циня» 1919 г., № 45.

J. Ripa

STRĀDNIĒKU APDROŠINĀŠANAS KAMPAŅA LATVIJĀ JAUNU REVOLUCIONĀRĀS KUSTĪBAS UZPLŪDU GADOS

Strādnieku apdrošināšanas jautājums un 1912.—1914. g. apdrošināšanas kampaņa ieņem redzamu vietu strādnieku kustības vēsturē.

Prasības pēc strādnieku apdrošināšanas izriet no konkrētiem dzīves apstākļiem, kādos atrodas strādnieks, pārdodams savu darba spēku kapitālistiem. V. I. Ļeņins rakstā «Par strādnieku kustības formām» norādīja, ka «kapitāls, ar visu savu smagumu uzbrūkdams izputināmiem sīkražotājiem un proletariātam, pastāvīgi draud novest strādnieku dzīves apstākļus tiktāl, ka viņi cieš atklātu bada un izmirst aiz bada. Un visās zemēs ir bijuši piemēri, pat veseli periodi tautu dzīvē, kad strādnieki, nedodami pretsparu, nonākuši līdz neticamai nabadzībai un visām bada šausmām.»¹

Krievijā ar strādnieku šķiras attīstību un modernā proletariāta izveidošanos vērsās plašumā strādnieku kustība. Tā no stihiskas kustības s.-d. vadībā izauga par apzinīgu, izvirzīja blakus ekonomiskām prasībām arī politiskas.

Līdz ar boļševiku partijas nodibināšanos Krievijas proletariāts ieguva uzticamu vadoni cīņā par cara patvaldības gāšanu, buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaru.

Boļševiku partija savā programā, kuru pieņēma II KSDSP kongresā, izvirzīja arī prasības par strādnieku apdrošināšanu. Programas 8. punktā teikts: «Valsts apdrošināšanu strādniekiem vecuma gadījumā un pilnīgas vai daļējas darba spēju zaudēšanas gadījumā no speciāla fonda, kas sastādās, uzliekot īpašu nodokli kapitālistiem.»²

Partijas programma prasīja visu strādnieku apdrošināšanu gan vecuma, gan pilnīgas vai daļējas darba spēju zaudēšanas gadījumos uz kapitālistu rēķina, tās bija konsekventas prasības,

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 20. sēj., 186. lpp.

² PSKP kongresu, konferenču un plēnumu rezolūcijas un lēmumos, I daļa, 38. lpp. LVI, Rīgā, 1954. g.

kas atbilda strādnieku šķiras interesēm. S.-d. boļševiki arī savā darbībā pamatojās uz šīm prasībām.

Cara patvaldība nedomāja par strādnieku apdrošināšanu. Un tie nedaudzie likumi, kas bija izdoti strādnieku kustības spiediena rezultātā, neskāra visus strādniekus, nenodrošināja ne vecumdienās, ne arī slimību gadījumos, tie skāra tikai nelaiemes gadījumus ražošanā.

Jaunie revolucionārās kustības uzplūdi spieda valdošo kliķi no jauna ķerties pie strādnieku apdrošināšanas jautājumiem, kas bija aizmirsti revolucionārās kustības atplūdu laikā, reakcijas gados, un paātrināt jaunā strādnieku apdrošināšanas likuma pieņemšanu.

Likuma projektu izskatīja III Valsts domē, kas pēc sava sastāva bija melnsimtmnieciski oktobriska. Tāpēc arī valdības izstrādāto likumprojektu domes vairākums atbalstīja. Sociāldemokrāti rīkojās saskaņā ar partijas lēmumiem, izmantoja domes tribīni tā, kā to mācīja V. I. Ļeņins, arī 1907. gada vistumšākās reakcijas dienās. «Dome jāizmanto revolūcijas mērķiem, jāizmanto galvenokārt tai virzienā, lai plaši izplatītu partijas politiskos un sociālistiskos uzskatus, bet nevis likumdošanas «reformu» virzienā, kuras katrā gadījumā būs kontrrevolūcijas atbalstīšana un visāda demokrātijas apcirpšana.»³ Sociāldemokrātija negaidīja no cara patvaldības dāvanas, bet, izmantojot domi, atmaskoja tās rīcību.

Arī vēlākos gados V. I. Ļeņins ne vienu vien reizi raksta par visāda veida legālo iespēju izmantošanu. «Protams, nelegālajai partijai jāizmanto visas legālās iespējas: prese, Dome, pat likums par apdrošināšanu, bet tikai tālab, lai paplašinātu agitāciju un organizāciju; agitācijas būtībai turpretim jāpaliek revolucionārai. **Jācīnās pret ilūziju, ka Krievijā esot konstitūcija, un reformistiskajiem lozungiem jāliek pretim revolūcijas, republikas lozungs!**»⁴

Galvenais apdrošināšanas kampaņas uzdevums popularizēt masās boļševiku partijas cīņas lozungus, organizēt tās, lai vienlaikus cīnoties arī «par strādnieku apdrošināšanas paplašināšanu, izmantojot to savas ietekmes pastiprināšanai strādnieku masās.»⁵

Aktīvi par strādnieku apdrošināšanas jautājumiem Domē uzstājās no Rīgas ievēlētais sociāldemokrāts ārsts Priedkalns. Vienā no savām runām viņš norādīja, ka «jautājums par patiesām sociālām reformām, starp citu, strādnieku apdrošināšanas laukā, nav savienojams ar pie mums pastāvošo politisko iekārtu...»⁶ Par strādnieku apdrošināšanas likumiem Valsts domē notika samērā plašas un asas debātes, kas ietilpa gandrīz 2 gadus.

³ V. I. Ļeņins. Raksti, 13. sēj., 116. lpp.

⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 19. sēj., 30. lpp.

⁵ V. I. Ļeņins. Raksti, 19. sēj., 502 lpp.

⁶ Стеногр. Отчет Государственной думы. Созыв III, сессия IV, том III, стр. 2709.

1912. g. 9. jūn. notika pēdējā Valsts domes sēde, kurā apstiprināja strādnieku apdrošināšanas likuma projektu. 1912. g. 23. jūnijā to galīgi apstiprināja augstākā vara, un tas stājās spēkā kā likums un bija formulēts šādi:

«1) Likums par strādnieku apdrošināšanas lietu komisiju apstiprināšanu.

2) Nolikums par strādnieku apdrošināšanas lietu komisijām.

3) Likums par strādnieku apdrošināšanas Padomes apstiprināšanu.

4) Nolikums par strādnieku apdrošināšanas padomi.

5) Likums par strādnieku nodrošināšanu slimības gadījumos.

6) Nolikums par strādnieku nodrošināšanu slimības gadījumos.

7) Likums par strādnieku apdrošināšanu nelaimes gadījumos.

8) Nolikums par strādnieku apdrošināšanu nelaimes gadījumos.»⁷

IV Valsts domes sociāldemokrātu frakcija 1912. g. 27. (14.) decembrī iesniedza Valsts domē pieprasījumu valdībai, kurā izkritizēja likumu un deva savu novērtējumu, norādot, ka likuma mērķis ir «samierināt strādnieku šķiru ar kapitālistisko ekspluatāciju un «izraut sociāldemokrātu dzelonī», kā to savā laikā mācīja darīt Bismarks.»⁸

Apdrošināšanas likums neskāra visus algotā darba strādniekus, bet vienīgi tos, kas strādāja fabrikās, rūpnīcās, kalnrūpniecībā, kuģniecībā un ielas dzelzceļa uzņēmumos.⁹ Šos likumus attiecināja tikai uz 20% algotu strādnieku, un tie neparedzēja apdrošināšanu invaliditātes, vecuma un bezdarba gadījumā.¹⁰

Apdrošināšanas likums neskāra būvstrādniekus, laukstrādniekus, lielāko daļu dzelzceļnieku, kroņa rūpniecības strādniekus, apkalpotājus un kalpones, tirdzniecības uzņēmumu un sīku uzņēmumu strādniekus. Piem., apdrošināšanas tiesības sīko uzņēmumu strādniekiem bija tikai tajā gadījumā, ja uzņēmumā, kurš darbojās ar tvaika, elektrības vai gāzes dzinējspēku, strādāja ne mazāk kā 20 strādnieku, bez dzinējspēka — 30 strādnieku.¹¹

Tādā kārtā jaunie likumi neattiecās uz kroņa uzņēmumu strādniekiem, lielāko daļu transporta strādnieku, būvstrādniekiem, sīko uzņēmumu strādniekiem utt., nerunājot nemaz par laukstrādniekiem. Jaunie likumi neskāra arī visu Krieviju, piem., Sibīriju un Turkestānu.

⁷ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 104, ед. хр. 308, л. 20, 1913 г.

⁸ Большевиетская фракция Гос. Думы, Сборник материалов и документов. Под ред. М. Лурье, стр. 125.

⁹ Vigdorčiks. Kas jāzin katram slimokases dalībniekam, 7. lpp.

¹⁰ V. I. Leņins, Raksti, 19. sēj., 502. lpp. Piezīmes.

¹¹ Vigdorčiks. Kas jāzin katram slimokases dalībniekam, 7. lpp. vai J. Dns, Jaunie likumi par strādnieku apdrošināšanu, Rīgā, 1913. g.

Strādnieku apdrošināšanas likumprojektu III Valsts dome izstrādāja, ievērojot kapitālistu intereses, bet, kad likumu skatīja cauri Valsts padomē, tanī par labu kapitālistiem un valsts pārvaldei izdarīja vēl veselu rindu labojumu. Likumu izlaboja 10 nodaļās un 65 punktos, kopā 75 labojumi.¹²

Tādā kārtā Valsts Dome un Valsts Padome atņēma tos pašus aprobežotos likumus par strādnieku nodrošināšanu slimības un nelaimes gadījumos simtiem tūkstošiem Krievijas strādnieku.

«Pravda» savās slejās atmaskoja likuma devējus, norādot, ka strādnieku apdrošināšana ir cara patvaldības manevrs, lai sašķeltu strādnieku kustību un sašaurinātu to pēc Bismarka projekta: «Dodiet strādniekam, kad viņš vesels — darbu, kad slim — pabalstu, kad vecs — apgādi. Pielaidiet nedaudz valsts sociālisma un visi sociāldemokrātu aģitatori būs nekaitīgi.»¹³ Dzīve pierādīja pretējo, Krievijas buržuāzija savienībā ar cara patvaldību pārrēķinājās.

Revolucionārās kustības uzplūdu gados aktīvi apdrošināšanas kampaņā piedalījās boļševiks J. Daniševskis, kas 1919. gadā Padomju varas pastāvēšanas gados bija Padomju Latvijas CIK loceklis un Kara revolucionārās padomes vadītājs. Viņa spalvātad arī pieder vairākas brošūras par strādnieku apdrošināšanu un raksti žurnālā «Вопросы Страхования», «Металлист», laikrakstā «Правда» utt., uzrakstīti tieši apdrošināšanas kampaņas laikā.

Apdrošināšanas reforma visā Krievijā un arī Latvijā izsauca strādnieku apdrošināšanas kustību, kas bija strādnieku ekonomiskās un politiskās cīņas sastāvdaļa.

Taču šis svarīgais periods latviešu strādnieku kustības vēsturē vēl vāji apgaismots mūsu vēstures literatūrā. Atskaitot nepilnas 2. lpp. Latvijas PSR vēstures II sējumā un dažus Daniševska vēl cariskās Krievijas pastāvēšanas laikā publicētus darbus, par šo jautājumu nav nekas uzrakstīts.

Šis raksts ir mēģinājums dot pilnīgāku apskatu par Latvijas darbaļaužu aktīvo līdzdalību apdrošināšanas kampaņā. Raksta metodoloģiskais pamats — V. I. Ļeņina darbi, KSDS(b)P un LSD lēmumi un materiāli, kas noteica jautājumu principiālo novērtējumu.

Šajā rakstā izmantoti vēl npublicēti Maskavas Centrālā Valsts vēstures arhīva (ЦГИАМ) Ļeņingradas Centrālā Valsts vēstures arhīva (ЦГИАЛ) LKP CK partijas un Latvijas PSR Centrālā Valsts arhīva materiāli, Valsts domes III sasaukuma sesiju stenografiskās atskaites, žurnāli «Красная Летопись», «Проле-

¹² «Правда», 29 мая 1912 г.

¹³ «Правда», 24 мая 1912 г.

тарская революция». «Просвещение», «Металлист», «Промышленность и торговля», laikraksti: «Правда», «Звезда», «Сіпа», «Biļetens», «Arodnieks», «Laika Balss», «Jaunā Dienas lapa»; monografijas: В. П. Литвинов-Фалинский. «Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России». СПб, 1904 г. disertācijas: В. Г. Слонимская. Страхования кампания петербургских рабочих под руководством партии большевиков. Ленингр. Гос. ун., 1954 г., С. М. Мазин. Вопрос о страховании в III Думе и страховая кампания 1912—1914 г. М. 1952 г. Ф. К. Терещенко. Страховые законы 1912 г. и страховая кампания в Петербурге. Москва, 1948 г. un brošūras, kas uzrakstītas 1912.—1914. g. sakarā ar apdrošināšanas kampaņu.

* *
*

1912. g. 23. jūnijā strādnieku apdrošināšanas reforma strādniekus nevis nomierināja, kā to cerēja sasniegt buržuāzija savienībā ar cara patvaldību, bet gan izraisīja revolucionārās kustības vēl lielāku kāpinājumu. Šis revolucionārās kustības uzplūdi ietvēra sevi strādnieku ekonomisko un politisko cīņu, izmantojot tās jaunās legālās iespējas, kas radās ar apdrošināšanas likuma publicēšanu.

Vadošā loma strādnieku apdrošināšanas kampaņā piederēja KSDS (b) P, kas jau pirms apdrošināšanas likuma publicēšanas Prāgas konferences lēmumos izskaidroja strādnieku šķirai apdrošināšanas likuma projekta būtību un deva norādījumus, kā cīnīties un aizstāvēt savas šķiras intereses. III Valsts domē s.-d. frakcijas boļševiki un daļa no sociāldemokrātiem, piem., Priedkalns¹⁴, Kuzņecovs, apspriežot valdības likumprojektu par strādnieku apdrošināšanu, ievēroja Prāgas konferences lēmumus.

Apdrošināšanas kampaņas galvenais uzdevums bija iedvest strādnieku šķirā cīņas apziņu un organizētību, virzīt strādnieku šķiras enerģiju, saliedēt strādnieku šķiru ar boļševiku partijas apdrošināšanas lozungiem, lai atrisinātu galveno politisko uzdevumu, proti — izvestu dzīvē KSDS (b) P programmas minimālo daļu.

Svarīgs uzdevums boļševikiem šai cīņas posmā bija arī sasniegt pilnīgu likvidatoru izolāciju strādnieku kustībā, iekarot

¹⁴ Mazins savā kandidāta disertācijā «Strādnieku apdrošināšanas jautājums III Domē» (Maskavā, 1952.) Priedkalnu dēvē par boļševiku; tas tomēr neatbilst vēstures patiesībai, kaut arī Priedkalns strādnieku apdrošināšanas jautājumā aizstāvēja boļševiku pozīcijas.

strādnieku šķiras nedalāmu vadību, lai to vadītu nevis pa reformisma, bet gan pa revolucionārās cīņas ceļu.

Krievijā, pirmkārt Pēterburgā, strādnieku apdrošināšanas kampaņa, kas bija strādnieku revolucionārās kustības sastāvdaļa, vērsās plašumā jau 1912. gada rudenī, kad notika apdrošināšanas padomes un Pēterburgas guberņas pārvaldes organizēšana.¹⁵ Tomēr cara patvaldība nezaudēja cerības ar jauniem apdrošināšanas likumiem apslāpēt augošo strādnieku nemieru. Iekšlietu ministrs A. A. Makarovs 1912. gada 7. septembrī izsūta visiem gubernatoriem cirkulāru ar aicinājumu būt modriem un izmantot labvēlīgos apstākļus revolucionārās kustības apspiešanai. Cirkulārā teikts, ka «... pārdzīvojamais moments ir vislabvēlīgākais, lai strādnieku iedzīvotāju daļu atrautu no revolucionāras uzstāšanās, kas arī ir jāizmanto, ieviešot dzīvē pasākumus par strādnieku apdrošināšanu slimības un nelaimes gadījumos.»¹⁶ Tomēr ministrs nav pietiekoši drošs un aicina gubernatorus būt modriem, jo apdrošināšanas likumu ievēšanai ir arī otrā puse — tā palīdzēs veidot stipras strādnieku organizācijas un modinās strādniekos profesionālas intereses. «Tāpēc, veicot pasākumus, nepieciešams sevišķi uzmanīgi izturēties praktisko lietu kārtošānā un pašā sākumā paralizēt revolucionārās propagandas iespaidu.»¹⁷ Makarovs neaprobežojas ar jau teikto, bet māca tālāk savus pakļautos, ka, «ievēdot likumu, jāpievērš visnopietnākā uzmanība tam, lai jaunās strādnieku organizācijas — slimokases nepārkāptu likumā paredzētās robežas un neklūtu par revolucionārās darbības perēkli.»¹⁸

Minētie izvilkumi no cirkulāra liecina, ka pat cara visuzticamākais kalps A. Makarovs nebija pārliecināts par to, ka strādnieku apdrošināšanas likumi spēs nomierināt strādnieku šķiru.

Pretrunas starp buržuāziju un proletariātu saasinājās arī strādnieku apdrošināšanas jautājumos. Buržuāzija savienībā ar cara patvaldību izveidoja vienotu fronti cīņai pret strādniekiem, bet strādnieki savukārt organizējās bolševiku partijas vadībā, lai aizstāvētu savas šķiras intereses, ieviešot dzīvē apdrošināšanas likumu.

1912. gada septembrī notika Pēterburgas apgabala fabriku inspektoru kongress, kurā piedalījās 26 rūpnīcu un 15 fabriku inspektori. Šeit buržuāzijas pārstāvji centās vēl lielākos apmēros ierobežot strādnieku tiesības. Pēterburgas fabrikantu un rūpnieku biedrības pārstāvis, kas jau agrāk bija nodarbojies ar

¹⁵ «Просвещение», № 1, 1913 г., стр. 70.

¹⁶ Корбут. Страховые законы 1912 года и их проведение в Петербурге. «Красная летопись», № 1 (25), 1928 г., стр. 164.

¹⁷ Корбут. Страховые законы и их проведение в Петербурге. «Красная летопись», № 1 (25) 1928, стр. 164.

¹⁸ Там же.

strādnieku apdrošināšanas jautājumiem — Veržbickis lika priekšā izslēgt no apdrošināmo strādnieku kontingenta palīgstrādniekus un uzskatīt par iestāšanās dienu slimokasē nevis dienu, kad strādnieks stājas darbā, bet gan aprēķina grāmatiņas izsniegšanas dienu. Cits pārstāvis lika izslēgt no apdrošināmo strādnieku skaita tos, kuri strādā ārpus rūpnīcas teritorijas.¹⁹

Tas, ka šajā kongresā nepielaida strādnieku pārstāvjus un vēl lielākos apmēros centās apcīrpt apdrošināšanas likumus, izraisīja masu sašutumu un nemieru. Boļševiku partijas vadībā strādnieki izteica savu protestu pret to, ka strādnieku pārstāvjus nepielaida Pēterburgas apgabala fabriku inspektoru kongresā. Pēc būtības tas arī bija boļševiku apdrošināšanas kampaņas sākums Pēterburgā, kā to pareizi norāda V. G. Sloņimska savā darbā, kas veltīts strādnieku apdrošināšanas kampaņai.²⁰

Reakcija jau apdrošināšanas kampaņas sākumā centās ierobežot strādnieku tiesības un atstumt tos no reformas ieviešanas dzīvē. Spilgts piemērs tādai rīcībai bija fakts, ka cara patvaldības ierēdņi centās falsificēt strādnieku pārstāvniecību vadošās apdrošināšanas iestādēs — Apdrošināšanas padomē un Gubernas apdrošināšanas pārvaldēs. Tā policijas departaments sastādīja rakstu, sastāvošu no 38 personām, no kurām 15 izvirzīja Apdrošināšanas padomē un 6 — galvaspilsētas apdrošināšanas pārvaldē. Viņi neuzdrošinājās izvirzīt «Krievu Tautas savienības» locekļus, bet tomēr izmeklēja visneapzinīgākos strādniekus.²¹ Strādniekiem neatļāva sapulcēties un noklausīties lekcijas par apdrošināšanas jautājumiem, nedz arī aspriest jautājumu par strādnieku pārstāvniecību, kas bija paredzēta likumā.

Šāda cara patvaldības rīcība vēl skaidrāk strādniekiem parādīja apdrošināšanas likuma šķirisko būtību un to, ka šī reforma nevarēs uzlabot strādnieku smago stāvokli. Apzinīgā proletariāta daļa boļševiku partijas vadībā aktivizējās un organizējās ne tikai, lai realizētu boļševiku apdrošināšanas lozungus, bet lai vērstu plašumā cīņu par partijas politiskajiem lozungiem: cara patvaldības gāšanu un satversmes sapulces sasaukšanu, par 8 stundu darba dienu, par zemi zemniekiem.

Vienā no policijas departamenta dokumentiem stāvoklis novērtēts šādi: «Valdības pasākumi, kas seko likuma par obligāto strādnieku apdrošināšanu slimības un nelaimes gadījumos ieviešanai dzīvē, kā arī pats likums izraisa avrien pieaugošu neapmierinātību Pēterburgas rūpnīcu un fabriku strādnieku vidū, ko

¹⁹ С. М. Мазин. Вопрос о страховании в III Думе и страховая кампания 1912—1914 гг., М. 1952, стр. 194.

²⁰ В. Г. Слонимская. Страховая кампания Петерб. рабочих под руков. парт. большевиков (1912—1914 гг.), стр. 148.

²¹ «Красная летопись», № 1 (25), 1928 г., стр. 151, и «Просвещение», № 1, янв.: 1913 г., стр. 72.

atbalsta KSDSP centrālās un vietējās vadošās organizācijas.»²²

Ne tikai Pēterburgas strādnieki boļševiku partijas vadībā protestēja pret ieceltiem strādnieku pārstāvjiem apdrošināšanas padomē, to pašu darīja arī Latvijas boļševiki, publicēdami strādnieku presē pieņemto Pēterburgas Putilova rūpnīcas protesta rezolūciju, kurā teikts: «Mēs, Putilova fabrikas strādnieki, skaitā 8000 cilvēku, protestējam pret strādnieku priekšstāvju viltošanu strādnieku apdrošināšanas lietu padomē. Par strādnieku priekšstāvjiem var būt tikai brīvi izvēlētie, bet ne ministrijas kanceleju ieceltie, kaut arī no bijušajiem IV Domes vēlēšanu pilnvarniekiem. Mēs liekam priekšā strādniekiem atsacīties no piedalīšanās strādnieku apdrošināšanas lietu padomē.»

Rakstā norādīts, ka «līdzīgas rezolūcijas pieņem arī pārējās Pēterburgas rūpnīcas.»²³

Minētie un daudzi citi dokumenti liecina, ka boļševiku partijai izdevās jau no pirmajām apdrošināšanas kampaņas dienām nostāties kustības avangardā.

Lai sekmīgi realizētu nospraustos uzdevumus, KSDS(b)P CK 1913. gada «Februāra» apspriedē ar partijas darbiniekiem vēlreiz pievērsās apdrošināšanas kampaņas jautājumiem un pieņēma attiecīgu rezolūciju. Apspriede konstatēja, «ka strādnieku šķira un tās partija, neraugoties uz visām vajāšanām, attīstījušas lielu enerģiju proletariāta interešu aizstāvēšanas darbā sakarā ar apdrošināšanas likuma ieviešanu.»²⁴ Apspriedes dalībnieki, analizējot konkrētos apstākļus, strādnieku un kapitālistu šķiriskās pretrunas apdrošināšanas jautājumos, konstatēja, ka «nepieciešama visnoteiktākā un vienprātīgākā cīņa pret valdības un kapitālistu mēģinājumiem piespiest strādniekus, lai tie izvēlē savus pilnvarotos slimokasēs «pa tumšo» — nepieļaujot strādnieku sapulces ...

«Katrā ziņā nepieciešams iepriekš uzņemt pilnvaroto kandidātu saraksta projektu, kurā būtu visietekmīgākie s.-d. stārdnieki, un vienprātīgi aizstāvēt šo sarakstu arī tur, kur neizdodas sarīkot nekādas sapulces.»²⁵

Minētie rezolūcijas punkti orientē boļševiku partiju un līdz ar to strādnieku šķiru cīnīties par savu kandidātu ievēlšanu slimokasēs, bet visur, «kur vēlēšanas notiek bez sapulcēm, nepieciešams aģitēt — ar visiem līdzekļiem, kas strādniekiem pieejami, — lai pilnvarotos pārvēlētu, pamatojoties uz patiesas vēlēšanu brīvības principiem un sarīkojot sapulces.»²⁶

²² Пролетарская революция, февраль, 2 (73) 1928 г. М. Корбут. Стр.-ховая кампания 1912—1914 гг., стр. 96—97.

²³ «Arodnieks», Nr. 30. Pielikums, 1912. g. decembrī.

²⁴ PSKP ... rezolūcijās un lēmumos, I daļa, 259. lpp.

²⁵ PSKP ... rezolūcijās un lēmumos, I daļa, 259. lpp.

²⁶ Turpat, 260. lpp.

Sis punkts liecina par to, ka strādnieki nedrīkst samierināties ar fabrikantu izvirzītiem kandidātiem slimokasēs, bet ka jācinās par viņu pārvēlēšanu.

Tālāk rezolūcijā doti norādījumi Domes s.-d. frakcijai, ka tai «nekavējoties jāiesniedz jauns pieprasījums sakarā ar to, ka strādniekiem neļauj rīkot vēlēšanu sapulces.»²⁷

Beidzot, rezolūcijā vēlreiz tiek uzsverta boļševiku nostāja apdrošināšanas jautājumā: apdrošināšanu nepieciešams veikt, apgaismojot visu lietu stāvokli cariskajā Krievijā, izskaidrojot mūsu sociālistiskos principus un revolucionārās prasības.²⁸

So apspriedes lēmumu paziņoja boļševiku partijas biedriem, tā atvieglojot tiem jautājuma izlemšanu uz vietām pareizā virzienā.

Praktiski risinot strādnieku uzdevumus apdrošināšanas kampaņā, boļševiku partijai nācās izvirzīt un aizstāvēt savu līniju visdažādākos jautājumos. Strādnieku apdrošināšanas jautājumi plaši tika apgaismoti un iztirzāti boļševiku legālajā laikrakstā «Pravda», žurnālā «Вопросы страхования», daļēji boļševikiem izdevās izmantot arī žurnālu «Metalists», jo žurnālā darbojās un izteica savus uzskatus arī meņševiki.

Kad strādnieku apdrošināšanas likums bija pieņemts un to grozīt vairs nebija iespējams, boļševiki izvirzīja taktiskus lozungus, kuri atvieglotu strādnieku šķiras organizēšanos. Viens no tādiem lozungiem, kuru izvirzīja «Pravda», bija lozungs «Viskrievijas apdrošināšanas kongress». Šāds lozungs audzināja strādniekos apziņu cīnīties par savu lietu kopējiem spēkiem.²⁹

Viens no populārākiem apdrošināšanas kampaņas lozungiem bija «Visas pilsētas vienota slimokase». Te arī boļševiku partija sadūrās ne vien ar buržuāzijas pretestību, bet arī ar meņševiku pretestību, kuri līdz ar to nostājās valdošās šķiras pusē, uzskatot visas pilsētas vienotu slimokasi kā nerealizējamu boļševiku fantāziju un ieteica organizēt nelielas grupu kases³⁰, tāpēc ka kases ir jaunums. Lai noskaidrotu šo jautājumu, daudz tika rakstīts gan legālajā, gan nelegālajā presē.

Sevišķi populārs paņēmieni cīņā pret cara patvaldības patvarībām bija tas, ka boļševiki neatzina birokrātijas ieceltos strādnieku pārstāvjus ne Apdrošināšanas padomē, ne Galvaspilsētas guberņas apdrošināšanas pārvaldē, ne perifērijas guberņu apdrošināšanas pārvaldēs, ne slimokasēs.

Citās pozīcijās stāvēja meņševiki, un bieži tie bija mierā ar izvirzītajiem strādnieku pārstāvjiem. Turpretim boļševiki uzstājās pret Apdrošināšanas padomē izvirzītajiem strādniekiem, motivējot

²⁷ Турпат, 260. lpp.

²⁸ Турпат, 260. lpp.

²⁹ «Правда», № 100, 25 авг. 1912 г.

³⁰ «Металлист», № 20, 17 IX, 1912 г.

savu rīcību ar to, ka strādnieku šķirai pašai ir tiesības izvēlē savus pārstāvjus un ka pat likumā tie paredzēti kā ievēlēti.

Meņševiki, kā mēs to redzam kaut vai no «Metalistā» publicētā Ježova raksta, ir par šo izvirzīto personu atzīšanu, jo, kā saka autors, ministrs esot ar mieru nozīmēt Apdrošināšanas padomē strādnieku pārstāvjus no Pēterburgas guberņas elektoriem IV Valsts domes vēlēšanās. Tomēr strādnieki atteicās atbalstīt meņševikus un nostājās boļševiku pusē. Tika ierosināti arī daudzi citi jautājumi, kā — cīņa pret slimokasu boikotu, par telpām slimokasēm utt.

Boļševiku partijas organizācijas neizvirzījās no jaunu uzdevumu risinājuma, gluži otrādi, centās atrisināt izvirzījušos jautājumus strādnieku šķiras labā.

Ar strādnieku apdrošināšanas jautājumu nodarbojās gan nelegālā boļševiku partija, gan Valsts domes deputāti, gan boļševistiski noskaņotas arodbiedrības, kā arī boļševiku legālā prese («Правда», «Просвещение», «Вопросы страхования» utt.

Tā KSDS(b)P, dodot cīņa programmu apdrošināšanas jautājumos un praktiski risinot tos, izmantoja legālās iespējas, lai cīnītos par savas partijas programmas minimālās daļas realizēšanu.

Darbs, ko veica Krievijas, galvenokārt Pēterburgas, proletariāts boļševiku partijas vadībā, zināmā mērā ietekmēja arī apdrošināšanas kampaņu Latvijā, kaut arī šeit bija savas īpatnības.

Latvijā strādnieku apdrošināšanas likums stājās spēkā ar nokavēšanos. Tikai 1913. gada jūnijā Vidzemes gubernators paziņoja par guberņas apdrošināšanas pārvaldes dibināšanu. Tomēr tas nenozīmēja, ka LSD neinteresējās par jauno strādnieku apdrošināšanas likumu un neizskaidroja to masām. Lai mobilizētu strādnieku uzmanību 1912. g. 23. jūnija apdrošināšanas likuma izpratnei, Rīgas boļševiki pirmo soli spēra 1912. gada decembrī, izlaižot proklamāciju «Patvaldnieciskā strādnieku apdrošināšana». Proklamācijā teikts: «No mums izspiež uzņēmēji savu virsvērtību, valsts ievāc sūri pelnītos grašus tiešu un netiešu nodokļu veidā. Tāpēc mums arī tiesības prasīt no valsts un uzņēmēju puses apdrošināšanu nelaiemes, slimības, vecuma nespēka un bezdarba gadījumos. No minētiem jaunumiem cieš visa strādnieku šķira, tāpēc mēs prasām visu algas strādnieku apdrošināšanu.» Tālāk proklamācijā norādīts, ka no 12,5 milj. Krievijas strādnieku patvaldnieciski «konstitucionālais» jaunais apdrošināšanas likums paredz apdrošināt tikai 2,5 milj. strādnieku. «Visi laukstrādnieki, transporta strādnieki, tirdzniecības kalpotāji un daudz citi atstāti ārpus likuma... Apdrošināšanas iestādes... sastādītas tā, ka viņās vadošā loma piederēs kapitālistiem un administrācijai, neskatoties uz to, ka pie apdrošināšanas kapitāla

sastādīšanas jāpiedalās ar ievērojamu summu arī pašiem strādniekiem.» Citu gaidīt arī no 3. jūnija režīma bija naivi, to saprata KSDS(b)P, to saprata tikpat labi arī LSD.

Tāpēc, neskatoties uz visiem apdrošināšanas likuma trūkumiem, LSD uzaicina visplašākās strādnieku masas piedalīties apdrošināšanas kampaņā. Proklamācijā arī paskaidro, kāpēc tas būtu tā jādara. Pirmkārt, «tāpēc, lai izmantotu organizēšanās un aģitācijas iespējas apdrošināšanas kampaņā. Otrkārt, tāpēc, ka arī šis kroplais likums ir nevis valdības žēlastība, bet strādnieku cīņas rezultāts.» Treškārt, tāpēc, lai «pierādītu šī likuma nabadzību un viņa vadītāja nespēku sniegt ko nebūt strādnieku šķirai.»³¹

No proklamācijas satura mēs varam spriest, ka tās sastādītāji ievēroja boļševisma principus apdrošināšanas jautājumā. Viņi parādīja strādniekiem, ka likums maz ko var dot strādnieku šķirai viņu dzīves apstākļu uzlabošanā. Tomēr galvenais uzdevums — izmantot apdrošināšanas kampaņu strādnieku šķiras organizēšanai un s.-d. ideju popularizēšanai.

Nedaudz vēlāk LSD CK orgāns «Cīņa» dod jau konkrētākus norādījumus: atbrīvojot slimokases no uzņēmēja iespaida, piespiežot fabrikantus atteikties no līdzdalības slimokasu pārvaldē. «Jācenšas, lai atsevišķu fabriku kasu vietā tiktu nodibinātas plašākas kases, aptverošas vairākas fabrikas, visas vienas pilsētas (piem., Rīgas) fabrikas.» Te mēs redzam to pašu lozungu par vienotu slimokasi visiem pilsētas strādniekiem, kā to izvērša Pēterburgas boļševiki.

«Cīņa» aicina ievēlēt visās apdrošināšanas iestādēs, kur būs strādnieku pārstāvji, apzinīgus biedrus, uzturēt savas prasības ar visenerģiskākajiem līdzekļiem, līdz pat streikam. «Strādniekam vajag vienmēr atminēt, ka apdrošināšanas likumi, ja tie tiks izvesti dzīvē pēc kapitālistu un valdības sirds vēlēšanās, būs cilpa uz strādnieku kakla. Un tādā mērā, kādā izdosies organizēt strādnieku masas pret jauno valdības un kapitālistu karagājieni, tādā mērā izdosies atsist šo uzbrukumu un vairot strādnieku organizēto spēku.»

«Cīņa» aicina slimokases pārvērst par strādnieku organizācijām un izmantot tās savas šķiras interesēs.³²

Strādnieku apdrošināšanas jautājumus Latvijā apgaismoja boļševiku nelegālais laikraksts «Biļetens», LSD CK nelegālais

³¹ LKP CK Partijas arhīvs. Proklamāciju fonds par 1912. g. 1912. g. dec. 20 000 eks. ar LSD CK parakstu. No informācijas atskaites par Rīgas s.-d. konferences darbu redzams, ka proklamāciju «Patvaldnieciskā strādnieku apdrošināšana» uzrakstījuši Rīgas komitejas boļševiki un tā nodota LSD CK iespiešanai. CK atzina tekstu par nepieņemamu, un tikai liela Rīgas partijas organizācijas spiediena rezultātā to nodrukāja.

³² «Cīņa», Nr. 125, 1913. g. 5. I (23. XII).

orgāns «Ціпа», strādnieku laikraksti «Arodnieks», «Laika Balss», sīkburžuāziskā «Dienas Lapa» un savas šķiras interesēs arī buržuāziskie laikraksti.

Tomēr nelegālajos un legālajos strādnieku laikrakstos šī līnija nebija konsekventi izturēta boļševiku garā. Presē parādījās arī meņševiku garā uzrakstīti raksti. No tā varam secināt, ka boļševikiem nācās cīnīties ne tikai pret patvaldību un buržuāziju, bet arī pret meņševikiem, kas objektīvi darbojās buržāzijas interešu labā arī apdrošināšanas jautājumos.

Tomēr Rīgas un citu pilsētu boļševiki labi atcerējās Prāgas konferences un KSDS (b)P CK apspriedes lēmumus par to, ka apdrošināšanas kampaņa jāizmanto marksisma propagandas, strādnieku organizācijas interesēs. No Rīgas IV s.-d. (boļševiku) rajona konferences protokola redzams, ka Rīgā bija noorganizēta apdrošināšanas kolēģija, kas sastāvēja no visiem pieciem Rīgas s.-d. organizācijas rajonu pārstāvjiem. Kolēģijā iegāja pārstāvji arī no krievu un lietuviešu kultūras centriem. Rezolūcijā par strādnieku apdrošināšanu teikts: «Konference vēlreiz pasvītro, ka mūsu piedalīšanās apdrošināšanas kampaņā iziet tikai uz viņas aģitācijas iespējamību izmantošanu un tamdēļ mums piedaloties apdrošināšanas kampaņijā, ir cauri un cauri jāuzsver un jāizstāvē mūsu principi, neatsakoties pat no mūsu asākiem cīņas līdzekļiem».

Attiecībā uz gubernatoru ieceltiem viltus priekšstāvjiem konference vienbalsīgi atzīst, ka mums jāstāvē par vēlēšanu principu ievērošanu, pat arī tādos gadījumos, kad ieceltie būtu soc. dem.-ti.»³³

Latvijas boļševiku līnija pamatos atšķīrās no meņševistiskās LSD CK līnijas, kura uzskatīja par nevajadzīgu protestēt pret «ieceltiem» strādnieku pārstāvjiem. Tādā kārtā Latvijas boļševikiem, tāpat kā tas bija Krievijā, vienlaikus nācās cīnīties pret ekspluatatoru šķīrām un arī pret meņševiku nepareizo, strādnieku kustībai kaitīgo līniju arī apdrošināšanas jautājumos.

Meņševiku taktika apdrošināšanas jautājumos nebija kaut kas izolēts no visas meņševiku politikas. Tās saknes meklējamas meņševiku oportūnismā, kas padarīja meņševikus par buržuāzijas aģentūru strādnieku šķīrā.

Strādnieku presē «Pravda», «Voprosi strahovanija», «Metallists» u. c. parādījās atsevišķi raksti par to, ka latviešu proletariāts, kuram ir stipra politiskā organizācija, liela organizētība un līdz ar to lielas iespējas, samērā vāji iesaistījies apdrošināšanas kampaņā.³⁴

Pēc dokumentiem spriežot, zināma taisnība rakstu autoriem

³³ Biļetens, Nr. 8, 1913. g. 15 (2.) XI.

³⁴ «Вопросы страхования», № 9, 28 II 1914 г. ст. Крейшмана «Задачи рижской страховой кампании».

bija. Novērtējot spēcīgo strādnieku kustību Rīgā, protams, likās, ka revolucionārajai LSD vajadzēja būt arī aktīvākai apdrošināšanas kustības vadīšanā un strādnieku šķiras iesaistišanā šajā kustībā.

P. Stučka, viens no redzamākiem Latvijas Komunistiskās partijas organizatoriem un vadītājiem, deva atbildi par latviešu proletariāta zināmu pasivitāti apdrošināšanas kampaņas sākumā. Viņš šo pasivitāti izskaidroja ar to, ka Baltijā, sevišķi Rīgā jau desmitiem gadu pastāvēja legālas strādnieku organizācijas, proti, «apdrošināšanas kases slimības gadījumos», «apbedīšanas kases», «palīdzības kases» utt. ar ievērojamu biedru skaitu, kas bieži sasniedza līdz 6000 biedru. Tās bija patstāvīgas strādnieku organizācijas, pilnīgi neatkarīgas no fabrikantiem. Turpretī organizējamās slimokasēs stāvoklis bija gluži pretējs — tur vadošā loma pēc likuma piederēja fabrikantiem un viņu ieliekteņiem.

Bez tam Latvijas proletariāts labi pazina arī Vācijas strādnieku apdrošināšanas likumus un nebūt nebija sajūsmināts par tiem. Tāpēc arī Latvijas organizētie strādnieki, labi pazīdami visāda veida pašpalīdzības kases, ar zināmu neuzticību skatījās uz jaunatvērtajām slimokasēm, kur fabrikanti piedalījās valdēs.³⁵

Tomēr šāds stāvoklis nevilcās ilgi. Latvijā, sevišķi Rīgā, strādnieku apdrošināšanas kampaņa vērsās plašumā. Redzamu aktivitāti parādīja tie paši strādnieki, kas jau bija apvienoti dažādās legālās biedrībās. Tā, pēc policijas departamenta materiāliem spriežot, neapmierinātību izrādīja Torņakalna latviešu palīdzības biedrības biedri. 1912. g. 23. dec. (1913. g. 5. janv.) Vidzemes gubernā ap 2000 Torņakalna palīdzības biedrības strādnieku, neapmierināti ar jauno apdrošināšanas likumu, sapulcējās pie biedrības un centās iekļūt telpās, bet, tā kā policija to nepieļāda, tad viņi nolēma organizēt mītiņu uz ielas, tomēr policija visus izkliedēja.³⁶ Policija arestēja 7 dalībniekus.

Kaut arī neizdevās sasaukt sapulci ne telpās, ne arī mītiņu uz ielas, tomēr šādai sanāksei bija audzinoša nozīme, jo katrs no dalībniekiem pārdomāja jautājumu, kāpēc gan cara patvaldības kalpi neļauj apspriest cara izdotos likumus strādnieku apdrošināšanas jautājumos.

Neskatoties uz policejisko režīmu, bolševiki pielika visas pūles, lai sasauktu sapulces un noskaidrotu strādniekiem jauno apdrošināšanas likumu, par ko Vidzemes gubernators 1913. g. 6. II ziņo policijas departamentam: «...strādnieku apdrošināšanas likums kļuvis par apspriešanas objektu visās Rīgas arodbiedrībās,

³⁵ «Вопросы страхования», № 25 (35), I VI 1914 г. статьи «Страховая кампания и латышский пролетариат». П. С.

³⁶ М. Корбут. Страховая кампания 1912—1914 г. «Пролетарская революция», № 2, 1928 г.

kooperatīvos un kultūrizglītības biedrībās, pie kam strādnieku masas neizteic savas domas par labu minētajam likumam...»³⁷

Latvijas boļševiki un strādnieku šķira saprata, ka jāizmanto arī tāda legālā iespēja kā apdrošināšanas kampaņa. Strādnieku pārstāvju vēlēšana slimokasēs un guberņas apdrošināšanas pārvaldēs.

Jau 1913. g. februāra sākumā «Arodniekā» ievietots raksts «Kas strādniekiem jādara pie apdrošināšanas likuma ieviešanas?» Rakstā norādīts, ka «likuma realizēšana iesāksies ar vietējās (Vidzemes) komisijas sastādīšanu. Guberņas administrācijai jā- uzaicina uz šo komisiju arī 3 Rīgas fabriku strādnieki, lai reprezentētu slimokasu dalībniekus — strādniekus.» Tālāk rakstā norādīts, kā jācīnās, lai strādnieki aizstāvētu savas tiesības: «Strādniekiem jāprasa, lai administrācija atļauj pirms pilnvarnieku izvēlēšanas tiem noturēt kopēju fabrikas sapulci, kurā 1) iepazītos ar apdrošināšanas likumu, 2) apspriestu apdrošināšanas lietu padomes izstrādātos un fabrikas administrācijas priekšā liktos slimokasu statūtu projektus, un vienotos par tiem pārgrozījumiem statūtos, kurus uzdot izvēlētiem pilnvarniekiem aizstāvēt, 3) apspriestos par pilnvarnieku kandidātiem.»³⁸ Šis prasības liecina, ka Latvijas proletariāts nebūt nav vienaldzīgs pret apdrošināšanas likuma ieviešanu un cenšas izmantot to, lai sasauktu strādnieku sapulces un iztīrātu likumu no strādnieku šķiras pozīcijām.

Rakstā izvirzīta prasība, lai fabriku administrācija izsniedz bez maksas lielā skaitā apdrošināšanas likuma tekstu, kā to darījusi Semjonova fabrikas administrācija Pēterburgā.³⁹ No sacītā redzam, ka Latvijas proletariāta apzinīgā daļa dzīvi sekoja apdrošināšanas kampaņai Krievijas galvaspilsētā Pēterburgā.

Tomēr jāatzīst, ka 1913. g. pirmajā pusē strādnieku aktivitāte vēl nebija tik spēcīga, lai novērstu strādnieku pārstāvju iecelšanu no guberņas administrācijas puses. Pretēji strādnieku gribai Vidzemes guberņas apdrošināšanas pārvaldē kā strādnieku pārstāvjus iecēla Ansi Kārkliņu no «Tekstila» un Ellertu no «Provodņika». «Cik zināms,» rakstīja «Arodnieks», «tad abi šie «priekšstāvji» esot kungiem patikami un nekādi neatteikšoties to darīt, kas kungiem patīk.»⁴⁰

Ķīmiskās rūpniecības strādnieku arodbiedrība protestēja pret šādu savu pārstāvju iecelšanu.⁴¹

Protests vērsās plašumā un grupa Rīgas strādnieku adresēja

³⁷ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 104, ед. хр. 308, л. 17.

³⁸ «Arodnieks», Nr. 5, 1913. g. 10. febr.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ «Arodnieks», Nr. 9, 1913. g. 10. apr.

⁴¹ Turpat.

atklātu vēstuli «strādnieku» priekšstāvjiem «Vidzemes guberņas apdrošināšanas lietu komisijā.»

Vēstulē norādīts, ka bez strādnieku piekrišanas gubernators izvirzījis Vidzemes guberņas apdrošināšanas pārvaldē divus locekļus un četrus viņu kandidātus un nav pat uzskatījis par vajadzīgu darīt to zināmu strādniekiem. «Griežamies tādēļ pie jums, biedri izredzētie, šādā kārtā, lai stātos ar jums satiksmē un kopdarbībā. Mēs gribam zināt un dzirdēt, vai jūs to apzināties, ka nevariet būt un neesiet Rīgas strādnieku priekšstāvji, reiz neesiet no viņiem pašiem izraudzīti, bet no gubernatora tādā amatā iecelti. Mēs vēlamies, lai jūs to apzinādamies paziņotu visiem strādniekiem caur viņu laikrakstiem.»⁴²

Kā redzam, grupa Rīgas strādnieku, kuru vidū bija arī bolševiki, centās «ieceltajos» modināt šķiras apziņu un solidaritāti. Viņi arī deva norādījumus, kā «ieceltajiem» jārikojas Guberņas pārvaldē: «Mēs gribam zināt, vai jūs apdrošināšanas lietu komisijai jau esiet paskaidrojuši, ka, nebūdami no strādniekiem vēlēti, nevariet skaitīties par viņu priekšstāvjiem. Ja jūs nebūtu to vēl izdarījuši, tad tam jātop no jums izdarītam tuvākā komisijas sēdē. Mēs gaidām no jums nekavējošu pārskatu par apdrošināšanas lietu komisijas darbību un jūsu izturēšanos viņā...»⁴³

Vēstules nobeigumā izteikta vēl viena prasība — lai «ieceltie» atbalsta Rīgas strādnieku centienus pēc īstas strādnieku pārstāvniecības apdrošināšanas lietu komisijā. «Jums nekavējoši jāpaziņo strādnieku laikrakstos savi vārdi un dzīves vietas, lai jūs būtu strādniekiem pieejami. Jums nekavējoši jāsauc gan savās fabrikās, gan publiskas sapulces, kurās jāapspaka likums un citas ar apdrošināšanas likuma ievēšanu saistītas lietas... Mēs gaidām jūs atsaucamies strādnieku laikrakstos.»⁴⁴

Sakarā ar «atklāto vēstuli» «Arodnieka» korespondenti sarunās ar Ellertu secināja, ka «Ellerts izrādījies par maz apzinīgu strādnieku «priekšstāvi» un nav pat iepazīies un izpratis apdrošināšanas likumus.»⁴⁵ «Provodņika» strādnieki bija nemierā ar Ellertu. Notika vētrains sapulces. Piespieda arī Ellertu uzstāties un pastāstīt, ko viņš kā guberņas komisijas pārstāvis dara strādnieku labā. Ellerta runas neapmierināja sapulču dalībniekus, jo viņš nebija spējīgs kaut cik izprast strādnieku pārstāvja pienākumus un lomu. Vienā no pieņemtajām rezolūcijām teikts: «Ievērojot to, ka «Provodņika» fabrikas strādnieks Ellerts, kurš no gubernatora iecelts guberņas apdrošināšanas lietu komi-

⁴² «Arodnieks», Nr. 11, 1913. g. 1. maijs.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ «Arodnieks», Nr. 12, 1913. g. 10. maijā.

sijā kā strādnieku «priekšstāvis», negrib paklausīt strādnieku aizrādījumiem un nav vispār spējīgs strādnieku intereses aizstāvēt un pat strādā tām pretim, izsakām viņam savu a s ā k o p r o t e s t u un p r a s ā m viņa tūlītēju atkāpšanos no gubernas strādnieku lietu komisijas strādnieku priekšstāvja amata.»⁴⁶

«Provodņika» strādnieku prasības nonāca līdz augstākām apdrošināšanas iestādēm, bet arī tur vilcinājās ar jautājuma izlemšanu.⁴⁷

Apsprieždami Ellerta lietu, «Provodņika» strādnieki vēlreiz varēja pārliecināties par «Pravdas» pareizo nostāju, atmaskojot cara administrāciju, kas kopā ar policiju izvēlas vistumšākos un neapzinīgākos strādniekus, lai tos ieceltu par strādnieku šķiras pārstāvjiem. Kā redzam no pieņemtās rezolūcijas, strādnieki nesamierinājās un turpināja cīņu par īstu strādnieku pārstāvju izvirzīšanu un ievēlēšanu apdrošināšanas iestādēs.

Ansis Kārklis sarunā teica: «... es jau arī no gubernatora esmu tikai uzaicināts informācijas nolūkā un tikai tik ilgi, kamēr notiks pirmo slimokasu atvēršana, tad jau strādnieki tā kā tā varēs izvēlēties no sava vidus tos derīgākos.»⁴⁸ No sacītā redzam, ka gubernas administrācija manevrēja, redzot strādnieku protestu, un lika saprast saviem ieliktniekiem, ka tie iecelti uz laiku, kaut gan patiesībā tā tas nebija domāts.

Ansis Kārklis izrādījās apzinīgāks un bija ar mieru atteikties no amata gubernas apdrošināšanas pārvaldē, ja strādnieki viņu neatzīst par savu pārstāvi.

Rīgas nelegālā s.-d. organizācija arvien plašāk izvērsa agitāciju, ka strādnieku pārstāvji apdrošināšanas iestādēs jāizvēlē pašiem strādniekiem. Šo partijas līniju atbalstīja strādnieku legālā prese — «Arodnieks», «Laika Balss», ieteicot strādniekiem jo nikni cīnīties pret strādnieku pārstāvju iecelšanu slimokasēs, kā arī augstākstāvošās apdrošināšanas iestādēs.

Pēterburgas proletariāta galvenais uzdevums 1913. gadā bija panākt cara administrācijas iecelto strādnieku pārstāvju atcelšanu no Apdrošināšanas Padomes un Galvaspilsētas gubernas apdrošināšanas pārvaldes. Lai sekmīgi risinātu šo uzdevumu, bolševiku partijas organizācija no jauna pievēršas «Pravdas» izvirzītajam lozungam «Viskrievijas apdrošināšanas kongress». Bolševiks M. Morozovs žurnālā «Metalists» raksta: «... kongresa sasaukšana ir visu strādnieku lieta. Nekādas komisijas nevarēs virzīt lietu uz priekšu, ja agitācija par kongresu «netiks veikta ar pietiekošu intensitāti...»⁴⁹

⁴⁶ «Arodnieks», Nr. 14, 1913. g. 1. jūnijs.

⁴⁷ «Вопросы страхования», № 7, 7 декабря 1913 г.

⁴⁸ «Arodnieks», Nr. 12, 1913. g. 10. maijā.

⁴⁹ «Металлист», № 5, 19 VII 1913 г.

Arī Rīgas proletariāta uzdevums bija sasniegt Vidzemes guberņas apdrošināšanas pārvaldē iecelto strādnieku atcelšanu un izvēlēt īstus strādnieku pārstāvjus.

Latvijas strādniekiem jau bija pazīstams boļševiku lozungs par Viskrievijas strādnieku apdrošināšanas kongresa sasaukšanu.⁵⁰

1913. gada vasarā, kad jautājums par Kārkli un Ellertu kā strādnieku pārstāvjiem, kas bija iecelti Vidzemes guberņas apdrošināšanas pārvaldē, kļuva sevišķi ass, Rīgas strādnieki izvirzīja prasības sasaukt guberņas strādnieku kongresu un ievēlēt savus pārstāvjus.

Vislielākajā Rīgas rūpnīcā, kur 1913. g. kopā ar kalpotājiem strādāja ap 16 tūkstoši cilvēku, pieņēma rezolūciju: «... mēs atrodam, ka tikai tad strādnieku šķirai no jaunievedamiem apdrošināšanas likumiem būs kāds labums, ja strādnieki ar tiem labi iepazīsies un apspriedīs visus tos jautājumus, kuri ar likuma ieviešanu saistās, un atzīstam, ka strādnieku priekšstāvju darbība guberņas apdrošināšanas lietu komisijā notiks strādnieku šķiras labā tikai tadā gadījumā, ja šie priekšstāvji būs no strādniekiem pašiem izvēlēti. Tādēļ p r a s ā m, lai visā drīzumā tiktu s a s a u k t s guberņas strādnieku kongress priekš likuma un viņu ieviešanas kārtības apspriešanas un triju strādniekiem piederīgo guberņas apdrošināšanas lietu komisijas locekļu un viņu kandidātu izvēlēšanas.»⁵¹

Te mēs redzam, ka arī Rīgas strādnieki izvirzīja prasību sasaukt guberņas strādnieku kongresu.

Ciņa nerimās. Nelegālā s.-d. organizācija, izmantojot legālās biedrības, izvirzīja savas kandidatūras Guberņas strādnieku apdrošināšanas lietu komisijai. Tas nebija viegls uzdevums, jo policija uzmanīgi sekoja katram strādnieku pasākumam, kas izlikās tai aizdomīgs. Kandidātu izvēlēšana ieilga, un tikai 1914. g. maijā laikraksts «Dzīves Spēks» varēja paziņot, ka Guberņas strādnieku apdrošināšanas lietu komisijā ievēlēti: Aleksandrovš no «Kaučuka», Māšuls, kuru policija jau paspēja arestēt, un Roze no «Uniona». Par kandidātiem ievēlēti: Baltiņš no Baltijas vagonu fabrikas, Rozentāls no Šmidta eļļas fabrikas, Pireiko no Birmaņa rūpnīcas, Girdžus no «Provodņika», Medvedevs no «Feniksa», Rudzītis no tramvajniekiem. Absolūtais vairums izvēlēto bija nelegālās s.-d. biedri. Māšulim neiznāca darboties, jo viņu šajā amatā drīz arestēja. Viņa vietu ieņēma izvēlētais kandidāts boļševīks Rozentāls.⁵²

Ievēlētie strādnieku pārstāvji Guberņas strādnieku apdrošināšanas lietu komisijā uzsāka aktīvu darbu un centās uzturēt ciešas

⁵⁰ «Arodnieks», Nr. 3, 1913. g. 20. janvārī.

⁵¹ «Arodnieks», Nr. 14, 1913. g. 1. jūnijs.

⁵² «Dzīves spēks», Nr. 5, 1914. g. 3. maijā un b. Ķimeņa atmiņas.

saites ar vēlētājiem gan rūpnīcās, gan ārpus tām. Katrs no komisijas locekļiem uzrādīja arī savu dzīves vietu, kur varētu nosūtīt vēstules un ierasties apmeklētāji, lai sniegtu ziņas par sasāpējušiem jautājumiem. Lai katrs vēlētājs zinātu sava pārstāvja adresi, tās publicēja «Jaunais Arodnieks». Rakstā «Darbā stājoties» bija norādīts, ka «K. Rozentāls dzīvo Tornakalnā, Atgāzenes ielā Nr. 1 a, dz. 4, D. Roze — Suvorova ielā Nr. 114, dz. 12, K. Aleksandrov — Dinamīdes ielā Nr. 40, dz. 52.»⁵³ Tālāk rakstā teikts, ka minētie trīs biedri griežas pie visām slimokasu valdēm, pilnvarniekiem un visiem strādniekiem ar lūgumu atbalstīt viņus Guberņas apdrošināšanas komisijas darbā. «Mums nebūs nekādas nozīmes, ja mūs neaizstāvēs un nepabalstīs Guberņas komisijā mūsu vēlētāji. Guberņas komisija, cik tā pati par sevi var labumu sniegt strādnieku šķirai, ir atkarīga no pašiem strādniekiem un no visām tām cīņām, kuras norisinās ap un aiz slimokasēm.»⁵⁴

Ievēlētie biedri kļuva par sava veida nelegālās s.-d. legālo centru. Viņi izraisīja aktīvu darbību, organizēja un audzināja strādniekus būt par īstiem cīnītājiem, lai gāztu cara patvaldību.

Sākot ar 1913. gada vasaru, Latvijā, pirmkārt, Rīgā apdrošināšanas kampaņa vērsās plašumā. Sākās pilnvaroto vēlēšanas slimokasu statūtu apspriešanai. Rūpnīcās, kurās bija spēcīgas nelegālās boļševiku partijas organizācijas, pilnvarnieku vēlēšanas statūtu apspriešanai notika organizēti. Tā, piem., «Vispārējās Krievu Elektriķu sabiedrības» (Unions) pilnvarnieku vēlēšanās piedalījās no 1858 strādniekiem un strādniecēm 1635. Strādnieku spiediena rezultātā atcēla administrācijas izraudzītos balsu skaitītājus un ievēlēja no strādnieku vidus. Šai sakarībā administrācija bija spiesta arī atļaut sapulces.

Viens no meistariem uzstājās pret kandidāti — sievieti, norādīdams, ka sievietei neesot tiesību tikt ievēlētai. Sapulces dalībnieki šādu izlēcienu nosodīja un ar aplausiem apsveica sievieti — kandidāti.⁵⁵

Organizēti, ar strādnieku uzvaru noritēja vēlēšanas arī fabrikā «Salamandra». Neskatoties uz to, ka fabrikas strādnieku sapulcē, kas notika 17. jūnijā, ieradās 50 gorodovoju un 10 aprinķu uzraugi ar pristavu priekšgalā, kāds runātājs krievu valodā sīki iztīrāja strādnieku apdrošināšanas likumus, aizrādīja uz cēloņiem, kas šos likumus izsauca, utt. Noslēgumā orators ieteica strādniekiem aktīvi piedalīties likuma ieviešanā dzīvē, organizēties arodbiedrībās un piegriezt nopietnu vērību strādnieku avīzēm —

⁵³ «Jaunais Arodnieks», Nr. 1, 1914. g. 7. jūnijs.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ «Arodnieks», Nr. 14, 1913. g. 1. jūnijs.

«Arodniekam», «Dzīves Balsij» un «Pravdai».⁵⁶ Runātājam skaļi aplaudēja.

Ari «Salamandrā» fabrikanta ieceltos balsu skaitītājus sapulce atcēla, ievēlēja savus un, izmantojot norādījumu Vidzemes strādnieku apdrošināšanas lietu komisijas instrukcijās, 13 pilnvarnieku vietā nolēma ievēlēt 20. Strādnieki ieteica savus kandidātus sapulces dalībniekiem un, kad 20. jūnijā izdalīja biļetenus un pēc tam saskaitīja balsošanas rezultātus, tad bija redzams, ka «pilnvarniekos ievēlēti visi apzinīgi strādnieki. Vienprātība arī šoreiz guvusi uzvaru.»⁵⁷

Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā pilnvarnieka vēlēšanās piecēlījās 2 795 strādnieki, un arī šeit par pilnvarotiem izvēlēja apzinīgus strādniekus.⁵⁸ Slimokases statūtu apspriešanas laikā tika iesniegti daudzi labojumi, kurus strādnieku spiediena rezultātā pieņēma rūpnīcas administrācija, bet Vidzemes guberņas Apdrošināšanas lietu komisija atteicās statūtus apstiprināt.⁵⁹

Organizēti noritēja pilnvarnieku vēlēšanas un statūtu apspriešana arī tādās rūpnīcās kā «Provodņiks».

Bet ne visur pilnvarnieku vēlēšanas noritēja tik organizēti un bez sevišķām sadursmēm. Tā, piem., no gumijas fabrikas «Kaučuks» ziņo, ka fabrikas administrācija 1913. g. 11. septembrī grieķēja sarīkot nelikumīgas pilnvarnieku vēlēšanas. Jau iepriekš tika izvirzīti administrācijai piemēroti kandidāti un veidlapas ar uzrakstītiem attiecīgiem uzvārdiem ieliktas aploksnēs. Strādniekam atlika tikai pievienoties fabrikanta izvēlētajam pilnvarniekam. «Bet kad mēs, strādnieki, protestējām pret to un aprakstītos kuvērus neņēmām pretim, tad fabrikas administrācijas vispadevīgais un uzticamais kantora skrīveris K. ieteica direktoram, ka vajagot tikai kādus 6 strādniekus izsviest aiz vārtiem, jo tad būšot miers mājās. Direktors F. ar vislielāko steigu izveda dzīvē šo K. priekšlikumu un padzina 5 sievietes un vienu vīrieti. Un pie tam direktors liedzās no sākuma izmaksāt par 14 dienām.»⁶⁰

Ne labāks stāvoklis bija arī apavu fabrikā «Universals». 1914. g. 3. febr. bez kāda brīdinājuma atlaida strādnieci — pilnvaroto slimokasu statūtu izstrādāšanai. Kad minētā strādniece pieprasīja, kādēļ viņa tiek atlaista, fabrikants atbildēja, ka viņa esot par daudz gudra un tik gudra strādniece viņam nederot. Meistars G. pat piedraudēja, lai vairs Rīgā darbu nedomājot dabūt.⁶¹

Šie un daudzi citi piemēri liecina par kapitālistu izrēķināšanos

⁵⁶ «Arodnieks», Nr. 16, 1913. g. 20. jūnijs.

⁵⁷ Turpat.

⁵⁸ «Arodnieks», 1913. g. 10. jūlijā.

⁵⁹ «Вопросы страхования», № 2, II I 1914 г.

⁶⁰ «Arodnieks», Nr. 24, 1913. g. 9. nov.

⁶¹ «Arodnieks», Nr. 3, 1914. g. 12. febr.

ar strādniekiem, ja tie mēģināja aizstāvēt savas tiesības, pat tās, kuras paredzētas cariskās Krievijas likumos.

«Universāla» strādnieki nesamierinājās ar šādu rīcību un 5. febr. sarīkoja vienas dienas protesta streiku pret pilnvarnieces S. atlaišanu no darba bez strādnieku atļaujas. Fabrikants nepieņēma. Izsauca policiju. Arestēja arī pārējos pilnvarotos...

«Piektdien, 14. februārī noturēja mitiņu, kurā orators izteica dedzīgu protestu par likumīgi izvēlēto pilnvarnieku nodošanu bez vainas policijai. Tūlīt arī parādījās proklamācijas, parakstītas no soc. demokrātu Rīgas organizācijas IV rajona.»⁶²

Minētās korespondences liecina par strādnieku organizētu protestību fabrikantiem un policijai, pie kam redzams, ka vadošā loma cīņā pret kapitālistiem pieder IV — boļševistiskā Aleksandra vārtu rajona organizācijai, kurā tobrīd darbojās R. Eihe, J. Šilfs (Jaunzems), Zvirbulis (Putns), Linde (Kašķis), Bērziņš (Andersons), Zukovskis, Blankenšteins u. c.

Nākošais cīņas posms bija slimokasu valdes vēlēšanas. Arī te notika asa cīņa starp strādniekiem un kapitālistiem par savu pārstāvju ievēšanu valdēs.

Pēterburgas, Varšavas, arī Rīgas boļševiku lozungs bija vienota pilsētas slimokase. Žurnālā «Вопросы Страхования», «Металлист», laikrakstā «Правда» sīki izskaidroja priekšrocības, kādas var iegūt strādnieki, noorganizējot vienotu pilsētas slimokasi. Vienotā slimokasē strādniekiem vieglāk aizstāvēt savas intereses un vieglāk cīnīties par pašpārvaldi. Piem., atsevišķās slimokasēs strādnieks tieši saduras ar savu fabrikantu un tam viegli izrēķināties ar strādnieku, turpretim kopējā kasē nav tiešas strādnieka atkarības no fabrikanta, vieglāk noorganizēt kvalitatīvu ārsta palīdzību. Slimokases budžetam būtu drošāks pamats, un kase varētu plašāk izvērst savu darbu, lētāk izmaksātu arī pārvaldes aparāts utt.⁶³

Bez jau sacītā žurnālā «Вопросы Страхования» uzsvērts, ka galvenās kopējās pilsētas slimokases priekšrocības ir tās, ka tā apvienotu plašās strādnieku masas. «Strādnieki kopējā kasē — spēks. Fabrikanti kopējā kasē nevar rīkoties pēc saviem ieskaņiem.»⁶⁴

Par vienotu slimokasi izteicis savas domas žurnālos «Металлист» un «Вопросы Страхования» arī boļševiks Daniševskis un citi.

Ja Krievijas boļševiki cīnījās par savu izvirzīto lozungu — «vienota pilsētas slimokase» un izskaidroja strādniekiem tās

⁶² «Dzīves Balss», Nr. 21, 1914. g. 19. febr.

⁶³ «Металлист», № 3 (27), 15 VI, 1913 г. Ст. С. Шварца. «За общую кассу».

⁶⁴ «Вопросы страхования», № 2, 2 ноября 1913 г.

priekšrocības, tad meņševiki savā žurnālā «Страхование рабочих» un arī žurnālā «Металлист» uzstājās pret šo lozungu kā priekšlaicīgu un nerealizējamu. Tādējādi ar savu neticību strādnieku šķiras spēkam tie jauca un demoralizēja cīnītāju rindas un solidarizējās ar kapitālistiem un cara ierēdniecību.

Lozungs par vienotu pilsētas slimokasi bija samērā populārs arī Latvijā, sevišķi Rīgā un Daugavpilī.

Daugavpils nelegālā KSDSP organizācija pareizi izprata savas CK norādījumus un veica lielu darbu, organizējot vienotu pilsētas slimokasi. Daugavpils strādniekiem boļševiku vadībā izdevās noorganizēt Daugavpils slimokasi un pat sasniegt to, ka valdes priekšsēdētāju izvēlēja no strādnieku vidus. Bija pieņemti arī citi statūtu labojumi.

Statūtus apstiprināja fabrikas inspektors. Daugavpils kopējā slimokase sāka aktīvu darbību.⁶⁵

Tomēr tās mūžs nebija ilgs. 1914. g. janvārī ar guberņas apdrošināšanas pārvaldes ziņu kasi slēdza. Daugavpils strādnieki ar to bija ļoti neapmierināti un nolēma iesniegt Apdrošināšanas padomei sūdzību ar prasību atcelt guberņas pārvaldes lēmumu, jo pēdējā kā vienīgo iemeslu kases slēgšanai uzrādīja to, ka tā ir visas pilsētas kopēja slimokase.⁶⁶

Kases slēgšana bija liels sitiens Daugavpils strādniekiem, un viena daļa no tiem vairs neuzstājās tik aktīvi kā iepriekš.

Pēc kopējās kases slēgšanas bija paredzēts izveidot 6 slimokases Daugavpils strādniekiem. Jaunā pasākuma ļaunums bija tas, ka atkrita jau pieņemtie statūti un katrai strādnieku grupai nācās cīnīties par savām tiesībām atsevišķi. Kapitālisti vairs nepieļāva vēlētu priekšsēdētāju slimokasēs, arī naudas devas par labu kasei centās samazināt. Cīņa tomēr turpinājās, un strādnieki panāca, ka par priekšsēdētāja vietniekiem ievēlēja viņu kandidātus.⁶⁷

Rīgā vienotas slimokases lozungs dzīvē pilnīgi tomēr nerealizējās.

Redzot strādnieku noskaņojumu organizēt vienotu slimokasi, Rīgas fabrikanti nolēma ieņemt pozīciju — krasi nenostāties pret, bet arī neizvest to līdz galam dzīvē. Šādos apstākļos tad arī Rīgā dzima slimokase, kas apvienoja 61 uzņēmumu. 1913. g. 13. nov. notika pilnvaroto (strādnieku un uzņēmēju) sanāksme, kurā no 148 pilnvarotiem piedalījās 144.⁶⁷ Pilnvarotie izteica vēlēšanos izvirzīt priekšsēdētāju no sava vidus, fabrikanti to noraidīja,⁶⁸ tomēr vēlāk strādnieku spiediena rezultātā panāca, ka

⁶⁵ «Вопросы Страхования», 18 I 1914 г.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ «Вопросы страхования», № 6, 1913 г.

⁶⁸ «Arodnieks», Nr. 25, 1913. g. 20. nov.

priekšsēdētāju neizvirzīja no fabrikantiem, bet ievēlēja no slimokases valdes. «Šis pants priekš strādniekiem nozīmē ļoti daudz, jo kases priekšsēdētājam būs jāved sarakstīšanās kases vārdā ar kasēm padotiem uzņēmumiem un administratīvām iestādēm.»⁶⁹

Sanāksmēs apsprieda arī citus jautājumus, saistītus ar strādnieku apdrošināšanu.

Otra no lielākām slimokasēm bija tipogrāfiju darbinieku kase, kuras atšķirība bija tā, ka strādnieki bija apvienoti pilsētas mērogā pēc savas specialitātes. Šo tipogrāfiju darbinieku nostāju asi kritizēja žurnāls «Вопросы Страхования» rakstā «Рижские печатники и страхование» — Rīgas grāmatu iespaidēji un apdrošināšana», kur asi nostājās pret profesionālām kasēm, jo tādā gadījumā burtliči (tipogrāfijas strādnieki) tiek nostādīti pretstatā pārējiem Rīgas strādniekiem. Rakstā izvirzīts aicinājums: «Lai Rīgas iespaidēji seko Pēterburgas piemēram un prasa no tipogrāfiju īpašniekiem vienošanos ar citu uzņēmumu īpašniekiem par visas pilsētas vienotu slimokasi.»⁷⁰

Neskatoties uz aicinājumu, vairums spiestuvju strādnieku meņševiku ietekmēti no būdami arī labāk atalgoti, nepiebiedrojās boļševiku lozungam.

Slimokasēs blakus tiešo jautājumu apskatei — medicīniskā palīdzība, pabalsti slimības un traumatisma gadījumos utt., nācās iztīrīt arī citus jautājumus, piem., valodas jautājumu, kas Latvijas strādniekiem bija ļoti svarīgs. Fabrikanti centās piespiest strādnieku sapulcēs runāt krievu valodā. Strādnieki turpretim prasīja tiesības runāt tiem saprotamā valodā — latviešu, lietuvišu utt., un vajadzības gadījumos tulkot krievu valodā.

Cara Krievijas apstākļos šī prasība bija revolucionāra, jo tā bija vērsta pret rusifikācijas politiku, pret mazākuma tautību apspiešanas politiku. V. I. Leņins nosauca carisko Krieviju par «tautu cietumu» tās nacionālās politikas dēļ, carisma militāri feodālā rakstura dēļ «ne vien tāpēc, ka lielkrievu buržuāzija atbalsta carismu, bet arī tāpēc, ka poļu utt. buržuāzija kapitālistiskās ekspansijas interesēs ir upurējusi nāciju brīvību, kā arī demokrātismu vispār.»⁷¹

Valodas jautājumam pēc būtības bija daudz plašāka nozīme — apspiesto tautu cīņa par savām tiesībām. Tas fakts, ka uzņēmumu administrācija un cara ierēdniecība izvirzīja prasību, ka slimokasu valdes sēdēs obligāti jārunā krievu valodā — izraisīja protesta vētru. Bieži, kā to liecina korespondences strādnieku presē, pilnvarotiem izdevās piespiest administrāciju, kuras pārstāvji

⁶⁹ «Arodnieks», Nr. 2, 1914. g. 18. I, 24. lpp.

⁷⁰ «Вопросы страхования», № 3, 18 янв., 1914 г. стр. 8.

⁷¹ V. I. Leņins. «Революционный пролетариат и нация папашейских» 21. сēj., 366.—367. лpp.

slimokasēs bija vairākumā, atļaut runāt strādniekiem saprotamā valodā.⁷²

Par ciņas asumu ap valodas jautājumu liecina tas, ka ar to bija spiests nodarboties pat senāts. Strādnieku pilnvarotie, izpētot likumu, neatrada norādījumu, ka obligāti jārunā krieviski, tāpēc arī droši uzstājās pret gubernatoru un fabriku inspektoriem. Rakstā «Valodas jautājums slimokasēs» teikts, ka «sarakstīšanās ar valsts iestādēm jāved krievu valodā, bet pilnvarnieku sapulces, kā arī kasu lietvedība, var notikt tai valodā, kādu pārvalda strādnieki. Ja likums atļauj runāt slimokases vietējās valodās, tad ne gubernators, ne fabriku inspektori nevar to aizliegt. Fabriku inspektori ir tikai priekš likuma iztirzāšanas, bet ne priekš likuma došanas, viņiem pieder tikai advokāta loma, bet ne augstākās valsts varas uzdevumi.»⁷³

Te mēs redzam, ar kādu pārlicību cariskās Krievijas apstākļos bolševiks Daniševskis uzstājās presē pret gubernatoru un fabriku inspektoriem. Tik asi varēja runāt tikai tāpēc, ka valstī biedra jauna revolucionāra situācija.

Valodas jautājums bija asi politisks jautājums. Tas nedeva mieru arī fabriku inspektoriem. Tā II iecirkņa fabriku inspektors, kas apkalpoja arī «Feniksa» rūpnīcu, jautāja, kādu lēmumu pieņēma guberņas strādnieku apdrošināšanas lietu komisija jautājumā, vai pieļaujams slimokasēs izvērst pārrunas ne tikai krievu, bet arī vietējās valodās?»⁷⁴

Uz šo jautājumu dod atbildi žurnāls «Вопросы Страхования», kurā norādīts, ka Rīgas «Проводника» slimokases pilnvarotais iesniedzis apdrošināšanas padomei sūdzību par Vidzemes guberņas apdrošināšanas lietu pārvaldi, kas atļauj slimokasu biedru sapulcēs runāt tikai krieviski. Izskatot šo sūdzību, apdrošināšanas padomes strādnieku grupa ieteica atcelt Vidzemes guberņas apdrošināšanas pārvaldes lēmumu. 1914. g. 17. maijā Apdrošināšanas padome izskatīja šo jautājumu. Strādnieku grupas priekšlikumu atbalstīja rūpnieks Zukovskis, bet ierēdniecība nostājās pret priekšlikumu. Pēc ilgām un karstām debatēm un strīdiem nolēma jautājumu nodot Senātam.⁷⁵

No visa tā redzam, ka valodas jautājums bija kļuvis par lielu politisku jautājumu, kuru nespēja atrisināt apdrošināšanas padome, ne arī cara valdības ierēdņi, to spēja atrisināt vienīgi Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija.

Rīgas strādnieki apdrošināšanas kampaņas laikā sadūrās arī

⁷² «Вопросы страхования», № 25(35), 22 VI 1914 г.

«Arodnieks», Nr. 3, 1914. g. 12. febr.

⁷³ «Arodnieks», Nr. 6, 1914. g. 8. marta. (Paraksts D-s — Daniševskis.)

⁷⁴ ЦГА ЛССР, ф. 105, оп. 1, арх. № 359, л. 13.

⁷⁵ «Вопросы страхования», № 25, 21 VI, 1914 г.

ar tādu jautājumu kā slimokasu telpu jautājums, kas bija kopējs visas Krievijas strādniekiem. Tāpēc arī žurnāls «Вопросы Страхования» dod savus norādījumus un brīdina, «ka fabriku valdes piešķir slimokasēm telpas uzņēmumu kantoros vai izīrē kaut kur rūpnīcas tuvumā. No tā jāatsakās un nav jāskatās uz līdzekļu ekonomiju, bet jāiekārto savas telpas, kur kases locekļi varētu justies brīvi.»⁷⁶ Darbojoties fabriku valžu piešķirtās telpās, slimokasēs nebūtu iespējams veikt nelegālās s.-d. partijas darbu.

Arī Rīgas fabrikanti centās ierādīt slimokasēm telpas, lai varētu labāk novērot tās darbu. «Arodnieks» ziņo, ka «kopīgai slimokasei (60 uzņēmumi, 1912. g. 61 uzņēmums) uzņēmēji izmeklējuši bijušo pristavu par valdes priekšnieku un bez valdes un strādnieku pilnvarnieku ziņas noīrējuši slimokasei telpas, kurās būs arī reizē fabrikantu komiteja un pristavu dzīvoklis.»⁷⁷

Rīgas boļševiku partijas organizācija to nevarēja pieļaut un tāpēc uzsāka cīņu par telpām, kuras nekontrolētu fabrikanti un policija, cīņu par to, lai labāk varētu izmantot visas iespējas, ko deva jaunais strādnieku apdrošināšanas likums. Norādot uz negatīvām parādībām, strādnieku apdrošināšanas kampaņā Latvijā, piem., slimokasu boikotu, jāsaka, ka šī parādība diezgan plaši bija izplatījusies Krievijā apdrošināšanas kampaņas sākumā. Sakarā ar to 1913. g. janvārī (pēc jaunā stila) KSDS (b) P CK apspriedē ar partijas darbiniekiem pieņēma šādu lēmumu: «Apspriede atzīst, ka pilnvaroto vēlēšanu boikotēšana ir nelietderīga un kaitīga. Pašlaik kapitālistu galvenie pūliņi vērsti uz to, lai neļautu stārdniekiem iegūt savā varā zināmas proletāriskās fabriku un rūpnīcu šūniņas, par kādām jākļūst strādnieku slimokasēm. Boikots, pašreizējā momentā saskaldīdams strādniekus, veicinātu tikai minētos kapitālistu nolūkus.»⁷⁸

Vairākās korespondencēs žurnālā «Вопросы Страхования», «Металлист» un strādnieku laikrakstā «Правда» mēs varam lasīt par boļševiku neatlaidīgo cīņu pret boikotu, par savas partijas lēmuma ieviešanu dzīvē.⁷⁹

Arī Latvijas boļševiki veica lielu darbu, lai atpalikušo strādnieku daļai noskaidrotu, ka nedrīkst uz slimokasēm skatīties tikai no tā viedokļa, ka no strādnieku algas palielināties atvilkumi, bet jāievēro tas, ka kases var izmantot kā organizācijas strādnieku šķītras saliedēšanai cīņā par sava stāvokļa uzlabošanu. Boikots ir it kā revolucionāra frāze, bet pēc būtības tas pauž neliecību

⁷⁶ «Вопросы страхования», № 6, 30 I 1913 г.

⁷⁷ «Arodnieks», Nr. 6, 1914. g. 8. marts.

⁷⁸ PSKP kongresu, konferenču un CK plēnumu Rezolūcijās un lēmumos, I daļa. R., 1954. g., 259.—260. lpp.

⁷⁹ «Вопросы страхования», № 7, 7 XII, 1913 г. «Металлист», № 1 (25), 19 apr. 1913 г.

saviem spēkiem, neprasmīgi izmantot konkrētos apstākļus cīņai par savām tiesībām.

«Dzīves Balss» konfiscētajā 1913. gada 13. aprīļa numura rakstā, kas velīts boikota jautājumam, nosoda un norāda, ka strādnieku apdrošināšanas likums radīts itin kā tišām, lai iemācītu plašām strādnieku masām dziļāk saprast un plašāk interesēties par savas kārtas («šķiras» legālā presē bija grūti iespiest) organizācijas principiem un taktikas metodēm. Bezdarbība nekāpina enerģiju, negatavo cīņai par «lielām lietām».

Talak rakstā norādīts, ka Krievijas strādnieku kārta visvairāk cieš no neorganizētības un ka, lūk, pirmo reizi Krievijā tiek dotas iespējas organizēties, apvienot cīņā pret apdrošināšanas likumu 2 000 000 lielu strādnieku armiju!

Tāpēc likuma boikots ir neprātīgs noziegums attiecībā pret strādnieku kustību.⁸⁰

Boļševiku agitācija par piedalīšanos pilnvaroto vēlēšanās deva savus pozitīvus rezultātus un visumā nebija daudz «boikota» piekritēju. Tomēr atsevišķos uzņēmumos parādījās boikotiskas tendences. «Arodnieks» ziņo par Zaslauka vērpjuvi: «9. oktobrī, kad paziņoja par pilnvaroto vēlēšanu, sacēlās tāds elles troksnis, ka nevarēja nekā saprast. «Špinnereja» notur mašīnas un ļāuj «Nost ar tādu kasi!» Pēc tam arī «vēvereja» aptur mašīnas un grib no direktora izkaulēt vairāk pilnvarniekus un noturēt sapulci, bet «špinnereja» ļāuj: «Nost ar kasi!», «Mums vajaga 10% algas paaugstināšanu, ne kasi.» Pret tiem, kuri gribēja kaut ko stāstīt par pašu apdrošināšanu un ka vajag piedalīties vēlēšanās, tika pat spolītes laistas darbā. Pie vēlēšanām piedalījās ļoti maz. Vēvereja 2/3, bet citas vēl mazāk: tā «špinnerejā» no 282 vēlētajiem, kuriem bija jāvēl 2 pilnvarotie, piedalījās tikai 53...»⁸¹

Sacītais parāda, cik neorganizēti bija Zaslauka vērpjuves strādnieki, bet, no otras puses, tas parāda arī viņu smago ekonomisko stāvokli un bailes, ka viņu jau tā zemā alga netiktu pazemināta.

KSDSP Prāgas konferences lēmumu par legālo iespēju izmantošanu, konkrēti slimokasu izmantošanu, neizprata arī Rīgas linu un džutas akciju sabiedrības manufaktūras strādnieki 1 300 cilvēku kopskaitā, 1913. g. 28. oktobrī viņi organizēja protesta streiku un pieprasīja, lai tiem atdod atpakaļ slimokasei par labu no algas atvilktu naudu un lai iznīcina arī pašu kasi.⁸²

Sava veida boikots, kas izpaudās vienas dienas streikā, izcēlās

⁸⁰ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 104, хр. ед. 308, л. 48, 1913 г.

⁸¹ «Arodnieks». Nr. 25. 1913. g. 9. nov.

⁸² ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. I, арх. д. 209, л. 19.

Mindeļa gumijas izstrādājumu fabrikā. Strādnieki, kopskaitā 220, izteica savu protestu pret atvilkumiem par labu slimokasei.⁸³

Slimokasu boikota balsis pacēlās arī citās rūpnīcās. Piem., Krievu-Baltijas vagonu fabrikā notika pilnvaroto vēlēšanas slimokases statūtu apspriešanai, kurās piedalījās 2795 strādnieki, vēlēja arī tie, kuri sākumā izteicās par boikotu, bet pēc jautājuma noskaidrošanas saprata, ka tas būtu nepareizi un tāpēc atteicās no boikota.⁸⁴

Atsevišķi strādnieki arī «Provodņikā» izteicās par boikotu.

Tomēr jāatzīmē, ka boikota tendencēm nebija ietekmes uz strādnieku masas absolūto vairumu, un pilnvaroto vēlēšanas apdrošināšanas statūtu apspriešanai, kā arī slimokasu valdes locekļu vēlēšanas noritēja ar plašu strādnieku aktivitāti un līdzdalību.

Slimokasu boikota tieksmes parādījās Rīgā tādās rūpniecības nozarēs kā tekstilrūpniecība un ķīmiskā rūpniecība, kur vispārējais strādnieku attīstības līmenis bija daudz zemāks nekā pie metalistiem un kur nelegālās s.-d. organizācijas bija vēl vājas. Tāpēc arī šeit melnsimtnieku aģitācija ieguva zināmus panākumus. «Arodnieks», balstoties uz «Pravdas» 203. numuru, brīdināja, ka «strādnieku šķiras ienaidnieki provocē strādniekus uz apdrošināšanas likumu boikotu, ka melnsimtniekiem un fabrikantiem tieši tāpēc nepatīk slimokases, ka tās netieši veicinās proletariāta organizētību vispār.»⁸⁵

Ievēdot jauno strādnieku apdrošināšanas likumu, cara patvaldība cerēja strādnieku šķiru atraut no revolucionārās kustības, jo baidījās, ka strādnieki s.-d. vadībā neizmanto slimokases savas šķiras organizēšanai. Iekšlietu ministrs Makarovs savā 1912. gada 7. septembra cirkulārā gubernatoriem izteica bažas, ka «pie mums strādnieku likumdošana tiek ieviesta pirmoreiz, tai nav vēsturiskas pagātnes, pie kam mūsu strādnieki neatradās valdības ietekmē, un ļoti viegli tos aizrauj revolucionāras partijas, kuras izved īstu propagandu strādnieku vidē un izmanto viņu spēku nemiera un apjukuma laikā.»⁸⁶

Kā redzams, iekšlietu ministrs pareizi bija novērtējis stāvokli un boļševiku aicinājums apdrošināšanas kampaņas laikā izmantot to strādnieku šķiras organizēšanai un tās apziņas celšanai pretējai valdības gribai realizējās. Strādnieki piespieda kapitālistus piekāpties slimokasu statūtu apspriešanas laikā un pieņemt labojumus oficiālajā statūtu tekstā. Tā kā šis sapulces notika organi-

⁸³ ЦГИАЛ, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 118, л. 6.

⁸⁴ «Arodnieks», Nr. 17, 1913. g. 10. dec.

⁸⁵ «Arodnieks», Nr. 2, 1913. g. 10. janvāris.

⁸⁶ Корбут. Страховые законы 1912 г. и их проведение в Петербурге. «Красная летопись», № 1 (25), 1928 г., стр. 164.

zēti, strādniekiem aktīvi piedaloties, policija to «neizturēja», un sākās izvēlēto pilnvaroto masveida aresti, kas savukārt izraisīja protesta streikus visā Krievijā. Rīgā protesta streiki notika «Prodožnikā», gumijas fabrikā «Kaučuks», apavu fabrikā «Universāls» un citur.

Iekšlietu ministrijai bija jāpārlicinās, ka pilnvaroto aresti noved pie vēl stiprākas strādnieku šķiras saliedēšanās, kas izpaudās protesta streikos.

No arhīva dokumentiem redzams, ka ne tikai Pēterburgas fabrikanti bija uztraukti par strādnieku organizēto uzstāšanos Apdrošināšanas padomes vēlēšanu laikā. Ne mazāk satraukti bija arī Maskavas fabrikanti par iecelto pilnvaroto arestiem, jo tas, pēc viņu domām, varot radīt nemierus vēl plašākos apmēros.⁸⁷

Novērtējot stāvokli, Iekšlietu ministrija 1913. g. 20. febr. steidzīgi izsūtīja cirkulāru gubernatoriem, pilsētu priekšniekiem, gubernas žandarmērijas pārvaldes priekšniekiem, ohrankas nodalījum un Pēterburgā — D. V. Droļevskim, kur norāda, ka pēc Iekšlietu ministrijas ziņām bieži notiek slimokasēs ievēlēto strādnieku pilnvaroto aresti. Tas rada redzamu nemieru strādnieku iedzīvotājos... Tāpēc jābūt ļoti uzmanīgiem ar strādnieku pilnvaroto arestiem.⁸⁸

Sāds cirkulārs nebūt nebija domāts strādnieku pilnvaroto vajāšanu apturēšanai. Tās joprojām turpinājās kā no kapitālistu, tā arī no policijas puses.

Spilgts piemērs Rīgas strādnieku pilnvaroto vajāšanām ir Aleksandrova — Vidzemes gubernas apdrošināšanas lietu pārvaldes strādnieku pilnvarotā — priekšlaicīgā nāve. Aleksandrovš kā politiski neuzticams bija izsūtīts no Maskavas uz Rīgu. Ar lielām grūtībām viņš beidzot dabūja darbu gumijas fabrikā «Kaučuks» un sāka aktīvi piedalīties strādnieku revolucionārajā cīņā. Aleksandrovu kā vienu no politiiski attīstītākiem un aktīvākiem strādniekiem ievēlēja Vidzemes gubernas strādnieku apdrošināšanas pārvaldē. Administrācija, to uzzinādama, atlaida viņu no darba. Palicis bez darba, viņš nokļuva smagos materiālos apstākļos. Ar lielām grūtībām viņš atrada montiera darbu. Izpildot savus pilnvarotā pienākumus Vidzemes gubernas strādnieku apdrošināšanas pārvaldē, viņš bija spiests reizēm neierasties darbā. Par to viņu atkal atlaida no darba. Ilgi Aleksandrovš pūlējās atrast darbu, bet tas viņam neizdevās. Smago dzīves apstākļu izmocīts, Aleksandrovš kļuva mazdūšīgs un izdarīja pašnāvību.

1914. g. 12. jūnijā Aleksandrova apbedīšanas dienā, protes-

⁸⁷ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 104, ед. хр. 308, л. 99, 1918 г.

⁸⁸ Корбут. Страховые законы 1912 г. и их проведение в Петербурге, «Красная летопись», № 1 (25), стр. 170.

tējot pret patvaldnieciski policejisko režīmu, Rīgā streikoja ap 40—45 tūkst. lielo un daļas sīko rūpnīcu strādnieku.⁸⁹

Visur streiki notika lielā vienprātībā. Tikai Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā likvidatori aicināja nepiedalīties streikā, motivējot ar to, ka Aleksandrovš aizgājis no sava cīņas posteņa, kas prasa nosodījumu, nevis līdzjūtību.

Boļševiku strādnieku presē paskaidroja, ka rūpnīcas apstājas ne tāpēc, ka strādnieki atbalsta Aleksandrova rīcību, bet protestējot pret tiem apstākļiem, kas noveda pie tā, ka nāca klāt vēl viens upuris.⁹⁰

Rīgas strādnieki boļševiku vadībā pārvērta bēru gājienu par grandiozu protesta demonstrāciju. Zārkam slēgtās rindās sekoja pāri par 10 000 cilvēku.⁹¹

Bēru procesija iznāca plkst. 15 no 2. pilsētas slimnīcas, plkst. 17 tā sasniedza Matīsa kapus, tādējādi izejot cauri visai pilsētai. Policija ielenca demonstrantus un pavadīja tos, bet izklidināt neuzdrošinājās.

Pavadītāji uz kapa kopiņas uzlika daudz vainagu ar sēru lentām.

Arī šie streiki un bēres — demonstrācija liecina, ka Rīgas proletariāts bija gatavs boļševiku vadībā cīnīties pret cara patvaldības režīmu ...

* *
*

Strādnieku apdrošināšanas likuma realizēšanas rezultātā Vidzemes guberņā 1914. gada sākumā bija noorganizētas 69 slimokases, no tām Rīgā 62. Rīgā darbojās 17 apvienotās kases un 45 — rūpnīcas.⁹²

Raksturīgs ir tas, ka šeit kā Gubernas apdrošināšanas lietu pārvaldē, tā arī slimokasu valdēs pārsvarā bija boļševiku izvirzītie kandidāti.

Kurzemes guberņā 1912. g. fabriku inspekcijas uzraudzībā atradās 193 uzņēmumi ar 18 693 strādniekiem, 1913. g. — 203 uzņēmumi ar 19 256 strādniekiem. Tātad strādnieku skaits bija pieaudzis par 563 cilvēkiem.⁹³

Kurzemes guberņā, tāpat kā Vidzemes guberņā, strādnieku apdrošināšanas kampaņa noritēja galvenokārt 1913. g. otrā pusē. 1913. gadā slimokasu organizēšana skāra 163 rūpniecības uz-

⁸⁹ «Вопросы страхования», № 25 (35), 21 VI, 1914 г. Статья «Памяти Александра».

⁹⁰ «Вопросы страхования», № 25 (35), 21 VI 1914 г.

⁹¹ «Jaunā Dienas Lapa», 1914. g. 13. jūnijs.

⁹² Rīga kā Latvijas galvaspilsēta, Līvontāla un Sadovska redakcijā. Jablonska raksta «Strādnieku apdrošināšana Rīgā», R., 1932. g. 544. lpp.

⁹³ ЦГИАЛ, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 122, л. 6.

nēmumus ar 18 668 strādniekiem. Tika noorganizētas 48 slimokases. Līdz 1914. g. 1. janvārim jau 19 slimokasēs ar 77 rūpniecības uzņēmumiem, kuros strādāja 11 071 strādnieks, bija izdarīti atvilkumi par labu slimokasēm un iesākta pabalstu izsniegšana.⁹⁴

No Kurzemes guberņas fabriku inspektora ziņojuma mēs redzam, ka gandrīz visi strādnieki organizēti iesaistīti slimokasēs.

Visas Krievijas mērogā līdz 1914. gada 1. janvārim bija noorganizētas 1670 fabriku slimokases, kuras aptvēra 1 392 553 strādniekus, un 91 kopēja slimokase ar 316 751 strādnieku, kas ir 83,3% no strādnieku skaita, ko bija paredzēts pakļaut apdrošināšanai. Pēterburgas apgabalā, kur ietilpa arī Baltijas guberņas, slimokasēs bija apvienoti 91% strādnieku.⁹⁵

Apdrošināšanas kampaņā spīdošu uzvaru visas Krievijas mērogā izcīnīja Pēterburgas proletariāts, kam kā galvaspilsētas proletariātam bija atļauts vēlēt savus pārstāvjus Apdrošināšanas padomē, kuri objektīvi pārstāvēja visas Krievijas proletariātu.

Pēterburgas strādnieki boļševiku partijas vadībā panāca iecelto «strādnieku» pilnvaroto atcelšanu stārdnieku grupas Apdrošināšanas Padomē un savu, boļševiku partijas izvirzīto pilnvaroto ievēlšanu.

Tā no 1914. g. 2. marta protokola redzams, ka par Apdrošināšanas Padomes locekļiem bija ievēlēti: «1. Škapins, Georgijs Mihailovičs, Putilova rūpniecības slimokases pilnvarotais. Viņa vietnieki: Kukļins, Aleksandrs Sergejevičs — no Lesnera rūpniecības slimokases; Sverņiks, Nikolajs Mihailovičs — no Eriksona fabrikas slimokases. 2. Čudins, Stepans Dmitrijevičs — no Metala rūpn. slimokases. Viņa vietnieki: Amosovs, Fedors Amosovičs — no Ņevas stearīna rūpniecības slimokases; Caplins, Vasilijs Mihailovičs — no Ņevas kuģbūvniecības slimokases.

3. Iljins, Nikifors Iljičs — no Ņevas stearīna rūpniecības slimokases. Viņa vietnieki: Sudakovs, Pāvils Iljičs — no S. Pēterburgas Metala rūpniecības slimokases; Priježženskis, Mihails Grigorjevičs — no Gumijas manufaktūras slimokases.

4. Jankins, Sergejs Iljičs — no Doņecas-Jurjevas metalurģiskās drāšu un naglu biedrības slimokases. Viņa vietnieki: Tvorogovs, Vasilijs Andrejevičs — no Lietuvju un mehāniskās rūpniecības slimokases; Dmitrijevs, Nikolajs Nikolajevičs — no Gumijas manufaktūras slimokases.

5. Osipovs, Grigorijs Ivanovičs — no Krievu lādiņu un municijas izgatavošanas sabiedrības. Viņa vietnieki: Mogučijs, Gerasims Fedorovičs — no Kaņeļa rūpniecības slimokases; Vorob-

⁹⁴ ЦГИАЛ, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 1122, л. 6.

⁹⁵ «Промышленность и Торговля», № 3, 1 II 1914 г. статья «Организация больничных касс в России».

jovs, Ivans Dmitrijevičs — no Voronina katūna apdrukāšanas fabrikas slimokases.⁹⁶

Tā bija spīdoša boļševiku partijas uzvara, kas bija izcīnīta ne tikai cīņā pret savas šķiras niknākiem ienaidniekiem — carismu un buržuāziju, bet arī uzvara pār likvidatoriem, kuri bija ar mieru aprobežoties ar cara patvaldības ieceltajiem pilnvarotiem kā strādnieku šķiras pārstāvjiem.

V. I. Ļeņins atzīmēja strādnieku uzvaru vēlēšanās: «... 1914. gada sākumā Pēterburgā strādnieku slimokases vēleja Viskrievijas Apdrošināšanas padomi un Galvaspilsētas apdrošināšanas iestādi. Pirmajā iestādē strādnieki ievēlēja 5 cilvēkus un 10 vietniekus, otrajā — 2 cilvēkus un 4 vietniekus. Abos gadījumos tika ievēlēti īti n v i s a s «P r a v d a s» p i e k r i t ē j u s a r a k s t o s m i n ē t ā s p e r s o n a s». ⁹⁷

Šī uzvara vēlreiz apstiprināja boļševiku partijas pareizo līniju cīņā par masām, savienojot nelegālo darbu ar legālo.

Kā redzams no jau minētā materiāla, arī Rīgas nelegālā s.-d. organizācija atradās strādnieku kustības priekšgalā un izveidoja savu centru apdrošināšanas kampaņas vadībai. Aktīvi apdrošināšanas kampaņā piedalījās arodbiedrības, legālās kultūras un pašpalīdzības biedrības, legālā strādnieku prese: «Arodnieks», «Jaunais Arodnieks», «Laika Balss», «Laika Atbalss», «Dzīves Spēks» u. c. Lielu palīdzību Rīgas strādniekiem sniedza laikraksts «Pravda» un žurnāls «Вопросы Страхования», kuri palīdzēja noskaidrot daudzus jautājumus attiecībā uz apdrošināšanas kampaņu.

Visaktīvākā loma un vadība apdrošināšanas kampaņā bija Rīgas partijas organizācijas IV — Aleksandra vārtu rajonam.

Visa šī enerģiskā darba rezultātā tad arī tika atcelti no augšas ieceltie strādnieku pārstāvji Vidzemes guberņas Apdrošināšanas pārvaldē un izvēlēti pārstāvji, ko rekomendēja boļševiku partija.

Rīgas strādnieki apdrošināšanas kampaņā sasniedza arī to, ka fabrikantu nozīmētos kandidātus slimokasēs atcēla un aizstāja ar ievēlētiem, kurus rekomendēja revolucionārā pagrīdes s.-d.; bieži atcēla fabrikantu ieceltos balsu skaitītājus un ievēlēja tos no sapulces dalībniekiem; panāca labojumus slimokasu statūtus; sasniedza to, ka strādniekiem sapulcēs atļāva runāt tādā valodā, kāda tiem saprotama.

V. I. Ļeņins, raksturodamas cīņas asumu apdrošināšanas kampaņā Pēterburgā, norāda, ka «to pašu ainu mēs redzam arī

⁹⁶ ЦТИАЛ, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 377, лист I.

⁹⁷ V. I. Ļeņins, Organizētie marksisti par starptautiskā biroja iejaukšanos, 20. sēj., 209. lpp.

sakarā ar apdrošināšanas padomes vēlēšanām tādā lielā centrā kā Rīga.

Notiek slimokasu valdes locekļu sapulce kandidātu izraudzīšanai guberņas apdrošināšanas iestādē. Pārstāvēta 21 kase. Notiek asa politisko virzienu cīņa. Vienā pusē likvidatori, narodņiki, bezpartejiskie, dažas arodbiedrības. Otrā pusē — pravdisti. Uzstājās ļoti daudz runātāju no vienas un otras puses. Rezultātā pravdistu saraksts iegūst 44 balsis, visu pārējo bloks — 20... (tādējādi pravdistiem ir vairāk nekā divas trešdaļas.)⁹⁸

V. I. Ļeņins, analizēdams Pēterburgas un Rīgas apdrošināšanas kampaņas gaitu, norāda, ka arī Rīgā uzvarēja «pravdisti».

⁹⁸ V. I. Ļeņins. Narodņiki un «frakcionārā varmācība», 20. sēj., 259. lpp.

I. Jonāne

PARTIZĀNU CĪŅAS PRET KOTRREVOLŪCIJU 1905.—1907. g. REVOLŪCIJĀ LATVIJĀ

Krievijas pirmās revolūcijas cīnītāju rindās Latvijas Sociāldemokrātija un tās vadītās darbaļaužu masas ieņēma vienu no svarīgākajām vietām. Revolucionāro notikumu norise Latvijā iecīnāja par sevišķu cīņas neatlaidību, masveidīgumu un taktisko formu daudzveidību.

Varonīgo cīņu posms latviešu tautas vēsturē saistīja vēstures pētnieku uzmanību, un pagājušajos piecdesmit gados paveikts ne mazums, lai savāktu un vispārinātu cīņu materiālus. Tomēr revolūcija bija tik bagāta notikumiem, ka daudzi jautājumi vēl maz skarti. Atsevišķie autori savos darbos vairāk uzmanības veltījuši pirmajam revolūcijas posmam — uzplūdiem, kad tā sasniedza nepieredzēti plašu vērienu. Cīņas revolūcijas atplūdu posmā, pret uzbrūkošo kontrrevolūciju, pētītas mazāk. Tas arī pamudināja pievērsties vienai no spilgtākām šī perioda revolucionārās cīņas formām — partizānu kustībai.

Konkrētā vēsturiskā situācija Latvijā 1906. gadā izvirzīja jaunas cīņas formas. Spilgtākā no tām bija partizānu cīņa pret soda ekspedīcijām. Šīs jaunās cīņas formas sākums meklējams jau 1905. gada beigās, bet visplašāko izpausmi tā guva 1906. gadā, izvirzoties par svarīgāko cīņas līdzekli pret kontrrevolūciju Latvijā.

V. I. Ļeņins savā rakstā «Partizānu karš» norāda, ka pareizai jauno taktisko cīņas formu izpratnei ir jāievēro ne tikai tie apstākļi, kas tās radījuši, bet jāiepazīstas arī ar sociāldemokrātijas nostāju pret tām, kā tā ir izpratusi šo jauno cīņas formu mērķniecību, kādu vietu tām ierādījusi citu cīņas formu vidū, kā vispārinājusi, organizējusi un mēģinājusi piešķirt tām apzinīgumu. No sociāldemokrātijas nostājas daudzējādā ziņā atkarīgs arī tas, vai šīs jaunās taktiskās cīņas formas ir ievirzījušās pareizās revolucionārās sliedēs un devušas panākumus vispārējā revolūcijas gaitā.

Jautājumu par partizānu cīņu sociāldemokrātija pieskaitīja pie taktikas jautājumiem, kurā, tāpat kā citos, iezīmējās divas taktiskās līnijas — boļševistiskā un meņševistiskā. KSDSP un LSD kongresos, konfrecēs, pulciņu sanāsmēs 1906., 1907. gadā partizānu kustība bija viens no galvenajiem strīda jautājumiem. Par to daudz rakstīja sociāldemokrātiskā prese — «Пролетарий», «Вперед», «Cīņa». Lielais proletariāta teorētiķis un vadonis V. I. Leņins partizānu kustībai veltīja sevišķu uzmanību.

Raksturojot Latvijas Sociāldemokrātijas nostādni par partizānu cīņu, ir jāpasvītro, ka tā nebūt nebija viengabalaina. Kaut gan Latvijas Sociāldemokrātijā līdz pat Londonas kongresam nebija divu noformējušos frakciju, tomēr faktiski jau 1905. gadā spilgti iezīmējās vienas sociāldemokrātu daļas nosīšanās Leņina un boļševiku pusē un otras — meņševiku pusē. Abi grupējumi veda sīvu cīņu, kas atspoguļojās revolūcijas rakstura, virzošo spēku, cīņas taktikas novērtējumā. Izsekojot partizānu kustības vēsturi, redzam cīņas izpausmi arī šīnī jautājumā. Latvijas Sociāldemokrātijas revolucionārās daļas uzskati par partizānu cīņu bija boļševistiski un vienmēr pamatojās uz konkrētiem vēsturiskiem apstākļiem.

Pirmo reizi Latvijas Sociāldemokrātijas nostāja par partizānu cīņu tika izteikta II kongresā 1905. gada jūnija rezolūcijā «Par bruņoto sacelšanos». Analizējot stāvokli valstī, rezolūcijā bija pasvītrots, ka revolucionārie spēki vēl nav nobrieduši līdz bruņotās sacelšanās pakāpei, un ieteica joprojām «... gatavot proletariātu uz bruņotu sacelšanos, dodot jau tagad arī ieročiem rokās atsparu katrai patvaldības varmācībai un pārvešot sadursmi ar patvaldības kalpiem par nemitīgu partizānu cīņu».¹

No tā var secināt, ka revolucionārā sociāldemokrātija uzskatīja partizānu cīņu kā līdzekli bruņotās sacelšanās sagatavošanai un izvirzīja to tad, kad bruņotā sacelšanās bija revolucionārās cīņas dienas kārtībā. Latvijas Sociāldemokrātijas kongresu un konferenču lēmumi, revolucionārā sociāldemokrātiskā prese, brošūras, proklamācijas liecina, ka turpmākajos revolūcijas gados šī nostādne palikusī nemainīga. Tās pareizību apstiprināja pati dzīve. Neskatoties uz smago decembra bruņotās sacelšanās sākāvi, Latvijas sociāldemokrāti uzskatīja, ka revolūcija turpinās un bruņotā sacelšanās joprojām paliek dienas kārtībā. Tas bija par pamatu tam, ka Latvijas Sociāldemokrātija 1906. gadā attiecībā pret I Domi atzina aktīva boikota taktiku un uzskatīja, ka esošā revolucionārā situācijā novērst tautas masu uzmanību uz parlamentārām cīņas formām būtu nodevība. Latvijas Sociāldemokrātija šo savu nostāju sevišķi spilgti izteica 1906. gada Marta konferencē. Tā atzina, ka Dome pašreizējos apstākļos ne-

¹ Latvijas KP CK Partijas Arhivs, 35. f., 13. apr., 2. lieta, 10. lp.

var būt revolūcijas ierocis pozitīvā nozīmē. Vienīgi negatīvā nozīmē tā var nodemonstrēt, ka cariskās patvaldības pastāvēšanas laikā, soda ekspedīciju trakošanas laikā, tā ir pilnīgi bezspēcīga, ar to pierādot tautas masām bruņotās sacelšanās nepieciešamību. Jautājums par bruņoto sacelšanos izraisīja dzīvas debātes, it sevišķi pati bruņošanās, partizānu cīņa un ieroču iegāde.

Daudzi biedri uzstājoties norādīja, ka partizānu cīņas nekādā ziņā nedrīkst mazināt arī reakcijas apstākļos. Tās disciplinē cīnītājus, vingrina spēkus u. tml.² Konference atzina, ka partizānu cīņai jābalstās uz masu revolucionāro cīņu.³ Partizānu cīņa šobrīd tieši nepieciešama, jo uz Doma nav ko cerēt: «Nevar par bruņoto sacelšanos spriest pēc šablona; nozīmēt to uz noteiktu termiņu. Bet mēs stingri zinām, ka brīvību var dot tikai vara, bet Domei tādas varas nav.»⁴

Konferencē tika izteikts arī pretējais viedoklis partizānu cīņas jautājumā — partizānu cīņa neesot vajadzīga, tā ka Dome došot jaunu grūdienu revolūcijai. Konferences rezolūcijas parāda, ka šis viedoklis tomēr neguva pārsvaru, un vairākums atzina partizānu cīņas nepieciešamību, ieteicot konkrētus pasākumus tās organizēšanā.

LSDSP III kongresā, 1906. gada jūlijā, kas konstituējās kā Latvijas Sociāldemokrātijas I kongress un pieņēma vēsturisku lēmumu par LSDSP pievienošanos KSDSP, darba kārtībā bija ietverts arī jautājums par partizānu cīņu. Tā kā policija nejauši bija atklājusi kongresa norises vietu (Majoros) un tā locekļiem draudēja arests, tad kongresa sanāksšanas vieta bija jāmaina un darba laiks jāsaīsina. Kongress apskatīja tikai visneatliekamākos organizatoriskos jautājumus, pieņēma LSD statūtus un ievēlēja CK. Palika neizskatīti taktikas jautājumi, starp citu, partizānu cīņa, bruņotā sacelšanās u. c.

No LSD kongresiem vispilgtāko materiālu par partizānu cīņu deva II kongress Londonā 1907. gada jūnijā. Tas sanāca tūlīt pēc KSDSP Londonas kongresa un savā darbā varēja izmantot KSDSP Londonas kongresa pieredzi. Pat delegāti bija tie paši. To sastāvs nebija viengabalains. Tomēr bolševiku grupa nodrošināja sev vairākumu un noteica kongresa darbības raksturu. Liela nozīme bija V. I. Ļeņina aktīvai līdzdalībai II kongresā. Jau KSDSP Londonas kongresā biedri bija pārsteigti, ka V. I. Ļeņins tik labi informēts par revolucionāro kustību un sociāldemokrātijas iekšējo stāvokli Latvijā. Vēl ilgi pirms KSDSP Londonas kongresa 1906. gadā V. I. Ļeņins bija nosūtījis uz Rīgu biedru

² Skat. LKP 25 gadi, 56. lpp., M. 1930. g.

³ Turpat, 58. lpp.

⁴ Turpat, 56. lpp.

Sviderski-Severjaņinu ar vairākiem svarīgiem uzdevumiem. Ar Sviderska-Severjaņina starpniecību V. I. Ļeņins griezās pie LSD pēc materiāliem arī par partizānu cīņu, tās metodēm un rezultātiem. Biedri savāca diezgan bagātus materiālus un uzrakstīja V. I. Ļeņinam garāku rakstu par partizānu kustību.

Apspriežot darba kārtību, boļševiki ierosināja uzaicināt LSD II kongresā V. I. Ļeņinu un lūgt referēt par pašreizējo stāvokli.

Kongresa darba kārtībā bija paredzēti jautājumi par bruņoto sacelšanos, revolucionāru pagaidu valdību un partizānu cīņu. Debatēs par darba kārtību boļševiki (Griķis, Lencmanis) pasvītvoja, ka, neskatoties uz to, ka jautājums par partizānu cīņu apspriests jau KSDSP Londonas kongresā, tas tomēr jāietver LSD II kongresa darba kārtībā. Tam bija zināmi cēloņi. KSDSP Londonas kongresā par partizānu cīņu bija iesniegti divi rezolūcijas projekti — boļševiku un meņševiku (Martova). Boļševiku rezolūcijā bija pasvītrots, ka partizānu cīņa pieļaujama masu cīņas apstākļos un apskatāma kā proletariāta sagatavošanas līdzeklis bruņotai sacelšanai.

Pretēji boļševiku viedoklim, Martova rezolūcijas projekts noliedza partizānu cīņu un ierosināja pat izslēgt no partijas tos biedrus, kas piedalās un atbalsta šo kustību.

Tā kā KSDSP Londonas kongresā tomēr pieņēma meņševiku projektu, tad latviešu boļševiki pieprasīja jautājuma atkārtotu apspriešanu LSD II kongresā. Pēc apspriešanās tomēr šo jautājumu no darba kārtības svītvoja, galvenokārt laika trūkuma dēļ, un nolēma pievienoties KSDSP Londonas kongresa rezolūcijai.

Lai gan partizānu cīņas jautājums galu galā nebija tieši darba kārtībā, tomēr, iepazīstoties ar LSD II kongresa protokoliem, ir jāpasvītvo, ka lielākā daļa runātāju debatēs šo jautājumu skāra un izteica savu viedokli. To saturs liecina, ka partizānu cīņas II kongresā bija viens no asāko strīdu objektiem boļševiku un meņševiku starpā.

No kongresa protokoliem izriet, ka CK bija liels iespaids uzskatam par iespējamo jaunu bruņotu sacelšanos. CK uzskatīja, ka, neskatoties uz briesmīgām represijām, noskaņojums tautas masās arvien vēl ir revolucionārs. Revolucionārās krīzes simptomi vēl nebija saskatāmi. Bija pilnīgs pamats domāt, ka ar I Domes padzišanu gaidāmi lieli revolucionāri notikumi. Tāpēc CK atbalstīja partizānu cīņu. Mainoties apstākļiem, arī CK mainīja savu nostāju pret partizānu cīņu. Vienīgā tās kļūda pastāvēja tai apstākļi, ka tā to izdarīja tikai pēc tam, kad zemākstāvošās organizācijas bija pieņēmušas lēmumus par partizānu cīņas pārtraukšanu. CK kā augstākstāvošam vadošajam orgānam bija pirmai jāredz savlaicīgi kustības perspektīva. Tomēr arī šī CK kļūda

ir attaisnojama, jo, pastāvot smagajiem soda ekspedīciju terora apstākļiem, CK nebija iespējams tik labi orientēties masu noskaņojumā kā vietējām organizācijām. Saņēmusi norādījumus no tām, CK spēra noteiktus soļus partizānu cīņu izbeigšanā.

Meņševistisko viedokli par partizānu cīņu visspilgtāk izteica delegāts Korkins⁵ (Garozā). Galvenais viņa runā attiecībā uz partizānu cīņu bija tas, ka viņš to vispār neatzina. Ignorējot konkrētos vēsturiskos apstākļus, kas izveidojās 1906. gadā, viņš pasvītvoja, ka nekāda tautas masu revolucionāra noskaņojuma nav bijis un partizāni esot gribējuši mākslīgi ievadīt kustību oktobra dienu sliedēs. Tautas masas partizānus neatbalstījušas un bijušas naidīgi noskaņotas. Saprazdams, ka aizmelojies pārāk tālu, viņš piebilda, ka naidis esot bijis slepens, jo, par cik partizāniem esot bijusi liela vara, atklāti to bijis bīstami izpaust. Partizānu kustība esot atstājusi negatīvu iespaidu uz tautas masu kustību. Tā esot mazinājusi tautas masu cīņas iniciatīvu, kura beidzot pavisam apsikusi. Ja nebūtu bijis partizānu cīņas, tad nebūtu bijis arī soda ekspedīciju terora. Lielu ļaunumu partizānu cīņa esot nodarījusi sociāldemokrātiskām organizācijām. Partizānu cīņa esot aizēnojusi sociālistisko organizāciju nozīmi tautas masu acīs. Partizānu grupām esot bijis tik liels iespaids, ka tās izolējušas sociāldemokrātiju no tautas masām. Sociāldemokrātijas organizācijas partizānu cīņas iespaidā sākušas irt, daudzas likvidējušas pilnīgi, citas tik tikko vilkušas savu dzīvību.

Daudzi runātāji no boļševiku vidus Latvijas Sociāldemokrātijas II kongresā kritizēja un pierādīja meņševiku uzskatu nepareizību. Runājot par masu revolucionāro noskaņojumu, tika norādīts, ka Korkins nepareizi izpratis revolucionārās cīņas gaitu 1906. gadā. Soda ekspedīciju terora dēļ tautas masu cīņa ne visur bija varējusi izpausties atklātās, plašās sadursmēs, demonstratīvās formās. Pamatojoties uz to un neizprotot, ka jaunam masu bruņotās sacelšanās triecienam ir nepieciešami vispirms daudzi mēģinājumi — nelielu, atsevišķu, manevrēt spējīgu grupiņu bruņotie uzbrukumi, Korkins izvirzīja apgalvojumus par revolucionārās cīņas neesamību un partizānu cenšanos to radīt mākslīgi. Kāds no kongresa delegātiem — boļševikiem minēja raksturīgu piemēru, kas apgāza Korkina nepareizo nostāju šai jautājumā. Kontrrevolūcijas pārspēka gadījumos nereti ir bijis izdevīgāk daudzos atsevišķos uzbrukumos par avangarda cīnītāju izvirzīt partizānu grupiņas, bet masām sniegt atbalstu partizāniem. Tā kāda partizānu uzbrukuma dēļ Lejasciema apkārtnē no 3—4 pagastiem sadzīti visi vīrieši 16 līdz 60 gadu vecumā. Karaspēka

⁵ LKP II kongress Londonā 1907. g. (Kongresa protokoli), M., «Prometejs», 1935. g.

klātbūtnē pieprasīts izdot uzbrucējus — meža brāļus. Neviens no klātesošiem prasību nav izpildījis. Arī pēc tam, kad divi no tiem publiski nopērti, bet pret pārējiem draudot pagriezti kareivju šautēju stobri un pavēlēts šaut, sapulcējušies joprojām klusējuši. Pēc šādas terorizēšanas visi sadzītie strazņiku vadībā sūtīti uz mežu meklēt uzbrucējus. Bija piekodināts katru, ko satiek, nodot zaldātu rokās. Tā šos cilvēkus gaiņāja trīs dienas un, neskatoties uz visu to, tie meklētos nenodeva. «... Seit parādās masu revolucionārisms, masu simpātijas un aktivitāte, tikai apslēptā veidā,»⁶ pasvītroja runātājs.

Minētais ir tikai atsevišķs piemērs, kas raksturo tautas masu attieksmi pret partizānu kustību. Kā to vēlāk no konkrētā faktiskā materiāla redzēsim, šis atbalsts izpaudās daudz dažādos veidos un neaprobežojās tikai ar avangarda atbalstu vien. Bija gadījumi, kad lauku iedzīvotāji pievienojās partizānu grupiņām akciju izvešanā un pēc tam atkal atgriezās atpakaļ.

Atklāts tautas masu protests ne visos gadījumos varēja izpausties, jo represiju režīms bija pārāk smags un reakcijas spēki pārāk lieli.

Korkina apgalvojums par tautas masu naidīgo nostāju pret partizānu cīņu ir nepamatots. Viņš acīm redzot pauž pret partizāniem naidīgi noskaņotās reakcionārās buržuāzijas un muižniecības viedokli. Bet nav jāaizmirst, ka reakcionāro šķiru naidis tikai lieku reizi pasvītro partizānu kustības nozīmi revolucionārā terora radīšanā pret kontrrevolucionāro.

Arī Jansons-Brauns, uzstājoties II kongresā, pasvītroja, ka partizānu kustība esot pieskaitāma pie nevēlamām parādībām revolūcijā. Vēlākā laikā savā darbā «Baltijas revolūcija» viņš norādīja, ka partizānu cīņai neesot nekā kopīga ar bruņoto sacelšanos: «Lai paturam cieši vērā šo dziļo starpību starp masu bruņoto cīņu 1905. gadā un «kaujas družinu» rīcību 1906. un 1907. gadā: toreiz uz augšu ejošas revolūcijas laikā bruņots masu atspars pret patvaldības un muižniecības varu, vēlāk atsevišķi sarīkoti uzbrukumi, kuriem bieži vien nebija nekā kopēja ar proletariāta revolucionāro cīņu; toreiz revolucionārie akti tiek izdarīti, pašām masām piedaloties, zem pašu masu kontroles, — vēlāk no pašiem «kaujiniekiem» uz savu galvu nolemti «uzņēmumi», bez sazināšanās ar organizāciju, bieži vien (kā, piem.: «ekspropriācijas») pašu «konfiscētāju» privāto interešu labā; toreiz bruņotais masu atspars ārdā un dezorganizē mūsu pretinieku rindas, — vēlāk bojeviku «terors» vājina un saposta mūsu pašu organizācijas!... «ir vajadzīgs vēlreiz uzsvērt nenoliedzamo vēsturisko mācību, ka teroristiskais cīņas veids, kāds Baltijā tika

⁶ LSD II kongress Londonā 1907. gadā. (Kongresa protokoli), M., «Prometejs», 1935. g., 117. lpp.

piekopts revolūcijas atplūdu gados, izrādījās organizētai masu cīņai par kaitīgu.»⁷

Jansons-Brauns nepareizi izprata arī attieksmi pret masu revolucionāro noskaņojumu. Viņa runā izskanēja boļševikiem sveša doma, ka sociāldemokrātijai ne vienmēr jārēķinās ar masu revolucionāro noskaņojumu, ne vienmēr «jāskrien aiz masām tur, kur katreiz šīs masas grib virzīties» . . ., bet jāuzņemas vadošā loma. Tai laikā tas nenozīmēja neko citu kā nostāties pret jaunajām revolucionārās cīņas formām un reizē ar meņševikiem, reakcionāro buržuāziju un muižniecību uzskatīt revolūciju par sakautu. Citi delegāti kā, piem., Kārklis pasvītvoja, ka katram apzinīgam biedram ir jārēķinās ar masu revolucionāro noskaņojumu un jāmēģina to ievirzīt tādās sliedēs, lai masu cīņa tādā vai citādā formā dotu pēc iespējas lielākus panākumus. To nedrīkst ignorēt un jāļauj tam cīņas gaitā sevi pilnīgi izsmelt. Tādai ir jābūt revolucionārās sociāldemokrātijas attieksmei pret masu noskaņojumu.

Neatzīstot partizānu cīņu, meņševiki centās visiem spēkiem pierādīt tās kaitīgumu. To uzskatīja par cēloni soda ekspedīciju teroram. Revolucionārā sociāldemokrātijā, virzīdama tautas masu cīņu uz bruņoto sacelšanos, vienmēr ir orientējusi tās uz iespējamo vissīvāko veco reakcionāru spēku pretestību. Tāds ir šķiru cīņas likums. Tāpēc meklēt soda ekspedīciju terora cēloņus partizānu cīņā ir nepareizi. Soda ekspedīciju terors liecināja par patvaldības bailēm par savu stāvokli, kura saglabāšanai tā ķērās pie visnežēlīgākajiem līdzekļiem. Meņševiki neizprata, ka partizānu cīņa bija taisni tā, kas pēc decembra bruņotās sacelšanās sakāves zināmā mērā ierobežoja soda ekspedīciju teroru. Izvedot nesaudzīgu cīņu, piemēram, pret spiegiem, tā pasargāja daudzus revolucionārus no izrēķināšanās.

Latvijas Sociāldemokrātijas II kongresā meņševiki izteica domu, ka partizānu kustība esot bijusi par cēloni daudzu sociāldemokrātisko organizāciju sairšanai. Partizānu grupiņas aizēnojušas sociāldemokrātisko organizāciju autoritāti un mazinājušas to iespaidi masās. Tās neesot ievērojušas sociāldemokrātisko organizāciju norādījumus un rikojušās pilnīgi patstāvīgi.

Nevar noliegt, ka minētās parādības nebūtu sastopamas. Tomēr tās bija tikai atsevišķas prasības, kurām bija savi cēloņi. Ir jāpasvīt vispirms tas apstāklis, ka daudzas sociāldemokrātiskās organizācijas saira jau soda ekspedīciju ierašanās sākumā. Revolucionāro cīņu gaitā tās vēl nebija paguvušas pietiekami organizātoriski nostiprināties darbībai visnelabvēlīgākos kontr-revolucionārā terora apstākļos. Daudzus partijas biedrus arestēja un nogalināja, citi bija spiesti emigrēt.

⁷ J. Jansons-Brauns, Kopoti raksti, 1. sēj., R., 1921. g.

Partijas organizāciju stiprums šādos apstākļos bija atkarīgs arī no to sociālā sastāva. Tajās partijās organizācijās, kuru sastāvā vairāk proletariāta, nebija vērojams pagurums, neticība revolūcijas uzvarai. Siburžuāziskie elementi, pievienojušies partijai tikai revolūcijas uzvaru jūsmas aizrauti, jutās vilušies un atstāja tās rindas. Daudzi no tiem kļuva par provokatoriem un nodevējiem.

Šai sakarībā laukstrādnieku avīze «Arājs», sniedzot pārskatus par «Lauku organizāciju propagandistu un agitatoru septembra konferenci» (1906. g.), rakstīja: «Tajos apgabalos, kur organizācijas vairums sastāv no sikgruntniekiem un to dēļiem, iestājusies pilnīga panika. Daudzi negrib neko vairs dzirdēt, ne arī piedalīties revolucionārajā cīņā»... «Turpretī apvidos, kur organizācijas sastāv pa lielākai daļai no proletāriešiem, kara-lauka tiesas ir tikai paasinājušas partizānu cīņu. Tur aug pieprasījumi ne tikai pēc literatūras, bet arī pēc ieročiem.»⁸

Daudzi aktīvākie sociāldemokrāti soda ekspedīciju terora apstākļos bija spiesti pāriet nelegālā stāvoklī un turpināt cīņu partizānu pulciņos. Tāpēc arī nav jāšaubās, ka vienu otru sociāldemokrātisku organizāciju, kurā bija iestājusies pagurums un neuzticība revolūcijai, aizēnoja partizānu darbība un tās popularitāte mazinājās. Tomēr tās bija tikai atsevišķas parādības. Lielākā daļa partijas organizāciju tieši ar partizānu grupu atbalstu atjaunoja pārtraukto darbību un sekmīgi pārņēma šīs kustības vadību un kontroli.

Novērtējot sociāldemokrātijas attieksmi pret partizānu cīņu visumā, oportunistiskais spārns to kvalificēja kā «anarhisma iespaidu» partijā. Meņševiki uzskatīja, ka partija esot pievērsusies tādām revolucionārās cīņas metodēm, kam nav neka kopīga ar marksismu. Latvijas Sociāldemokrātijas CK pārmeta sadarbību ar anarhistiem. Fakti liecina, ka meņševiku apgalvojumi pilnīgi nepamatoti.

Sociāldemokrātija cīnījās pret anarhistiskām parādībām ne tikai pašā partizānu kustībā, bet arī pret anarhistiem, kas nereti atstāja negatīvu iespaidu uz partizānu cīņu un dezorganizēja tautas masas.

Anarhistiskā kustība Latvijā sāka parādīties 1906. gada pavasarī. Rīgā izveidojās «anarhistu-komunistu» grupa «Pats — vārds un darbs», kas izvērsa diezgan plašu darbību. «Anarhisti-komunisti» izdeva rakstu krājumu «Liesma», «Kritisku rakstu virkni» un lielu daudzumu proklamāciju. Anarhisti sevi uzskatīja par vienīgi īstiem revolucionāriem. Neatzīdami politisko cīņu, anarhisti centās pārvērst revolūciju par vienkāršu laupīšanu. Sociāldemokrātiju ar tās cīņas taktiku un politiku tie uzskatīja par vislielāko

⁸ «Arājs», Nr. 5, 1906. g. 15. sept.

traucēkli un izvīrēja pret to lozungu «Nost ar tādiem, kas sola dot, bet nedot tūlīt!»... «Mēs neatzīstam ne patvaldību, ne demokrātisko republiku... ne CK obligatoriskos noteikumus un direktīvas... mēs nedalāmies komitejās, kas lemj, un organizētos biedros, kas lēmumus izpilda...»⁹

Anarhisms draudēja atstāt zināmu iespaidu uz atpalikušiem tautas masu slāņiem, vājāk organizētām partizānu grupām un sociāldemokrātiskiem pulciņiem. Daudzus sajūsmināja anarhistu varonīgā cīņa. Par plaši pārrunājamu, piemēram, izvērtās notikums Stabu ielā 1906. gada pavasarī. Policija bija aplenkusi anarhistu dzīvokli un gribēja tos apcietināt. Tur esošie anarhisti Kārlis Krieviņš un «Milda» (Anna Caune) aizbarikādējās un uzaicinājumam atvērt durvis atbildēja ar šāvieniem un bumbām. Kad policija viena nespēja nekā izdarīt, pieaicināja karaspēku. Apkārtējās ielas tika aplenkta. Policija un karaspēks mēģināja vairākas reizes ieņemt namu, bet bez panākumiem, visi mēģinājumi tika atstāti. Anarhisti izturēja aplenkumu veselu dienu. Tikai vakara pusē, kad pietrūka šaujamaš materiāla,¹⁰ viņi nogalinājās. Tādi vairāki pašai aizliedzīgi piemēri aizrāva, un atsevišķi strādnieki sāka pievērsties anarhismam. Par cik anarhisma strāva Latvijā bija jauna parādība, sociāldemokrātijas propagandisti bija nepietiekami teorētiski sagatavoti cīņai pret to un ne vienmēr prata pārliecināt masas par anarhistisku cīņas metožu kaitīgumu. Pat tādi ievērojami kaujinieku vadoņi kā Jēkabs Dubelšteins («Jēpis») un Ferdinands Grīniņš («Burlaks») zināmā periodā savā darbībā pielaida anarhistiskas tendences. Sociāldemokrātija izversa lielu izskaidrošanas darbu biedru vidū. Minētie, kā arī citi izprata anarhisma kaitīgumu, atmeta tā cīņas metodes un palīdzēja atmāskot anarhistus.

Vienā no CK sēdēm pret anarhistu kustību tika pieņemta plaša rezolūcija, kurā bija teikts:

1) ka Rīgas tā sauktā anarhistu — komunistu grupa nav ne sociālistiska, ne komunistiska organizācija;

2) ka daži no tās locekļiem ir patvarīgi piesavinājušies sev «miliču» nosaukumu, kaut gan tie nemaz necinās strādnieku šķiras interešu labā un tādēļ Latvijas Sociāldemokrātijai nav un nevar būt nekas kopējs ar šo grupu un uzaicina Latvijas Sociāldemokrātijas biedrus nestāties organizatoriskos sakaros ar tā sauktiem anarhistiem komunistiem un cīnīties pret tiem.¹¹

Pat pašu anarhistu avīzes rakstīja, ka sociāldemokrātija esot pieteikusi anarhismam «krusta karu» un ar diplomātiju un vilību atvilinot spēkus savā pusē. Anarhisma mācībai un cīnītā-

⁹ «Karogs», 1906. g. (zinātn. un lit. žurnāls).

¹⁰ Sk. anarhistu avīzi «Brīvība», Nr. 14, 1910. g. aprīlī.

¹¹ «Pēterburgas Vēstnesis», Nr. 9, 1906. g. 8. oktobrī.

jiem Latvijā nebija ilgs mūžs. Sociāldemokrātijas agitācijas iespaidā tas sāka zaudēt savu popularitāti. Cariskās patvaldības policija savukārt, anarhistu neorganizētības dēļ, ar tiem ātri fiziski izrēķinājās. 1906. gada beigās jau reti bija dzirdams kāds anarhistu uzbrukums.

Bez anarhistiem-komunistiem Latvijā 1906. gadā bija izveidojusies cita revolucionārajai kustībai kaitīga grupa. Tie bija sociālisti-revolucionāri. Latvijas Sociāldemokrātija neuzskatīja tos par tik kaitīgiem kā anarhistus-komunistus un mēģināja vienoties. Latvijas Sociāldemokrātijai un sociālistu-revolucionāru partijas latviešu grupai (kuras centrs atradās Pēterburgā), 1906. gadā bija noorganizēta un darbojās Apvienotā Komiteja. Tā izdeva veselu virkni uzsaukumu. Sociālisti-revolucionāri tomēr traucēja sociāldemokrātu darbību. Piemēram, 1906. gada aprīlī Latvijas Sociāldemokrātija aicināja strādniekus uz streiku — protestu pret cietumu režīmu, sociālisti-revolucionāri tam nepievienojās un izdeva proklamāciju «Biedri strādnieki!», kas aicināja streikā nepiedalīties, jo nevarot taču uz katru briesmu darbu atbildēt ar streiku.»¹²

Sociālisti-revolucionāri savu darbību mēģināja izvērst galvenokārt laukos. Tiem bija savas kaujas organizācijas, kas izveda agrāro teroru pret muižniekiem. Raksturīgākais viņu darbībā ir tas, ka tie centās pilnīgi izolēties no iedzīvotāju masas. Jāpiezīmē, ka Latvijā šis virziens nebija plaši izplatīts. Lielākās sociālistu-revolucionāru grupas bija Jelgavā un Daugavpilī. Uz partizānu kustību sociālisti-revolucionāri neatstāja tik negatīvu iespaidu kā anarhisti-komunisti.

Tomēr minēto novirzienu pastāvēšana liecina par to, ka, neskatoties uz Latvijas pilsētu un lauku proletariāta, kā arī revolucionārās zemniecības samērā augsto attīstības pakāpi, bija arī svārstīgi elementi, kurus kontrevolucionārais terors novirzīja no pareizā cīņas ceļa. Sociāldemokrātiem bija jāveic milzīgs izskaidrošanas darbs, lai tautas masu cīņa virzītos pareizā gultnē.

No visa teiktā ir jāsecina, ka pamatos Latvijas Sociāldemokrātijas revolucionārās daļas nostādne partizānu cīņas jautājumā bija boļševistiska. Tā tika aizstāvēta savā cīņā pret meņševikiem un citiem oportunistiem.

Ar vislielāko nesaudzību apkaroja dezorganizātoriskās parādības pašā partizānu kustībā. Sociāldemokrātijas revolucionārās daļas pareizā nostādne veicināja arī praktisko partizānu cīņas vadību.

Meņševiki neatšķīra partizānu cīņas slimīgās parādības no tās veselā revolucionārā satura un ar savu noraidošo nostāju šai taktikas jautājumā traucēja revolucionāro sociāldemokrātu

¹² Latvijas PSR CVA, f. 485 c, apr. 8, arh. lieta 549, lp. 6, 1906. g.

darbību un palīdzēja buržuāzijai uzstāties pret partizānu cīņu.

Atzīdama partizānu kustību par īpašu bruņotās cīņas formu, kas sagatavo jaunu masu bruņoto sacelšanos, Latvijas Sociāldemokrātija ieturēja noteiktu līniju. Jau kontrrevolūcijas terora sākumā orientēdamās uz jaunu revolūcijas uzbrukumu, tā izveda vairākus pasākumus uzbrukuma sagatavošanai. Pats galvenais uzdevums bija palīdzēt organizēt cīņas tehnisko pusī. Kontrrevolūcijas apstākļos tas sagādāja lielas grūtības un ne vienmēr izdevās paredzētie pasākumi. Tomēr Latvijas Sociāldemokrātijas revolucionārā daļa, ievērojot tās kļūdas, kas bija pieļautas 1905. gada rudens bruņotās sacelšanās laikā, ķērās pie darba. Lai sagatavotu jaunu bruņotu sacelšanos, Latvijas Sociāldemokrātijas CK 1906. gadā noorganizēja tehnisko komisiju, kam bija jānodarbojas ar ieroču apgādi un apmācību šaušanā. Tehniskā komisija darbojās saskaņā ar īpaši pieņemtiem statūtiem, kuros bija teikts:

«1. Pie Latvijas Sociāldemokrātijas CK tiek nodibināta tehniska izpildu komisija, kura padodas CK lēmumiem un rīkojumiem.

2. Komisija sastāv no CK ieceltiem: a) miliču priekšstāvjiem; b) 1 transporta pārziņa; c) 1 kara organizācijas priekšstāvja un d) tās uzdevums spēku sagatavošana revolūcijas tehniskai vajadzībai; e) naudu tehniskā izpildu komisija iemaksā CK kasē.»

Pie šī CK vispārējā lēmuma uz minēto komisiju attiecās vēl divi citi lēmumi:

«... 1) CK nolemj dibināt sekojošus fondus: a) ieroču fondu, b) miliču fondu un c) kara organizācijas pabalsta fondu;

2) CK nolemj iecelt no sava vidus īpašu komisiju no trim locekļiem, kam uzticēt ieroču pārzināšanu.»¹³

Tehniskās komisijas nodibinājās arī pie apgabalu, pilsētu un rajonu partijas komitejām. Ar to starpniecību partijas komitejas uzturēja sakarus ar kaujiniekiem un «meža brāļiem» un vadīja viņu cīņu, apgādāja ar ieročiem, apmācīja šaušanā, organizēja jaunas partizānu grupas.

Pret visiem šiem pasākumiem uzstājās meņševiki, kas apgalvoja, ka sociāldemokrātijas funkcijas masu bruņotās sacelšanās sagatavošanā nav lielas. Sociāldemokrātijai tikai jāizplata idejas un jāaģitē neapzinīgā masa, lai tā pati sāk bruņoties un uzbrukt patvaldībai. Viņi noraidīja revolūcijas bruņoto spēku konkrētu organizēšanu. Meņševiki bija pret bruņotās vadības organizēšanu un atstāja tautas masu pašplūsmai, kas pēc būtības nozīmēja revolūcijas nodevību.

Meņševiki uzskatīja tehniskās komisijas nodibināšanu par nevajadzīgu un pat kaitīgu. Tā esot radusies anarhistu iespaidā

¹³ Skat. II kongress, Londonā 1907. g., (Kongresa protokoli), M., «Prometejs», 1935. g.

un pati pēc saviem uzdevumiem tīri anarhistiska. Daži CK locekļi — meņševiki mēģināja realizēt šo uzskatu arī dzīvē un traucēja CK darbu.

Asu strīdu izraisīja jautājums par tehniskās komisijas attieksmēm pret CK. Strīda būtība bija tā — cik lielu patstāvību dot Tehniskajai komisijai. Daži boļševiki uzskatīja, ka tai jānodrošina pilnīgu autonomiju, bez šaubām, pastāvot sociāldemokrātijas kontrolei. Meņševiki bija pret to. Viņi neatzina pat partizānu vēlēta pārstāvju nepieciešamību komisijā. Praktiskā rīcībā tehniskā komisija nebija autonoma, darbojās jau minēto statūtu robežās. Pie Pēterpils, Ūrālu apgabala u. c. pastāvošām tehniskām komisijām bija daudz lielākas tiesības nekā Latvijā pastāvošai tehniskajai komisijai. Tomēr prakse pierādīja, ka tā laika apstākļos, t. i., pastāvot kontrevolūcijas teroram un daudz šaurākai masu atklātai cīņai kā pirmajā revolūcijas posmā, autonomija nereti bija kaitīga un sāka parādīties anarhisma tendences. Tādējādi Latvijas Sociāldemokrātija bija ieņēmusi pareizu nostāju. Arī KSDSP Londonas kongress atzina, ka tehniskajām komisijām un to sagatavotām partizānu grupām jādarbojas partijas organizācijas sistēmā.

Tehniskās komisijas nodibināšanai bija ārkārtīgi liela nozīme. Ar to Latvijas Sociāldemokrātija paziņoja, ka viņa pārņem savās rokās partizānu kustības vadību; tā stiprināja revolucionāros spēkus ne vien organizatoriski, bet arī morāli. Sīkāk savu partizānu cīņas «platformu» Latvijas Sociāldemokrātija formulēja Madlienas centra obligatoriskos noteikumus, ko pārdrūkāja centrālorgāns «Cīņa».

Viens no svarīgākajiem tehniskās komisijas uzdevumiem bija ieroču iegāde un biedru apmācīšana ieroču lietošanā. Jau 1906. gadā Marta konference bija devusi noteiktus norādījumus šajā jautājumā un sakarā ar to bija izvērsti zināms darbs. 1906. gada sākumā Latvijas Sociāldemokrātijas Rīgas komiteja komandēja uz ārzemēm kaujinieku Grīniņu ar 10 000 rubļu lielu naudas summu ieroču iepirkšanai. Beļģijā Latvijas Sociāldemokrātijai bija literatūras un ieroču noliktava, kas bija reģistrēta uz Beļģijas biedru vārdiem. Šo noliktavu pārzināja latviešu sociāldemokrāts Kovalevskis. Tajā strādāja vairāki ieroču meistari, kas izgatavoja ieročus. Ar tās ražotiem ieročiem vien nevarēja apmierināt Latvijas sociāldemokrātu prasības. Tāpēc tika organizēta ieroču iepirkšana vēl Vācijā un Sveicē. Hamburgā organizēja īpašu darbnīcu ieroču iesaiņošanai un nosūtīšanai. Darbnīca tomēr nedarbojās ilgi. 1906. gada beigās Hamburgas policija izdarīja darbnīcā kratīšanu un apcietināšanas. Tiesā apcietinātos aizstāvēja Kārlis Libknehts un lielāko daļu no viņiem atbrīvoja.

Arī Latvijā partizāni paši izgatavoja ieročus. Plaši bija izplatīta bumbu un sprāgstvielu sagatavošana. Šim nolūkam bija nelegāli ierīkotas pat speciālas laboratorijas. Vienu no tādām policija uzgāja Liepājas tuvumā, kur bija atrastas komplicētas ierīces un pat tehniskie apraksti. Lielākā daļa sociāldemokrātu naudas līdzekļu tika ieguldīti ieroču iegādē. Pēc Latvijas Sociāldemokrātijas II kongresa materiāliem, ārzemēs vien bija iegādāti ieroči par 50 560 markām un 6 362 frankiem.

Sīkāku ziņu par ieroču iegādi trūkst. Vidzemes un Kurzemes Zandarmērijas pārvaldes materiālos sastopam virkni dokumentu, ka ieroči transportēti galvenokārt Rīgas, Ventspils un Liepājas ostās ar ārzemju un krievu kuģu starpniecību.

Lai arī cik trūcīgas ziņas mūsu rīcībā, tomēr tās atļauj spriest, ka Latvijas Sociāldemokrātija arī praktiski organizēja bruņoto sacelšanos.

Liela vērība tika pievērsta biedru apmācīšanai ieroču lietošanā. Šī pasākuma pārraudzīšanai CK 1906. gadā Marta konferencē bija izvirzījusi 8 biedrus. Partizānu pulciņos notika regulāras šaušanas apmācības. Daudzas tai laikā izdotās proklamācijas aicināja prast rīkoties ar ieročiem. Tā, piemēram, Ventspils partijas organizācijai iekritot, žandarmērija atrada lielu skaitu proklamāciju, kas izskaidroja, ka panākumus priekšā stāvošajās cīņās nosacīs lielā mērā prasme rīkoties ar ieročiem.¹⁴

Līdztekus tam partija izveda arī lielu aģitācijas darbu masās par bruņotās sacelšanās nepieciešamību.

Tas liecina, ka Latvijas Sociāldemokrātijas revolucionārā daļa neatstāja partizānu cīņu pašplūsmā. Tā ne vien aizstāvēja savus teorētiskos uzskatus šai jautājumā, bet izveda veselu virkni organizatorisku pasākumu.

Sociāli politiskie apstākļi, radīdami jaunas, partizānu cīņas formas, ienesa tajās arī daudz raksturīga, gan apvienojot partizānu kustību visumā, gan izdalot īpatnējo. Ja partizānu cīņas mērķis un līdzekļi visu 1906. gadu palika nemainīgi, tad citādi bija ar tās plašumu, dziļumu, organizētību. No šī viedokļa tajā saskatām trīs posmus:

I — no 1905. gada beigām līdz 1906. gada aprīlim;

II — 1906. gada aprīlis līdz augustam ieskaitot;

III — 1906. gada septembris, oktobris, novembris.

Robežas posmu starpā neiezīmēja nekādi ārkārtēji notikumi. Izmaiņas iestājās lēnām, nemanot, atstājot tomēr savas noteiktas līnijas.

Partizānu kustībā izdalījās divi cīnītāju grupējumi: kaujinieki un «mežabrāļi». Abi partizānu grupējumu apzīmējumi, ko tiem

¹⁴ ЦГВИАМ ф. 9 (л) $\frac{7}{67}$ арх. г. $\frac{10}{34}$ 5 отд. с. в. 52, 1909

devusi tauta un kas sastopami arī Latvijas Sociāldemokrātijas kongresu rezolūcijās, uzsaukumos, presē, kā arī V. I. Leņina rakstos, nebūt neraksturo cīņas mērķu dažādību. Kaujinieku darbība bija saistīta ar pilsētām, bet «mežabrāļi» organizējās laukos. Nereti kaujiniekus nesauca par partizāniem un šo nosaukumu attiecināja tikai uz «mežabrāļiem». Tas izskaidrojams ar to, ka partizānu grupas pilsētās izveidojās no viengabalainā sastāva, no kaujiniekiem, kas bija jau populāri 1905. gada bruņotajās cīņās. Tāpēc arī dabiski tautā palika viņu vecais nosaukums. «Mežabrāļi» formējās gan no kaujiniekiem, miličiem, rīcības komiteju locekļiem, gan no sociāldemokrātijas biedriem, kas bija spiesti pāriet nelegālā stāvoklī, u. c. To sastāvs bija daudz rābāks. Tiem piešķīra jaunu nosaukumu partizāni — «mežabrāļi». Būtībā ir kaujinieki pilsētās, ir «mežabrāļi» laukos izveda kopēju partizānu cīņu pret kontrrevolūciju. Kopējais ienaidnieks un partizāniskās cīņas metodes nebija vienīgais, kas apvienoja pilsētu un lauku cīnītājus. Starp tiem pastāvēja arī zināmi organizatoriski sakari, kas izpaudās dažādās formās un bija dažādi arī pēc sava plašuma. Latvijas Sociāldemokrātijā bieži mēdza sūlīt kaujinieku pārstāvjus pie «mežabrāļiem», gan atsevišķu uzbrukumu izvešanai, gan partijas organizācijas nostiprināšanai, agitācijas darbam u. c.¹⁵

Nereti zināmu apstākļu rezultātā starp kaujiniekiem un «mežabrāļiem» notika arī cīnītāju apmaiņa: atsevišķi kaujinieki, žandarmērijas izsekoti, bija spiesti atstāt pilsētas un pāriet «mežabrāļu» rindās. «Mežabrāļi» savukārt līdzīgos gadījumos iedus uz pilsētām. Kaujinieku rokās bija lielākie revolucionāru ieroču krājumi, apgāde no ārzemēm un tie izpalīdzēja «mežabrāļiem».

Ir kaujinieku, ir «mežabrāļu» darbībā pirmajā partizānu cīņas posmā bija atsevišķas raksturīgas īpatnības, kas to izdalīja no citiem posmiem. Spējais kontrrevolūcijas trieciens 1905. gada decembrī manāmi iedragāja revolucionāros spēkus. Latvijas Sociāldemokrātijas organizētais bruņotās sacelšanās kodols — kaujas organizācijas dabūja ievērojamu triecienu. Daudzas no tām pilnīgi izira. To biedri bija vai nu krituši, vai spiesti emigrēt, slēpties, un tās esošajā situācijā nebija vairs kaujas spējīgas. Tomēr tāds stāvoklis neturpinājās ilgi. Palikušie kaujas organizāciju locekļi sāka pārorganizēties no jauna. Jau 1906. gada janvāra mēnesī Vidzemes un Kurzemes žandarmērijas pārvaldē ienāk ziņojumi par jaunu «bruņotu grupu» organizēšanos. Revolucionārie spēki meklēja ceļus cīņas turpināšanai. Tās priekšgalā arī kontrrevolūcijas apstākļos atradās pilsētu un lauku proletariāts. Avīze «Patiesība» par lauku proletariātu šai sakarībā raksta: «Latvieši kais-

¹⁵ Skat. Kurzemes Žandarmērijas Pārvaldes dokumentus Latvijas PSR CVA f. 484 c, apr. 1, arh. lieta 165—168. lp. 1906. g.

līgi mīl savu zemes stūrīti, bet starp viņiem ir daudz bezzemes strādnieku. Bezzemes strādnieki tagad tiek saukti citādi, un šis nosaukums ir pilns asiņu un briesmu: «mežabrāļi».¹⁶

Jau pašā sākumā, kontrrevolūcijai iestājoties, lielākā daļa revolūcijas līdzskrējēju pārgāja tās pusē. Palikušie atsijājās laika gaitā, nodarīdami vēl ne mazumu jauna revolucionārājam kustībai.

Apskatot aptuveni partizānu grupu šķirisko sastāvu, redzam, ka no ciņās kritušajiem kaujiniekiem: 40,5% strādnieku, 1,0% laukstrādnieku, 12,5% pārējo, 46,0% nezināmu, no «mežabrāļiem» — 21,8% strādnieku, 16,5% laukstrādnieku, 41,7% nezināmu un 20,0% pārējo.¹⁷

Pieņemot, ka cīnītāju vidū, kuru šķirisko piederību nebija izdevies noteikt, proporcionāli citiem iedzīvotāju slāņiem ietilpst pilsētu un lauku proletārieši, tad arī partizānu grupās redzam īsto revolūcijas hegemonu. Partizānos iesaistījās rūdītākie, pašreizdzīgākie cīnītāji, jo jau pašā organizēšanās sākumā bija redzami neparasti smagie ciņas apstākļi. To vidū daudzi sociāldemokrātijas biedri, kas visos ciņas posmos atradās pirmajās rindās; no kritušo kaujinieku skaita tie sastādīja 39,5%, bet no kritušo «mežabrāļu» skaita — 46,5%.¹⁸

Partizānu grupu pārorganizēšanās straujāk norisinājās pilsētās. Tas izskaidrojams ar to, ka kontrrevolūcijai nebija izdevies tik plašā mērā kā laukos paralizēt jau esošās bruņotās grupas. Pārdzīvojušas pirmo lielo triecienu 1905. gada beigās, tās sāka aktivizēties ciņai no jauna. Jāievēro arī tas, ka 1905./1906. gada ziemā pilsētās darbības izvēršanai bija daudz labāki apstākļi nekā laukos. Vispirms te paverās plašākas konspirācijas iespējas. Ar sociāldemokrātijas palīdzību kaujinieku grupas bija apgādājušas sev slepenus dzīvokļus, kuros varēja organizēties uzbrukumiem un vajadzības gadījumā arī slēpt uzbrucēju pēdas. Sakaru uzturēšana atsevišķu grupu starpā, manevrēšana, risinājās daudz vieglāk. Gadījumos, kad, izvedot akcijas, bija jūtams policijas un karavīru pārspēks, ar mazāk upuriem varēja izvairīties no sakāves. Turpretī laukos, pastāvot ziemas apstākļiem, viss minētais bija grūti realizējams. Sniegā palikušo pēdu dēļ pārvietošanās bija apgrūtināta un «mežabrāļu» mītnes viegli atklājamās. Uzieti šķūņos, pirtīs vai šiena kaudzēs, tie bija spiesti pieņemt kauju un pārspēka rezultātā nereti gāja bojā. Un kaut gan no plašāka rakstura uzbrukumiem pagaidām bija jāatsakās un jāsauglabā spēki pavasarim, tomēr, neskatoties uz visu to, arī te notika spēku pārorganizēšanās.

¹⁶ «Patiesība», Nr. 8, 1906. g.

¹⁷ Dati no «Revolucionārās ciņās kritušo piemiņas grāmatas» I sēj., «Prometejs», 1933. g. Pielikums.

¹⁸ Turpat.

Kaujinieku un «mežabrāļu» organizēšanās kārtībā pamatos saglabājās vecās 1905. gada kaujas grupu organizēšanās metodes. Līdztekus tam izveidojās arī daudz jauna.

Parastais partizānu grupu lielums bija 5 līdz 15 cilvēki. Salīdzinot ar kaujinieku miliču grupām, tās bija daudz mazākas. Nelielais skaitliskais sastāvs nebūt nebija par šķērslī uzbrukumā izvešanā. Nepieciešamības gadījumā vairākas grupas apvienojās, vai arī piesaistīja cīnītājus no ārpuses. Kontrevolūcijas terora apstākļos mazāku grupiņu pastāvēšana nodrošināja lielāku konspirāciju. Pēdējā bija viens no svarīgākiem priekšnoteikumiem sekmīgas cīņas izvešanā. Konspirācijas nostiprināšanā tika veikts ne mazums pasākumu. Lai pasargātu no provokatoru iespēšanās partizānu grupās, jaunus biedrus uzņēma pēc iepriekšējas pārbaudes. Pēc veiktiem uzdevumiem attiecīgajiem objektiem sekoja partizānu grupu pārvietošanās uz citu apmešanās vietu. Grupu iekšējā uzbūvē pastāvēja zināma kārtība: bija grupas priekšnieks, kas gādāja par ieročiem, ierosināja darbības pasākumus, sadalīja ikreizējus uzdevumus, gādāja par disciplīnu utt. — īsāk raksturojot — pārraudzīja visu grupas darbu. Svarīgu vietu grupās ieņēma vietējo sociāldemokrātijas centru pārstāvji. Tos partizāni dēvēja par «teorētiķiem». Katrā grupā tie bija galvenokārt pa vienam un nodarbojās ar partijas darbu: apgādāja literatūru, informēja par jaunākiem politiskiem notikumiem, sarīkoja pārrunas, gādāja par dokumentiem utt. Bet vajadzības gadījumos arī tvēra ieroci un nāca palīgā uzbrūkuma izvešanā. Speciāli izdalīts biedrs gādāja par saimnieciskajiem jautājumiem, naudu, pārtiku, apģērbu. Lielākajām grupām bija savas nelegālas spiestuves, ieroču noliktavas, sprāgstvielu izgatavošanas laboratorijas. Galvenos vilcienos raksturotā uzbūve piemita visām partizānu grupām. Tomēr nav jāaizmirst arī īpatnības organizācijā, kas bija saistītas ar daudz dažādiem apstākļiem. Tā, piemēram, «mežabrāļu» grupās atšķirībā no kaujinieku grupām, svarīgs jautājums bija darbības vietas ģeografija. Viens no ievērojamākajiem «mežabrāļu» cīņas dalībniekiem D. Beika savos vēlākā laika uzrakstītajos memuāros raksta: «... mūs ļoti nodarbina Kurzemes ģeografija. Ikviens par savu dzimto novadu notur plašu lekciju...» «Lietišķi runājot, būtu jāizdod modernāka Kurzemes karte. Topogrāfiskā komitejā būtu pieaicināmi lietpratēji... no «mežabrāļu» aprindām. Tad tiktu atzīmēti uradņiku posteņi, spiegu midzeņi, nodedzinātās un dedzināmās pilis.»¹⁹ Aprakstītā darbība attiecas uz 1906. gada janvāra mēnesi. Autors pasvitro, ka iepazīšanās ar apkārtni, kā arī sakaru nodibināšana, jāveic pēc iespējas drīzākā laikā, lai līdz uzbrukumā sākumam būtu viss kārtībā.

¹⁹ D. Beika. Mežabrāļu gads. Memuāri. M., «Prometejs», 1937., 104. lpp.

Līdztekus pārorganizēšanās procesam partizānu grupas attīstīja ar aktīvu cīņu pret kontrrevolūciju. Salīdzinot no apjoma viedokļa, ir jāatzīst, ka partizānu kustības pirmajā posmā kaujinieku cīņa bija daudz spēcīgāka par «mežabrāļu» cīņu. Pieejamie materiāli nedod iespēju konstatēt kaujinieku grupu precīzo skaitu, aptuveni rēķinot, Latvijā to bija vairāki desmiti.

Visaktīvāk darbojās Rīgas un tās apkārtnes kaujinieku grupas. Lielākās no tām pazīstamas ne tikai Rīgas centra rajonos, bet arī Pārdaugavā, Maskavas rajonā, Sarkandaugavā, Torņakalnā, Doles salā, Ilģuciemā, Jūrmalā u. c.

Partizānu cīņas pirmajā posmā nepaguva izvērsties visas kaujinieku cīņas metodes. Tā, piemēram, dažādās ekspropriācijas jeb «ekši», kā to dēvēja tai laikā, nebija raksturīga parādība. Galvenais cīņas izpausmes veids bija nelieli bruņotie uzbrukumi dragūniem, kazākiem, policijai, vācu «pašaizsardzībai», kas dienās un naktīs rīkoja sistemātiskas revolucionāru vajāšanas. Ģenerālgubernatora kancelejas materiālos sastopam norādījumus, ka «Rīgā slepeni dzīvojošie revolucionāri nolēma izvairīties no atklātām sadursmēm ar karaspēku, izvest slepenus uzbrukumus atsevišķiem karaspēka un policijas pārstāvjiem.²⁰ Jau 1905. gada beigās un 1906. gada pirmajos mēnešos kaujinieki izveda virkni šāda rakstura uzbrukumu. Tā 1905. g. 20. decembrī Rīgā «Provodņikā» novietoto dragūnu nodaļu pārsteidza spējš apbruņotas revolucionāru grupas trieciens.²¹ «Provodņikā» bija ierīkots dragūnu nodaļas atbalsta punkts pašas fabrikas strādnieku iebaidīšanai un regulāriem izbraukumiem revolucionāru gūstīšanai citās pilsētas daļās. Tas bija Rīgas kaujinieku organizēts uzbrukums, kura mērķis bija terorizēt kontrrevolucionāros spēkus un iegūt ieročus sūtišanai lauku cīnītājiem.²²

Kaut gan «Provodņikā» bija sava kaujas organizācija, tomēr, ievērojot dragūnu skaitlisko pārsvaru, pasākumā piedalījās enerģiskākie kaujinieki arī no citām Rīgas kaujas grupām un pat no Liepājas. Šāda spēku apvienošanās lielākiem pasākumiem bija viena no kaujinieku cīņas taktikas īpatnībām.

Pēc Vidzemes žandarmērijas pārvaldes dokumentiem uzbrucēju skaitliskais sastāvs sniedzās līdz 25 cīnītājiem.²³ To skaitā minami Rūdolfs Dēliņš (Čoms), Jēkabs Dubelšteins (Jēpis), (Sleņģe), 3 brāļi Šokes u.c. Uzbrukuma plānu sastādījis un vadījis Rūdolfs Dēliņš-Čoms.²⁴ Pārgērbusies strādnieku drēbēs, kaujinieki nemanīti iekļuva dragūnu novietnē un atrada tos pēc kār-

²⁰ Latvijas PSR CVA f. 6989, apr. 21, arh. l. 12, lpp. 278, 1905.—1906. g.

²¹ ЦГВИАМ, ф. 9, оп. 7/67, арх. д. 10/32, стр. 309.

²² Latvijas PSR CVA, f. 485 c, apr. 8, lieta 4, 1907. g., 115.—116. lpp.

²³ Turpat.

²⁴ Turpat.

tējām revolucionāru medībām vēl guļošus. Sadursmes rezultātā 11 dragūni krituši un 8 ievainoti, iegūtas 8 šautenes, kas tā laika apstākļos nozīmēja veselu ieroču krājumu. Kaujinieku pusē zaudējumu nav bijis. Palīgā esot piesteigušies dragūni no blakus esošās rūpnīcas. Tomēr bijis par vēlu, kaujinieki paguvuši nozest.²⁶

Uzbrukums pilnīgi sasniedza savu mērķi. Tas radīja milzīgu uztraukumu kontrrevolucionāros un uzmundrināja revolucionāro garu strādniekos. Nākošajā dienā pēc uzbrukuma «Provodņiku» apļenca karaspēks un raidīja uz to lielgabalu šāvienus.²⁶ Fabrikā esošiem strādniekiem pieprasīja izdot uzbrucējus. Vairākus desmitus arestēja. Tomēr panākumu nebija, un policijai neizdevās atklāt vainīgos. Vācu baroni un cariskā patvaldība bija ārkārtīgi neapmierināta ar šādu iznākumu. Pats Nikolajs II sūtīja telegramu ģenerālgubernatoram Sologubam, kurā pieprasīja visenerģiskāko izrēķināšanos ar dumpiniekiem un viņu domu biedriem.²⁷ Neskatoties uz visu to, cīņa neatslāba. Par to liecina kaut vai tas fakts, ka tikai nedaudzas dienas pēc notikumiem «Provodņikā», 31. decembrī vienā no centrālajām Rīgas ielām notika atkal jauns uzbrukums dragūniem. Sadursmes rezultātā nogalināja 6. Pavlogradas dragūnu pulka kornetu.²⁸ Var minēt vēl veselu virkni kaujinieku uzbrukumu karaspēka grupiņām. Tie sastādīja diezgan ievērojamu skaitu citu uzbrukumu vidū. It sevišķi nežēlīgi kaujinieki bija pret reakcionārajiem un asinskārajiem dragūniem un kazakiem. Ar tām karaspēka daļām, kurās bija sociāldemokrātiskās organizācijas, kaujinieki mēģināja nodibināt kontaktu. Atsevišķos gadījumos tas arī izdevās — Žandarmērijas pārvaldes dokumentos sastopam ziņojumus par kaujinieku sanāksmēm ar kara organizācijas pārstāvju piedalīšanos, par jūrnieku izpalīdzību ieroču transportā no ārzemēm u. tml. Bez šaubām, par veselu karaspēka daļu nostāšanos tautas pusē 1905.—1907. gada revolūcijas atkāpšanās periodā nevarēja likt lielas cerības. Tas bija tikai vēl karaspēka revolucionarizēšanās sākums.

Plašākus apmērus kā pret karaspēka grupām pieņēma kaujinieku uzbrukumi policijai, «paš aizsardzības» nodaļām. Tam bija zināmi cēloņi. Labi pārzinādami vietējos apstākļus, policisti, «paš aizsardzības» izspiegoja revolucionārus un piegādāja ziņas soda ekspedīciju nodaļām. Bez viņu pakalpojumiem soda ekspedīciju terors būtu bijis mazāk asiņains. Policistu, «paš aizsardzības» iebiedēšanai kaujinieki izvērta biežus uzbrukumus. Gandrīz katru nedēļu žandarmērijas pārvalde saņēma ziņojumus par šādiem notikumiem Rīgā, Liepājā, Jelgavā u. c. Ievērojot tā laika

²⁶ ЦГИАМ, ф. 9, оп. 7/67, арх. д. д. 10/32, стр. 309.

²⁷ «Красный Архив», № 4—5, (11—12), 1925, стр. 457.

²⁸ ЦГИАМ, ф. 9, оп. 7/67, арх. д. 10/52, стр. 310—311.

apstākļus, uzbrukumi prasīja ārkārtīgi lielu drosmi un operatīvitāti. Sai ziņā kaujinieki parādīja apbrīnojamas spējas. Tā 1905. g. decembra beigās bija nolemts izvest lielāku uzbrukumu Rīgas policistiem. Lai panāktu lielāka policistu daudzuma sapulcēšanos vienkopos, kaujinieki izprovocēja laupīšanu kāda kapteiņa dzīvoklī. Notikuma vietā ieradušos policistus aplenca un atbruņoja. Pēc tam, kā norādīts Vidzemes žandarmērijas pārvaldes materiālos, apm. 30 cilvēku liela grupa vedusi aplenktos uz Pleskodāli nošaušanai.²⁹ Uzbrukumā piedalījušies Rūdolfs Dēliņš (Coms), K. Dūmnieks (Buldogs), A. Lackis (Alfons) u. c. Policistu terorizēšanā viņus nebija atturējis Rīgā esošais lielais karaspēka daudzums.

1906. gada janvārī kaujinieki organizēja jaunus uzbrukumus policistiem. 15 kaujinieku liela grupa 2. janvārī vienlaicīgi uzbruka Avotu—Bruņinieku un Avotu—Matīsa ielu krustojumos.³⁰ 17. janvārī kaujinieki uzbruka gorodovoju lielai patruļai Suvo-rova un Ģertrūdes ielas stūrī.³¹

Uzbrukumi atkārtojās arī turpmākajos mēnešos, atstādami uz policistiem lielu iespaidu. Neskatoties uz paaugstinātām algām un diezgan prāvām gratifikācijas izmaksām par cīņu pret revolucionāriem, daudzi policisti atstāja dienestu. Arī palikušie bija iebiedēti. Ģenerālgubernators bija spiests izdot pat pavēli, kas noteica katru policista apsardzībai nozīmēt 2 zaldātus.³²

Revolucionāru gūstīšanā aktīvi piedalījās vācu un latviešu buržuāzijas un muižnieku noorganizētās «pašaizsardzībasnieku» nodaļas. Parasti naktīs «pašaizsardzībasnieku» patruļas apbruņotas dežurēja ielās, it sevišķi strādnieku kvartālos, un aizturēja un izkratīja, pie reizes arī aplaupot katru aizdomīgāku gājēju. Kaujinieki nereti pret tām izsūtīja savas patruļas. Te kā piemēru var minēt Jūrmalas kaujas organizācijas cīņu. Tā nodibinājās 1905. gada beigās un darbojās līdz pat 1906. gada augustam.³³ No Rīgas pilsētas pagaidu kara tiesas dokumentiem redzam, ka Jūrmalas kaujas organizācija bija organizēta ar Federatīvās Komitejas iniciatīvu, tajā ietilpa pāri par 30 locekļi, kas izvērta revolucionāro darbību Dubultu un Majoru rajonos. Tiešo organizētāju virknē gandrīz visos nopratināšanas aktos ir minēti Jāņa Pliekšāna (Raiņa) un Jāņa Kronberga, Kārļa Grauda, Pētera Plaudes u. c. vārdi.

Bez plašā agitācijas darba (slepenas sanāksmes, uzsaukumu,

²⁹ Latvijas PSR CVA, f. 485 c, apr. 8, arh. l. 4, 1907. g., 119. lpp.

³⁰ ЦГВИАМ, ф. 9, оп. 7/67, арх. д. 10/32, стр. 310.

³¹ Latvijas PSR CVA, f. 6989, apr. 13, arh. lieta 32, lp. 11159, 1907.—1908. g.

³² Turpat, f. 485, c, apr. 1, arh. lieta 1075, lp. 3, 1906. g.

³³ Turpat, f. 6989, apr. 13, arh. lieta 32, 1907.—1908. g., lp. 11159.

«Cīņas» izplatīšana), kaujas organizācija pret «pašaizsardzībniekiem» Dubultos, Majoros sūtīja savas patruļas.

Viens no «pašaizsardzības» locekļiem zemnieks Kārlis Holmanis, ko sevis aizvietošanai patruļā algoja kāds buržujs, liecina, ka kādā no nakts gaitām viņi esot sadūrušies ar apmēram 25 bruņotiem revolucionāriem, kas ar revolveriem rokās, Federatīvās komitejas vārdā aizlieguši nakts apgaitas, nepaklausības gadījumā piedraudot ar nošaušanu. Kaujinieki esot nosaukuši viņus par «melnšimtnieciskajiem huligāniem».³⁴

Kaujas organizācijai bija arī savi posteņi. Sarunā kāds no kaujiniekiem izteicies, ka viņi vērojot, vai no Ķemeru puses nepārādīšoties dragūni un kazaki. Ja tie būšot redzami Jūrmalas ielās, tad tikšot apsīsti arī zvirbuļi, jo kaujinieki esot saņēmuši veselu kasti bumbu.³⁵

Visa pieminētā rezultātā «pašaizsardzībnieku» nodaļas Rīgas jūrmalā, arī nevarēja izvērst kaut cik plašāku cīņu pret revolucionāriem.

Kaujinieku uzbrukumi karaspēka grupām, policijai, bieži vien saistījās ar nolūku atbrīvot kontrrevolūcijas ķētnās iekritušos revolucionārus. Tā 1906. gada 17. janvārī Rīgas pilsētas policijas izmeklēšanas nodaļai uzbruka vairāki bruņoti kaujinieki un atbrīvoja arestētos biedrus: Kārli Dūmnieku (Buldogu), Jāni Paegli, Fridrihu Rozentālu, Mārtiņu Pakeli, Adamu Karlsonu un Pēteri Krasliņu.³⁶ Uzbrucēji nošāva 1 gorodovoju, 2 kareivjus, vairākus ievainoja un, policistu šāvieni vajāti, kopā ar atbrīvotajiem izbēga. Līdzīgs gadījums bija arī Liepājā, kur atbrīvoja policijas apsardzībā esošo Bērziņu.³⁷

Soda ekspedīciju teroram trakojo, daudzi revolucionāri uz laiku bija spiesti emigrēt. Tas bija zināms revolucionāro spēku saglabāšanas veids. Latvijas Sociāldemokrātija to atbalstīja, sagatavojot dokumentus un naudas līdzekļus. Sai ziņā tai izpalīdzēja arī kaujinieki, jau 1906. gada sākumā noorganizējot vairākus uzbrukumus bankām.

To raksturošanai var minēt dažus faktus: 1906. gada 18. janvārī kaujinieki organizē uzbrukumu Rīgas biržas bankai.³⁸ Februāra mēnesī vairāk kā 20 latviešu kaujinieku piedalās Krievijas valsts bankas Helsingforsas nodaļas ekspropriācijā.³⁹ 17. martā kaujinieki uzbrūk Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas kasei utt. Zan-

³⁴ Latvijas PSR CVA, f. 6989, apr. Nr. 13, arh. l. 32, 1907.—1908. g. lp. 1136.

³⁵ Turpat — lapa 1152.

³⁶ ЦГВИАМ, оп. 7/67, арх. д. 10/32, стр. 312.

³⁷ Latvijas PSR, CVA, f. 484 c, apr. 1, arh. l. 166, 1906. g. lp. 124

³⁸ Turpat, f. 485 c, apr. 1, arh. l. 1130, 1906. g., lp. 10.

³⁹ Turpat, f. 484 c, apr. 1, arh. l. 200, 1906.—1907., lp. 7.

darmērijas ziņojumos par minētiem uzbrukumiem teikts, ka tie esot bijuši ar politiskiem mērķiem. Daļu no iegūtās naudas izmantoja emigrantu vajadzībām. Dažādas ekspropriācijas vispārīgākus apmērus tomēr pieņēma 1906. gada vasarā. Partizānu cīņas pirmajā posmā vēl minams uzbrukums Slokas pilsētas valdei un Slokas pastam, lai iegūtu naudu un lielāku daudzumu pasu blanku.⁴⁰ Tā iniciatore esot bijusi Jelgavas sociāldemokrātiskā organizācija. Uzbrukums Slokai bija labi organizēts. Tajā piedalījās labākie Rīgas un Jelgavas kaujinieki, kā arī daži Jelgavas apkārtnes «mežabrāļi». Pusstundas laikā operācija ar sekmēm bija veikta, iegūtas pasu blankas, nauda 1000 rubļu apmērā, nošauts 1 ierēdnis, žandarms un 2 gorodovoji. Pēc veiktā uzbrukuma kaujinieki izklīduši.⁴¹ Pašreizējā un riskanto kaujinieku uzbrukumu rezultātā Latvijas Sociāldemokrātija varēja sagādāt iespējas daudzu revolucionāru emigrēšanai. Līdztekus bruņotiem uzbrukumiem kaujinieki izveda arī aģitāciju iedzīvotāju vidū. Aktīvākie kaujinieki izplatīja sociāldemokrātisko literatūru. Nelegālo dzīvokļu iekrišanas gadījumos policija kratišanā bieži vien atrada rokas spiestuves, ar kuru palīdzību izgatavoja uzsaucumus, proklamācijas, izgatavoja spiegu sarakstus izlīmēšanai redzamākās pilsētas vietās.

Bija pazīstami arī vēl citi kaujinieku cīņas veidi. Pirmajā partizānu cīņas posmā kaujinieki parādīja labu organizētību, izvērsa plašu darbību un deva diezgan lielu prettriecienu kontrrevolucionārajiem spēkiem.

«Mežabrāļu» organizēšanās bija saistīta ar lielākām grūtībām. To kavēja daži iemesli. Vispirms ir jānorāda uz to, ka mežos bez 1905. gada cīņas pieredzējušām lauku miliču u. c. kaujas grupām saplūda liels skaits kaujas grupās neorganizēto revolucionāru. Soda ekspedīciju terors bija piespiedis pāriet nelegālā stāvoklī ne tikai aktīvos revolūcijas līdzdalībniekus, bet pat pasīvos, vienkārši tai simpatizējošos. Kaut gan laukos «mežabrāļu» grupu kodolu tāpat kā pilsētās veidoja jau 1905. gada cīņās pieredzējušie biedri, tomēr neorganizētā nelegālo cīnītāju masa te bija nesalīdzināmi lielāka un kaujas spējīgu «mežabrāļu» grupu izveidošanai bija vajadzīgs lielāks laika posms. Nevar nepieminēt arī to, ka lauku partijas organizācijas bija stipri cietušas no soda ekspedīciju terora un ne vienmēr varēja sniegt vajadzīgo palīdzību. Organizēšanās darbu un cīņu izvērsšanu lielā mērā traucēja ziemas apstākļi.

Zināmu taktisku apsvērumu dēļ ziemas mēnešos «mežabrāļu» cīņa nevarēja pietiekami izvērsties. Bija mērķtiecīgāk pagaidām zināmā mērā pasīvi saglabāt revolūcijas spēkus. Tomēr, neskatoties uz minētām un citām grūtībām, jau 1906. g. pirmajos mēne-

⁴⁰ Turpat, f. 485 c, apr. 8, arh. 1., 4, 1907. g., lp. 96.

⁴¹ Turpat lpp. 96—97.

šos tūkstoši lauku partizānu bija nostiprinājušies jaunās cīņas pozīcijās. Ar teikto nebūt nav jāsaprot, ka «mežabrāļu» organizēšanās jau būtu pilnīgi noslēgusies. Visaugstāko pakāpi tā sasniedza partizānu cīņas otrajā posmā. 1906. gada pirmajos mēnešos «mežabrāļu» grupas vēl tikai sāka pārorientēties cīņai pret soda ekspedīcijām. «Mežabrāļu» pulciņi pārkāpa gandrīz visu Latviju un cīnītāju skaits sniedzās tūkstošos. Pēc dažu autoru domām tas esot bijis ap 5000. Šis skaitlis gan būs stipri mazs, ja, izdarot aptuvenus aprēķinus, «mežabrāļu» skaits jau divkārojās. Visvairāk «mežabrāļu» bija Kurzemes guberņā, Jelgavas, Dobeles, Tukuma, Kuldīgas, Talsu, Ventspils apriņķos. Vidzemē «mežabrāļi» koncentrējās galvenokārt Rīgas, Cēsu, Madonas, Gulbenes apriņķos. Pieminēto apriņķu vidū savukārt izdalījās atsevišķi apvidi, atsevišķas «mežabrāļu» grupas, kuru varonīgā darbība dziļi iespaidās tautas atmiņā. Pie tādām pieskaitāmas Madlienas «mežabrāļu» organizācijas (Madliena—Skrīveri), Malienas «mežabrāļu» organizācijas (Gulbene, Madona), Dobeles u. c. Kurzemes guberņā plaši pazīstama «Bezvārža» (īstais vārds nav zināms) «mežabrāļu» grupa u. c.

«Mežabrāļu», tāpat kā kaujinieku cīņā pirmajā posmā vēl nepaguva spīgti iezīmēties nākamo cīņu raksturs. «Mežabrāļi» turpināja lauku iedzīvotāju cīņu, kas soda ekspedīciju terora apstākļos nevarēja atklāti un masveidīgi izpausties pret kontrrevolucionāriem. Neraugoties uz to, ka muižas bija pārpildītas ar karaspēku, «mežabrāļi» izveda daudzus uzbrukumus vācu baroniem un to atbalstītājiem. Decembra beigās Dobeles partizāni nodedzināja Jaunpili.⁴² Viņu nolūks bija nodedzināt arī vācu baronu atbalstītāja, reakcionārā mācītāja Bilenšteina muižu, kas pats bija atradis patvērumu pie soda ekspedīcijām. Bet, tā kā daudzi muižas ļaudis bija sociāldemokrātijas biedri un ar muižas dedzināšanu ciestu pašu cilvēki, «mežabrāļi» nolēma sadedzināt tikai mācītāja inventāru. Dobeles ugunsdzēsēji un policija mēģināja uzbrukt «mežabrāļiem», bet tika atsisti.⁴³ Viens no uzbrukuma dalībniekiem D. Beika, aprakstot notikušo savos memuāros par «mežabrāļu» gaitām, pasvītro, ka ugunsstabs soda ekspedīciju terora laikā mācītāja muižā apliecinājās, ka mūsu revolūcija vēl dzīvo un dzīvos. Cīņa pret baroniem turpinājās. Tukuma tuvumā «mežabrāļi» nogalināja grāfu Lamsdorfu un nāvīgi ievainoja baronu Rennī.⁴⁴ Tika nogalināts arī Ventspils apriņķa priekšnieks Brauns, kas 1905. gada decembrī bija mežonīgi izrēķinājies ar revolucionāriem Ventspilī.⁴⁵ Rem-

⁴² D. Beika. «Mežabrāļu gads», M., Prometejs, 1937, 55. lpp.

⁴³ Turpat, 25. lpp.

⁴⁴ Revolucionārās cīņas kritiņo piemiņas grāmata, I sēj., M., Prometejs, 1933, g., 324. lpp.

⁴⁵ Turpat.

bates partizāni uzbruka soda ekspedīciju vadītājam Vendtam⁴⁶ utt. Kaut arī muižu dedzināšana un baronu nogalināšana nesaņiedza tādus apmērus kā 1905. gadā, tomēr vācu muižniekus tas turēja pastāvīgās bailēs.

«Mežabrāļi» neaprobežojās tikai ar cīņu pret muižām un baroniem. Gaidot jaunus revolūcijas uzplūdus, tie mēģināja iznīcināt un padarīt nekaitīgus spiegos, nodevējus, dezorganizēt pagasta valžu darbību — isāk raksturojot, izveda aktīvu cīņu pret visiem soda ekspedīciju atbalstītājiem. Pilnīgu datu par visiem šiem uzbrukumiem partizānu cīņas pirmajā posmā nav. Zināmu priekšstatu dod Policijas departamenta revolucionāro pārkāpumu statistika Baltijā 1905.—1906. gadā.⁴⁷

Tā Vidzemes guberņā (izņemot pilsētas) bruņoti uzbrukumi vien bija:

1906. gada janvārī	29
„ „ februārī	13
„ „ martā	16
„ „ aprīlī	39
Kurzemē (izņemot pilsētas):	
1906. gada janvārī	48
„ „ februārī	11
„ „ martā	19
„ „ aprīlī	15

Šie skaitļi, salīdzinot ar 1905. gadu, nav lieli (Vidzemē 1905. g. decembrī 140 bruņoti uzbrukumi laukos, Kurzemē 184). Jāievēro tas, ka 1905. gada beigās un 1906. gada sākums bija vissmagākie soda ekspedīciju terora mēneši.

Raksturojot kaujinieku un «mežabrāļu» cīņas pirmajā posmā, ir jāpasvīto, ka Latvijas Sociāldemokrātija, neskatoties uz lielajām grūtībām, kādas tā pārdzīvoja soda ekspedīciju trieciena rezultātā, tomēr vadīja partizānu kustību un tai palīdzēja. 1906. gada pirmajos mēnešos pamazām sāka atjaunoties sagrautās sociāldemokrātiskas organizācijas pilsētās un laukos. Jau martā, aprīļa mēnesī tās nodibināja sakarus ar partizāniem. Zināma nozīme sociāldemokrātisko organizāciju atjaunošanā bija arī kaujiniekiem un «mežabrāļiem». It sevišķi tas sakāms par «mežabrāļiem». To cīņa laukos prasīja daudz lielāku partijas vadību nekā kaujinieku grupu cīņā pilsētās. «Mežbrāļu» vidū bija daudz bezpartejisko, un, lai tos ievirzītu pareizās cīņas sliedēs, bija jāizved liels darbs. Tāpēc daudzās vietās, kā Dundagā, Ventpilī, Dobelē, Jelgavā, Madlienā, Malienā u. c., kur mežos bija saplūdis daudz jau 1905. gada cīņās pieredzējušu biedru, viņi palīdzēja

⁴⁶ Turpat, 283. lpp.

⁴⁷ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 116, д. 33, ч. 11, 1907 г.

atjaunot sairusās sociāldemokrātiskās organizācijas un nodibināja ar tām sakarus.

Latvijas Sociāldemokrātijas CK dažādi veicināja šo sakaru nostiprināšanu. Jau 1906. gada pirmajos mēnešos lielākās lauku sociāldemokrātu organizācijas sasauca sapulces, izveda konferences, noorganizēja «mežabrāļu» sapulces. CK pēc iespējas sūtīja uz tām savus pārstāvjus, literatūru, ieročus. Dažu sociāldemokrātisko organizāciju rajona komitejas sasauca pat partizānu konferences. Tā marta beigās notika Dobeles rajona «mežabrāļu» konference, kurā plaši pārrunāja pašreizējo stāvokli un «mežabrāļu» taktiku. No materiāliem, kas saglabājušies par minēto konferenci, var spriest, ka konferences vadošajam kodolam šais jaunatjumos bijusi bolševistiska nostādne. Konferencē iepazīstas ar V. I. Ļeņina rakstu «Krievijas revolūcija un proletariāta uzdevumi». Konference atzina, ka decembra bruņotās sacelšanās taktika esot bijusi pareiza un, kaut arī proletariāts cietis sakāvi, decembra cīņas devušas pieredzi nākošām, lielākām cīņām.

Runājami arī kritizēja meņševiku nostāju par decembra bruņoto sacelšanos un tālākajām revolūcijas perspektīvēm.⁴⁸ Konferencē izteica domas par «mežabrāļu» taktiku un pieņēma rezolūciju par «mežabrāļu» cīņu. Konferencē uzsvēra, ka «mežabrāļiem» ciešāk jāsaistās ar partijas pulciņiem. Notikumu gaita pierādīja, ka tajos apriņķos, kur sociāldemokrātijas organizācijas bija spēcīgākas un labāk vadīja partizānu cīņu, tā attīstījās plašāk, deva cīnītājiem lielu pieredzi un efektīgākus triecienus kontrrevolūcijai. Sai sakarībā var minēt Madlienas, Malienas u. c. sociāldemokrātiskās organizācijas, kas ļoti cieši sadarbojās ar «mežabrāļiem». Sociāldemokrātisko organizāciju darba atjaunošanās ietekmēja «mežabrāļu» kustības pastiprināšanos. Iestājoties labvēlīgākiem cīņu apstākļiem un pieaugot masu atklātajam protestam, nobrieda nosacījumi jaunajai pakāpei partizānu kustībā.

Apskatot ir kaujinieku, ir «mežabrāļu» cīņu pirmajā posmā visumā, jāpasvīturo, ka pēc apjoma tā nebija visai plaša. Revolucionārie spēki un Latvijas Sociāldemokrātijas kontrrevolūcijas triecieni saņēma nesagatavoti. Tāpēc mobilizēšanās jaunajām cīņām aizņēma zināmu laiku. Arī atklātās masu uzstāšanās 1906. gada pirmajos mēnešos, kas atbalstītu partizānu cīņu, neizvērsās tik plaši kā vēlākā laikā. Tomēr, neskatoties uz visu to, pret kontrrevolūcijas teroru partizāni radīja revolucionāro teroru. Baltijas ģenerālgubernators savā 1906. gada marta ziņojumā Iekšlietu ministrijai bija spiests atzīt, ka... «stāvoklis joprojām diezgan nopietns... ir organizējušās nelielas uzbrucēju grupas, kas katru

⁴⁸ D. Beika. «Mežabrāļu gads», M., Prometējs, 1937., 192. lpp.

lienu izved dažāda veida atriebības aktus.»⁴⁹ Cerētā ātrā zemes nomierināšana nebija panākta.

Laika gaitā no 1906. gada aprīļa līdz augusta beigām, partizānu cīņa guva vislielāko plašumu un daudzveidību. Tās kāpums vispirms saistāms ar jauniem masu revolucionārās kustības uzplūdiem. Pirmā Maija vispārējais politiskais streiks Rīgā, Liepājā, Jelgavā un lauku apvidos, iezīmēja jaunu revolūcijas vilni. 1906. gada vasarā Krievijas proletariāts un zemniecība, neskatoties uz smago karastāvokļa režīmu, mēģināja pāriet jaunā pretuzbrukumā. Pretuzbrukuma mēģinājumu Latvijā raksturoja virkne vasaras streiku pilsētās un laukos. Tas atstāja lielu iespaidu uz partizānu kustību. Atklātā masu uzstāšanās skaidrāk izdalīja partizānu cīņas perspektīvi. Partizānu pulciņu organizēšanās un darbība pirmajā posmā pamatojās uz jaunu revolūcijas uzplūdu iespējamību. Notikumu gaita rādīja, ka tikai organizētai bruņotai masu sacelšanai var būt panākumi cīņā pret patvaldību. Tāpēc arī izprotams, ka jaunie revolūcijas uzplūdi deva cerību saskatīt partizānu bruņoto pulciņu savienošanās iespēju ar tautas masu cīņu, izšķirošam uzbrukumam. Tas izcēla partizānu cīņas mērķtiecīgumu un pamudināja tos aktivizēties.

Nesalīdzināmi lielāks bija arī sociāldemokrātijas vadošais iespaids un partizānu organizatoriskā gatavība. Ar visām lielākām partizānu grupām sociāldemokrātija bija nodibinājusi sakarus un iespējamību robežās apgādāja ar ieročiem, literatūru, propagandistiem. Sociāldemokrātija deva partizāniem arī daudz jaunu ierosinošu priekšlikumu, cenzdamies piešķirt partizānu kustībai dziļi revolucionāru raksturu. Tā stingri raudzījās, lai ikviens partizānu pasākums tiktu izvests saziņā ar vietējām sociāldemokrātiskām komitejām. Sociāldemokrātija norādīja par tehnisko zināšanu izplatīšanas nepieciešamību partizānu vidū, sagatavojot partizānus par revolucionāro masu vadoņiem bruņotās sacelšanās brīdī.⁵⁰ Tā griezās pie sabiedrības ar aicinājumu atbalstīt «mežabrāļus».⁵¹ Tikai veikti pasākumi partizānu vadības pastiprināšanai. Madlienas—Skriveru apg. partijas komiteja sadarbībā ar partizāniem izstrādāja iedzīvotājiem un partizāniem obligātus noteikumus.⁵² Noteikumi tika publicēti arī «Cīņā».⁵³

Madlienas «mežabrāļiem» un sociāldemokrātiskajai organizācijai laukstradnieku un zemnieku masās bija tāda autoritāte, ka viņu obligātie noteikumi konkurēja ar soda ekspedīciju vadītāju pavēlēm. Liela daļa no publicētiem obligātiem noteikumiem uz laiku tika arī izvesti dzīvē. Pat reakcionārā vācu avīze «Düna

⁴⁹ Latvijas PSR CVA, f. 6989, apr. 1, arh. 1, nr. 14, 1906—1908. g., lp. 50.

⁵⁰ Latvijas KP CK Partijas Arhīvs, f. 35, apr. 26, 1, 104, bibl. lp.

⁵¹ «Cīņa», Nr. 45, 1906. g. 7. augustā.

⁵² Latvijas KP CK Partijas Arhīvs, 35. f., 26. apr., 94. lp. bibl.

⁵³ Skat. «Cīņa», Nr. 45, 1906. g. 7. augustā.

Zeitung» bija spiesta atklāti atzīt, ka Madlienas sociāldemokrātijas noteikumi un pavēles lauku iedzīvotāju acīs stāvoņ augstāk par valdības iestāžu un soda ekspedīciju bargajām pavēlēm.

Minētie obligātie noteikumi numurēti ar ceturto numuru. Acīm redzot, tie nebija vienīgie. Madlienas sociāldemokrātija kopā ar partizāniem izdeva arī citus praktiskus norādījumus, kas, kopā ņemot, ir iedzīvotājiem, ir partizāniem noderēja kā cīņas programa.

Jāpasvītro, ka partizānu cīņas laikā ne tikai Madlienas sociāldemokrātija, bet arī citas lauku organizācijas izdeva līdzīga satura obligātos noteikumus.

Minētais dod iespēju secināt par labāku partizānu organizētību, salīdzinot ar 1906. gada pirmajiem mēnešiem. Tas nevarēja neatstāt pozitīvu iespaidu uz partizānu cīņu otrajā posmā.

Partizānu grupām bija jau zināma cīņas pieredze. Cīņas apstākļi 1906. gada vasarā nesalīdzināmi uzlabojās. Partizāni bija nodibinājuši plašus sakarus ar vietējiem iedzīvotājiem, kuri paziņoja par soda ekspedīciju nodaļu manevriem. Žandarmērijas pārvaldes ziņojumos par cīņām pret partizāniem, neveiksmju attaisnojošu iemeslu virknē, pirmā vietā vienmēr figurē žēlošanās, ka vietējie iedzīvotāji naidīgi noskaņoti pret valdību un atbalstot partizānu bandas. Reakcionārā prese atklāti izteica savu sašutumu par partizānu līdzjutējiem un, visādus labumus solidāma, mudināja, ka «visderīgākais būtu, ja visos apgabalos, kur manāmi «mežabrāļi», vai līdzīgi noziedznieki, paši pagasti jau pie laika, nemaz nenogaidīdami jauna nozieguma, sāktu meklēt un ķert rokā.»⁵⁴

Tomēr nekas nelīdzēja. Nevarēdama atklāti tik plaši izpaust savu revolucionāro noskaņojumu, tauta atrada citus ceļus revolūcijas atbalstīšanai.

Bet it sevišķi spilgti to apliecināja partizānu līdzdalība 1. Maija atzīmēšanā. Ir kaujinieki pilsētās, ir «mežabrāļi» laukos aktīvi atbalstīja gatavošanos vispārējam politiskam streikam Rīgā, Liepājā, Jelgavā u. c. pilsētās, kā arī lauku apvidos. Kontr-revolūcija jau laikus mobilizēja visus iespējamos spēkus. Ģenerālgubernatora slepenā telegrama gubernu žandarmērijas pārvaldēm brīdināja par iespējamo vispārējo streiku un pieprasīja spert visenerģiskākos soļus.⁵⁵

Tādos apstākļos, vispārējā streika organizēšanā, bija sīki jāpārdomā rīcības taktika. No atklātām sadursmēm ar policiju un karaspēku pārplūdinātajās pilsētās kaujiniekiem bija jāizvairās. Atsevišķām kaujinieku grupām uzdeva cīnīties pret streiklaužiem. Tā kādu no kaujinieku grupām Federatīvā komiteja norīkoja izga-

⁵⁴ «Rīgas Avīze», Nr. 205, 1906. g. 16. septembrī.

⁵⁵ Latvijas PSR CVA, f. 484 c, l. arh. lieta 165 lp. 234. 1906. g.

tavot ar asi smakojošām ķīmiskām vielām pildītas 150 stikla burkas. Ar tām kaujiniekiem bija jādežurē Rīgas ielās un jāmet tajos veikalos, kurus veikalnieki, nepakļaujoties uzaicinājumam par vispārējo streiku, būtu atvēruši. Tās arī izgatavoja.⁵⁶ Federatīvās komitejas norādījumi tika realizēti dzīvē. Ne mazāk aktīvi cīņā pret streiklaužiem bija Liepājas un Jelgavas kaujinieki. Lielu darbu vispārēja streika izvešanā laukos veica «mežabrāļi». Tā, piemēram, Jelgavas komiteja apgādāja apkārtējos «mežabrāļu» pulciņus ar proklamācijām un uzsaukumiem. «Mežabrāļi» tos izplatīja apkārtējos laukstrādniekos un zemniekos, aicinādami uz vispārējo streiku un izskaidrodami 1. Maija nozīmi. Viņu iespaidā Jelgavas, Dobeles apkārtnē gandrīz visās muižās un pie saimniekiem streikoja laukstrādnieki.

Naudītes pagasta saimnieki bija lielījušies 1. Maiju neatzīmēt. Draudot ar policiju, daudzi piespieda savus laukstrādniekus 1. Maija rītā iziet tīrumā. Bet «mežabrāļi» atsevišķās vietās mežmalās sarīkojuši troksni, nedaudz reizes izšāvuši gaisā un ar to pieticis, lai saimnieki — streiklauži paši pirmie milzīgā steigā atstātu tīrumus. Izplatījušās baumas, ka «mežabrāļu» esot pilni meži. 1. Maija vakarā daudzās lauku mājās ieturēja t. s. garās vakariņas. Saimes ļaudis sēdējuši pie vakariņu galda divas, trīs un vairākas stundas. Sevišķi labi vakariņojuši tanīs mājās, kur piedalījās «cilvēks no kaimiņiem», t. i. «mežabrālis». D. Beika savos memuāros pasvītro, ka tās esot bijušas mazas masu sapulces, bez oficiālas dienas kārtības, bet kurās apsprieduši svarīgākos un sasāpējušākos jautājumus: par Valsts Domi un «mežabrāļu» cīņu, par vietējiem spiegiem, par piļu dedzināšanu utt. Pie maija «vakariņu» galdiem sēdējuši arī saimnieki. Daudzās mājās strīdi starp saimniekiem un kalpiem nonākuši līdz skarbām sadursmēm.⁵⁷

1. Maija svētku atzīmēšanā Jelgavas un Dobeles lauku apvidos «mežabrāļiem» bija liela nozīme un tie atstāja lielu iespaidu uz kontrrevolucionāriem. To pierāda kaut vai tāds fakts, ka maijā karaspēks un policija rūpīgi pārmeklēja milzīgus mežu apvidus virzienā Jelgava — Eleja, Auce.⁵⁸

1. Maija svētkus svinēja arī citos lauku apvidos, sevišķi tur, kur atzīmēšanā piedalījās «mežabrāļi». Nekad līdz šim partizāni nebija tik plaši saistījušies ar tautas masām kopējā cīņā.

Ar aprīli un maiju partizānu kustībā iezīmējās jauns posms.

Apskatot tuvāk partizānu cīņu otrajā posmā, vispirms ir jānorāda, ka tās jau pieminēto plašumu nebūt neraksturoja lielas par-

⁵⁶ Latvijas PSR CVA, f. 485 c, apr. 8, arh. lieta 4. lp. 105, 1907. g.

⁵⁷ Skat. D. Beika. «Mežabrāļu gads», M., Prometējs, 1937. g., 265.—266. lpp.

⁵⁸ Latvijas PSR CVA, f. 410. apr. 2, arh. lieta 30. lp. 359, 1906. g.

tizānu operācijas. Varenumu partizānu kustībai piešķīra nelielu uzbrukumu biežums, kas pārklāja visu zemi un padarīja kontrrevolucionāru stāvokli neciešamu. Zināmu priekšstatu par teikto dod Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas dati.

Kaujinieki pilsētās pastiprināja uzbrukumus dragūnu atbalsta punktiem, policistiem, spiegiem utt. Rīgā vien triju mēnešu laikā no 1. aprīļa līdz 1. jūlijam tika izvesti 15 bruņoti uzbrukumi. Jūlija un augusta pirmajā pusē uzbrukumu skaits sasniedza visaugstāko pakāpi. Šai laikā izvesti 53 bruņoti uzbrukumi.⁵⁹ Arī pārējos mēnešos, līdz pat novembrim, Rīgas kaujinieku cīņa neatslāba. Līdzīgs stāvoklis bija arī citās pilsētās, tomēr Rīgā kaujinieku cīņa bija visspēcīgāka.

Arī «mežabrāļu» uzbrukumi laukos skaitliskā ziņā sasniedza daudz augstāku pakāpi nekā pirmajā posmā. Vidzemes guberņas 4 apriņķos — Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas, pēc Policijas departamenta revolucionāro notikumu statistikas Baltijā 1905.—1906. g., jūlijā notika 82 lielāki bruņoti uzbrukumi, kamēr martā tikai 15.⁶⁰ Jāpiezīmē, ka šai skaitā neietilpst muižu, krogu, spiegu māju dedzināšanas un uzbrukumi atsevišķām personām. Kurzemes guberņā bruņotu uzbrukumu skaits jūlijā nedaudz mazāks nekā Vidzemes guberņā, tomēr, salīdzinot ar 1906. gada pirmajiem mēnešiem, tas ir stipri audzis.

No Baltijas ģenerālgubernatora pārskata par revolucionāro kustību Baltijā redzam, ka 1906. gada vasarā revolucionārie uzbrukumi visumā sasniedza šādu skaitu:⁶¹

	maijs	jūnijs	jūlijs	augusts
Vidzemes gub. (kopā ar Rīgu)	915	946	1016	1019
Kurzemes gub.	113	117	161	181

1905. gada novembrī un decembrī Vidzemes guberņā revolucionāro uzbrukumu skaits aptuveni bija no 1100 līdz 1300. Kurzemes guberņā tai pašā laikā no 300 līdz 400. Minētais dod iespēju spriest par to, ka 1906. gada vasarā revolucionārā kustība sasniedza augstu pakāpi un nevarēja neradīt priekšstatu par jaunas bruņotās sacelšanās iespējamību.

Ģenerālgubernatora doto vispārējo revolucionāro uzbrukumu statistikā ievērojamu daļu ieņem partizānu uzbrukumi. Analizējot

⁵⁹ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 116, д. 33, ч. 11, 1907 г.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Latvijas PSR CVA f. 6989, apr. 14, arh. lieta 37, lp. 28. 1905.—1908. g.

tuvāk minētos skaitļus. ģenerālgubernators raksta, ka uzbrukumu objekti esot tie paši vecie, tomēr stipri palielinājušies uzbrukumi krogiem, valsts vīna tirgotavām, pagastu valdēm, pasta-telegrafa nodaļām, dzelzceļu kasēm, atsevišķiem saimniekiem utt. Minētais tieši raksturīgs partizānu izvestajiem uzbrukumiem.

Par kaujinieku un «mežabrāļu» cīņas spēku otrā partizānu kustības posmā liecina arī cīņas daudzveidība. Apskatot atsevišķus svarīgākos cīņas veidus pret kontrrevolūciju, ir jānorāda, ka sevišķi lielu dažādību deva «mežabrāļi» laukos. Neatpalika arī kaujinieki pilsētās, taču tur vēriens policijas un karaspēka daudzuma dēļ nebija tik plašs.

Joprojām turpinājās «mežabrāļu» cīņa pret aktīvākajiem kontrrevolūcijas atbalstītājiem — muižniekiem. Visparastāk tā izpaudās muižas piļu, saimniecības ēku dedzināšanā, padarot muižniekiem postījumus vairāku miljonu rubļu apmērā.

Cits protesta veids pret muižniekiem bija arī viņu nomāto krogu, vīna brūžu dedzināšana un slēgšana. Krogi bija izvērtušies ne tikai par apkārtejo iedzīvotāju ekspluatācijas līdzekli, bet arī par spiegošanas vietām. Pēc tā laika preses ziņām spriežot, Latvijā lielākā daļa krogu «mežabrāļu» iespaidā 1906. gada vasarā bijuši slēgti. Nepaklausīgajiem krodziniekiem partizāni mēdza uzlikt naudas sodus, vai arī nodedzināja krogu. Arhīva materiālos sastopam daudzus apriņķa priekšnieku, muižnieku lūgumus ģenerālgubernatoram pēc karaspēka vīna brūžu apsardzībai. Zīmīgs ir Talsu apriņķa muižnieka lūgums, kurā viņš atgādina, ka vīna brūzis dotot ne tikai nozīmīgus ienākumus viņam, bet arī valstij un tāpēc tā darbība jāatjauno ar karaspēka palīdzību.⁶² Avīze «Balss» raksta, ka daudzi krodzinieki esot nonākuši strupceļā: Rīgas apriņķī uz «mežabrāļu» pavēli slēgti visi lielākie krogi. Bet Rīgas apriņķa policijas priekšnieks esot izdevis pavēli atvērt krogus no jauna. Avīze turpina, ka krodzinieki atrodoties tik nelaimīgā stāvoklī, ka esot nolēmuši griezties pie guberņas priekšniecības atceļt apriņķa policijas pavēli.⁶³

Līdzīgu cīņu pret vīna tirgotavām un krogiem izveda savukārt kaujinieki pilsētās.

Plašus apmērus 1906. gada vasarā pieņēma «mežabrāļu» uzbrukumi pagasta namiem. Galvenie cēloņi šiem pasākumiem bija — paralizēt reakcionāro pagasta valžu līdzdalību revolūcijas apspiešanā. Pagasta namus izdemolēja, iznīcināja revolucionāru sarakstus, konfiscēja tur esošo naudu, pasu blankas, zīmogus utt. Aktīvākos pagasta vecākos — spieģus nošāva.

Viens no labāk organizētiem partizānu cīņas veidiem bija cīņa pret spieģiem. Bez muižniekiem, muižu pārvaldniekiem, policis-

⁶² Latvijas PSR CVA, f. 7104, apr. 1, arh. lieta 24, lp. 429, 1906. g.

⁶³ «Balss», Nr. 227, 24. X 1906. g.

tlēm, krodziniekiem u. c. vislielāko spiegu skaitu sastādīja lielie māju īpašnieki «pelēkie baroni», kas, soda ekspedīcijām ierodoties, pārgāja kontrrevolūcijas pusē. Latvijas Sociāldemokrātija partizāniem cīņā pret spiegiem sniedza lielu palīdzību. «Cīņa» regulāri iespieda spiegu sarakstus. Sociāldemokrātijas lauku centri pret spiegiem izdeva virkni uzsaukumus. Tā Tukuma centrs 1906. gada jūlijā izdotā proklamācijā pasvītvoja, ka spiegi un provokatori ir sabiedrības trūmi, kas kavē sabiedrības attīstību, un tādēļ tiem nav cilvēka tiesību. Nost ar spiegiem! Lai dzīvo revolūcija!⁶⁴

Par to, cik plašus apmērus bija pieņēmusi partizānu cīņa pret spiegiem, liecina lielais reakcionārās preses sašutums. «Rīgas Avīze» ievieto korespondenci no Limbažiem, kurā ziņots «... Vienā no jaunākiem revolucionārās lapas «Cīņa» numuriem, kurš dažiem piesūtīts, atrodoties gara rinda šejienes apgabalā dzīvojošu personu, kas apzīmētas par nošaujāmām. Tas viss notiek, karastāvoklim pastāvot! Limbažos mitinās sotņa gvardes kazaku, ap 12—13 strazņiku un bez tam katram pagastam savs uradņiks... «tomēr par spīti šiem apbruņotiem spēkiem pāra versīis no centra ļaundari ar revolveriem rokās rīkojas pēc patikšanas!»⁶⁵

Ir kaujinieki pilsētās, ir «mežabrāļi» laukos izveda lielu agitāciju iedzīvotājos. Liepājā, kur visās lielākās fabrikās bija kaujinieku grupas, 1906. gada apstākļos notika sapulces, izplatīja literatūru, proklamācijas. Tas pats bija arī Rīgā, Jelgavā u. c.

Neskatoties uz varonīgo revolucionāro cīņu vasaras mēnešos, 1906. gada rudenī jau bija skaidri redzams, ka revolucionārā kustība kontrrevolūcijas pārspēka dēļ sāka apsīkt. Partizānu kustībā parādījās dažas negatīvas parādības. Arī jauni revolūcijas uzplūdi pagaidām nebija gaidāmi.

Tāpēc lauku sociāldemokrātisko organizāciju novembra konferencē nolēma partizānu cīņu un viņu organizācijas likvidēt.

Apskatot partizāņu kustību kopumā, ir jāsecina, ka tai bija liela nozīme. Partizānu kustība dziļi iespiedusies latviešu tautas atmiņā, un tās tradīcijas atjaunojās Latvijas partizānu cīņās Tēvijas karā.

⁶⁴ Latvijas PSR CVA, I. 410. apr. 1, arh. lieta 8, lp. 795, 1905.—1906. g.
⁶⁵ «Rīgas Avīze», Nr. 143, 1906. g. 5. jūlijā.

З. Духанова

БОРЬБА РЕВОЛЮЦИОННОЙ ЛАТЫШСКОЙ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИИ ЗА СОЮЗ РАБОЧЕГО КЛАССА С КРЕСТЬЯНСТВОМ ЛЕТОМ И ОСЕНЬЮ 1905 ГОДА

Революция 1905 — 1907 годов в Латвии была составной частью первой народной революции в России.

«Во время революции, — писал В. И. Ленин, — латышский пролетариат и латышская социал-демократия занимали одно из первых, наиболее важных мест в борьбе против самодержавия и всех сил старого общества»¹.

Заслугой революционной латышской социал-демократии явилось то, что ей удалось обеспечить рабочему классу роль гегемона, изолировать буржуазию и завоевать союзника в лице крестьянства. По оценке В. И. Ленина пролетариат Латвии «больше, чем кто-либо другой втянул в великую революционную борьбу против царизма и помещиков латышский сельскохозяйственный пролетариат и латышское крестьянство»².

Опорой царского самодержавия в Латвии являлись немецкие помещики, вековые угнетатели латышского народа. В их руках сохранились огромные латифундии, составлявшие 48,1% всей земельной площади. Крестьяне владели лишь 39,4% всей земли, из которых большая часть — 65,6% — принадлежала кулакам, так называемым «серым баронам». Около 70% сельского населения совершенно не имело земли. Количество сельскохозяйственных рабочих, батраков и крестьян-бедняков в 1905 году достигло в Латвии 500 тыс. человек.

Господство немецких баронов и гнет царизма придавали аграрному вопросу в Латвии особую специфику, заключавшуюся в том, что аграрный вопрос был в то же время и национальным вопросом. Борьба за землю сливалась с национально-освободи-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 16, стр. 235.

² Там же.

тельной борьбой латышского народа против немецких баронов и царского самодержавия.

Начало массовому крестьянскому движению в Латвии положила мартовская забастовка сельскохозяйственного пролетариата 1905 года. Уделяя большое внимание сельскохозяйственному пролетариату, ЛСДРП дифференцированно подходила к различным слоям крестьянства, вовлекая в борьбу за разрешение задач буржуазно-демократической революции широкие народные массы. Так, например, в марте 1905 г., когда полиция и казаки избили участников собрания крестьян в Биеринях, с гневным протестом против зверской расправы выступил пролетариат Риги, объявив двухдневную забастовку. Сам факт активного выступления рабочих в поддержку крестьян имел огромное значение.

С апреля 1905 г. широко стали применяться так называемые «церковные демонстрации» — своеобразная форма классово-борьбы в латышской деревне. Эти демонстрации были направлены против самодержавия, немецких баронов и лютеранских пасторов. В Сайкаве в демонстрации участвовало 2 тысячи человек, в Лубане — 3 тысячи.³

Наряду с развертыванием «церковных демонстраций», весна 1905 года ознаменовалась массовым празднованием 1 Мая. Прокламация ЦК ЛСДРП «Первое Мая в Прибалтике» подчеркивала, что в латышской деревне 1 Мая отмечалось впервые так открыто и грандиозно.

Особенно массовый характер приняла забастовка сельскохозяйственных рабочих в июле 1905 года, которая проходила по инициативе и под руководством ЛСДРП.

Руководствуясь решениями III съезда РСДРП и II съезда ЛСДРП, революционные латышские социал-демократы организовали борьбу масс под лозунгами союза рабочего класса и крестьянства, подготовки и проведения вооруженного восстания.

ЦК ЛСДРП обратился к сельскохозяйственным рабочим с воззванием, в котором были сформулированы основные требования сельскохозяйственного пролетариата Латвии. «...Мы, — указывалось в листовке, — сегодня выставляем свои требования, и если работодатели не захотят их выполнить, то по указанию ЦК ЛСДРП сельскохозяйственные рабочие снова начнут генеральную забастовку».⁴

По призыву партии забастовка началась в Рижском, Цесисском уездах Лифляндской губернии. 16-го июля здесь состоялись крупные демонстрации, в ходе которых сельскохозяйст-

³ См. ЦГА ЛССР, ф. 117, оп. 2, д. 87, л. 14.

⁴ Партийный архив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 25, д. 1.

венные рабочие и крестьяне выдвинули ряд требований. Наряду с чисто рабочими требованиями о повышении заработной платы, об уменьшении рабочего дня и улучшении условий быта и труда, бастующие требовали облегчения арендных условий, уничтожения феодальных привилегий немецких баронов, создания на основе демократических выборов местного самоуправления. Сочетание пролетарских и крестьянских требований было результатом переплетения в деревне капиталистической эксплуатации с полуфеодальной.

В Елгавском, Добельском, Баусском и Тукумском уездах Курляндской губернии стачечное движение приняло особенно массовый характер. К концу июля в Курляндии бастовало 30 тысяч сельских рабочих и батраков.

В начале августа забастовка сельскохозяйственных рабочих охватила все уезды Курляндской губернии и превратилась в массовое крестьянское движение.

Представители социал-демократии в большинстве из рижского и липайского городских комитетов систематически руководили революционной борьбой в деревне. Они проводили собрания, распространяли литературу и листовки, выступали на митингах, доходчиво и убедительно истолковывали сущность и задачи социал-демократического движения.

Так, летом 1905 года в Салдус прибыли агитаторы Степе, Страутиньш, Беккер и другие. Они начали вести тайную агитацию и организовали кружок, который к осени превратился в комитет ЛСДРП. В это же время Липайский комитет поручил своим членам — ветеринарному врачу Гертелю и учителям Зингбергу, Барону, Скудриту организовать кружки в Кулдиге.

Елгавский комитет в течение короткого срока установил связь с 33 волостями, создал 10 центров. В уезде имелось 500 организованных членов партии, 22 кружка, систематически работало 16 сельских пропагандистов. Большим авторитетом пользовалась партийная литература. В уезде распространялось 424 экземпляра газеты «Циня».⁵

Успешно проведенной забастовкой в имении Калнмуужа, руководил социал-демократ Ян Бригадер — основатель терветской партийной организации. В Саланце находились боевики рижской организации РСДРП.⁶ Видную роль в забастовке сыграл член елгавской организации ЛСДРП Ян Руманис. В Букайшском имении организатором забастовки был руководитель местного социал-демократического кружка Жанис Бириньш. Подобных примеров можно назвать множество.

⁵ См. «Социал-демократ», № 33, стр. 18, июль, 1905 г.

⁶ «1905 г. Боевая группа при ЦК РСДРП (б) 1905—1907 гг. статьи и воспоминания» Сост. Познер, Госиздат, М. — Л., стр. 171—172.

Социал-демократы не только организовывали демонстрации и выступали на митингах, но и глубоко продумали техническую сторону дела. По дорогам были расставлены дежурные. Они поддерживали связь и оперативно передавали любое сообщение с такой быстротой, что в течение дня о нем узнавали на расстоянии 80 верст по всем окружным дорогам.

По всей округности была прервана телефонная и телеграфная связь и созданы серьезные препятствия для сношений между уездными центрами и имениями.

Даже враги революции были вынуждены признать, что руководители движения действовали в строгом соответствии с разработанным планом. Известное, что елгавский уездный начальник Гротус, получив сведения с мест, воскликнул: «Ведь социалисты действуют по такому же строгому плану, как японский маршал Ойяма».⁷

Революционные социал-демократы призывали народные массы перейти к более активным действиям, к дезорганизации и разрушению государственного аппарата.

«Активная борьба, — писала «Циня», — необходима нам для того, чтобы сбросить свои цепи, уничтожить старый порядок и особенно для того, чтобы создать новый государственный строй, который не придет сам собой... Победу укрепит не пассивное сопротивление, а активная, даже вооруженная борьба».⁸

Этот призыв революционной социал-демократии нашел отклик среди крестьянских масс латышской деревни.

Крестьяне проводили «чистку» волостных правлений, уничтожали символы царской власти, учетные списки, земельные акты, судебные дела. Создавалась путаница в важнейших для старых волостных правлений вопросах, — кто, где и когда родился, кому и когда явиться на призыв, кому и сколько платить натуральных повинностей.

Все эти мероприятия способствовали дезорганизации старых учреждений и развязывали революционную инициативу народных масс в деле создания новых органов власти.

Для распространения своего влияния социал-демократия в ряде листовок обращалась непосредственно к мелким землевладельцам. Такой характер имела листовка «Забастовка и вооруженная борьба».⁹ В листовке указывалось, что правильно понятые экономические интересы толкают мелких землевладельцев на борьбу против самодержавия, ибо с помощью самодержавия помещики могут с крестьян взимать огромную ренту, налоги, устанавливать для них всякого рода повинности.

⁷ Цит. по «Пролетарская революция», 1922 г., № 12, стр. 41.

⁸ «Циня» № 19, август 1905 г.

⁹ Партийный архив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 27, д. 17.

Листовка призывала хозяев к солидарным выступлениям с батраками. «Когда батраки бастуют, бастуйте и вы. Всех из домов не прогонят. Не выполняйте ни одного приказа правительства». ¹⁰

Рост влияния партии в крестьянских массах и углубление забастовочного движения вызвали тревогу в лагере реакции.

В. И. Ленин по этому поводу в статье «Ультиматум революционной Риги» писал «...в Лифляндии господам помещикам пришлось до того туго, что они решительно взялись за организацию вооруженной охраны своих имений, не полагаясь на правительство, которое не может ничего поделывать ни с крестьянами, ни с рабочими, ни со студентами. Остзейские бароны организуют гражданскую войну всерьез: они прямо нанимают целые отряды, вооружают их хорошими магазинками и размещают по своим обширным имениям». ¹¹

Особые усилия прилагались в борьбе против социал-демократов. Любопытны советы, которыми в это время немецкие бароны бомбардировали представителей самодержавия. Предлагалось увеличить средства для оплаты шпионов и провокаторов, усилить сыскную полицию, создать специальные отряды для повального обыска отдельных уездов и неблагонадежных мест, для борьбы с проникновением в деревню городских рабочих.

Злодеяния помещиков усилили народный гнев. Население сельских местностей начало создавать свои отряды самозащиты, которые во многих местах давали «благородным» бандитам сокрушительный отпор.

Батраки и крестьяне вооружались, обучались стрельбе, разоружали помещиков, полицейских, казаков. В результате сельскохозяйственные рабочие победили. Им была повышена заработная плата, а также сокращен рабочий день.

Благодаря руководству ЛСДРП борьба сельскохозяйственного пролетариата носила организованный и резко выраженный политический характер. В ходе забастовки были выдвинуты новые, доселе не применявшиеся в латвийской деревне формы борьбы: вооруженные массовые демонстрации, разоружение помещиков и лесничих, «чистка» волостных правлений, уничтожение символов царской власти, церковных свитков и т. п.

«События последних недель, — писала «Циня», — явились переходом к открытой революции. Обычные мирные жители «Божьего уголка», поднялись и тысячными массами стали осуществлять свою волю. Порабощенные в течение семисот лет,

¹⁰ Партийный архив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 27, д. 17.

¹¹ В. И. Ленин, Соч., т. 9, стр. 376.

они заставляют дрожать своих господ. В течение многих поколений они существовали в государственных бумагах только как объект налогов и рекрутчины, теперь же они превращают эти бумаги в пепел. Давно уже они с отвращением смотрели на государственных орлов и портреты самодержцев, а теперь же сокрушают эти символы рабства в дребезги».¹²

Осенью 1905 года революционное движение охватило всю страну. По почину рабочих Москвы и Петербурга в октябре произошло мощное политическое выступление пролетариата, вылившееся во всероссийскую политическую стачку.

Несмотря на введение в Лифляндии «усиленной охраны», а в Курляндии военного положения, латышский пролетариат под руководством революционной социал-демократии, в единении с крестьянством продолжал разворачивать свои боевые силы в борьбе против самодержавия и немецких баронов.

Важным этапом в революционных событиях осени 1905 года, было создание в деревне комитетов действия (Rīcības komitejas).

Во главе борьбы за создание комитетов действия шла ЛСДРП.

Проводя в широчайшем масштабе работу по созданию комитетов действия, латышская социал-демократия глубоко анализировала причины непригодности старых органов власти, а также цели и задачи вновь создаваемых.

Особое значение в этом отношении имела листовка ЦК ЛСДРП «Всем волостным выборщикам».¹³

В листовке были доходчиво вскрыты реакционные черты волостного управления: антидемократический характер выборов (система, по которой батрак имел лишь 1/10 голоса), зависимость волостных органов власти от самодержавия. «Волостные управления, — указывалось в листовке, — подотчетны только чиновникам самодержавия, а не избирателям, и являются орудием экономического и политического господства немецких помещиков на селе».¹⁴

В начале ноября ЦК ЛСДРП обратился с листовкой «Ко всем крестьянам» выдвигая задачу перехода к новому этапу борьбы, к революционной замене старых органов власти новыми. По существу это было равнозначно призыву к вооруженному восстанию, ибо только так можно было разрешить поставленную задачу.

Требования, выдвинутые в прокламации «Ко всем крестьянам», стали программой действия революционного крестьян-

¹² «Циня», № 19, август, 1905 г.

¹³ Партийный архив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 25, д. 26.

¹⁴ Там же.

ского движения в Латвии и привели к повсеместному созданию комитетов действия, укрепляя в деревне влияние и авторитет рабочего класса и его партии.

Обращаясь ко всем крестьянам, ЦК ЛСДРП напоминал, что партия еще весной предупреждала об иллюзорности надежд на возможность демократизации органов власти сверху. Создание новых органов местной власти может обеспечить только революционный народ п р о т и в (подчеркнуто в прокламации. З. Д.) воли правительственных чиновников. Теперь, осенью, как указывалось в листовке, всем очевидно, насколько правильной была линия партии. Во многих волостях на демократической основе произошли выборы и созданы новые волостные органы власти. Таков единственный путь к обеспечению нового демократического строя. Другого пути нет, ибо «...капитуляция перед правительством равнозначна самоубийству, а ожидать чего-нибудь от правительства было бы сумасшествием.»¹⁵

Листовка подчеркивала, что созрели благоприятные условия для нанесения самодержавию решающего удара, поскольку в рядах реакции царит растерянность и смятение, а революция развертывается везде.

Опираясь на решения III съезда РСДРП, ЦК ЛСДРП в своей листовке обращался к примеру Грузии, где могучее революционное движение заставило царизм отменить военное положение.

ЦК делал вывод о необходимости использования этого опыта: «...те области, — указано в листовке, — в которых вследствие революционности введено военное положение, должны быть еще более революционными для превращения военного положения в пустую затею.»¹⁶ А для этого необходима еще большая организованность и вооружение.

Говоря о местном самоуправлении, Центральный комитет подчеркивал, что речь идет прежде всего об органах борьбы, а также основе, на которой поднимется стройная система государственной демократической власти, действующей на благо всего народа.

Влияние листовки оказалось поистине огромным.

В течение одного месяца движение за создание новых органов власти стало повсеместным и явилось составной частью в подготовке вооруженного восстания в Латвии.

¹⁵ Цит. по «Cīņas Biedris» № 7—8 (47—48), 1927 г., стр. 11.

¹⁶ Цит. по «Cīņas Biedris» № 7—8 (47—48), 1927 г., стр. 11.

Комитеты действия на деле осуществляли союз социалистического пролетариата с революционной мелкой буржуазией.

Ход организации комитетов действия в Латвии можно проследить по воспоминаниям участников революции.

Ж. Вите выборы комитетов действия ставит в связь с воззванием Центрального комитета «Ко всем крестьянам». После получения этого воззвания, рассказывает он, в Вецауце на партийном собрании, при участии латышских и русских товарищей был обсужден призыв ЦК о разгоне старых органов власти и созыве новых. Решили созвать народное собрание для выборов комитета действия. Председествовавший на народном собрании столяр местного имения Дукат, рассказал о событиях в России и указал, что латышский народ должен бороться совместно со всеми народами страны. По предложению Дуката был избран Комитет действия в составе 5 человек.¹⁷

Другой участник революции О. Рудзит (Рога) рассказывает об аналогичных собраниях в Стамериенской волости.¹⁸

И здесь, как сообщает автор, сначала поверили в манифест 17 октября. Но потом получили партийную печать и листовки с указанием о необходимости революционного преобразования органов власти. Члены местного социал-демократического кружка собрались на чрезвычайное совещание, в ходе которого решили потребовать от волостного правления немедленного созыва волостного собрания. На волостном собрании выступил пропагандист Малиенской партийной организации, он разъяснил появление манифеста как очередного маневра царизма и предложил немедленно избрать комиссию для подготовки выборов. Такая комиссия была создана в составе 7 человек. Каждый член комиссии обходил порученную ему группу домов и записывал кандидатов для выборов в Комитеты действия. На следующем волостном собрании Комитет действия был избран. Председателем стал хозяин Ян Гавар — руководитель местного социал-демократического кружка. Автор названной статьи О. Рудзитис, также член партии, был избран его заместителем. Всего в составе Комитета действия было 12 человек.

Большую помощь крестьянству и батракам в создании революционных органов власти оказывали городские рабочие. С новой силой здесь проявилась деятельность партии по выковыванию прочного союза рабочих и крестьян. Центральный

¹⁷ См. 1905. g. Revolucijas dalībnieku atmiņas, 1955 г., стр. 142.

¹⁸ Там же, стр. 209—211.

и городские комитеты партии посылали в этот период на сельскую работу своих лучших представителей.

Участник революции тов. Калнинь (Вилнис) в своей статье «О событиях в Долеской волости»¹⁹ рассказывает, что после того как он был принят в партию, его, рижского рабочего, направили в октябре 1905 года в Долескую волость. Тов. Калнинь отмечает, что посылка рабочих в деревню была в то время массовым явлением. ЦК посылал в деревню даже беспартийных рабочих. Вместе с Калнинем в Доле приехал тов. Гребзе. Им было поручено организовать в волости революционное движение и обеспечить необходимые условия для проведения революционных мероприятий.

Характерно, что посланцы города начали свою деятельность в деревне с организации боевых дружин как вооруженной силы революции. Для вооружения дружинников разоружали урядников, управляющих именьями, лесничих.

В деревне царил боевой дух, но не хватало теоретических знаний и опыта. Таковых не было и у молодых партийцев. В помощь местным работникам Центральный комитет посылал наиболее теоретически подготовленных пропагандистов. В Доле не раз бывал тов. Берзинь-Андерсон.²⁰ С его помощью местной партийной организации удалось успешно использовать революционные настроения народа и направить их по правильному руслу. В Долеской волости, как и в других местах, был создан Комитет действия и велась активная подготовка к вооруженной борьбе.

О значительной роли рабочих Риги и других городов по созданию сельских комитетов действия узнаем также из других воспоминаний. Тов. Е. Пойш рассказывает²¹, что в окрестностях Яунгулбене большим авторитетом пользовался приезжавший по поручению ЦК рижский рабочий Ян Безвардс. Из воспоминаний П. Бирзгала (Густ)²², а также из многочисленных ранее опубликованных материалов узнаем о кипучей деятельности, которую развернул в Руиене и его окрестностях пропагандист ЦК, рижский рабочий К. Боч.

В разоблачении манифеста и создании комитетов действия в курземской деревне широко участвовали лиепайские рабочие. Об этом рассказал в своей книге «Айзпутская война» К. Бейербах²³. По его сведениям в Рудбаржской волости в создании комитета действия участвовал пропагандист Вентспилс-

¹⁹ «1905. g. Revolūcijas dalībnieku atmiņas», I, I. стр. 152—158.

²⁰ Там же, стр. 154.

²¹ «1905. g. Revolūcijas dalībnieku atmiņas», т. I, стр. 197.

²² Там же, стр. 171.

²³ См. K. B e i e r b a h s, Aizputes karš. P., 1933. г.

ской волости Цига, в Каздангской волости пропагандист с партийной кличкой «Социалист», в соседней Валтайской волости — Карклиньш и Шварц.

Карклиньш (партийная кличка Паганс-Язычник), молодой фабричный рабочий Лиенаи, выступил с пламенной речью против царского манифеста. Объяснив причины обнародования манифеста, он первым в данной волости вскрыл его антинародный характер. После собрания народ совсем по-иному смотрел на очередную уловку самодержавия.

О роли рабочего класса в создании комитетов действия говорят многочисленные официальные документы представителей самодержавия. Так, в одном из них мы читаем: «Агитаторы прибыли извне, главным образом из Риги и организовали митинги, на которых предлагали избрать Комитеты действия и волостных судей. Местом сбора обычно было волостное собрание или школа».²⁴

Везде для окончательного решения вопроса о создании комитетов действия под руководством партии созывались волостные народные собрания, решения которых отражали настроения широких масс сельского населения. В собраниях принимали участие хозяева, арендаторы и батраки. Повсеместно они носили массовый характер и превращались в выражение единодушного протеста против самодержавия и помещиков.

Так, в протоколе народного собрания в Яунгулбене мы читаем: «...4. Отменить настоящее волостное правление и суды, а взамен их, для ведения внутренних дел волости, избрать комитет из благонадежных лиц на основе всеобщего равного и тайного голосования...»²⁵

Здесь, как и в других волостях, были провозглашены демократические принципы голосования и отмечено, что кандидаты должны выбираться из дворохозяев и батраков.

В протоколе народного собрания Литенской волости Валкского уезда особо оговаривалось предоставление права участия в выборах совершеннолетним женщинам.²⁶ В этом документе говорилось и о том, что местная полиция и урядник являются излишними. Решение призывало жителей волости не обращаться к ним. Аналогично по своему характеру решение Стармерненского народного схода Валкского уезда от 14 ноября 1905 года.²⁷

²⁴ Цит. по P. Stučka, 1905. g. revolūcija Latvijā, стр. 14.

²⁵ ЦГА ЛССР, ф. 233, оп. 3, л. 3206, л. 100.

²⁶ См. ЦГА ЛССР, ф. 6989, оп. 2, д. 4, л. 22.

²⁷ См. ЦГА ЛССР, ф. 6989, оп. 2, д. 4, л. 16, 23.

Сопrotивление органам самодержавия имело самые разнообразные формы.

Дондангенские дворохозяева, например, отказывались поставлять подводы для нужд войск.²⁸

В Литенской волости постановили временно прекратить платежи аренды, земских сборов и взносы в кредитные учреждения Лифляндского дворянского общества. Здесь же были приняты решения о запрещении продавать лес, поскольку он состоит в общественной собственности, об отказе от дорожных повинностей, о ликвидации привилегий дворянства в отношении охоты и рыбной ловли и т. д.

В Ляудоне волостное собрание постановило отделить школы от церкви и закрыть церковь до того времени, пока пастор не будет избран и утвержден самим приходом.²⁹ Многие собрания принимали решения об отмене права патроната (например, собрание членов Вецпиебалгской волости).

В этой волости наряду с уже упомянутыми требованиями были приняты решения о превращении натуральных повинностей в денежные, о введении прогрессивного налога, об отмене сборов на церковь и отмене паспортной системы.³⁰

Во многих отчетах о собраниях встречаемся с выдвижением требований общегосударственного масштаба: о бойкоте Думы, о введении демократической конституции, об освобождении политических заключенных, об отмене военного положения и усиленной охраны.

Особое значение имели решения о создании милиции. Средства для ее вооружения выделялись из волостных правлений, а также путем добровольных пожертвований.

О революционной направленности решений и боевом духе крестьян свидетельствует наличие в резолюциях специальных пунктов о вооружении.

Так, в резолюции собрания волостных делегатов Айзпутского уезда было указано, что комитеты действия снабжают жителей оружием, создают тайные организации, которые под руководством ЛСДРП разоружают организаторов «черной сотни».

В ряде случаев отдельно выдвигались требования батраков, а также рекомендовались методы борьбы сельского пролетариата. Особое значение уделялось укреплению их солидарности.³¹

Руководство рабочего класса придавало крестьянскому дви-

²⁸ ЦГА ЛССР, ф. 412, оп. 3, д. 1, л. 281.

²⁹ ЦГА ЛССР, ф. 6989, оп. 2, д. 4, л. 80.

³⁰ ЦГА ЛССР, ф. 117, оп. 1, д. 38, 1908 г. л. 24.

³¹ «Cinas biedris» № 7—8 (47—48), 1927 г. стр. 116—119.

жению ярко выраженный революционно-демократический характер.

В этих условиях латышская буржуазия пыталась внести раскол в ряды крестьянства, проповедуя на все лады реакционную, глубоко враждебную действительным интересам трудящихся масс Латвии идею об «общенародных интересах» латышей, призывая низы «ради общих высших целей отказаться от классовой борьбы и святой ненависти против буржуазии».

Однако потуги буржуазии, направленные на раскол крестьянского движения, были тщетными. Одним из ярких подтверждений этому явился съезд волостных делегатов.

Съезд волостных делегатов Латвии состоялся в Риге 19—20 ноября 1905 года. Он происходил несмотря на запрещение губернатора и завершился принятием резолюций по вопросам о текущем моменте и преобразовании местного самоуправления.

Среди руководителей съезда было много социал-демократов. В президиуме был упоминавшийся ранее сын хозяина Калмуйжской волости Ян Бригадер, организатор местного социал-демократического кружка и всех выступлений крестьян данной волости.

Один из организаторов съезда, член партии Я. Кродер отмечал, впоследствии, что партийные органы дали съезду руководящие указания. Во всей работе съезда, по его же выражению, ощущался истинно-революционный дух.³² Влияние партии бесспорно заметно и в резолюциях съезда.

Некоторые пункты главной резолюции съезда прямо были заимствованы из листовки ЦК ЛСДРП «Ко всем крестьянам».

Об идейном родстве листовки «Ко всем крестьянам» и резолюций съезда говорит характеристика царизма, «от которого ждать нечего», как и вывод о необходимости избрания во всех волостях новых органов власти — революционных комитетов действия с целью ликвидации одного из основных звеньев системы государственного управления царизма — местных органов власти. Правда, в отличие от листовки, в резолюции мы не находим характеристики комитетов как органов борьбы. Необходимость перевыборов аргументируется главным образом, тем, что старые органы власти избирались без соблюдения самых элементарных требований демократии.

Подобно листовке резолюция пронизана мыслью о сохранении демократической Латвии в составе демократической России. Наряду с этим съезд требовал признания прав латышского народа на самоопределение и учета специфических особенностей Латвии, как и других национальных окраин.

³² «Пролетарская революция», 1922 г., № 12, стр. 254.

Участники съезда признали необходимым внимательно следить за развитием крестьянского движения и вступить в связь с Российским крестьянским союзом. Эта задача была специально поставлена перед Центральным бюро, избранным на съезде. Участники съезда призывали крестьян Латвии совместно с другими народами России бороться за созыв Всероссийского Учредительного собрания.³³

Резолюция съезда требовала освобождения крестьян от платы за аренду и других налогов помещикам и церкви, а также отмены привилегий помещиков в вопросах рыбной ловли и охоты. На съезде было принято решение об улучшении положения батраков, «законные требования которых обязаны выполнять помещики и хозяева».³⁴

Что касается конфискации помещичьих имений, то этот вопрос остался открытым до следующего съезда новых волостных органов власти, который предполагался в середине декабря. Съезд запретил крестьянам делить помещичью землю, приняв резолюцию о том, что пустующие имения обрабатываются батраками и переходят под контроль комитетов действия. В этой же резолюции указывалось, что в дальнейшем земельный вопрос в Латвии будет решаться «в соответствии с действительными нуждами класса батраков».³⁵

Съезд категорически запрещал членам комитетов действия иметь связи с органами царского правительства и выполнять их указания или приказы. Осуществление такой директивы делало неизбежным систематические столкновения с самодержавием, логическим завершением которых могло стать только вооруженное восстание.

Таким образом, решения съезда в значительной степени отразили насущные нужды широких масс крестьянства, их волю к коренной демократизации государственного и общественного строя, их стремления к улучшению экономического положения и культурного уровня и ненависть к феодальным пережиткам самодержавной России.

Избранное съездом Центральное бюро уже 8 декабря на заседании приняло решение, которое позволяет нам сделать вывод о том, что руководители крестьянского движения под влиянием событий признали необходимым подготовку к вооруженному восстанию. В воззвании от 8 декабря говорилось о необходимости создания милиции, о выплате милиционерам жалованья в размере 50 коп. в день. Были также даны некоторые указания по вопросам вооруженной борьбы.

³³ Партийный архив ЦК КП Латвии, фонд 35, оп. 25, № 1174.

³⁴ Там же.

³⁵ См. там же.

Так, например, предлагалось избегать открытых столкновений там, где революционными силам противостоят слишком крупные контингенты войск. Бюро далее рекомендовало возлечь в партизанскую борьбу самые широкие слои населения, всеми средствами препятствовать передвижению войск, непрерывно мешать их действиям, лишать вооруженные силы царизма возможности размещаться в балтийской губернии.

В решении Центрального Бюро мы находим некоторые разъяснения по аграрному вопросу: «В таких имениях, которые брошены помещиками, общее собрание избирает заведующего, который следит за деятельностью управляющих, за тем как выплачивается жалование батракам и как волость получает с имения налоги. Младших надзирателей за работой избирают сами батраки. Там, где нет средств для оплаты батраков, комитет действия для покрытия необходимых расходов продает с аукциона некоторую часть движимого имущества имения».³⁶

Обращает внимание и дальнейшая часть решения: «Делить помещичью землю и продавать по частям нельзя. Это создает только смуту. Землю хотят приобрести не только те батраки, которые сейчас находятся в имениях, но и те, которые там находились ранее, и даже те, которые ушли работать на фабрики.»³⁷ Мы видим, что Центральное Бюро признает наличие широко распространенных стремлений батраков приобрести землю. Об этом говорили многочисленные факты.

Наиболее ярким проявлением роли партии и рабочего класса в деревне в конце 1905 года является деятельность волостных комитетов действия.

После съезда волостных делегатов, создание комитетов действия было доведено до конца. Согласно официальным данным в латышской части Лифляндской губернии возникло 156 комитетов действия. В Курляндии число комитетов действия достигло 196.

Первый комитет действия возник 26 октября в Дундагской волости Курляндской губернии. В Лифляндской губернии первый комитет был создан 1 ноября в Айзкраукле.

В ряде районов система комитетов действия приобрела особенно стройный характер. Так, центром Кулдигского уезда был город Салдус. Ему были подчинены 13 комитетов.

Местные комитеты действия по отношению к центру были автономны в вопросах хозяйственного управления, в остальных же являлись исполнительными органами центра на ме-

³⁶ Цит. по P. Stučka, 1905. g. revolūcija Latvijā, стр. 19.

³⁷ Цит. по P. Stučka, 1905. g. revolūcija Latvijā, стр. 52.

стах. В Салдусе было создано Специальное крестьянское бюро, в которое входили представители всех комитетов действия.

Аналогичную, по существу, структуру мы находим и в Айзпуте. Айзпутскому центру подчинялись 6 комитетов. Из их представителей было избрано крестьянское бюро Айзпутского уезда, которое организовало борьбу в масштабе уезда. В заседаниях совета бюро неизменно участвовало по 2 представителя волостных комитетов действия. Уездные комитеты были созданы также в Мазсалаце и Вецауце.

Следует подчеркнуть, что связь между комитетами действий систематически поддерживалась и там, где еще не были созданы уездные органы власти.

Комитеты действия являлись зачатками новой революционной власти, призванными организовать массы на вооруженное восстание против самодержавия.

П. Стучка в своей работе о революции 1905 года в Латвии убедительно показывает, что «все местные столкновения были только подготовкой к вооруженной борьбе за центральную власть».³⁸

Организация милиции, сбор средств на приобретение оружия, разоружение контрреволюционеров — все это составляло отдельные звенья единой цели — подготовки вооруженного восстания.

Обычно вопрос о народной милиции и вооружении народа вставал уже на первом заседании комитетов действия. Так из первого протокола Смилтенского Комитета мы узнаем о решении создать милицию и организовать сбор средств для приобретения оружия.³⁹

Об этом же говорят в своих воспоминаниях участники революции. П. Бирзгал рассказывает о создании полка народной милиции в окрестностях Руиена, который возглавлял прославленный герой революционных боев Кришьян Боч.⁴⁰ Ж. Вите сообщает, что в окрестностях Ауце комитет предлагал крестьянам и батракам добывать оружие.⁴¹

Сельское население с большим желанием следовало призыву комитетов, записывалось в милицию и представляло средства для покупки и приобретения оружия. В Олайне с каждого мужчины на покупку оружия взимали по 50 копеек, с женщин по 25 копеек.

В Яунсвирлауке норму взносов для приобретения оружия

³⁸ P. Stučka, 1905. gads Latvijā, M. 1926 г., стр. 29

³⁹ 1905. g. revolūcija Alūksnes un Smiltenes nov., стр. 98—99

⁴⁰ 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas, т. I, стр. 172

⁴¹ Там же, стр. 144

определили следующим образом: по 38 копеек с каждой десятины земли хозяев и помещиков, по 30 копеек с семейных сельскохозяйственных рабочих и батраков, по 10 копеек — с несемейных.⁴² В Приекульской волости приобрели оружие на 2000 рублей⁴³, в Дурской волости — на 1600 рублей. В Калнмуйжской волости решили выделить 1000 рублей из средств волости. Однако, поскольку в кассе необходимых средств не оказалось, члены волости предоставили их комитету займа. За оружием был послан специальный человек. Ему удалось довести груз до границы. Доставить его в волость он не смог, так как к этому времени уже началось наступление реакции.⁴⁴

Партия проводила и другие необходимые при подготовке вооруженной борьбы мероприятия. В Добеле был организован женский кружок, сбора пожертвований⁴⁵, для помощи раненым в революционных боях, в других местах были созданы Красный Крест и даже лазареты.⁴⁶

В некоторых районах велась работа среди солдат. Участник революции тов. Малшане рассказывает, например, о члене кружка «молния» 4 района Малиенской организации, которая владела русским языком и работала среди солдат в Цесваине. Благодаря этому, расположенные в данной местности войска становились ненадежными и командование трижды меняло их контингенты.⁴⁷

Комитеты действия как организаторы вооруженных выступлений в деревне выполняли, разумеется, и множество других функций.

Сфера действий комитетов и их направленность целиком определялась руководством ЛСДРП. Не случайно, что в ответах на запрошенные в 1906 году «Циней» сведения о деятельности комитетов действия неизменно сообщалось о ведущей роли партии.

В информации о деятельности Калнмуйжского комитета сказано: «Все руководство выборами и деятельностью комитета действия находилось полностью в руках РСДРП.»⁴⁸ В другой информации о деятельности Литенского комитета говорилось: «Комитет действия работал в соответствии с прог-

⁴² «Pēterburgas Latvietis», 13 декабря 1905 г.

⁴³ ЦГА ЛССР, ф. 6989, оп. 14, д. 37, л. 12.

⁴⁴ Эти данные взяты из «Циня» № 49 7 сентября 1906 г. (Информация о деятельности Калнмуйжского комитета действия).

⁴⁵ См. К. Veierbahs, Dobeles revolucionārās cīņas, 1905—1906, стр. 40

⁴⁶ См. 1905. g. revolūcijā kritušo cīnītāju piemiņai, II, стр.

⁴⁷ См. 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas, т. I, стр. 222

⁴⁸ «Cīņa» № 49, 7 сентября 1906 г.

раммой ЛСДРП, стараясь повышать классовую сознательность пролетариата, организовывая митинги». ⁴⁹

Многими комитетами действия руководили члены партии.

Айзпутским бюро, а следовательно революционным движением целого уезда руководил Жан Шварц (пропагандист ЛСДРП), среди членов Яунлайценского комитета был Линард Лайцен ⁵⁰, председателем Анненского комитета член ЛСДРП — сельскохозяйственный рабочий Александр Казайнис, впоследствии до смерти избитый царскими опричниками.

В Стамериане председателем комитета был член ЛСДРП, руководитель местного социал-демократического кружка Ян Гаварс. В Леясциеме комитет возглавлял член ЛСДРП Ф. Бурка, в Аумейстере — А. Клявинь, в Яунгулбене — арендатор П. Знотинь. Последний руководил и народной милицией.

Членом комитета действия в Скривери был помощник начальника железнодорожной станции член партии А. Пегаз. Ему было поручено обеспечение общественного порядка. Он же обеспечивал пункты питания партизан, а также организовал поезд для перевозки вооруженных революционеров. ⁵¹

Данный перечень лишь в очень небольшой степени отражает ведущее положение членов партии в комитетах действия.

Под руководством партии комитеты действия приступили к успешному осуществлению своих задач. Несмотря на сложность условий, а также на очень небольшой срок их деятельности (последний комитет прекратил свою работу уже 13 января 1906 г.), комитеты действия сумели сделать очень многое. Причем, далеко не вся их деятельность отражена в сохранившихся документах, так как карательные экспедиции в своем страхе и ненависти к революции ревниво уничтожали даже ее немых свидетелей — протоколы заседаний комитетов действия.

Тем не менее искоренение всей документации оказалось непосильной задачей. В архивах и поныне имеется много важных свидетельств о всесторонней деятельности комитетов действия.

Как подготовка вооруженного восстания, так и разрешение других задач шли по линии, намеченной в вышеупомянутых листовках партии, а также в соответствии с решениями собраний и съездов, которые проходили под руководством партии. Поэтому перечисление всего, что было сделано, является излишним. Необходимо лишь наметить основные сферы, в ко-

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ См. 1905. g. revolucija Alūksnes un Smiltenes novados.

⁵¹ 1905. g. revolucijā kritušo piemiņai, т. I, стр., 66.

торые властной рукой революции начали проникать комитеты действий.

Комитеты действий порвали всякую связь с царскими учреждениями, игнорировали их указания и распоряжения, что привело к бездействию административных и полицейских органов власти и фактической ликвидации их политического господства.

23 ноября младший помощник начальника Рижского уезда сообщал: «Все крестьянское население вверенного мне уезда решило прервать всякое сношение с администрацией, судом и прочими представителями правительственной власти, что осуществлено во многих местах на практике, заведя свою милицию, суд и прочее.»⁵²

Комитеты действия становились полновластными хозяевами на селе. В их ведении находились теперь все вопросы, которые имели жизненное значение для латышской деревни.

Была принята новая программа для школ, школа отделялась от церкви. Учитель, который ранее зависел от пастора, освобождался от ненавистой опеки мракобеса. Жалованье ему выплачивали комитеты. Преподавание велось на родном языке.

В ведении комитетов находились также вопросы социального обеспечения. В Долеской волости, например, был создан дом бедняков. Для их содержания комитет действия брал продукты в имении.⁵³

Взяв в свое ведение леса, комитет в Доле обеспечивал дровами школу и малоимущих односельчан.

Подобные мероприятия проводились и в других уездах. В окрестностях Ауце комитеты назначали специальных людей для ухода за малоимущими больными и стариками. В Лиелаской волости арендаторов обязали вносить часть арендной платы в кассу комитета на нужды вспомоществования нетрудоспособным работникам.⁵⁴

В области социальных и культурных мероприятий надо отметить также принудительное закрытие трактиров и государственных монополий по продаже вина, активную борьбу против пьянства.

Борьбе против пьянства в период революции ЛСДРП уделяла большое внимание. Этому вопросу посвящались как отдельные листовки⁵⁵, так и статьи в периодической печати. «По

⁵² ЦГА ЛССР, ф. 54, оп. I, д. 934-а, л. 559.

⁵³ 1905, g. revolucijas dalibnieku atmiņas, т. I, стр. 155.

⁵⁴ С. Г. «В тисках террора», М., 1926 г., стр. 15.

⁵⁵ См. Листовка сельского центра Елгавского комитета и др. Партийный архив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 26, д. 15.

корчмам не ходить, — предупреждала газета «События дня», — ибо это гнездо всяких сплетен и измены, где черпает свои сведения полиция.»⁵⁶

В отдельных местах принимались и другие решения. Так, в Сигулде было решено не ходить в церковь, не платить пастору налогов, заставить его уйти в отставку. В других волостях суд при ведении делопроизводства не придерживался царских законов. В Лиелварде решили потребовать созыва на демократических основах Балтийского сейма.

Деятельность комитетов действия не только лишала помещиков политической базы на селе, но и была непосредственно направлена на ликвидацию их привилегий.

Общераспространенным было постановление об отмене старых налогов и повинностей и введение прогрессивно-подходного налога⁵⁷, который, как правило, устанавливался в зависимости от количества земли.

В некоторых волостях бедноту совершенно освобождали от внесения налогов. Так в Дзервенской волости Айпутского уезда это постановление распространялось на лиц, заработная плата которых составляла менее 300 рублей в год.⁵⁸

Многочисленные решения касались вопросов аренды.

В Стамериенской волости постановили арендную плату не вносить вообще, в Айзпутской волости — до установления новых договорных условий об аренде, в Вицеиенской волости — до созыва собрания, на котором будут специально рассмотрены крестьянские дела.

Почти везде комитеты действия брали в свое ведение лес.⁵⁹ Ими распределялись дрова и строительные материалы. В Анненской волости при комитете действия был организован специальный лесной комитет для управления лесами. О том, что даже такой орган имел боевые функции, свидетельствует разоружение членами лесного комитета контрреволюционно настроенных лесничих. Комитеты запрещали помещикам продавать землю и лес.

Внимание крестьянских масс особо привлекал вопрос о земле. В Скрундалиене на собрании крестьяне выдвигали требование об увеличении земельных наделов, а безземельные о предоставлении земли.⁶⁰

Ж. Вите рассказывает, что на заседаниях комитета дейст-

⁵⁶ «События дня» № 13, 14 сентября 1906 г.

⁵⁷ Листовки Московских большевиков в период первой русской революции, стр. 384.

⁵⁸ «Pēterburgas Latvietis», 31 декабря 1905 г.

⁵⁹ См. ЦГА ЛССР, ф. 412, оп. 1, л. 45686, л. — 1 — 2.

⁶⁰ 1905. g. revolūcijā kritušo piemīņai, т. 1, стр. 52.

вия в Лиелуаце крестьяне — бедняки постоянно интересовались тем, что будут делать с помещичьей землей в случае победы революции. Председатель комитета Дукат не знал, что отвечать, ибо в прокламациях партии разъяснений не имелось. Дукат обратился за консультацией в комитет действия в Вецуаце, где ему разъяснили, что на данном этапе революции основная задача — изгнание помещиков, после чего земля останется в руках народа, которому и придется окончательно решить земельный вопрос.⁶¹

Работа комитетов действия обострила до предела противоречия крестьян с помещиками и поставила вопрос о ликвидации помещичьего землевладения. «Весьма возможно, — писала «Циня», — что следующий крестьянский съезд примет решение о конфискации имений, хотя бы для того, чтобы компенсировать убытки, понесенные во время карательных экспедиций.

Возглавив борьбу в деревне под лозунгами свержения самодержавия и завоевания демократической республики, социал-демократия, сумела вовлечь в революционное движение широкие массы крестьянства, значительно расширить, таким образом, единый фронт на данном этапе революции.

Об успехах партии в борьбе за включение в активную революционную борьбу всего крестьянства свидетельствует состав комитетов действия.

Обычно в них, наряду с батраками, участвовали арендаторы и хозяева.

В Вецатском комитете, в который входило 5 членов, участвовал 1 хозяин, 1 арендатор, 1 сельскохозяйственный рабочий, 1 батрак хозяина и 1 мелкий собственник (владелец дома). В Калнмуйжском и Литенском комитетах было 5 батраков и 5 хозяев. В составе комитетов большое участие принимали и женщины.

Партии удалось направить движение по линии укрепления солидарности всего крестьянства в борьбе против помещиков. Ненависть против помещиков была настолько сильной, что в момент подъема революционного движения хозяева широко примыкали к батракам в их борьбе против помещиков. Не случайно съезд волостных делегатов Айзпутского уезда в резолюции призывал хозяев принимать в свой дом изгнанных помещиками батраков, по крайней мере, до тех пор, пока последние не найдут работу.

Об общем фронте сельского населения свидетельствует также единодушие в выборах комитетов и принятии решений. Даже в тех случаях, когда батраки и хозяева собирались са-

⁶¹ 1905. g. revolucijas dalibnieku atmiņas, т. I, стр. 145.

мостоятельно, решения принимались общие. Так схожие по своему содержанию решения были приняты собраниями батраков и хозяев Галгауской волости.

Разумеется разногласия между сельской буржуазией и пролетариями села имели место и в данный период.⁶²

Однако, в целом единый фронт крестьянского движения сохранился даже в период вооруженного восстания и заслуги ЛСДРП, сумевшей найти организационные и идейные формы такого объединения, очень велики. Благодаря руководящей роли рабочего класса, прочно опиравшегося в деревне на сельский пролетариат, крестьянское движение, было направлено против самодержавия и помещиков.

Комитеты действия пользовались безграничным доверием и авторитетом среди сельского населения. В подтверждении этого можно назвать немало любопытных фактов. Так, в Леясциеме многие крестьяне вкладывали свои средства в кассу комитета. В Вецате население волости считало членов комитета своими защитниками и представителями даже после того, как комитеты были распущены.⁶³

В ряде волостей книги для делопроизводства комитетов действия заготавливались на 10 лет.⁶⁴

Комитеты действия были своеобразной школой для народных масс, в которой приобретались навыки и опыт управления, необходимые в связи с выдвинутой задачей созыва Учредительного собрания. Причем, речь шла не только об опыте работы в органах управления, но и о путях их создания. «Ни царь, — говорит «Циня», — ни дума не созовут Учредительное собрание. Созыв его должен начаться снизу. Народ должен был этому научиться.»⁶⁵

Особую роль комитетов действия «Циня» усматривала в подводе масс к идее о необходимости вооруженного восстания: «Если, — писала «Циня», — в вооруженном восстании принимают участие некоторые героические пролетарии, его легко задуть. В восстании должен участвовать весь народ. Если же народ избрал демократические учреждения, он должен их защищать».⁶⁶

Это указание «Цини» целиком опиралось на ленинское положение о том, что «...новая власть с неба не сваливается, а вырастает, возникает наряду со старой, против старой власти,

⁶² В Казданге комитет действия был избран батраками.

⁶³ K. Beieirbahs, Aizputes karš, 1933. 53 c.

⁶⁴ 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas, т. I, стр. 173.

⁶⁵ ЦГА ЛССР, ф. 6989, оп. 14, д. 37, л. 12.

⁶⁶ «Циня», № 27, 12 марта 1906 г.

⁶⁶ «Циня», № 27, 12 марта 1906 г.

в борьбе против нее. Без насилий по отношению к насильникам, имеющим в руках орудия и органы власти, нельзя избавить народ от насильников».⁶⁷

Отмечая тенденцию органов революционной власти к объединению, В. И. Ленин делал гениальный вывод, что победоносная революция в современной России не может быть чем-либо иным, кроме как революционно-демократической диктатурой пролетариата и крестьянства.

Меньшевики характеризовали комитеты действия как органы местного управления, наделяя их лишь административными функциями, выхолащивая из них революционное содержание, упорно отказываясь признать их органами вооруженного восстания. Такую оценку дает комитетам действия Янсон-Браун в своей книге «Революция в Прибалтике».

Он же совершенно обходит вопрос о роли комитетов действия как органов вооруженного восстания и в отчете, представленном Международному социалистическому бюро. «В деревне, — утверждает Янсон-Браун, — население фактически отменило военное положение и начало проводить **реформы** (подчеркнуто нами — З. Д.)».⁶⁸

Совсем по-иному оценивали комитеты действия революционные социал-демократы, большевики.

Комитеты действия, говорил П. Стучка, это «органы революционной диктатуры, не признавшие ни законов, ни учреждений царской власти».

В своей работе «1905 год в Латвии» П. Стучка проводит официальные отчеты представителей самодержавия, в которых дана характеристика комитетов. В одном из них сказано, что комитеты «1) не признают бога и никаких авторитетов, 2) признают необходимым уничтожение старых государственных учреждений, 3) готовят оружие, 4) организуют и вооружают милицию, 5) на репрессии отвечают отпором, 6) применяют террор против предателей». Как видим, именно боевой, а отнюдь не «муниципальный» характер действий комитетов пугал реакцию. Вот почему свои удары контрреволюция в первую очередь направила для ликвидации комитетов действия, которые по существу были зачатком Советов крестьянских и батрацких депутатов.

В конце ноября вся Латвия пылала в огне гражданской войны. Именно в это время большевики в центр внимания поставили вопросы усиления вооружения и военного обучения масс. Значительные успехи были одержаны в расширении контингентов народной милиции. Ее отряды быстро увеличива-

⁶⁷ В. И. Ленин, Соч. т. 10, стр. 219.

⁶⁸ Vs. Vēsd. Nod., 6446, стр. 14.

тись за счет призывников, которые отказывались от явки на мобилизационные пункты.

«Где только дымилась фабричные трубы и раздавался стук молота, — говорилось в листовке ЦК ЛСДРП, — там рабочие работали не для своих угнетателей и ковали себе не золотые цепи, а острое боевое оружие».⁶⁹

«Победа, — писал Объединенный комитет либавских социал-демократических организаций, — будет в наших руках только тогда, когда на развалинах самодержавия будет водружено красное знамя временного революционного правительства. Но для этого нам нужно еще и нечто другое — помимо политической забастовки: это браунинги и маузеры! Мы победим только с оружием в руках. Только повсеместное вооруженное восстание всего российского народа разрешит великую задачу теперешнего политического момента.»⁷⁰

Революционеры располагали и другими средствами умножения своих сил.

Рижский комитет РСДРП еще в начале революции создал крепкую военную организацию в частях Рижского и Усть-Двинского гарнизонов, разработал подробный «план действия в Усть-Двинской крепости во время восстания».⁷¹ Военные организации существовали и при рижской организации ЛСДРП.

На некоторые воинские части, в случае восстания, можно было опереться. В отношении остальных была уверенность, что они займут нейтральную позицию.

Большой интерес в связи с этим приобретало сообщение газеты «Солдатская доля» от 27 декабря 1905 года. В нем говорилось о волнениях солдат Рижского гарнизона. Почин был положен так называемым «унтер-офицерским» батальоном, т. е. именно тем, который 13 января с варварской жестокостью душил революцию. «Теперь, — пишет газета, — и этот батальон не пощадила «революционная бацила.»⁷² Батальон был поддержан Изброским и Ярославским полками, а также гарнизоном Усть-Двинской крепости. Как сообщала несколько ранее газета «Пролетарий» значительное движение было и в Лиепайском гарнизоне. Большевистский орган особенно отмечал укреплявшиеся связи партии с солдатами.

Стремление к решительному уничтожению основ самодержавия особенно усилилась в связи с злодеяниями, которые были организованы так называемой «самообороной» и «почет-

⁶⁹ Партийный архив ЦК КП Латвии, фонд. 35, оп. 25, № 805.

⁷⁰ Там же. № 911.

⁷¹ В. К. Мишке. Высшая ступень революции 1905—1907 гг. в Латвии, стр. 21.

⁷² «Солдатская Доля», 1905. № 1, лист. 6

ными полицейскими». С благословения органов царской власти члены помещицкой «самообороны» врвались в дома мирных граждан, громили и грабили их имущество, истязали и убивали людей. Еще более отличились руководители бандитских отрядов «почетные полицейские» — представители остзейского дворянства, выступавшие в роли палачей сельского населения и жителей небольших городов. Возмущенные крестьяне начали изгонять не только стражников и полицейских, но и войсковые части. Вместе со своими телохранителями бежали и сами помещики. Первые успехи были одержаны. Незначительные по началу революционные схватки местного значения стали приобретать всеобщий характер.

В Латвии к этому времени была налицо совокупность тех факторов, которые В. И. Ленин впоследствии в статье «Уроки московского восстания» назвал необходимыми для обеспечения победы: стремление массы рабочих к вооруженной борьбе, колебание войска и активное участие деревни в общей борьбе.

Но вследствие оппортунизма меньшевиков, бундовцев и примиренцев из федеративного комитета наиболее благоприятный момент для начала вооруженного восстания не был использован.

Несмотря на срыв восстания, всеобщая забастовка в городах Латвии имела огромное значение. Она еще более остро поставила задачи вооружения пролетариата и революционизирования армии и оказала большое революционизирующее воздействие на сельское население.

26 ноября в листовке «Мы готовы к борьбе» ЦК ЛСДРП писал: «И столь же внезапно, как вчера утром перестали дымить все фабричные трубы, столь же внезапно и одновременно в Курземе и Видземе могут задымиться все вороны гнезда»⁷². И эти гнезда действительно задымились.

По сельским местностям Латвии прокатилась волна восстаний.

В Лифляндской губернии вооруженные восстания происходили в районе Кокнесе, Скривери, Лиелварде и в Руене, вооруженные столкновения имели место в Вецкалнаве, Цесвайне, Вецпиебалге. В Курляндской губернии вооруженные восстания развернулись в Тукуме, Талсах, Вецауце, Айзпите и в других местах.

В момент всеобщей забастовки в Риге в Лифляндской губернии в районе Скривери—Лиелварде развернулась вооруженная борьба. Крестьянам удалось захватить и расстрелять

⁷² Партийный архив ЦК КП Латвии фонд. 35, оп. 25, № 27.

ряд наиболее ненавистных палачей, а значительную группу баронов заключить в Кокнесский замок.

В борьбе жителей села участвовала дружина рижских боевиков и бастующие железнодорожники. Большой смелостью отличались рижские рабочие Чоке, Трейманис.

Крупным центром революционных событий в Лифляндской губернии был Руиена. Здесь работала социал-демократическая организация «Лиесма» (Пламя).

Возглавляемый большевиками Руиенский комитет действия прервал всякие сношения с органами старой власти, собирал средства для приобретения оружия, занимался вопросами подготовки и проведения вооруженного восстания.

В Руиене был создан отряд народной милиции, насчитывавший 600 человек, в который входили рабочие, батраки и трудящиеся крестьяне. Во главе народной милиции стоял Кришьян Боч, представитель рижских пролетариев. «Крестьянский генерал», как называла Боча тайная полиция, организовал блестящие нападения на 8 окрестных имений, захватил в свои руки железную дорогу Руиена — Пернов, руководил нападением на солдатскую команду, которая сопровождала поезд с рекрутами. Под его руководством была разоружена и волостная полиция.

По мере усиления борьбы в деревне учащались поджоги и разгромы помещичьих имений. Из 1095 имений в Латвии было сожжено 459 имений.⁷⁴ Крестьяне жгли главным образом имения тех баронов, которые держали у себя войсковые части, и с их помощью жестоко расправлялись с населением.

Поджоги баронских имений производились организованным путем, с санкции крестьянских комитетов действия.⁷⁵

Наибольшее число разгромленных и сожженных имений было в Рижском уезде — 69, Айзпутском — 51, Венденском — 60, Кулдигском — 46 и т. д.⁷⁶ Это и дало основание царскому сатрапу графу Витте говорить, что «иллюминация помещичьей собственности» нигде не приобрела таких размеров, как в Прибалтике.

Знаменательным событием в Курляндской губернии было Тукумское вооруженное восстание в декабре 1905 г. Здесь имела крепкая и устойчивая социал-демократическая организация, которая еще в 1905 году насчитывала около 300 членов. Кропотливо и систематически работая в массах, члены партии готовили население Тукума и окрестностей к вооруженной борьбе.

⁷⁴ «Красный архив», 1925 г. т. 4 — 5 (11 — 12), стр. 253.

⁷⁵ См. «1905 год», изд. «Спартак», 1936 г. стр. 286 — 288.

⁷⁶ См. «Красный архив», 1925 г. т. 4 — 5 (11 — 12), стр. 253.

Толчок к вооруженному восстанию дала сама реакция. В ответ на неслыханные злодеяния местных баронов Радена и Реке, социал-демократическая организация Тукума призвала к восстанию. В Тукуме собралось около 3 тысяч крестьян, вооруженных вилами, косами, дубинами. Лишь немногие из них имели ружья. Тем не менее детально разработанный план восстания обеспечил успех. Город перешел в руки восставших.

Восставшие обезоружили и арестовали полицейских, освободили из тюрьмы политических заключенных, разгромили полицейское управление и уничтожили следственные дела местного судебного следователя.

На помощь реакции из Елгавы были направлены войска под командованием генерал-майора Хорунженкова. Ему не удалось сломить сопротивление восставших, однако и последние, будучи очень слабо вооруженными и не имея реальных надежд на получение серьезной помощи от центра, были вынуждены начать переговоры. В результате восстание прекратилось, хотя революционеров и не удалось победить.

Тукумское восстание является одним из наиболее активных вооруженных выступлений 1905 года в Латвии.

Выдающимися организаторами и участниками восстания были члены Тукумской организации ЛСДРП Яков Анскалис, Аузинь, Август Балтынь, члены комитета действия Жан Биезайс, Август Бекер, Кришьян Гараус, Фриц Важа, заведующий складом оружия Яков Лиелкалнян, Николай Гиде, сын крестьянина Кристиан Калнинь, рабочий Эрнест Берзкалис, рабочий железнодорожного депо Криш Гулбис и другие.⁷⁷

8 декабря 1905 г. ЦК ЛСДРП обратился к тукумским товарищам с открытым письмом. В письме ЦК подчеркнул активное участие широких масс в вооруженной борьбе: «...поднялись не только члены (партии — З. Д.), но и весь город, весь народ. Со всех сторон люди всех возрастов из Дурбена, Нейенбурга, Ирлава, Шмардена — все, кто был способен носить оружие, двинулись в Тукум бороться и пасть за свободу.⁷⁸»

ЦК ЛСДРП призывал трудящихся Балтийских губерний к продолжению вооруженной борьбы во взаимодействиях с пролетариатом и крестьянством всей России.

События в Прибалтике привлекли внимание всей международной реакции. В течение декабря около Лиенаи крейсировала немецкая эскадра, к отплытию были готовы корабли шведского флота. На границе были сконцентрированы немецкие войска.

⁷⁷ См. «Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata», т. I, 1905 г., М., 1933, стр. 88—108

⁷⁸ «Исторический архив», 1955 г. № 1, стр. 209.

Интересное свидетельство о настроениях иностранных купцов и промышленников в Риге, дает телеграмма британского консула от 15 декабря: «Положение дел, — сообщает он, — весьма угрожающее, британские подданные просят о присылке военного судна для защиты их жизни и имущества».⁷⁹ Выражая мнение английских подданных в Риге, он высказывал опасения в связи с малым количеством войск.

Вслед за восстанием в Тукуме началось восстание в Талси.

Одним из центров революционной борьбы в ноябре — декабре стал также город Вентспилс. Стачка привела здесь к захвату народными массами власти. Пользуясь широкой поддержкой прибывших в Вентспилс вооруженных крестьян, рабочие под руководством социал-демократической партии добились вывода войск.

В период отсутствия в городе войск и полиции здесь царил образцовый порядок. Это вынуждены были признать даже враги революции. Находившийся в Вентспилсе младший инспектор Госбанка Кнорр писал: «Когда войска оставили город, в нем уже вполне распоряжался социал-демократический комитет, установивший, как мне все заявляли, образцовый порядок...».⁸⁰ Он же подчеркивал, что население полностью доверяло революционным силам и с ненавистью относилось к царским стражам: «Полное же спокойствие, — отмечал он, — наступило, когда жители убедились что со стороны военной власти не предпринимается никаких мер к прекращению восстания и что полиция не показывается».⁸¹ Подобные сведения можно найти и о других городах, где власть находилась в руках революционеров: «Нигде на улице не видно было погрома, поджогов или разбитых бутылок водки или поломанной мебели... Ни одного пьяного или напившегося — всюду виден был порядок... Каждый стоял с оружием в руках на своем месте».⁸² Невольно вспоминается замечания МАРКСА о моральном облике Парижа в дни Парижской Коммуны.

Вентспилсский социал-демократический комитет не прекратил своей деятельности и после возвращения в город войск. Власть сохранялась в его руках в течении месяца (с 28 ноября — 29 декабря).

Особенно активно действовала партия в сельской местности. Связь городских революционеров с сельским населением, установленная в Вентспилском уезде еще до 1905 года, стала особенно крепкой с октября 1905 года. Все отчеты и доне-

⁷⁹ «Красный архив», 1926 г. № 3 (16), стр. 222.

⁸⁰ «Исторический архив», 1955 г. № 1, стр. 224.

⁸¹ «Исторический архив», 1955 г. № 1, стр. 223.

⁸² «Dienas lapa» 1905 г., № 268.

сения говорят о большой работе партии по укреплению союза рабочих и крестьян.

Вентспилсский комитет со второй половины октября систематически посылал из города своих представителей. Они созывали митинги и руководили созданием новых органов власти и разработкой требований собраний крестьян. Они же призывали крестьян к вооруженному восстанию, собирали деньги на вооружение. Деятельность Вентспилсского комитета усилилась еще более в декабре, когда была завершена работа по созданию комитетов действия.

Так, в Дондангенской волости в результате вооруженных действий революционеров в начале декабря изгнали полицию, сожгли замок барона Остен-Сакена и создали комитет действия.

Подавить восстание в Вентспилсе и его окрестностях удалось только к концу декабря. Как и везде для подавления были использованы самые зверские меры. С особой силой мракобесы обрушились на членов партии. 26 декабря временный прибалтийский генерал-губернатор Соллогуб телеграфировал председателю Совета Министров Витте об аресте членов Вентспилсского комитета партии: «Командированным в Виндаву отрядом арестован местный комитет социал-демократов. Из числа шестнадцати главных руководителей трое убиты, один тяжело ранен при попытке бежать».⁸³ В этой лаконической информации палача заключено глубоко трагическое содержание о злодейском убийстве заколотого штыком Бирзниека, умершего вследствие нанесенных 30 штыковых ударов Карклина жестоких издевательств над другими руководителями вентспилсской социал-демократической организации.

Вооруженные бои развернулись также в районе города Айзпуте, в окрестностях которого собралось более 1000 сельскохозяйственных рабочих, батраков и крестьян, вступивших в бой с войсками.

Взаимодействие пролетариата и крестьянства в период вооруженных столкновений принимало форму боевого союза. Речь шла не только о ведущей роли рабочих в организации революционных выступлений крестьянства, но и о значительной помощи, которую оказывали крестьяне восставшим жителям города Талси, Тукуме, Айзпуте. Среди участников, убитых во время восстания или казненных, можно назвать крестьян Карла и Кристапа Тимм, Калнина и многих других. Даже в Риге крестьянство оказывало значительную поддержку революционерам. Так, из приказа временного Прибалтийского гене-

⁸³ «Исторический архив», 1955 г. № 1, стр. 222.

рал-губернатора от 19 апреля 1906 г. мы узнаем, что в ноябре — декабре 1905 года в состав рижской организации социал-демократической партии вступила группа крестьян, которые участвовали в конфискации крупных запасов оружия, а также в действиях боевых дружин. Один из крестьян — Грундберг стал даже руководителем боевой дружины.⁸⁴

Но несмотря на героическую борьбу народа все эти восстания были жестоко подавлены превосходящими силами немецких баронов и царского самодержавия.

Причины поражений революционных выступлений рабочих и крестьян в Латвии примерно те же, что и в остальных районах России. Восстания были плохо подготовлены, восставшие не имели заранее разработанного плана, им недоставало оружия, они быстро переходили от наступления к обороне. На ход восстаний в отдельных местах особенно отрицательно влияло то, что они происходили в разное время.

Развитие революции всячески тормозили оппортунистические элементы, находящиеся в рядах ЛСДРП.

Хотя революционные бои 1905 года не привели рабочий класс и крестьянство Латвии к победе, тем не менее их исход не вызывал в среде латышских революционеров отчаяния. Подавляющее большинство латышских социал-демократов подобно русским большевикам решительно отвергли предательскую оценку, которую дал Плеханов вооруженному восстанию. Вместе с Лениным часть латышской социал-демократии изучала уроки революционных боев и с большой целеустремленностью готовила массы к грядущим схваткам.

Газета «Pēterburgas Latvietis» отмечала, что пролетариат Москвы «на этот раз проиграл сражение, но он восстанет еще раз против извечного насилия, пока не водрузит Красное знамя борьбы и победы над стенами Московского Кремля... Вести о революционных событиях в Москве разнесутся как революционная буря по рядам латышского пролетариата и латышский пролетариат будет черпать в них новые силы для дальнейшей революционной борьбы».⁸⁵

В статье «Чему учит нас вооруженное восстание в Москве?» «Циня» почти полностью перепечатала из большевистской газеты «Пролетарий» знаменитую статью В. И. Ленина «Уроки московского восстания».

Для будущих революционных боев 1905 год заложил прочную базу и явился генеральной репетицией.

Пролетариат Латвии шел в первых рядах революции вме-

⁸⁴ ЦГА ЛССР, № 6989, оп. 14, д. 42, стр. 175 — 176.

⁸⁵ «Pēterburgas Latvietis», 16 декабря 1905 г., № 7.

сте с революционным пролетариатом других промышленных центров России.

По настойчивости пролетарской стачечной борьбы Лифляндской губернии насчитывалось всего 53917 фабрично-заводских рабочих, а число стачечников 268567, т. е. почти в пять раз больше.⁸⁶

Руководящая роль латышского пролетариата не ограничивалась стачечной борьбой, «он шел в авангарде вооруженного восстания, он больше всех, — указывал В. И. Ленин, — содействовал поднятию движения на наивысшую ступень, то есть на ступень восстания».⁸⁷

Выступая гегемоном, латышский пролетариат вовлек в революционную борьбу против самодержавия и помещиков самые широкие слои населения, завоевал себе союзника в лице крестьянства.

⁸⁶ См. В. И. Ленин, Соч. т. 16, стр. 235.

⁸⁷ В. И. Ленин, Соч. т. 16, стр. 236.

I. Greitjānis

DAŽI JAUTĀJUMI PAR ZEMNIEKU UN MUIŽNIEKU ATTIESTĪBĀM XIX GS. 80. GADOS VIDZEMĒ UN KURZEMĒ

XIX gs. 80. gados Latvijas rūpniecībā un lauksaimniecībā kapitālisms bija sasniedzis jau samērā augstu attīstības pakāpi.

Muižnieku saimniecība palielināja savus ienākumus no lopkopības, piensaimniecības un citām saimniecības nozārem. Selmīgi attīstījās arī jaunās zemnieku buržuāzijas saimniecība, dodot aizvien vairāk ražojumu tirgum.

Tomēr lauksaimniecības ražošanas spēku strauju attīstību traucēja feodālisma paliekas, kas saglabājās laukos. Galvenā feodālisma palieka te bija muižnieku zemes īpašumi, vācu baronu latifundijas, kas netika likvidētas vai ievērojami skartas ar valdības agrāro likumdošanu XIX gs., kura ievirzīja kapitālisma attīstību Latvijas laukos tā sauktajā prūšu ceļā,¹ izdevīgā vienīgi muižniecībai.

Agrārā likumdošana XIX gs. juridiski noformēja tās attiecības, kas laukos izveidojās starp muižniekiem un vietējiem zemniekiem. Tajā izpaudās vācu baronu neatlaidīgā tendence saglabāt savus īpašumus un palielināt muižas zemi uz zemnieku zemes rēķina, kas parādījās arī 80. gados jautājumā par zemes un māju rentēšanu un iepirkšanu. Savās interesēs muižniecība pieļāva zemi iepirkt tikai nelielam turīgās zemniecības slānim, apm. $\frac{3}{4}$ latviešu zemnieku atstājot bezcerīgu bezzemnieku rindās. Neraugoties uz zemnieku buržuāzijas nostiprināšanos, visumā lauku iedzīvotāju stāvoklis 80. gados pasliktinājās.

Šī raksta uzdevums — parādīt sociālekonomisko pamatu tai šķīru cīņai, kas dažādās formās risinājās 80. gados starp muižniekiem un visu zemniecību un kas XX gs. sākumā Krievi-

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 13. sēj., LVI, R., 1950, 207. lpp.

jas pirmās revolūcijas laikā izauga par asu atklātu masu kustību laukos. Tas bija — zemes trūkums un apgrūtinotie zemes rentēšanas un iepirkšanas nosacījumi, kas prasīja ne vien lielu uzņēmību, bet arī zemnieku zināmu materiālu labklājību.

80. gados zemkopībā nodarbināto lauku iedzīvotāju priekšā bija trīs iespējas: 1) iepirkt mājas vai zemi no muižnieka vai citas kārtas zemes īpašnieka; 2) rentēt mājas vai zemi; 3) pārdot savu darba spēku muižniekam vai turīgajam zemniekam vai aiziet uz pilsetām.

To lauku iedzīvotāju daļu, kas šai laikā spēja rentēt mājas vai bijušos zemnieku kļaušu zemes gabalus, varam nosaukt par zemniekiem šā vārda pilnā nozīmē. Tie bija zemnieki, kas spēja patstāvīgi vadīt savu saimniecību un varēja pārtikt no tās. No šīs lauku iedzīvotāju daļas izdalījās neliels slānis — turīgā zemniecība jeb lauku buržuāzija.

Pēdējo no vidējā zemnieka atšķīra: 1) sistemātiska algotā darba spēka lietošana. Arī vidējais zemnieks nevarēja iztikt bez sezonas strādnieku darba spēka (tā ir lauku darbu specifika), bet darbu lielāko daļu viņš tomēr veica ar savas ģimenes locekļu vai tuvāku radnieku darba spēku; 2) augstāks materiālās labklājības līmenis. Neraugoties uz agrārās krīzes grūtībām, 80. gados turīgais zemnieks spēja nokārtot pirkšanas maksājumus vai bija jau savas mājas izmaksājis. Viņš pirka blakus izputējušo zemnieku zemi no muižnieka, daļu savas zemes izrentēja sīkiem rentniekiem vai pusgraudniekiem.

Sakarā ar kapitālisma attīstību, pakļauta kapitālistiskās sabiedrības ekonomiskajiem likumiem, vidējā zemniecība ir, papildinot nedaudz lauku buržuāzijas, bet galvenokārt bezzemnieku masas.²

MAJU IEPIRKŠANA

Uz 1860. un 1863. g. zemnieku Nolikumu pamata 80. gados turpinājās māju iepirkšana Kurzemē un Vidzemē.

Bija pagājuši jau divi gadu desmiti, un daļa latviešu zemnieku jau bija iepirkuši savas mājas un kļuvuši no rentniekiem par saimniekiem. Pēc Kurzemes gub. Statistiskās komitejas datiem laikā no 1862. līdz 1882. gadam Kurzemē no privāto muižu

² Pie bezzemniekiem mēs pieskaitām arī sīkos rentniekus un pusgraudniekus viņu materiālās labklājības līmeņa un sociālekonomiskā stāvokļa dēļ.

11.925 mājām bija iepirktas 8.447 mājas 355.843,01 desetīnu platībā.³ Nākošajos gados tam pievienojās:⁴

Gadi	Pārdoto māju skaits	Pārdoto māju platība (desetīnās)		Pirkšanas cena	Iemaksāts pie līguma slēgšanas
		visa	arazeme		
1882—1883	895	40.792,18	16.948,98	3.707.549,77	273.019,28
1883—1884	537	21.946,55	10.252,70	2.063.446,59	159.969,89
1884—1885	309	14.394,0	6.067,0	1.484.600,—	117.089,05

Dati par māju pārdošanu atsevišķos apriņķos, kā arī guberņā visumā, rāda ļoti nevienmērīgu pārdošanas gaitu dažādos laika posmos. Ir apriņķi, piem., Dobeles, kas kulminācijas punktu māju iepirkšanas skaita ziņā sasniedza 1864.—1865. g., vēlākā laikā nerasniedzot vairs šo skaitu. Turpretī Talsu, Ventspils, Aizputes un Grobiņas apriņķos lielākais māju skaits pārdots 1881.—1882. g., bet Kuldīgas 1880.—1881. g. Tātad pusē no Kurzemes apriņķiem pārdoto māju skaita ziņā kulminācijas punkts bija 1880.—1882. g. Uz šo pašu laiku attiecas arī otrs dzīvākais māju pārdošanas gads piecos Kurzemes apriņķos (Talsu, Kuldīgas, Ventspils, Jaunjelgavas, Ilūkstes). Vienīgi Bauskas apriņķis no 1880.—1881. g. iezīmējies ar vismazāko pārdoto māju skaitu.⁵

Cēlonis tam bija 70. gadu ekonomiskais uzpaukums, kas atļāva daļai rentnieku iegūt līdzekļus māju iepirkšanai. 80. gados ar agrārās krīzes sākumu mazinājās arī iepirkto māju skaits.

1882. gadā jau daudzās Kurzemes gub. muižās visas zemnieku mājas skaitījās iepirktas, piemēram, Dobeles apr. — Lielplatones, Staļģenes, Vilces, Lielapguldes, Lielvirnavas u. c.; Bauskas apr. — Mežotnes, Kaučminde, Garozas u. c.; Tukuma apr. — Cerkstes, Vecauces u. c.; Talsu apr. — Nogales, Vānes u. c.⁶

Turpretī daudzās muižās 1882. gadā visas mājas joprojām bija rentes mājas, par kurām vēl nebija noslēgti pirkšanas līgumi. Sevišķi daudz tādu muižu bija Talsu apriņķī — no 59 muižām, kas iesūtījušas šai sakarībā ziņas Manaseina revīzijas vajadzībām, nav iepirkta neviena māja 16 muižās, bet iepirk-

³ CVA, 416. f., 1. apr., 129. l., 137.—138. lp.

⁴ Turpat, 135., 136., 139., 140. lp.

⁵ Skat. CVA, 416. f., 1. apr., 129. l., 80.—128. lpp.

⁶ Turpat, 187. l., 1.—301. lp.

tas visas mājas tikai 13 muižās.⁷ Līdzīgs stāvoklis bija arī Kuldīgas apriņķī.

Iepirkšanas rezultāti apriņķos bija ļoti dažādi — iepirktas mājas 36,8%—93,93%, iepirktais zemes daudzums 41,5%—94,05%.⁸

Pirkšanas cenu salīdzinājums ar iepirkto māju skaitu un zemes platību pa apriņķiem liecina, ka ne vienmēr mazāk zemes iepirkts tur, kur tā dārgāka. Dārgāka zeme šai laikā vidējos skaitļos bijusi Dobeles apriņķī, bet šeit ir lielākais iepirkto māju un zemes procents. Vislētāk zeme šai laikā pārdota Ventspils apriņķī, bet pārdoto māju un zemes daudzuma ziņā apriņķis ieņem astoto vietu pēdējo vidū.

Iepirkto māju skaitu un zemes daudzumu noteica zemnieku saimniecību ekonomiskais stāvoklis. Tikai zināma materiālās labklājības līmeņa sasniegšana ļāva zemniekiem slēgt pirkšanas līgumu. Ja turīgākos pagastos visi zemnieki varēja iepirkt savas rentes mājas, tad daudzās vietās zemnieku ekonomiskais stāvoklis to neatļāva.

Māju pārdošanas gaita jau parāda tos apvidus, kur vēlāk izveidojās spēcīgs lauku buržuāzijas — pelēko baronu slānis. Sevišķi te izceļas Kurzeme ar Dobeles, Tukuma, Jaunjelgavas un Bauskas apriņķiem.

Ja līdz 1880. g. Vidzemes gub. latviešu daļā no 12.993 zemnieku mājām bija pārdotas 7.440 mājas,⁹ tad 1889. gadā no 13.269 mājām jau 10.249.¹⁰ Pārdoto māju skaits 80 gados bija audzis par 2.809 mājām, kas tika skaitītas 56.060 dālderu 44^{101/112} grašu vērtībā.

Tādi bija rezultāti vairāk nekā 20 gadus ilgajai māju iepirkšanai: Kurzemē līdz 1885. gadam iepirktas bija 85,43% zemnieku māju, bet pārējās 14,57% vēl skaitījās rentes mājas; Vidzemes gub. latviešu daļā 1889. g. iepirktas 77,24% māju, bet kā rentes mājas palikušas 22,76% māju. Šie skaitļi rāda, ka apmēram piektā daļa māju rentnieku neizmantoja 60. gados nostiprināto tiesību iepirkt savas rentes mājas.

Iemesls tam bija iepirkšanas noteikumi — muižnieku patvaļa cenu noteikšanā, kā arī rinda feodālisma palieku pirkšanas līgumos, kas zemnieku stāvokli padarīja nedrošu.

Tā sauktais «brīvais līgums» pie māju iepirkšanas radīja apstākļus neierobežotai muižnieku patvaļai māju cenu noteikšanā.

Bez tam kārtība, kāda pārdodamo māju un zemes novērtē-

⁷ Turpat, 148—229. lp.

⁸ Turpat, 129. l., 137.—138. lp.

⁹ Pēc CVA, 28. f., 1. apr., 485. l., 4.—5. lp.

¹⁰ Turpat, 675. l., 10.—11. lp.

šanā pastāvēja Vidzemē, radīja iespēju neierobežotai rentes maksājumu palielināšanai, nepalielinot zemi, un zemes samazināšanai, nesamazinot renti, kā arī nepamatotai zemes cenu paaugstināšanai, zemi pārdodot. Vidzemē zemniekam pārdodamo zemes gabalu aprēķināja nevis vienkārši pēc tā platības desetīnās vai pūrvietās, bet gan izmērija un pēc tam notaksēja t. s. dālderis.¹¹

Pastāvot šādai zemes taksācijai, bija milzīgas cenu starpības, lai gan zemes kvalitātes atšķirības būtībā nebija tik lielas. Ar šīs kārtības palīdzību muižnieki mākslīgi paaugstināja zemes cenas.

Dālderis — kādreizējo kļaušu noteikšanas vienība. Ņemot to par pamatu zemes iepirkšanai, muižniecība ar to lika izpirkt ne vien zemi, bet arī zemnieku feodālās klausības.¹²

Pēc Vidzemes gub. Statistiskās komitejas ziņām vidējā zemes cena Vidzemē par dālderī laikā no 1874. līdz 1886. gadam skaitījās no 143,23 rub. līdz 203,—rub.¹³ Sevišķi augsta tā bija 80. gados.¹⁴

Pārdodamās zemes dāldera vērtība ar katru gadu auga.¹⁵

Salīdzinājies datus par zemes cenām Vidzemē ar ziņām par zemes pārdošanas cenām citās guberņās, Manaseins secināja,

¹¹ Pēc 80. gados pastāvošajiem (kopš 1804. g.) zemes taksācijas noteikumiem dāldera lielums bija nenoteikts. Katra zemes kategorija (tūruma un dārzu, meža, pļavu) dalījās 4 grādos, katra grāda pūrvietā atbilda noteiktam grašu skaitam (90 graši = 1 dālderis; grasis dalās 112 daļās). Tā, piemēram, pirmā grāda (augstākā labuma) tūruma un dārzu zemes pūrvietā tika pielīdzināta 64 32/112 grašiem (Dienas Lapa. 1887., 91., 24. IV). Desetina šādas zemes tātad pielīdzināta 2 dālderiem 9 grašiem. Maksājot par šādu zemi 1881. g. Vidzemē sastopamo augstāko cenu (491,89 rub. — Manaseina revīzija, 282 lpp.), tās desetina izmaksātu 1032,96 rub. (2 dāld. — 983,78; 9 graši — 49,18 rub.). Pūrvietā sliktākās tūruma zemes (4. grāda) pielīdzināta 32 96/112 grašiem (desetina — 1 dāld. 6 66/112 grašiem); desetina šādas zemes par augstāko cenu izmaksātu 527,93 rub. (1 dāld. — 491,89; 6 graši — 32,82; 66/112—3,22). — Aptuvenos skaitļos šo aprēķinu devis Manaseins savā ziņojumā. (Skat. Manaseina revīzija, 283. lpp.). Līdzīgi desetina aramzemes par zemāko cenu, kāda sastopama Vidzemē — Valkas apr. — 66,25 rub. par dālderī (Manaseina revīzija, 282. lpp.) maksātu: 1. grāda zeme — 139,13; 4. grāda — 71,10 rub.

¹² Principā šeit līdzīgs stāvoklis zemes izpirkšanai pēc 1861. g. Latgales u. c. vietās, kur par pamatu izpirkšanas maksas noteikšanai ņēma obroka lielumu par zemes lietošanu, kas gandrīz atbilda obroka lielumam pirms reformas.

¹³ CVA, 28. f., 1. apr. 485. 1., 3. lp., turpat, 544., 1., 7. lp.

¹⁴ Skat. turpat.

¹⁵ Skat. Manaseina revīzija, 282. lpp.

ka Vidzemē zeme tiek pārdota 3—4 reizes dārgāk nekā citur.¹⁶

Kurzemē 1862.—1882. g. pārdotās zemnieku māju zemes desetinā vidēji maksāja 81,54 rub.¹⁷

Turpmākos gados zemes cenas Kurzemē auga.¹⁸

1882.—83. — 90,89 rub. par desetīnu,

1883.—84. — 94,02 " " "

1884.—85. — 103,14 " " "

Ja, piemēram, 70. gadu sākumā Talsu apr. Firks-Pedvāles muižas Knopes mājas bija iegūtas par 4100.—rub., tad 1882. g. tās tika pārdotas par 5900,— rub.¹⁹

Valsts izpirkšanas iestāde ar izpirkšanas operāciju uz Baltiju attiecināta netika, un zemniekiem kredītu māju iepirkšanai piešķīra Baltijas muižnieku bankas.

Iepērkot zemi, Vidzemes zemnieki varēja saņemt palīdzību no divām kredītiestādēm — Vidzemes Zemnieku rentes bankas, kas izdeva muižniekiem 60% no pārdotā zemes gabala vērtības rentes biļetēs, un Vidzemes muižnieku zemes kredīta biedrības, kas izdeva 75 rub. par katru iepirkto dālderu (parasti dālderis bija divas reizes vērtīgāks par šo taksejumu).²⁰ No māju pārējās vērtības iemaksāja 100% tūlīt, pārējo noteiktos termiņos uz priekšu apm. 15—20 gadu laikā.

Kurzemē zemnieki pie pirkšanas līguma noslēgšanas iemaksāja muižniekam 10—20% pirkšanas summas, pārējo daļu varēja maksāt uz priekšu noteiktos termiņos, kā arī saņemt zināmu aizdevumu no vietējās muižnieku bankas. Aizdevuma izsniegšanas gadījumā banka novērtēja iepirktais mājas un izsniedza pret māju ķīlu 50% no novērtējuma summas, kas parasti bija ievērojami mazāka par līgumā paredzēto pirkšanas summu. Šādas kārtības rezultātā līdz 1882. saimniecības gada beigām muižnieku banka bija aizdevusi 7233 māju pircējiem tikai

¹⁶ Skat. Manaseina revīzija, 284. lpp. Manaseins kā patvaldības pārstāvis šajā gadījumā idealizēja stāvokli centrālajās guberņās. Arī tur izpirkamā zeme tika novērtēta dārgāk par tās faktisko vērtību, bet ar izpirkšanas operāciju zemnieki samaksāja apm. 4 reizes lielāku summu nekā zemes vērtība. Piem., Maskavas gub. zemes vidējā cena — 25.— rub. desetinā; Bronņicas apr. izpirkšanas maksa par desetīnu minimālā zemes gabala — 62,50 rub., bet izpirkšanas maksājumi zemniekam sasniedza 159,50 rub. par desetīnu. Jaro-slavas gub. zemes vidējā cena 29,60 rub. par desetīnu, Daņilovas apr. izpirkšanas maksa par desetīnu maksimālā zemes gabala — 41,50 rub., bet izpirkšanas maksājumi sasniedza 106,— rub.

Skat. П. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, М., 1951, стр. 129—130.

¹⁷ Pēc CVA, 416. f., 1. apr., 129. l., 137.—138. lp.

¹⁸ Pēc CVA, 416. f., 1. apr., 129. l., 135., 136., 139., 140. lp.

¹⁹ Pēc CVA, 416. f., 1. apr., 187. l., 169. lp.

²⁰ Manaseina revīzija, 284. lpp.

11.227.500,— rubļu lielu aizdevumu, lai gan pirkšanas summa skaitījās 27.545.069,— rubļu.²¹

Augstās pirkšanas cenas noveda zemniekus pie apgrūtinošas atkarības ne vien no šīm kredīta iestādēm, bet uz ilgu laiku arī no muižnieka.

Par maksāšanas termiņiem abas puses vienojās pie pirkšanas-pārdošanas līguma noslēgšanas. Parasti iemaksas tika kārdotas ik gadus noetiktā termiņā.

Bija gadījumi, kad zemnieki paredzētās iemaksas kārtoja ne katru gadu, bet ilgākos termiņos.²²

Lielo maksājumu dēļ zemnieki ne vienmēr varēja laikā tos nokārtot. Lai gan Vidzemes landrātu kolēģija Manaseinam ziņoja, ka maksājumi muižniekiem tiek izdarīti kārtīgi un savlaicīgi (uz 1882. gada 28. aprīli parāds sastādījis tikai 9,37% visas līdz šim iemaksājamās summas),²³ tomēr šīs pašas revīzijas laikā iegūtie dati no pagastu valdēm liecināja pavisam ko citu. 1883. g. 300 pagastos vien zemnieki nebija savlaicīgi muižniekiem nomaksājuši 2.791.672 rub. (pēc Vidzemes landrātu kolēģijas ziņām visā Vidzemes gub. tikai 1.690.655 rub.). Parādu summa līdz ar to visā guberņā varētu sniegties pat līdz 7 milj. rubļu.²⁴

Daudzi zemnieki revīzijas laikā žēlojās, ka augsto maksājumu dēļ tie nokļuvuši smagos parādos, aizņemdamies naudu no privātpersonām uz smagiem noteikumiem. Rezultātā šiem zemniekiem pat bija grūti maksāt procentus par termiņā nesamaksāto kapitālu.²⁵ Tātad uz zemnieku rēķina plauka arī auglošana. Nebija reti gadījumi, kad maksājumu parādu dēļ mājas beidzot nonāca «zem āmura».²⁶

Saimnieku naudas grūtības ietekmēja arī kalpu stāvokli, kas dažkārt algas vietā saņēma tikai solījumu drīz algu samaksāt. Bet šis «drīz» vilkās reizēm vairākus gadus.²⁷

Daudzos gadījumos rentes māju turētāji vilcinājās slēgt pirkšanas-pārdošanas kontraktus, kas izskaidrojams ar diviem motīviem: 1) nespēju maksāt augstās cenas, 2) cerību uz pirkšanas cenu pazemināšanos nākotnē. Pa lielākai daļai šīs cerības tomēr

²¹ Turpat, 325. lpp.

²² Tā Madlienas draudzes Aderkašu muižā «mazināšanas nauda nav jāmaksā ik gadus, bet tikai pēc katriem pieciem gadiem...» Šāda kārtība tika uzlūkota par izdevīgāku zemniekiem, jo piecu gadu laikā, pastāvot dažāda ienesīguma gadiem, iespējams sakrāt «mazināšanas naudu». Skat. Dienas Lapa, 1887., 195., 28. VIII.

²³ Manaseina revīzija, 285. lpp. Šis skaitlis minēts arī Landrātu kolēģijas izdevumā — Материалы к изучению положения крестьян в Лифляндии, Р., 1883, таб. 42.

²⁴ Manaseina revīzija, 285. lpp.

²⁵ Turpat.

²⁶ Dienas Lapa, 1887., 80., 11. IV u. c.

²⁷ Turpat.

nepiepildījās, jo pirkšanas cena visumā auga. Tā no Kokneses muižas 90 rentniekiem tika 9 iepirka mājas 1872. gadā. Bet pārējie, «labāku laiku un vēl lētākas zemes gaididami», mājas neiepirka. No jauna kontrakti slēgti 1883. gadā, bet jau par augstāku cenu. Rezultātā no 81 saimnieka palika tikai 61, bez tam 4 saimnieki pārdeva savus kontraktus naudas trūkuma dēļ. No kādreizējiem 90 kļaušu saimniekiem 1887. gadā bija palikuši tikai ap 60. Dažas mājas jau bija pārdotas ūtrupē. Rentnieku neiepirktajās mājās ienāca no ārpagasta pa lielākai daļai amatnieki un meistari, kam bija nauda.²⁸

Atsevišķos gadījumos zemnieki tika uzlūkoti par mājas iepirkušiem un kārtoja pirkšanas maksājumus pirms pirkšanas kontrakta noslēgšanas. Tā, piem., Kokneses muižas 9 zemnieki jau no 1872. g. skaitījās iepirkuši mājas, bet sakarā ar muižas īpašnieka nepilngadību līgums tika noslēgts tikai 1879. gadā.²⁹ Šajā gadījumā gan maksājumu, gan citas saistības pastāvēja pēc m u t v ā r d u v i e n o š a n ā s starp abām pusēm. Līdz ar to muižnieku patvaļai viņa un zemnieku attiecībās bija vēl lielas iespējas, jo noteicējs par noteikumu izpildīšanu bija muižnieks, un šeit nevarēja būt arī tiesas iejaukšanās, uz kuras labvēlīgu lēmumu varētu cerēt zemnieki.

Zemnieku-saimnieku stāvokli apgrūtināja ne vien lielie maksājumi, bet arī rinda noteikumu, ko līgumiem uzspieda muižnieki.³⁰

Tā lielākā daļā pirkuma kontraktu bija atruna, ka kontrakta noteikumu neizpildīšana (piem., aizliegtā salmu pārdošana, mazāks lopu daudzums u. c.) nozīmē visas nesamaksātās summas nokavējumu, kam sekas ir māju tūlītēja pārdošana publiskā izsolē; daudzos kontraktos muižniekam bija atstāta tiesība katrā laikā pieprasīt no zemnieka kādas parāda daļas samaksu ārpus termiņa. Pieprasītās summas nesamaksāšanai tāpat kā maksājuma nokavējumam sekoja parāda piedzīšana, pārdodot mājas. Bez tam muižnieki kontraktos ierobežoja zemnieku tiesības, noliedzot būvēt dzirnavas, atvērt tirdznieciskus un rūpnieciskus uzņēmumus, medīt uz savas zemes utt.; daudzos kontraktos muižnieki paturēja tiesības atsavināt zemnieku zemi par niecīgu atlīdzību vai pat bez atlīdzības dambju, grāvju, ceļu ierīkošanai; lai gan pēc likuma sabiedriskās klausības sadala pašu zemnieku sabiedrība, muižnieki kontraktos ierakstīja jau noteiktu daudzumu sabiedrisko klausību, kas uz visiem laikiem jānes zemnieka saimniecībai. Pie tam šīs klausības muižnieks sadalīja pilnīgi patvaļīgi un nevienmērīgi, atbrīvojot no tām muižai jau

²⁸ Turpat, 158., 16. VII.

²⁹ Turpat.

³⁰ Skat. Manaseina revīzija, 326.—327. lpp.

pievienotās vai nākotnē paredzētās pievienojamās zemes, tā uzliekot palikušām zemēm lielāku nastu. Šāda kārtība bija kaitīga zemnieku saimniecībai un neatbilda arī valsts interesēm (saglabāt zemniekus kā nodokļus maksāspējīgu kārtu), kā uz to revīzijā norādīja Manaseins.³¹

Ja visos gadu desmitos pēc 60. gadu likumdošanas mēs sastopamies ar aizvien pieaugošu mājas iepirkušo zemnieku skaitu, tad tas nenozīmē, ka šie saimnieki būtu jau pilnīgi savu māju īpašnieki. Iz maksājuši mājas bija neliela daļa zemnieku. Vidzemes gub. 300 pagastos Manaseina revīzijas laikā galīgi izmaksātas bija tikai 501 māja (no 7.149 mājām) jeb 7%.³² Tai pašā laikā iepirkuši mājas Vidzemē bija pāri par 60% zemnieku. Kādā citā vietā savā ziņojumā Manaseins norādīja, ka mājas izmaksājuši ir ne vairāk kā 10% zemnieku.³³

Galvenais kavēklis māju izmaksāšanā bija nesamērīgi augstās pirkšanas cenas, kas neļāva paātrināt izmaksu termiņu vai dažkārt noveda pat pie māju atstāšanas. 20 gadus savas mājas pirka septiņi Aderkašu zemnieki Madlienas draudzē, 1887. gadā kļūstot par pilntiesīgiem saimniekiem.³⁴ Pārējiem muižas saimniekiem maksāšanas bija jānobeidz nākošā gadā. Šīs muižas saimnieki spēja izmaksāt laikā mājas daļēji tāpēc, ka pirkšanas maksājumi te bija zemāki par apkārtējos pagastos uzliktiem maksājumiem. Nedaudz vēlāk maksāšanu beidza Cēsū apr. Rozes pagasta turīgākie zemnieki, kas iepirka mājas 1869. g.³⁵ Cesvaines draudzē, kur zemnieki mājas varēja izpirkt par nevisai augstu maksu, 80. gadu beigās tomēr galīgi mājas bija izmaksājuši tikai daži zemnieki.³⁶ Toties šo zemnieku mājas dažkārt varēja noturēt par pusmuižiņām sava izskata dēļ. Jāšaubās, vai šādu «pusmuižiņu» īpašnieki šajās un citās draudzēs būtu cietuši sevišķu naudas trūkumu, kā vidējās un sīkās saimniecības. Tomēr arī tie pārāk nesteidzās ar māju izmaksāšanu. Lai gan pēc līguma noslēgšanas vairs nedraudēja maksājumu palielināšana, kā tas bija daudzos gadījumos ar rentes maksā-

³¹ Turpat, 327. lpp.

³² Turpat, 285. lpp.

³³ Manaseins šādu parādību izskaidroja ar to, ka Baltijā zemnieki iepērk zemi bez valdības palīdzības, t. s. izpirkšanas operācijas ceļā. Tas, bez šaubām, nav pareizi. Ar izpirkšanas operācijas palīdzību zemnieki zemi izpirktu 49 gadus, kā tas bija ar 1861. gada reformu, bet Baltijas turīgākie zemnieki savas mājas maksāja 15—20 gadus, daļa jau 70.—80. gados kļūstot par to īpašniekiem. Baltijas zemnieki bija īsāku laiku muižnieku vai muižnieku banku parādnieki. Baltijas kārtība veicināja lauku buržuāzijas izvīrzišanos un radīja apstākļus to ātrākai ekonomiskai nostiprināšanai. Centrālajās guberņās bija vajadzīga vēl Stolipina reforma, lai pilnīgi izdalītu un nostiprinātu kā privātipašniekus lauku buržuāziju.

³⁴ Dienas Lapa, 1887., 195., 28.VIII.

³⁵ Turpat, 1886., 70., 19. XII.

³⁶ Skat. Dienas Lapa, 1887., 121., 2. VI.

jumiem, kad muižnieks sajūta zemnieka turību, tad tomēr izrādīt savu turību zemnieks baidījās arī tagad. Tas tāpēc, ka bija gadījumi, kad pirkšanas līgumi deva muižniekam tiesības pieprasīt pirms termiņa nokārtot maksājumus, kuru neizpildīšana varēja tikt pielīdzināta kārtējā maksājuma neizpildīšanai.

Individuālā māju iepirkšanas kārtība Baltijā stimulēja zemniekus uzlabot saimniecību — uzlabot augu seku, zemes mēlošanu, zemes apstrādāšanu, darba rīkus. Šai sakarībā māju iepirkšana veicināja ražošanas spēku attīstību zemnieku saimniecībā. Ar pirkšanas līgumu zemnieks ieguva garantiju vismaz daļu savas saimniecības augļu saņemt savā īpašumā.

Māju pārdošana deva iespēju izvīrties turīgajai zemniecībai — lauku buržuāzijai. Neliela daļa zemniecības, iekopuši savas mājas, sāka nostāties atsevišķi no pārējiem zemniekiem, vērtēt sevi augstāk par pārējiem pagasta locekļiem. Bija draudzēs un pagasti Vidzemē, kas bija tālu pazīstami ar turīgām saimnieku mājām. Tāda bija viena no lielākām Vidzemes draudzēm — Cēsaine. 80. gadu beigās šajā draudzē liela daļa saimnieku jau ievērojamu daļu no māju maksājumu parādiem bija «nodeldējuši». Daži zemnieki mājas jau bija pavisam izmaksājuši. Viņu mājas jau pa gabalu pauda savu saimnieku turību.³⁷

Tomēr šie turīgie ļaudis bija ļoti atturīgi vietējā sabiedriskajā dzīvē. Tātad lauku buržuāzija jau jutās pārāka par apkārtnējo zemnieku sabiedrību, kā augstākā «kārtā», kas vēlas ieņemt īpašu, privileģētu stāvokli pagasta sabiedrībā.

Tomēr pāreju uz kapitālistisko saimniecību traucēja lielas maksājumi un dzimtbūšanas paliekas pirkšanas līgumos, kas saglabāja zināmas saistības sakarā ar māju pilnīgu neizmaksāšanu un saistības arī pēc tam — sabiedriskās klausības, kā arī noliegumu uz iepirktās zemes justies kā brīvam kapitālistiskās saimniecības saimniekam — ierīkot kapitālistiska rakstura uzņēmumus.

Ja lauku buržuāzija vieglāk panesa saistības muižu labā un maksājumus par mājām, tad mazāk turīgiem zemniekiem klājās ļoti grūti. Par to liecina lielais ūtrupju skaits, kā arī saimniecību ekonomiskais stāvoklis. 80. gadu presē daudz ziņu par «grūto caurtikšanu» šādu saimnieku mājās.³⁸

Limbažu draudzes Nabes pagasta zemnieki, kas mājas bija iepirkuši pirms dažiem gadiem, izeju no grūtā stāvokļa atrada kartupeļu ražošanā rūpnieciskai pārstrādāšanai: «Vienīgā glābšana, ka tepat muižā spirta dedzinātava atrodas, kur saimnieki tūliņ rudenī par mērenu cenu savus kartupeļus var pārdot.»³⁹

³⁷ Turpat.

³⁸ Dienas Lapa, 1887., 121., 2. VI u. c.

³⁹ Turpat, 1886., 22., 24. X.

Bet ne visur un vienmēr bija šādas iespējas. Muižnieku saimniecība pati audzēja tehniskās kultūras rūpnieciskai pārstrādāšanai. Ja tā uzpirka ražojumus no zemniekiem, tad ar muižai izdevīgu peļņu.

Iespējams, ka šajā gadījumā zemnieki pārdeva nevis tirgum audzētus kartupeļus, bet saimniecībā nepieciešamos, kā tas, piemēram, daudzos gadījumos bija ar labību, ko sakarā ar zemām cenām un vājām graudaugu ražām zemnieki dažkārt pārdeva vairāk, nekā to atļāva cilvēku uztura un nepieciešamās lopbarības daudzums.⁴⁰

Dažkārt saimniekam tik vien arī bija kā pirkšanas līgums, neizmaksātas mājas un parādi. 1887. g. pavasarī avīzēm no daudziem pagastiem ziņoja, ka daļai saimnieku pavasarī vairs nebija ne maizes, ne arī naudas. Kā nenovēršams smagums uz saimniecību gūlās nenokārtotie vecie tekošie maksājumi; neizmaksātas bija arī kalpu algas.⁴¹ Maizes vai seklas labības trūkuma gadījumā zemnieks varēja cerēt uz pagasta magazīnas palīdzību, kas izsniedza aizdevumu. Bet pieprasījums pēc aizdevumiem bija tik liels un parādu kārtošana tā ievilkās, ka pagastam nācās atteikt aizdevumu saimniekiem, kas nespēja kārtot vecos parādus. Tā no Raunas zemnieki sūdzējās, ka dažiem vairs nav ne ko ēst, ne ko sēt.⁴²

Neraugoties uz centību, zemnieki nespēja iekopt savas zemes tik labi kā muižnieki. Rezultātā daudz vājākas bija ražas un zemāks saimniecību ienesīgums. Muižas un zemnieku zemē iegūto ražu salīdzinājums rāda, ka muižu zemes ieguva parasti lielākas ražas. Pēc Vidzemes statistiskās komitejas datiem laikā no 1880.—1882. gadam⁴³ Vidzemē visās galvenajās kultūrās (ziemas un vasaras kvieši, rudzi, auzas, mieži, lini, kartupeļi) izsējums uz zemnieku zemēm bija lielāks nekā uz muižu zemēm. Novāktās ražas apmēri visumā turpreti bija muižnieku zemēs visās šajās kultūrās lielāki par zemnieku ražas apmēriem. Attiecībā uz rudziem šāds stāvoklis turpinājās līdz pat 1889. gadam.⁴⁴ Ziemas kviešus un kartupeļus šai laikā iesēja vairāk un arī novāca vairāk muižu zemēs, bet auzas un miežus — zemnieku zemēs.⁴⁵

1883. gadā zemnieku zemēs visās galvenajās kultūrās bija zemāka raža («grauds») par muižu zemēm un vairākos gadījumos arī pilsētu zemēm:⁴⁶

⁴⁰ Skat. Dienas Lapa, 1887., 103. 8. V. Korespondencē «Mūsu lauksaimniecība» norādīts, ka tā spiesta rīkoties zemnieku lielākā daļa.

⁴¹ Skat. Dienas Lapa, 1887., 49., 4. III u. c.

⁴² Turpat, 1887., 102., 7. V.

⁴³ Skat. CVA, 28. f., apr., 486. l., 3.—4., 5.—6. lp.; turpat, 501. l., 2.—5. lp.

⁴⁴ Skat. CVA, 28. f., 1. apr., 519. l., 1.—3., 5.—7. lp.; 544. l., 31.—34. lp.; 675. l., 3.—6. lp., 670. l., 1.—3. lp.; 524. l., 34.—39. lp. u. c.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Turpat, 519. l., 1.—3. lp.

	Muižu zemes	Zemnieku zemes	Pilsētu u. c. zemes
Ziemas kvieši	6,5	4,5	5,9
Vasaras kvieši	5,8	5,3	6,5
Rudzi	6,2	4,8	5,1
Auzas	6,1	4,8	4,6
Mieži	6,4	5,3	5,4
Pārejās vasaras kultūras	1,5	1,7	2,7
Kartupeļi	3,5	2,8	3,5

Zemāka ražība zemnieku zemēs izskaidrojama ar kapitālu trūkumu saimniecību uzlabošanai — lauksaimniecības mašīnu iegādei, uzlabotai mēslošanai u. c. nepieciešamiem pasākumiem. Zemnieku līdzekļu lielākā daļa vai pat visi līdzekļi aizplūda zemes maksājumos. Bez tam pie māju pārdošanas vai izrentēšanas muižnieks centās saglabāt labākās zemes savai saimniecībai.

Tādēļ 80. gados ļoti aktuāls ir jautājums par zemnieka saimniecības ienesīguma paaugstināšanu. Ja muižnieka saimniecībai vajadzēja pārciest tikai agrārās krīzes grūtības, tad zemniekiem šeit pievienojās vēl lielais maksājumu smagums. Zemes apstrādāšana ar vecajiem paņēmieniem neienesa vajadzīgos līdzekļus.⁴⁷ Bez tam zemnieks bija ieinteresēts arī peļņas ieguvē savā saimniecībā. Presē arvien biežāk atskanēja balsis par dažādu saimniecības nozaru attīstīšanu un uzlabošanu. Latvijas apstākļos vispirmām kārtām tā varēja būt lopkopība un piensaimniecība. Bez tam latviešu prese ieteica zemniekiem kopt pļavas, uzlabot lopu sugas, saprātīgi palielināt ienākumus no linkopības, biškopības un citām saimniecības nozarēm.

MĀJU RENTĒSANA

Tikai daļa agrāko kļaušu māju un kļaušu zemes gabalu rentnieku bija iepirkuši šīs mājas vai zemes uz pirkšanas līgumu pamata. Pārējie zemi lietoja uz rentes līgumu pamata.

Vidzemes gub. latviešu daļā 1880. gadā tika rentētas 5.553 mājas,⁴⁸ bet 1889. gadā 2.020 mājas.⁴⁹

Kurzemē 1882. gadā privātās muižās no agrākajām 11.925

⁴⁷ Skat. Dienas Lapa, 1887., 66., 24. III.

⁴⁸ Pēc CVA. 28. f., 1. apr., 485. l., 4.—5. lp.

⁴⁹ Turpat, 675. l., 10.—11. lp.

rentes mājām bija palikušas 3.478 rentes mājas 127.136,03 desetīnu platībā,⁵⁰ 1887. gadā — 1606.⁵¹

Kurzemē parasti aramzemi neizrentēja atsevišķi, bet kopā ar ganībām, pļāvām u. c. zemes kategorijām, skaitot tikai aramzemi.⁵² Tāda kārtība izplatīta arī Vidzemē.

Mežs parasti netika izrentēts, bet palika vienīgi muižnieka īpašumā un lietošanā. Ja izrentēta lielāka saimniecības daļa (folvarki u. c.), tad rentnieks saņēma tikai noteiktu daļu meža; ja rentniekam bija ganišanas tiesības, tad tikai stingri noteiktā meža daļā.⁵³

Kurzemē rentes cenas par aramzemes desetīnu, kas izdota kopā ar citām zemes kategorijām, 1891. g. bija no 3 līdz 24 rubļiem (ieskaitot ilggadēju un īslaicīgu rentēšanu).⁵⁴

Pārrēķinot rentes maksu par dālderu maksā par desetīnu, Manaseins secināja, ka vidējā rentes maksa par desetīnu derīgas zemes Vidzemē nav mazāka par 6 rubļiem. Ieskaitot arī nederīgo zemi, muižnieks par desetīnu ņem 3,59 rubļus lielu renti.⁵⁵ Pat patvaldības pārstāvis Manaseins atzina, ka zemniekiem, kas savu zemi apstrādājuši un iekopuši no seniem laikiem, būtu tiesības rentēt zemi par daudz zemāku maksu. Tādēļ pareizs ir viņa secinājums: «Rentēs maksu par šo zemi nevar uzskatīt ne par ko citu kā par muižnieku gribas noteiktu vidējo n a u d a s o b r o k u, kas atvietojs kādreiz ar likumu normētās darba klaušas.»⁵⁶

Tādēļ rentes maksas Manaseins salīdzina ar Iekšējās gubernijas izplatīto obroku par iedalītās zemes lietošanu pēc reformas. Par desetīnu derīgas zemes maksā:

Kurskas gub.	3,27 rub.,
ap Pēterburgu	3,70 „
Pleskavas gub.	1,33 — 1,80 rub. ⁵⁷

Kā redzams, obroks šajās gubernijās bija daudz mazāks par rentes cenām Baltijā. Tas tādēļ, ka Baltijā rentes cenas ne ar kādiem noteikumiem netika regulētas.

Līdzīgi māju pirkšanas cenu pieaugšanai 80. gadu sākumā stipri auga arī rentes cenas līgumos. Piemēram, Talsu apr. Līves muižas īpašnieks 1879.—1881. g. no 31 rentes mājas (1231,02 deset. platībā) ieņēma gadā 4.646 rub. rentes. Bet no 1881. g. Jūrģiem ar jauno rentes līgumu, noslēgtu uz 12 gadiem, muižas

⁵⁰ Рес CVA, 416, f., 1. apr., 129. l., 137.—138. лр.

⁵¹ Курляндская губерния. Свод статистических данных. Ч. 1. Митава, 1888, стр. 344.

⁵² Skat. CVA, 416, f., 1. apr., 169. l., 34. лр.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ Skat. CVA, 416, f., 1. apr., 169. l., 20.—21., 51., 53. лр.

⁵⁵ Manaseina revīzija, 287. lpp.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Turpat, 288. lpp.

īpašnieks uzlika par šīm pašām mājām 6.051,— rub. lielu rentes naudu.⁵⁸ Visas mājas šai muižā joprojām skaitījās rentes mājas. Tā paša apriņķa Sasmakas muižas īpašnieks arī saņēma ar katru gadu lielāku renti, lai gan rentes māju skaits muižā samazinājās:

1879. g. no 16 mājām ieņemti 3.017,27 rub. rentes.

1880. g. " 15 " " 3.022,62 " " "

1881. g. " 15 " " 3.043,62 " " " ⁵⁹

Lielās rentes maksas noveda rentniekus ievērojamās maksāšanas grūtībās, kā arī maksājumu parādos.

Ar želošanos par šādām grūtībām pilnas slejas 80. gadu presē — rentniekiem nav ne rubļa, ko nest uz muižu,⁶⁰ rets rentnieks spēj nolīdzināt nomas termiņus un iztiek no muižas valdes labprātības⁶¹ un daudz citu.

Tieši šīs grūtības — sliktais ekonomiskais stāvoklis — atturēja rentniekus no māju iepirkšanas līgumu slēgšanas par savām rentes mājām. Tā no Raunas rakstija: «Mēs sapņojam arvien no gruntniecības, bet ja tagad to dotu, tad laikam tikai retajs viņu droši varētu pieņemt, jo viena daļa tikko var renti aizmaksāt.»⁶²

Rentnieka saimniekošanu nomātajās mājās stipri ierobežoja vesela rinda nosacījumu, kas kavēja ražošanas spēku attīstību. Šādi nosacījumi, piemēram, bija: «1) Zeme jāstrādā kā no mērnika iedalīta, četrās sējās: pirmā rudzi, otrā mieži, trešā auzas un ceturta papuve, kurā ar var linus sēt. 2) No meža zemes nav nekā brīv klāt plēst un caur to ierīkot vairāk sējas. 3) Lini papuvē jāsej labi agri, lai lināju var priekš rudzu sēšanas izstrādāt un tos līdz Labrenču dienai iesēt utt.»⁶³

Sakarā ar to «... zemkopība mūsu nomnieku pagastos nekad nevarēs krietni zelt». Mājas iepirkušie saimnieki laukus apstrādā 10—12 sējās; zeme dabū labāk atpūsties. Rentnieka zemē galvenais naudas iegūšanas līdzeklis — lini — nepaaug, un nomnieks jūt mūžīgu līdzekļu trūkumu.⁶⁴

Stipri traucējoši rentniekiem likās tie noteikumi, kas paredzēja rentes māju nodošanu kārtībā pēc rentes līguma izbeigšanās: ēkas un sevišķi jumti jāatstāj kārtībā, rudzu lauki mēsloti un apsēti, vasarāja lauki apstrādāti un tamlīdzīgi noteikumi. Lai gan rentniekam tas bija apgrūtināši un sāpīgi — atstāt sava darba augļus, tomēr šie noteikumi nodrošināja

⁵⁸ CVA, 416. f., 1. apr., 187. l., 180. lp.

⁵⁹ Turpat, 159. lp.

⁶⁰ Dienas Lapa, 1887., 88., 21. IV.

⁶¹ Turpat, 48., 3. III.

⁶² Turpat, 1886., 56., 3. XII.

⁶³ Dienas Lapa, 1887., 117., 28. V.

⁶⁴ Turpat.

zināmu kārtību rentes māju apkopšanā. Šie noteikumi bija neizbēgami un pasargāja citā gadījumā šo pašu rentnieku no ieiešanas tukšā vietā, mainot rentes māju vai vispār uzsākot rentnieka gaitas. Bet bija gan rentes līgumos rinda tādu noteikumu, kas deva tiešu peļņu muižniekam, piemēram, noteikums, ka nomniekam rentes laikā jāiestāda un kārtībā jāatstāj bez atlīdzības 48 ābeles.⁶⁵ Bez šaubām — nākošajam rentniekam par šādu iekārtotu dārzu muižnieks pieprasīs ievērojami lielāku renti, ja notiks rentnieku maiņa. Un šo maiņu viegli varēja panākt, paugstinot rentes maksu līdz rentniekam nepieejamai summai.

Saimniecības labiekārtošanai un uzlabošanai izlietotie līdzekļi būtībā palika muižniekam, jo pēc nomas līgumu izbeigšanās rentnieks nekādu atlīdzību par saimniecības uzlabošanu nesaņēma un, aizejot no mājām, tos līdzī arī nepaņēma. Ja zemniekam pēdējā rentes gadā būtu labi padevusies raža — daudz lopbarības, pakaišu, arī mēslu — aizejot no rentes mājām, viņš neko no tā neieguva, jo līgumā bija kategorisks punkts: aizejot rentniekam jāatstāj visi mēslu, lopbarības, pakaišu un malšanas atlikumi uz vietas mājās.⁶⁶ Tādēļ nekādu centību no rentnieka uz rentes termiņa beigām nevarēja gaidīt, ja tas paredzēja neslēgt jaunu līgumu.

Bija gadījumi, kad zemniekiem rentes līgumu ar muižnieku vispār nebija. Tā daudz sūdzību ienāca par bijušo kārtības tiesnesi Kampenhauzenu, ko atcēla no amata Manaseina revīzijas laikā, par to, ka viņa rentniekiem nevienam neesot rakstītu rentes līgumu. Rezultātā muižnieks rīkojās ar rentes gabaliem pilnīgi pēc sava prāta, pat atgriežot no tiem zemi par labu muižai.⁶⁷

Vienīgais punkts, kas deva rentniekam arī kādas tiesības, bija noteikums par viņa «priekšroku» citu personu priekšā iepirkt rentes mājas, ja tās nāktu pārdošanā. Bet ko nozīmēja šāda «priekšroka», pastāvot brīvprātīgai vienošanās starp pārdevēju un pircēju? Tas nozīmēja ne ar ko neierobežotu patvaļu no muižnieka puses pārdošanas cenas noteikšanā. Tomēr rentnieku ierobežoja viņa kabata — un galu galā viņš šo «priekšroku» nevarēja izmantot, par ko liecina lielais citām personām pārdoto bijušo rentes māju skaits. Tā Kurzemes guberņā laikā no 1881.—1885. g. no 2851 pārdotās mājas 2374 tika pārdotas bijušajiem turētājiem, bet pārējās 477 mājas citām personām.⁶⁸ Pavisam Kurzemes guberņā no 1864. līdz 1885. gadam

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ ЦГИАМ, ф. ДП, 2-е делопр., оп. 41, год 1884, л. 606, ч. 16, л. 2.

⁶⁸ Pēc CVA, 416. f., 1., apr., 129. 1., 125.—126., 135—136. 139., 140. lp.

no pārdotajām mājām 7190 mājas iepirka to bijušie rentnieki, bet 1778 mājas — citas personas.⁶⁹

Rentes nenomaksāšanas gadījumā rentnieku varēja izlikt no rentes mājām, ja viņš pats vēl mājas nebija pametis trūkuma dēļ. Grūti spriest, cik pavisam bija šādu izlikšanas un māju atstāšanas gadījumu, jo pat īpašās atskaites šai jautājumā ir stipri nepilnīgas.

Revidējot Baltijas guberņas, senators Manaseins pieprasīja no Kurzemes gubernatora dažādas ziņas, starp tām arī ziņas par izlikto zemnieku skaitu no rentes mājām Kurzemē. Kurzemes gub. Statistiskās komitejas fondā saglabājušās atskaites — ziņojumi, ko pagastu tiesas šai sakarā iesniegušas Statistiskajai komitejai.⁷⁰ Lieta satur 235 atskaites. Lielākajā daļā no tām norādīts, ka pēdējo 3 gadu laikā (1879.—1882. g.) no mājām izlikto zemnieku pagastā nav. Tikai 40 atskaitēs norādīts uz gadījumiem, kad rentnieki izlikti no mājām, kā arī uz gadījumiem, kad rentnieki labprātīgi atstājuši mājas.⁷¹ Katrā ziņā šie labprātīgas māju atstāšanas gadījumi jāievēro, aplūkojot jautājumu par rentnieku izlikšanu, jo daudzkārt muižnieks būtībā izlika rentnieku no mājām, paaugstinot rentes maksu līdz summai, kāda rentniekam nebija pieejama. Formāli rentnieks labprātīgi pameta mājas, un tās tika nodotas vai nu blakus saimniekam rentē, vai kādam ienācējam, vai pievienotas blakus saimnieku iepirktajām mājām.

Atsevišķos gadījumos uzrādīts, ka zemnieks labprātīgi atstājis mājas, bet turpat norādīts, ka viņam uzteikts rentes līgums, kas būtībā nozīmēja izlikšanu no mājām, kaut arī te neiejauktos tiesa un policija.⁷² Arī Manaseins savā ziņojumā runā par «izlikšanu no mājām» piespiedu kārtā, gan arī labprātīgas aiziešanas kārtā.⁷³

Minētajās 40 atskaitēs uzrādīti 105 gadījumi, kad rentnieki aizgājuši no rentes mājām; no tiem 59 gadījumos rentnieki labprātīgi atstājuši mājas, bet 41 gadījumā rentnieki izlikti no

⁶⁹ Курляндская губерния. Свод статистических данных. Ч. I. Митава, 1888, стр. 349.

⁷⁰ Skat. CVA, 416. f., 1. apr., 186. l., 1.—305. lp.

⁷¹ Tomēr arī šīs ziņas uzskatāmas par nepilnīgām, jo tajās daļēji nav uzrādīti daudzi brīvprātīgas māju atstāšanas gadījumi (kad izlikšana nav izdarīta tiesas ceļā). Kā rāda dažas atskaites, to skaits nav mazais. (Skat. turpat, 103., 148. lp.). Pārējās 195 atskaitēs varbūt arī varēja uzrādīt lielu skaitu mājas atstājušo rentnieku.

⁷² Skat. CVA, 416. f., 1. apr. 186. l., 46. lp.

⁷³ Manaseina revīzija, 288. lpp.

10dājām.⁷⁴ No šiem 105 rentniekiem mājas pirms rentes līguma izbeigšanās atstājuši 34 rentnieki, pēc līguma izbeigšanās — 54 rentnieki.⁷⁵

Atskaitēs norādītie rentnieku aiziešanas cēloņi grupējas šādi:

1) paaugstināta rente	— 28 gadījumi
2) māja pārdota citai personai	— 15 „
3) nekārtīgi maksājumi	— 14 „
4) rentnieka slinkums, nevižība saimniecības vadībā	— 7 „
5) rentnieka trūkums, maksātnespēja	— 6 „
6) līguma izbeigšanās	— 5 „
7) māja nākusi pārdošanā, bet rentnieks pārdošanas summu atzīst par pārāk augstu	— 4 „
8) rentnieki uzteikuši līgumu	— 3 „
9) muižnieks uzteicis līgumu	— 1 „
10) neraža	— 1 „
11) zirgu zādzība	— 1 „
12) par atkāpšanās naudu rentnieks nodevis mājas citai personai	— 1 „ ⁷⁶

Lielākā daļa uzrādīto māju atstāšanas vai izlikšanas cēloņu grupējas ap vienu jautājumu — rentes maksājumiem. Rentes maksas paaugstināšana bijusi par cēloni māju atstāšanai ne tikai uzrādītajos 28 gadījumos, bet arī vairākos citos, piemēram, aiz turpmākas līguma nenoslēgšanas (5 gadījumi) arī varēja slēpties paaugstināta rentes maksa, ko pieprasīja muižnieks. Nespēja nomaksāt līgto rentes summu parādās ne tikai uzrādītajos 6 gadījumos, bet arī 14 gadījumos, kad rentnieku kvalificēja par nevižīgu maksātāju, kā arī 7 gadījumos par nevižīgu saimniekotāju. Bez tam te var pievienot tādus cēloņus kā neražu, līguma uzteikšanu no vienas un otras puses, beidzot — māju nodošanu citām personām par atkāpšanās naudu.

Otra daļa cēloņu grupējas ap rentes māju pārdošanu. No pagasta tiesu atskaitēm redzams, ka daudzos gadījumos muižnieks pārdevis rentes mājas citai personai, bijušo rentnieku no mājām izliekot. Arī šeit jautājums skar rentnieka maksātnespēju. Ja tieši atskaitēs uzrādīti tikai 4 gadījumi, kuros rentnieks māju pārdošanas cenu uzskatījis par pārāk augstu, tad faktiski

⁷⁴ Skaitļi nav pilnīgi precīzi, jo atskaitēs dažkārt abi termini «atstājis mājas» un «izlikts» tiek jaukti (21., 259-a lp.). Acīm redzamos gadījumos tas ņemts vērā; tomēr visas neprecizitātes nav iespējams šeit novērst. — Pārējos 5 gadījumos nav uzrādīts aiziešanas veids.

⁷⁵ Pārējos 17 gadījumos rentnieka aiziešanas laiks nav uzrādīts.

⁷⁶ Skat. CVA, 416. f., 1. apr., 186. l., l.—305. lpp. — Pārējos gadījumos vai nu nav uzrādīts aiziešanas cēlonis, vai tas ir nenozīmīgs.

te jāpievieno arī tie 15 gadījumi, kur vienkārši norādīts «māja pārdota citai personai», jo rentnieka maksātspējas gadījumā viņš pats būtu slēdzis pirkšanas līgumu.

Tātad rentnieka galvenā «vaina» bija tā, ka viņam nebija naudas. Bet naudas nebija tāpēc, ka rentes maksājumi, kā arī iepirkšanas cenas bija pārāk augstas. Šī trūkuma dēļ rentniekam nācās aiziet no mājas arī pirms līguma izbeigšanās. No 14 rentniekiem, kas izlikti par nekārtīgu rentes maksāšanu, 12 bija izlikti pirms līguma izbeigšanās. No 7 rentniekiem, izliktiem par nevīžību saimniecībā, 4 aizgāja pirms līguma beigām; no 6 trūkumā nonākušiem — 4 izlikti pirms līguma beigām.

Pēc Vidzemes gub. landrātu kolēģijas ziņām Vidzemes gub. 1881.—1883. g. izlikti no mājām 710 rentnieki, no tiem 515 uz muižnieka pieprasījumu. Gubernas latviešu daļā šie skaitļi ir 323 un 221.⁷⁷ Pēc rentes līguma izbeigšanās izlikti: rentes paaugstināšanas dēļ 62, māju pārdošanas dēļ 12, citu iemeslu dēļ — 69 rentnieki; pirms rentes līguma izbeigšanās izlikti: pārkāpumu dēļ 90, māju pārdošanas dēļ 32, citu iemeslu dēļ — 58 rentnieki. Pēc revidejošā senatora atzinuma šie skaitļi stipri mazāki par faktiski izlikto rentnieku daudzumu. Pieņemot izlikto zemnieku daudzumu par aptuveni vienādi izplatītu parādību gubernā, Manaseins pēc ziņām, ko sniegušas pagastu valdes gubernatoram, par 300 pagastiem izlikto rentnieku skaitu visā gubernā rēķina uz 2500.⁷⁸ Ievērojot, ka izlikti galvenokārt privāto muižu zemnieki, šis skaitlis ievērojami liels. Arī šeit zemnieku izlikšanas galvenais cēlonis bija zemnieku grūtais materiālais stāvoklis, kas noveda gan pie līguma «pārkāpumiem», gan pie māju pārdošanas citām personām.

Zemnieka-rentnieka izlikšana no mājām vai nu piespiedu ceļā, vai labprātīgas aiziešanas ceļā satricināja zemnieku saimniecisko labklājību. Bieži izliktais rentnieks pārvērtās par atkarīgu laukstrādnieku un babuli.⁷⁹ Bet dažkārt bijušais rentnieks neatrada pat telpas savai ģimenei, nerunājot par jaunu rentes gabalu.⁸⁰

Tātad rentnieku stāvoklis Vidzemē un Kurzemē šai laikā bija stipri nestabils un nenodrošināts.

⁷⁷ Skat. Материалы к изучению положения крестьян в Лифляндии. Р., 1883, таб. 21.

⁷⁸ Manaseina revīzija, 289. lpp. — Manaseins šeit norāda arī uz cēloniem, kāpēc landrātu kolēģijas dati samazināti: a) ziņots tikai pēc tiesu aktīm, bet daļa izlikšanas gadījumu līdz tiesai nenonāca, b) ziņots tikai par klaušu zemēm, bet ne par neaplikto zemju rentniekiem (varētu šeit pievienot landrātu kolēģijas apzinīgu tieksmi noklusēt lielo izlikšanas skaitu).

⁷⁹ Manaseina revīzija, 288. lpp.

⁸⁰ Turpat.

80. gados muižnieki turpināja samazināt vēl saglabājušās zemnieku tiesības izmantot pļavas un ganības, žaģarus kurināšanai, mežus lopu ganīšanai utt. Talsu apriņķī tieši tāpēc saasinājās muižnieku un zemnieku attiecības, novedot līdz dedzināšanām un t. s. Engures ezera nemieriem 1887. un 1888. gadā.⁸¹

Tāpat zemnieku un muižnieku ekonomiskajās attiecībās 80. gados saglabājās virkne zemniekiem stipri apgrūtināšu nosacījumu, kas kavēja brīvā kapitālistiskā zemes īpašuma attīstību uz zemnieku īpašumā un lietošanā esošas zemes.

Bez tam muižnieku atkarība atradās arī zemnieku sabiedriskā pārvalde, kurā muižnieki centās nelikumīgi palielināt rakstveža lomu, lai caur to realizētu savu politiku.⁸²

Dažādas nelikumības attiecībā pret zemniekiem pieļāva maz kontrolētās un pilnīgi vācu muižnieku rokās nodotās tiesu un pārvaldes iestādes. Zemnieku-rentnieku sūdzības par uzteiktiem rentes līgumiem draudzes tiesas bieži atstāja pilnīgi bez uzmanības, piem., Cēsu I draudzes tiesā 1882.—83. g. bija vairākas neizlemtas lietas, kas iesniegtas jau 1875.—1876. gadā.⁸³ Pārsteidzoši lēni tiesās izskatīja uz muižnieku pieprasījumu pirms termiņa izlikto zemnieku prasības pēc atlīdzinājuma par saimniecības uzlabošanu ieguldītiem līdzekļiem. Piemēram, M. Kolberga sūdzība tika izskatīta 15 gadus, P. Krūmiņa — vairāk nekā 15 gadus, J. Auzēja — arī 15 gadus, A. Skundrika sūdzība arī pēc 10 gadu atrašanās tiesā vēl nebija galīgi izšķirta.⁸⁴ Tik lēna lietu izskatīšana būtībā nozīmēja atteikumu prasītājiem.

Zemnieku prasību lēnā izskatīšana apliecināja tiesu šķirisko raksturu Baltijā, ko noteica viņu sastāvs. Piemēram, Kurzemē 1884. g. no 15 virspilskungiem un pilskungiem 14 bija vācu baroni (viena vieta vakanta), no 30 asesoriem virspilstiesās un pilstiesās 27 bija vācu baroni, 1 vācu grāfs, 1 vācu muižnieks (viena vieta vakanta).⁸⁵ Līdzīgs sastāvs bija arī citām tiesām.

Tādēļ arī varēja notikt tādas nelikumības kā Ilūkstes apr. tiesā, kur bija ierēdņi, kas ļaunprātīgi palīdzēja muižniekiem atbrīvoties no nepatikamiem rentniekiem, uzstājoties it kā par zemnieku aizstāvjiem, bet īstenībā apmainot vecos līgumus ar jauniem, kur daži noteikumi bija ievesti no jauna, bet citi izlaisti. Zemniekiem par to netika paziņots. Drīz vien «aizstāvjamie» pēc tiesas lēmuma par noteikumu nepildīšanu tika izlikti

⁸¹ ЦГИАМ, ф. ДП, 3-е делопр., оп. 83, год 1887, л. 41, ч. 20, л. 12.

⁸² ЦГИАМ, ф. 677, оп. 1, год 1882, л. 555, л. 52—53.

⁸³ Turpat, л. 72—73.

⁸⁴ Turpat, л. 73.

⁸⁵ ЦГИАМ, ф. ДП, 3-е делопр., оп. 80, год 1884, л. 83, ч. 13, л. 5.

no mājām. Ilūkstes apriņķī šo nelietību izplatīšanu veicināja zemnieku lasīt neprasašana.⁸⁶

Atsevišķos gadījumos sastādītās robežu izskatīšanas un regulēšanas komisijas rīkojās muižnieku interesēs, zemnieku robežu jautājumus pat neizskatot līdz galam. Tāda rīcība bija iegansts Ventspils apr. Sarkanmuižas notikumiem 1883. gadā, kur 1882. g. rudenī bija pilnīgs sajukums zemnieku robežu lietas sakarā ar robežu regulēšanu. Komisija līdz galam darbu bija izdarījusi tikai zemes piegriešanā apkārtējiem muižniekiem.⁸⁷

Nodrošinājusi sev neierobežotas medību tiesības savos un zemnieku īpašumos likumdošanas ceļā, Kurzemes muižniecība 1888. g. pieprasīja no valdības pastiprināt medību noteikumu ievērošanas uzraudzību gubernā, ievēdot no jauna 10 uradņikus un uzliktot vienlaicīgi šo pienākumu visiem gubernas policijas uradņikiem. Iekšlietu ministrija deva šādu atļauju.⁸⁸ Tiesību par privātiem lidzējiem algot īpašu uradņiku, kas raudzītos uz zvejas tiesību ievērošanu Burtnieku ezerā (Valmieras apr.; zvejas tiesības šeit bija apkārtējiem muižniekiem) 1888. g. ieguva arī Valmieras apr. muižnieki.⁸⁹

Tai pašā laikā muižnieki daudzkārt ļaunprātīgi izmantoja muižas policijas varu, kuras pārstāvji tie bija, dažkārt tīri saimniecisku rīkojumu neizpildīšanu pasludinot par pretošanos likumīgai varai.⁹⁰

Pie ierobežojumiem uz zemnieku rēķina jāpieskaita arī vairāku muižnieku praktizētā atteikšanās rentēt zemi un rentes maksas mākslīga paaugstināšana pareizticīgajiem zemniekiem, kā arī priekšrocību piešķiršana zemes un māju iepirkšanā luter ticīgajiem, dažkārt pat atņemot mājas pareizticīgajiem vai krievu tautības zemniekiem.⁹¹ Manaseins savā ziņojumā pat brīdināja caru, ka Baltijas luterāņu garīdzniecība un muižniecība, pārvērtusi baznīcu savas nacionālās politikas ierocī un baudot brīvas rīcības tiesības ar zemnieku zemi, uz priekšu radikāli atteiksies pārdot zemi pareizticīgajiem zemniekiem, bet neizmaksājušos pacentīsies padzīt no mājām, ko var panākt diezgan viegli.⁹² Dažkārt muižnieki atteicās pieņemt darbā muižā pareizticīgos, kā daudzi zemnieki norādīja gubernatoram Engures ezera nemieru laikā 1887. gadā.⁹³ Pareizticīgie saimnieki un

⁸⁶ ЦГИАМ, ф. ДП, 3-е делопр., оп. 81, год 1885, д. 59, ч. 22, л. 24—25.

⁸⁷ ЦГИАМ, ф. 677, оп. 1, год 1882, д. 555, л. 65—67.

⁸⁸ ЦГИАМ, ф. ДП, 2-е делопр., оп. 42, год 1885, д. 92, ч. 12, л. 1—5.

⁸⁹ Турпат, ч. 11, л. 1—4.

⁹⁰ Skat. ЦГИАМ, ф. 677, оп. 1, год 1882, д. 555, лл. 53—55.

⁹¹ Турпат, д. 554, л. 86—87.

⁹² Турпат, л. 96—97.

⁹³ ЦГИАМ, ф. ДП, 3-е делопр., оп. 83, год. 1887, д. 41, ч. 20, л. 1.

daudzkārt arī rentnieki bija spiesti izpildīt klausības arī luterāņu baznīcas un garīdzniecības labā, nesot divkāršu slogu.⁹⁴

Īpašā stāvokli atradās mācītājmuižu zemnieki. 60. gadu likumi par māju iepirkšanu uz šīm muižām neattiecās. Visi zemnieki 80. gados tajās joprojām bija tikai zemes un māju rentnieki. Kad revīzijas laikā vairākām muižniecības un baznīcas iestādēm tika ierosināts pārdot zemniekiem mācītājmuižu mājas, atbilde bija noraidoša. Vidzemes Landrātu kolēģija un luterāniskās baznīcas konsistorija deva nenoteiktu atbildi — jautājums esot jāapspriež, lai gan nekādas vajadzības zemniekiem pēc zemes izpirkšanas neesot.⁹⁵ Kurzemes muižnieku komiteja kategoriski atteicās izvirzīt šo jautājumu, jo tas būšot zaudējums mācītājiem, tā kā katru gadu kapitālu vērtība samazinoties, bet zemes vērtība, klausības no zemniekiem pieaugot. Kurzemes muižnieku komiteja liekulīgi apgalvoja, ka Kurzemes rentnieku stāvoklis esot pilnīgi nodrošināts, tie uzkrājot lielus līdzekļus un spējot pat uz reizi izmaksāt mājas.⁹⁶ Bez tam — saimnieciskie rentnieki nemaz nesteidzoties ar māju iepirkšanu, zinādami, ka dažādu nelaimju gadījumos rentnieka risks daudz mazāks par saimnieka risku.⁹⁷ Uz Iekšlietu ministrijas piezīmi, vai šāda atturēšanās atļaut mācītājmuižu zemniekiem iepirkt viņu zemi neradīs neapmierinātību zemnieku vidū, Kurzemes muižnieku komiteja atbildēja, ka valdības rīcībā kārtības uzturēšanai esot jābūt citiem līdzekļiem, nevis tikai «tautas masu alkatības apmierināšanai».⁹⁸

Manaseins pamatoti ierosināja savā ziņojumā atļaut mācītājmuižu zemniekiem iepirkt viņu zemes.

Aplūkotie māju īpašnieki un māju rentnieki skaitliski bija Latvijas lauku iedzīvotāju mazākā daļa. Apmēram 3/4 lauku iedzīvotāju savu saimniecību nebija, tie rentēja sīkus zemes gabaliņus vai strādāja algotu darbu, visi tāād būdami pēc sava sociālekonomiskā stāvokļa bezzemnieki. Galvenais trūkums, ko 80. gados izjuta lauku iedzīvotāji, bija zemes trūkums, jo zemi turēja savās rokās vācu muižniecība un neliels turīgās zemniecības slānis.

Zemnieku un muižnieku attiecības 80. gados raksturīgas ar muižnieku privilēģijām ekonomikā un tiesībās, kas pamatojās uz muižnieku saglabāto zemes īpašumu kā galveno feodālisma

⁹⁴ ЦГИАМ, ф. 677, оп. 1, год 1882, л. 554, л. 87.

⁹⁵ Turpat, л. 98.

⁹⁶ Ka zemniekiem tomēr nebija šādu līdzekļu, par to liecina pie māju iepirkšanas iemaksātās summas — tās bija tikai neliela daļa no māju iepirkšanas cenas. Skat. CVA, 416. f., 1. apr., 129. l., 135.—140. lp.

⁹⁷ ЦГИАМ, ф. 677, оп. 1, год 1882, л. 554, л. 98.

⁹⁸ Turpat, л. 99.

palieku laukos. Feodālo ierobežojumu paliekas rentes un pirkšanas ligumos traucēja brīvā zemes īpašuma strauju attīstību. Bet pēdējo prasīja kapitālistiskās ekonomikas attīstības spēks, izpaužoties zemnieku cīņā pret muižniekiem par zemi. Dažādās formās šī cīņa risinājās 80. gados, bet 20. gs. sākumā tā izlauzās varenā revolucionārā kustībā laukos, sekojot proletariāta masu cīņām pilsētās.

A. Salmiņš

JAUNLATVIEŠU POLEMIKA AR BALTVĀCU REAKCIONĀRO PRESI AGRĀRAJĀ JAUTĀJUMĀ XIX GS. 60. GADOS

Krievijas XIX gs. 60. gadu buržuāzisko reformu sagatavošanas un realizēšanas gaitā izveidojās jaunlatviešu kustība, kurai latviešu tautas vēsturē piekrita progresīva nozīme. Par vienu no saviem uzdevumiem tā sprauda aizstāvēt latviešu zemniekus pret vietējo reakcionāro muižniecību un tās patvaļu, kā arī cenšoties panākt 1861. g. 19. februāra Krievijas zemnieku nolikuma attiecināšanu uz Latviju. Savu uzskatu izklāstam jaunlatviešu kustības ideologi izmantoja publicistiku, asi kritizējot pastāvošās agrārās attiecības un muižniecības privilēģijas. Saprotams, ka baltvācu muižniecība, kas bija ieinteresēta saglabāt savu ekonomisko un politisko virskundzību, cīnījās pret jaunlatviešiem izlietojot tās rīcībā esošo presi un cenzūru, bet nevirijās arī no policejisku soļu pielietošanas.

Par baltvācu reakcionāru un jaunlatviešu polemikas sākumu agrārā jautājumā jāuzskata 1860. gads, kad Leipcigā iznāca A. Spāga brošūra «Zur Emanzipationsfrage des russischen Volkes. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. Von einem Patrioten seinem grossen Vaterlande in Liebe gewidmet». Savas brošūras izdošanai A. Spāģis izvēlējās Vāciju, kur cenzūras apstākļi bija labvēlīgāki nekā Latvijā. Par darba galveno uzdevumu autors sprauda atsegt vietējo baronu realizēto zemnieku reformu reakcionāro saturu un to šķirisko dabu, kā arī sabiedriskajai domai parādīt, ka Latvijā pastāvošo agrāro likumu attiecināšana uz Krieviju pēdējās zemniekus pakļautu vēl dziļākai muižnieku verdzībai.

Kurzemes zemnieku dzīves apstākļi A. Spāģim bija ļoti pazīstami, jo pats ilgus gadus bija darbojies viņu vidū. Tāpat plašus materiālus bija viņam devis arī K. Valdemārs. Tiešu ierosmi darba uzrakstīšanai deva kāds reakcionārajā Karalauču laikrakstā «Königsberger Zeitung» 1860. g. ievietotais raksts «Von der russischen Grenze», kurā bija tendenciozi notēlots Kurzemes

zemnieku stāvoklis un cildināta tur pastāvošā kārtība, kāda bija izveidojusies pēc 1817. g. Kurzemes zemnieku likumiem. Darbu A. Spāģim vajadzēja uzrakstīt lielā steigā šaurajos studenta dzīves apstākļos. Tas sarakstīts nevainojamā vācu valodā, spilgti un saistoši, tā kā vietējai muižniecībai sākumā pat neradās aizdomas, ka grāmatas autors ir latvietis.

Savu sacerējumu A. Spāģis nosūtīja kādai liberālai Ķelnes avīzei, bet raksta ievietošana aizkavējās, un tas tika publicēts vienlaicīgi ar brošūras parādīšanos.

Izvērsot plašu pastāvošo agrāro attiecību kritiku, A. Spāģis daudz uzmanības veltīja arī muižnieku un zemnieku savstarpējām attiecībām. Tā, piem., ievadā viņš izteica jau pazīstamo atziņu, ka «Vidzeme un Kurzeme bija muižniekiem debesu valstība, garīdzniecībai — paradīze, ārzemniekiem — zelta bedre un vietējiem iedzīvotājiem — elle».¹ Ar plaša faktiskā materiāla pamatojumu autors šo domu arī pierāda. Vispirms viņš pievēršas mācītāju stāvokļa aplūkošanai un norāda, ka «...nekur citur «dieva vārda kalpu» sociālais stāvoklis un svētība pēc laicīgām mantām nav tik spoži nostādīta kā Kurzēmē».² Mācītāji bauda muižnieku tiesības, nemaksā nekādus nodokļus; viņu gada ienākums parasti viduvēji sasniedz 1200—2000 rubļu, bet atsevišķos gadījumos pat 3—4 tūkstošus. Aprakstot mācītāju iedzīvošanās kāri, A. Spāģis izteiksmīgi notēlo mācītāju plaši praktizētos «aizlūgšanas braucienus» rudeņos, ko zemnieki parasti dēvēja par linošanu». Šajos braucienos «dvēseļu ganu» kamanas un vezumi pildījās ar zemnieku darba augļiem. Mācītāju un baronu savstarpējā sadarbība, cenšoties zemniekus noturēt apspiestībā, pēdējos nostiprināja pārliecību, ka «dievs ir augstu, ķeizars tālu un kungi nežēligi».³

Tālāk autors dod dziļu zemnieku tiesiskā stāvokļa analīzi un norāda, ka pastāvošās zemnieku tiesības pēc 1817. g. 25. augusta zemnieku likuma var iepazīt, apskatot tās tikai no negatīvās puses, t. i., vispirms jāzina tas, kas zemniekam aizliegts. Sai sakarībā A. Spāģis min 11 visplašāk lietotos aizliegumus:⁴ atstāt guberņu, pārcēlies uz dzīvi pilsētās, izvēlēties citu nodarbošanos, atskaitot zempkopību, precēties bez muižnieka atļaujas, sapulcēties, sūdzēties par savu kungu bez pēdējā atļaujas vai arī iesniegt tiesai vai administratīvai personai kādus rakstus utt.

Raksturojot zemnieka personīgo atkarību no muižnieka, A. Spāģis norāda, ka pirmā tiesas instance zemniekam ir viņa muižnieks, kuram pēc sava ieskata ir tiesība likt uzskaitīt uz zemnieka muguras 15 sitienus ar koku; šo procedūru neviens pasaulē nevar atcelt vai atlikt uz vēlāku laiku. Tikai pēc sitieņu

¹ Die Zustände ..., S. 4

² Turpat, 7. lpp.

³ Turpat, 12. lpp.

⁴ Turpat, 19.—20. lpp.

saņemšanas zemnieks var apjautāties par soda likumību un izlūgties atļauju kungam sūdzēties par viņu aprīņķa tiesā. Ja arī tiesa zemnieka sūdzību atzītu par pamatotu, viņš nekad nesaņēma kompensāciju par piekaušanu. Tomēr praksē parastākais tiesas spriedums bija papildus 60 sitieni ar koku.

A. Spāģis ir tālu no tā, lai zemnieku atbrīvošanos no baroniem prasītu revolucionārā ceļā. Savas brošūras pēdējā — sestajā nodaļā viņš atklāti deklarē savus monarhistiskos uzskatus un norāda, ka «ievērojami tautas dzīves uzlabojumi var nākt tikai no augšienes»⁵, tādēļ visas savas cerības autors saista ar Aleksandra II «labdarību». Kā lūgums caram brošūras pēdējās rīkopās izskan A. Spāģa doma, ko zemnieki gribētu panākt — proti, lai cars pārverstu zemnieku «par mantinieku viņa mantojuma daļā no zemes un tās labumiem».⁶

Kā redzams, autors savās prasībās nav pārāk radikāls, nemaz nerunājot par revolucionāru nostāju. A. Spāģa mērķis ir tikai no muižniecības neatkarīgas zemnieku kārtas izveidošana, kas spētu brīvi saimnieciskā ziņā konkurēt ar pirmajiem. Ne ar vārdu viņš nepieskaras lauku iedzīvotāju visplašākajam slānim — kalpiem un viņu vajadzībām.

Paliekot nomaļus šai plašajai Latvijas lauku iedzīvotāju masas cīņai par sava stāvokļa uzlabošanu, A. Spāģis, kas pēc savas degsmes un literārā talanta bija viens no spilgtākajiem latviešu progresīvās sabiedrības domas pārstāvjiem XIX gs. 60. gadu sākumā, savos uzskatos tālu atpalika krievu revolucionāro demokrātu viedoklim agrārā jautājuma atrisināšanā. Pēc A. Spāģa domām galvenais latviešu zemnieku apspiedējs ir baltvācu muižniecība, pret kuru sekmīgi var cīnīties vienīgi sadarbībā ar krievu carismu, vispirmā kārtā ar cariskās Krievijas valdošajām aprindām. Neskatoties uz to, A. Spāģa lielais nopelns — pievērsties agrārajām attiecībām Kurzemē un parādīt tās pareizā notēlojumā — laikmeta vēsturiskajā vidē jānovērtē kā drosmes pilns solis.

A. Spāģa brošūra izraisīja vietējā reakcionāru nometnē dziļu satraukumu. Tā kā brošūra bija pazīstama arī ārpus Latvijas robežām, muižniecības apoloģētiem savukārt vajadzēja izmantot reakcionāro presi kā uz vietas, tā arī ārzemēs, lai mazinātu to iespaidu, ko bija atstājis A. Spāģis ar savu darbu.

Pirmais polemiku pret autoru sāka vācu nedēļas žurnāls «Das Inland» 1860. g. 46. numurā. A. Spāģim oponenta kāds anonīms autors, kas būtībā neatspēkoja nevienu A. Spāģa izteikto domu ar faktisko materiālu, bet tikai nosauca viņa darbu par «nesakarīgu, neapzinīgu un kaislīga naida pilnu», kas grauļot Baltijā

⁵ Turpat, 38. lpp.

⁶ Turpat, 39. lpp.

pastāvošās iekārtas pamatus un tādēļ esot bīstams. Raksta autori mierina vienīgi atziņa, ka brošūra nekā nepanākšot pastāvošās kārtības izmaiņā.

Zurnāla nākošajā numurā pret A. Spāgi uzstājās viens no Kurzemes muižniecības ievērojamākajiem apoloģētiem — Jelgavas advokāts Neimanis. 1860. g. rudenī viņš Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā Jelgavā nolasīja referātu — recenziju par A. Spāga darbu, kas vēlāk parādījās arī atsevišķā izdevumā 37 lappušu apmērā. Vairākos žurnāla numuros publicētais raksts ir viņa referāta teksts.

Kā jurists Neimanis visu A. Spāga izvirzīto jautājumu kompleksu cenšas ievirzīt tikai tiesiskā aspektā, tādēļ galvenokārt oponentam zemnieku jurisdikcijas jautājumos. Tomēr Neimaņa argumenti ir ļoti vispārīgi un, kā vēlāk izrādījās, arī fiktīvi, kas neatspoguļoja lietu patieso stāvokli. Ar veiklu juridisku pārņemieni autors samazina apspriežamā jautājuma kompleksu un norāda, ka pēc brošūras autora (A. Spāga — A. S.) domām nebūtu jārunā par to, vai pašreizējā Kurzemes tiesu prakse būtu novirzījusies no 1817. gada likumu gara un burta, pret ko brošūras autors it kā neizvirzot nekādas pretenzijas. Tādēļ Neimanis secina, ka muižniecība un tās vadītās tiesu iestādes «lojāli» pildīušas 1817. gada zemnieku likuma nosacījumus.

Nonācis pie šāda secinājuma, Neimanis ekvilibristiski pāriet pie jautājuma otras daļas — proti, cik 1817. gada likumi noderīgi un piemēroti Kurzemes zemniekiem. Neimanis šeit sevišķi akcentē domu, ka ar savu darbu A. Spāgis «ir centies neatlaidīgi iedvest pārlicību, ka Kurzemes zemnieku stāvoklis jau no laika gala ir padarīts sliktāks ar pašu likumu».⁷ Ar šādu interpretāciju Neimanis Spāgi nostādīja pret carismu, kas apstiprināja 1817. g. zemnieku likumus.

Saprotams, ka Neimanis noraida visus A. Spāga izvirzītos apvainojumus pret muižniecību un pilnīgi attaisno 1817. g. likumus un to legalizēto zemnieku aplaupīšanu un runā par «progresu» Kurzemē un Vidzemē iepretim pārējai Krievijai. Reizē ar to Neimanis nonāk pie sava raksta galvenā uzdevuma — parādīt, ka Kurzemes 1817. g. zemnieku likumi būtu jāņem par pamatu gaidāmajai Krievijas zemnieku tiesiskā stāvokļa reformai, pret ko tik noteikti nostājās A. Spāgis.

Tādējādi advokāts Neimanis polemikā centās aizstāvēt pazīstamo reakcionāru uzskatu, ka Kurzemes zemnieku stāvoklis esot «ideāls», ka valdības iejaukšanās šeit nevajadzīga, bet tā Kurzemes zemnieku stāvokli varot ņemt par paraugu Krievijas zemnieku reformai. Tālāk rakstā Neimanis pielieto rindu izdomājumu, lai apvainotu Spāgi, ka pēdējais apzināti sagrozot Kurzemes

⁷ Das Inland, 1860. Nr. 47 (Beilage).

tiesās pastāvošo kārtību, lai apvainotu un apmelotu muižniecību. Neimaņa argumentācija — ka Kurzemes pagasta tiesās ne visur tiesas protokolus rakstot vācu valodā, ka nepareizi izpērtais zemnieks saņemot kompensāciju no muižnieka utt., bija tik krasā pretrunā ar realitāti un maz pārliecinoši, ka muižniecības mērenākajam spārnam tālāk vajadzēja meklēt citus ceļus pastāvošo privilēģiju aizsardzībai.

1860. g. «Das Inland» 48. numurā Neimanim atbildēja K. Valdemārs ar rakstu, kurā viņš norādīja uz rindu nepareizībām un sagrozījumiem Neimaņa rakstā par Kurzemes tiesu praksi attiecībā uz zemnieku sūdzībām, par zemnieku pārsūdzībām aprinča tiesās un tiesas protokolu rakstīšanu pagasta tiesās. K. Valdemārs norādīja, ka pagasta tiesās protokolus raksta tikai vācu valodā muižnieka algots tiesas rakstvedis, tādēļ neesot izslēgta arī ļaunprātība. Raksta nobeigumā K. Valdemārs atzina, ka zemnieku sūdzību jautājums Kurzemes tiesās vēl tālu stāv no sava atrisinājuma.

Savas slejas A. Spāga izvirzītajai polemikai par Kurzemes zemnieku tiesisko stāvokli 1860. g. decembrī atvēra arī «Baltische Monatsschrift».⁸ Žurnāls bija spiests atzīt, ka advokātam Neimanim ne visur ir taisnība un izsaka vēlējumies, lai autors neapmierinātos tikai ar likuma noteikumu interpretāciju, bet, izlietojot praksi, ienestu vairāk skaidrības zemnieku jautājumā. Tālāk žurnāls jau minētajā redakcijas rakstā ļoti uzmanīgi un piesardzīgi pieskaras zemnieku jautājumam un atzīst, ka Kurzemē vēl daudz kas nav tā, kā vajadzētu būt.

Sai sakarībā redakcija norāda uz Vidzemes 1860. g. agrārlikumiem, kuriem, salīdzinot ar Kurzemē valdošajiem apstākļiem, ir tā priekšrocība, ka tur pastāvot spilgtāk norobežota zemnieku zeme, kas atdalīta no muižas zemes un «kuru muižas īpašnieks nevar nekādā citā veidā izmantot, kā tikai nododot to zemniekiem viņu lietošanā pret klausām, nomā vai arī pārdot viņu īpašuma». Turpretim Kurzemē apstākļi esot savādāki. Žurnāls atzīst, ka «Kurzemē turpretim nevienam muižas īpašniekam nav aizliegts visas pie viņa muižas piederošās mājas iznīcināt un visu šo māju zemi izmantot tieši savā labā».

Tādējādi žurnāls ļoti uzmanīgā veidā norādīja muižniekiem, ka ieteicams sekot Vidzemes baronu paraugam un vairāk precizēt muižnieku un zemnieku tiesiskās attiecības attiecībā uz zemes lietošanu, lai savlaicīgi izvairītos no valdības iejaukšanās. Tas norāda, ka raksta autors ļoti labi izprata, ka arī Kurzemei reformas ir nenovēršamas, un ne Neimanim, ne arī viņa domu biedriem neizdosies kaut cik ilgi saglabāt pastāvošās agrārās attiecības.

Izraisītajā polemikā iesaistījās arvien jauni dalībnieki. 1860. g.

⁸ Baltische Monatsschrift, 1860, Bd. II, Heft 6.

decembrī pret A. Spāgi uzstājās vairāki vācu garīdzniecības pārstāvji, kuriem viņš savā darbā bija nikni uzbrucis. Visiem šiem rakstiem kopējs ir tas, ka tie satur daudz apmelojuma, bet nedod attaisnotāja materiāla.

Tā, piem., Rīgas vācu virsmācītājs Berkholcs savā rakstā⁹ nicinoti runā par A. Spāgi kā «skribentu no nelaimīgo zaķu dzimuma, kas labprāt apgrauž citu kāpostus». Pēc šāda ievada Berkholcs pāriet pie A. Spāga darba analīzes. Tomēr šā baznīckunga spēkos nav pierādīt Spāga izteikto apgalvojumu nepareizību. Viņš apmierinās tikai ar vispārēju konstatējumu, it kā brošūras autors jaucot pagātni ar tagadni un runājot par vecām lietām, kas notikušas pirms 300 gadiem, bet tagad esot izzudušas.

Cenšoties attaisnot mācītājus, Berkholcs noraida A. Spāga izteikto domu, ka tieši sociālie apstākļi būtu ietekmējuši latviešus XIX gs. 40-os gados pāriet pareizticībā, lai protestētu pret dziļo sociālo netaisnību. Vācu mācītāji Berkholca uztverē vēl joprojām ir latviešu zemnieku dvēseļu gani, kas latviešu tautai «vēlot visu labu» un par to «gādājo». Par garīdznieku lielajām algām, par to privileģēto stāvokli Berkholcs nerunā ne vārda un uzskata to par dabisku un pašu par sevi saprotamu. Tādējādi ne ar vienu apgalvojumu raksta autors nespēj pierādīt, ka vācu garīdzniecība būtu izmainījusi savu nostāju pret latviešu zemniekiem, salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimtiem.

Analogs pēc sava satura ir arī kāda cita anonīma autora raksts «Das Inland» slejās.¹⁰ Autora paraksts — «von einem Prediger Kurlands» — liecina, ka autors meklējams Kurzemes vācu mācītāju vidū. Spāga kritiķi sevišķi uztraucis viņa brošūras virsraksts — «Zur Emanzipationsfrage Russlands», tādēļ viņš jautā, ko saprast ar terminu «emancipācija». Tā kā Spāģis, salīdzinot Kurzemē un pārējā Krievijā valdošos apstākļus, bija atzinis, ka pēdējie labāki zemniekiem, tad baznīckungs uzbudināts jautā, vai ar «emancipāciju» jāsaprot tie apstākļi Krievijā, kad «tur agrāk muižnieku galvas kritušas par upuri tautas atreibības garam un slepkavošanas priekam». Jādomā, ka ar šiem vārdiem raksta autora domājis Krievijas zemnieku sacelšanās gadījumus pret muižniekiem un cīņu par savu brīvību. Jāievēro vēl arī tas, ka 1860. g. izraisījās zemnieku nemieri arī Latvijā, piem., Dundagā, tādēļ raksta autoram bija pietiekams pamats baidīties, ka gadsimtiem ilgi sleptais zemnieku naidis pret saviem apspiedējiem — muižniekiem un garīdzniekiem varētu arī šeit gūt savu izpausmi.

Būdam Latvijā pastāvošās nūjas un durkļa kārtības pārlie-

⁹ Mittheilungen und Nachrichten für evangelische Geistlichkeit Russlands. 1860, Heft Nr. 6.

¹⁰ Das Inland, 1860, Nr. 52.

ināts aizstāvis, raksta autors ar sašutumu vērsas pret Spāga prasību — attiecināt Krievijas zemnieku likumdošanas un pastāvošos noteikumus attiecībā uz miesas soda pielietošanu zemniekiem arī uz Kurzemi. Norādot, ka pastāvošā kārtība ir «no dieva radīta», autors pārmet A. Spāgim, ka viņš ļoti tālu stāvot no kristīgās ticības un tās ideāliem, kas kungos un mācītājos saskatot tautas «patiesos gādniekus un aizsargātājus». Tādēļ A. Spāga uzskats, kas «ar apslēptu gandarījumu runājot par līdzīgiem apstākļiem, kādus viņš gribētu redzēt Kurzemē», esot dziļi nai-
dlīgs valstī nodibinātai kārtībai.

Līdz ar to raksta autors uzskata A. Spāgi par vienu no tiem cilvēkiem, kas musina zemnieku prātus agrāro reformu sagatavošanas gaitā, noskaņojot zemniekus pret kungiem un mācītājiem un novēršot viņus no «lēnprātības, padevības un paklausības saviem kungiem». Izsakoties A. Spāga vārdiem — raksta autors arī turpmāk gribēja saglabāt Kurzemē zemniekiem elli, baznīckungiem paradīzi, bet muižniekiem — debesu valstību. Katru, kas protestēja pret šādu kārtību, muižnieki un vācu mācītāji pasludināja par musinātāju un izvērša pret to policejisku vajāšanu, ko nācās pieredzēt arī A. Spāgim.

1861. g. 19. februārī publicēja jauno Krievijas zemnieku nolikumu, kuru neattiecināja uz Baltijas guberņām. Tas bija ievērojams vietējās muižniecības ieguvums, bet reizē ar to trieciens jaunlatviešu kustības ideologiem. Tomēr viņu ievadītā kustība pret baltvācu muižniecības ekonomiskajām un politiskajām privilēģijām neapsīka, bet vēl vairāk pastiprinājās. Pirmais solis šai virzienā bija K. Valdemāra sastādītais memorands, kuru autors uzrakstīja tūlīt pēc 1861. g. likumu publicēšanas un tā paša gada beigās iesniedz cara valdības ministram Golovinam. K. Valdemāra memorands satur konkrētu programmu agrārā jautājuma atrisināšanā Latvijā ar mērķi iznīcināt vācu baronu kundzību.

Sava memoranda sākumā K. Valdemārs norāda, ka no 1,5 milj. cilvēku Baltijā ^{19/20} nodarbojas ar zemkopību, bet atrodas pilnīgi dāžādu svešzemju iekarotāju ģimeņu pakļautībā. Sai latviešu un igauņu iedzīvotāju — zemnieku masai 60-to gadu sākumā pie-
derēja nedaudz vairāk par 0,5% viņu dzimtās zemes, bet dažiem simtiem vācu feodāļu ģimeņu bija 2000 reizes vairāk zemes īpašuma nekā 1,5 milj. latviešu un igauņu zemniekiem. Tādēļ K. Valdemārs secina, ka «pašreizējais stāvoklis (Baltijas guberņās — A. S.) tik nedabisks un ^{11/12} iedzīvotāju tik kritisks, kādu var sastapt tikai Turcijā, tā kā agri vai vēl nupietna reforma — no augšas vai apakšas neizbēgama».¹¹

Tomēr savus centienus panākt reformas K. Valdemārs saista vienīgi ar carisma palīdzību, jo «vēsturiski mantotais Baltijas

¹¹ Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. Rīgā, 1939., 157. lpp.

muižnieku korporācijas gars nekad brīvprātīgi neatļaus šīs apmierinošās reformas. Zemes vēsture rāda tik melnus un nehumānus iekarotāju darbus, kādi varbūt nevienā kristīgā zemē nav notikuši».¹²

1860. g. Vidzemes zemnieku likumi neapmierināja zemniekus, bet piešķīra muižniekiem likumīgas tiesības vēl vairāk ekspluatēt zemniekus ar brīvā līguma palīdzību. Feodālisma paliekas un baronu ekonomiskā un politiskā vara joprojām vēl bija pietiekami stipra. Tādēļ K. Valdemārs memorandā norādīja, ka reformas galvenajam saturam jābūt uzcītīgas zemnieku — zemes īpašnieku kārtas izveidošana.

Sīkais zemes īpašums ir K. Valdemāra ideāls, tādēļ viņš arī memorandā to cenšas aizstāvēt ekonomiskā aspektā un norāda, ka ienākumi no lielajiem zemes īpašumiem, no muižnieku kabatām aizplūst uz ārzemju kurortiem, turpretim ienākums no brīviem zemnieku zemes īpašumiem gūs valstij derīgu izlietojumu: «lauku ražošana tiks pacelta, pilsētas uzplauks, valsts iegūs veselus zaldātus, apmierinātība un labklājība izplatīsies plašas lauku iedzīvotāju daļas starpā . . . ārzemju modes precēm izdos pavisam maz nacionālā kapitāla, toties jo vairāk izdos lauksaimniecības uzlabošanai un tirdzniecības pacelšanai.»¹³

1860. g. zemnieku nemieri, kas vairākās vietās uzliesmoja Latvijā un bija saistīti ar buržuāzisko reformu sagatavošanas gaitu, K. Valdemāram un arī citiem jaunlatviešu kustības ideologiem parādīja, ka trūcīgo latviešu zemnieku masas vairs negrib apmierināties ar savu beztiesisko stāvokli un gatavas aizstāvēt savas eksistences tiesības. K. Valdemārs, kas tāpat kā citi jaunlatviešu kustības vadoni bija revolucionāru cīņas metožu pretinieks, brīdināja šai sakarā valdību no situācijas tālākas paasiņāšanās Baltijā un tās sekām: «Lielu zemnieku nemieru briesmas Baltijas provincēs pašreiz ir ļoti augstā pakāpē. Tagad, kad visu triju guberņu zemnieki dabūjuši zināt, ka viņu tuvākie kaimiņi kļūst par zemniekiem — zemes īpašniekiem, nemiera izpausme izraisās tik lielā mērā, ka jau līdz šim Vidzemē un Igaunijā viņus var tikai ar varas līdzekļiem noturēt paklausībā».¹⁴ Zemniekiem, kas novesti līdz izmisumam, tagad atliekot vairs tikai divi ceļi: «Asiņainas sacelšanās un nedaudzu vācu muižnieku un pārvaldnieku nogalināšana vai arī vispārēja simttūkstošu izceļošana».¹⁵

Bez tam K. Valdemārs savā memorandā vērsās arī pret Baltijas provinču tiesu iekārtu, kas bija reakcionārās baltvācu muižniecības ievērojams balsts tās cīņā pret ekspluatējamām zemnieku masām, un prasīja arī šeit ievērojamus pārkārtojumus, kuru

¹² Turpat.

¹³ Turpat, 202. lpp.

¹⁴ Turpat, 167. lpp.

¹⁵ Turpat, 168. lpp.

mērķis — nostādīt vācu iedzīvotājus vienādās tiesiskās attiecībās ar latviešu un igauņu tautību iedzīvotājiem. Plašāk pievērsties pastāvošajai tiesnešu vēlēšanu sistēmai, K. Valdemārs atsedza tās šķirisko dabu un norādīja, ka par tiesnešiem parasti vēlēja personas no bagāto ģimeņu trūcīgajiem radniekiem bez speciālas juridiskas izglītības, kas pēc tam visādi centās iztapt saviem vēletājiem. Tā rezultātā zemnieks velti meklēja tiesā taisnību: «Kā likumu zemnieks var gaidīt, ka tiesnesis apiesies ar viņu vēl cietirdīgāk nekā pats muižas īpašnieks, par kuru viņš sūdzas, jo tiesnesis nepalaidīs gadījumu izdarīt ko patīkamu savam spēcīgajam apvainotajam radniekam...»¹⁶

Latvijā pastāvošo tiesu prakse visiem zemniekiem bija ļoti labi zināma no pieredzes, tādēļ K. Valdemārs arī atzīmēja, ka tikai vismulķīgākajam Vidzemes zemniekam varētu ienākt prātā, balstoties uz otra paragrafa pamata, žēloties tiesā par pārāk augstām, vaku grāmatas pārsniedzošām klausu prasībām, jo kontrakti ir brīvprātīgi un klausu lielumu var noteikt pēc patikas.¹⁷

Centšoties panākt 1861. g. Krievijas zemnieku likumu attiecināšanu uz Latviju, K. Valdemārs tomēr norādīja, ka ar to nebūs tomēr atrisināts viss Latvijā pastāvošo pretrunu komplekss: «Brīvo zemes īpašumu radīšana Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, pat, ja to izvestu ļoti stingri, vēl neiznīcinās šo nevienlīdzību, jo $\frac{1}{11}$ vācu iedzīvotāju rokās paliks tikpat zemes, cik $\frac{10}{11}$ nevācu iedzīvotāju».¹⁸ Šī K. Valdemāra izteiktā doma ir ļoti nozīmīga, jo tā ir daudz tālejošāka, nekā to paredzēja 1861. g. Krievijas zemnieku nolikums. Tas bija atkārtots jaunlatviešu kustības ideologu mēģinājums pievērst carisma uzmanību vietējām nevaisnājām agrārām attiecībām.

Sai agrārai reformai buržuāziskā izpratnē vajadzēja būt tikai par citu buržuāzisko reformu sākumu. Tādēļ memoranda beigu daļā tā autors arī atzīmē, ka «sīkā zemes īpašuma radīšana pēc iespējas plašā apmērā un apstākļos kā pārējā Eiropā ir sākums, pat galvenais Baltijas reformu saturs... bet pēc tam dienas kārtībā nostātos juridiskais jautājums, justīcijas iestāžu pārveidošana utt.»¹⁹

Savu reformu prasību pamatošanai, kā redzējām, K. Valdemārs izlietoja arī nacionālo momentu un norādīja uz pastāvošajām pretrunām starp vācu muižnieku nelielo saujīņu un plašo apspiesto latviešu lauku iedzīvotāju masu, kas atradās pilnīgā bezlīdībā. Pie tam šī privilēģēto iedzīvotāju saujīņa nav paši uzticamākie Krievijas pavalstnieki, bet viņiem bez Krievijas ir arī vēl cita dzimtene. Šāda situācija neapšaubāmi paasinot pastā-

¹⁶ Turpat, 183. lpp.

¹⁷ Turpat, 200.—201. lpp.

¹⁸ Turpat, 211. lpp.

¹⁹ Turpat, 222. lpp.

vošās pretrunas,» jo tāda zeme kā Baltijas provinces, kur $\frac{10}{11}$ iedzīvotāju (un, proti, to pašu iedzīvotāju, kas tikai Krievijā ir atraduši savu tēvzemi un kam nepieder sveša, ārpus Krievijas esoša tēvzeme) no $\frac{1}{11}$ svešas nacionālītātes tiek apspiesta, līdzinās mākslīgi radītam vulkānam». ²⁰

Tādas ir K. Valdemāra memoranda vadošās pamatidejas, ar kuru palīdzību viņš centās Krievijas valdošās aprindas pārliecināt par reformu nepieciešamību Latvijā. Šo reformu prasību centrālais kodols bija buržuāziska agrārreforma, līdzīga Krievijas 1861. g. reformai, kas izveidotu no muižniekiem neatkarīgu sīkzemnieku slāni. Pēc tās realizēšanas varētu stāties pie plašākām tiesu un administratīvām reformām, kurām būtu jāiznīcina vācu privileģēto iedzīvotāju politiskā kundzība zemē.

Tādējādi K. Valdemārs izvērš kritiku savā memorandā ne vien pret muižnieku kundzību zemē un patvaļu agrārā plāksnē, bet norāda arī uz pastāvošajām nacionālajām pretrunām. Dodot par vietējiem baroniem pareizu notēlojumu, ka viņi Krieviju uzskata tikai par gadījuma apmešanās vietu, nepieciešamību, bet par savu patieso dzimteni uzskatīja Vāciju, K. Valdemārs ar šo momentu cerēja jaunlatviešu centieniem labvēlīgi noskaņot Krievijas valdošo aprindu ievērojamu daļu, kas arī bija ieinteresēta iznīcināt baronu lielās tiesības un Baltijā izveidot pārvaldi pēc Krievija pastāvošā parauga, lai stiprinātu valsts centralizāciju. Dziļi uzsvērtā nacionālā momenta un tā izraisīto pretrīskību akcentējums liecina, ar kādām grūtībām jaunajai, topošajai latviešu buržuāzijai nācās iekarot sev tiesības ekonomiskā un politiskā laukā pret valdošo vācu muižnieku virsslāni.

K. Valdemāra memorands bija visas vēlākās jaunlatviešu kustības cīņas programma, kas tika paplašināta un pārveidota, vadoties no attiecīgajiem apstākļiem. Ko A. Spāģis savā brošūrā ietvēra tikai vēl vispārējos vilcienos un sīkāk nedetalizēja, to K. Valdemārs savā iesniegumā ministram Golovinam konkretizēja un precizēja. Šī cīņas programma gan nebija revolucionāra un neprasija radikālus pārveidojumus pastāvošās iekārtas izmaiņā, bet prasīja normalizēt pastāvošās attiecības Latvijā starp saujīgu valdošās nācijas locekļiem un tūkstošiem apspiestās nācijas locekļiem. Tomēr ar šo soli K. Valdemārs pieteica latviešu tautas kā vēsturiskas tautas eksistenci, kas grib ieņemt sev atbilstošu vietu citu tautu vidū.

Tādējādi K. Valdemārs mūsu priekšā nosājas kā jaunās latviešu buržuāzijas pārstāvis, kas saprata, cik kaitīgi kapitālisma attīstībai ir feodālās iekārtas savu laiku pārdzīvojušie institūti ar pastāvošajiem kārtu ierobežojumiem un cik nepieciešama ir brīva konkurence kā kapitālistiskās iekārtas saimniecības pamats.

²⁰ Turpat, 211. lpp.

Trūkstot dziļākai sociālai izpratnei par šķirām un to pretišķībām, K. Valdemāra lielais nopelns tomēr ir tas, ka viņš viens no pirmajiem latviešu progresīvās sabiedrības domas pārstāvjiem pacēla cīņas karogu pret savu laiku pārdzīvojušo iekārtu, lai attīrītu ceļu kapitālisma attīstībai un sekmētu šķirisko attiecību tālāku diferenciaciju.

Ļoti zīmīgs memorandā ir K. Valdemāra norādījums par varbūtējām zemnieku nemieru briesmām Baltijā nenokārtoto agrāro attiecību dēļ. Kā vietējo apstākļu ļoti labs pazinējs viņš saprata, ka, iztrūkstot dziļāka satura reformām, apspiestajā un izsūktajā zemnieku masā ir iespējama sacelšanās, kas var novest pie dziļākiem satricinājumiem. Ar sīkām reformām, kāda bija, piem., 1860. g. Vidzemes zemnieku likumi, šeit maz varēja līdzēt. Nepieciešamas bija dziļākas un tālejošākas reformas.

Par šādu reformu sākumu viņš uzskatīja 1861. g. Krievijas zemnieku likuma attiecināšanu uz Latviju, kurai vēlāk sekotu citi pārkārtojumi vietējā iedzīvotāju vairākuma interesēs. Pamatoti dažus gadus vēlāk K. Valdemārs norādīja, ka «Baltijā kazaku piķis kļuvis par neatņemamu vācu varas atribūtu, tās simbolu».²¹ Saprotot, ka ar šādām metodēm ilgi nevar noturēt tautu paklausībā, K. Valdemārs atkārtoti norādīja, ka ir nepieciešama reforma, kas dotu «civilizācijas, valsts zinātnes un politikas vienādi neatlaidīgi prasīto materiālo pamatu»,²² kas nokārtotu dzīves prasības atbilstoši jaunajiem apstākļiem.

Pēc 1861. g. Krievijas zemnieku nolikuma publicēšanas polemika starp baltvācu reakcionāro presi un jaunlatviešu kustības ideologiem iedegās ar jaunu sparū. Viens no reakcionārās kustības apoloģētiem G. Grīnevalds 1861. g. beigās publicēja pret latviešu zemniekiem un kalpiem vērstu brošūru,²³ neskopodamies ar ķengājumiem un apmelojumiem. Grīnevalds sūdzas par latviešu laukstrādnieku slinkumu, kas negribot strādāt, bet prasot tikai lielas algas, kuras muižnieki nevarot maksāt; daļa strādnieku no laukiem aizplūstot arī pie dzelzceļu būvdarbiem. Visi šie apstākļi it kā nostādot muižniekus katastrofas priekšā.

Tādēļ savā nīknumā autors prasa ierobežot pilsētu tiesības, aizliedzot tām uzņemt lauku iedzīvotājus. Pilsētu fabriku un uzņēmumu īpašniekiem strādnieki esot jāmeklē ne iekšzemē, laukos, bet ie jāievadot no ārzemēm, lai nesamazinātu laukstrādnieku skaitu muižās.

Pēc savas būtības Grīnevalda brošūra nav nekas cits kā savu laiku pārdzīvojušā feodālās muižas īpašnieka izmisuma pilns

²¹ K. Valdemārs. Raksti. II sēj., Rīgā, 1937., 316. lpp.

²² Turpat.

²³ B. Grūnewaldt. Ueber Dienstbotenverhältnisse in Livland. Rīga. 1861, S. 11.

aicinājums atgriezties pie kunga pātagas un vagara nūjas, lai nodrošinātu sev paklausīgu dzimtzemnieku darba spēku. Bet Grīnevalda brošūra liecina arī par to, ka darba apstākļi muižas kalpiem bija neciešami un algas bija zemas, par ko liecina muižas kalpu aizplūšana no laukiem uz pilsētām.

Uz Grīnevalda meliem un apvainojumiem atbildēja K. Valdemārs, kas 1862. gadā Leipcigā vācu valodā publicēja darbu «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis», kurā pierādīja Grīnevalda izteikto uzskatu aplamību. K. Valdemārs norādīja, ka šie uzskati ir ne tikai Grīnevalda, bet arī ļoti daudzu viņa kārtas piederīgo uzskati.

Vispirmā kārtā K. Valdemārs pievēršas laukstrādnieku algu jautājumam un noraida domu, ka laukstrādnieku algas būtu nesamērīgi augušas un pārsniegtu viņu darba vērtību. Tādā gadījumā pazeminātos zemes vērtība, turpretim muižu vērtība Vidzemē pēdējos 20 gados pieaugusi 3—4-kārtīgi, bet darba alga tai pašā laikā pieaugusi tikai 1,5 reizes. Tikpat noteikti K. Valdemārs norādīja arī domu, ka valstij būtu jāpiespiež zemnieki strādāt muižniekiem un jā rūpējas par «lielkunga pātagas civilizācijas ietekmi uz zemnieku».²⁴

Daudz uzmanības K. Valdemārs veltīja arī Vidzemes agrārās likumdošanas vēsturei XIX gs. pirmajā pusē. Viņš atzīmēja, ka zemnieku stāvoklis tās rezultātā nepārtraukti pasliktinājies, tā, piem., pēc 1819. gada likumiem katrs Vidzemes zemnieks ātri sajuta sava jaunā stāvokļa grūtumu, bet muižnieki tai pašā laikā varēja teikt: «Tikai tagad mēs Vidzemi esam iekarojuši!»²⁵

Sās likumdošanas rezultātā Vidzemes zemnieki pārvērtās savu kungu rokās tikai par mašīnām, darba rīkiem, kuriem nebija ne savas saimniecības, ne arī perspektīvas tādas iegūt. Viņu vienīgais uzdevums bija rūpēties par savu kungu parazitisko labklājību. Iegūt cilvēcisku cieņu un cilvēka apziņu varēja tikai tad, ja pagriezta savai dzimtenei muguru un izceļoja.

Sādas ilgas zemnieku masas pārņēma XIX gs. 40-os gados, kad sākās masveida emigrācijas kustība. Zemnieki pārgāja cara ticībā, cerot uz tā aizsardzību; viņi cerēja gūt sev dzimteni, pārīdami ticībā, kuru nemaz nepazīna. Arī šo kustību muižniekiem vajadēja apspiest ar durkļu palīdzību.

Noraidot Grīnevalda proponētos kustības brīvības ierobežojumus zemniekiem un kalpiem, K. Valdemārs uzsvēra, ka «kustības brīvība visumā panāk labākas algas, labāku darbu, labākas attieksmes un saprašanos darba devēja un ņēmēja starpā, tātad padara zemi bagātu».²⁶ Tieši tādēļ kustības brīvība visiem spē-

²⁴ K. Valdemārs. Raksti. II, 42. lpp.

²⁵ Turpat, 48. lpp.

²⁶ Turpat, 50. lpp.

kiem veicināma. Kā redzams, tad K. Valdemārs šeit tikai izpauž angļu buržuāziskās politekonomijas pazīstamo domu par darba devēja un darbaņēmēja brīvu vienošanos, kas, ievērojot Latvijas vietējos apstākļus, vietējai feodālajai reakcijai bija pilnīgi nepieņemama, jo apdraudēja tās muižu saimniecības.

Raksta nobeigumā K. Valdemārs vēlreiz uzsvēra, ka, pastāvot pašreizējai kārtībai un likumdošanai, «latvietis un igauņš nicina likumu, kas viņus pašus nicina, ko viņa tautai svešie mocītāji radījuši un viltus pilni nolikuši lielajam caram priekšā».²⁷ Šī agrārā likumdošana nav nekas cits kā iepriekšējo gadsimtu mocību un vergu darba turpinājums, kas savos žņaugos turējis latviešu tautu. Aiz šās agrārās likumdošanas stāv reakcionārā muižniecība, kas «nežēlīgi apietas ar važās kaltajiem latviešiem un igauņiem... kam Eiropā līdzīgu velti meklēt. Visu tautību ievērojamākie vēsturnieki ar šausmām un sāpēm domā par viņu agrākajiem darbiem. Apvainotās, kājām midītās cilvēces vārdā neviens tiem par viņu pagātni cita neveltis kā smagus lāstus».²⁸

Ar vēstures faktiem noraidījis feodālās reakcijas konstruēto pasaciņu par vācu baroniem kā latviešu tautas «labākajiem draugiem», K. Valdemārs prasīja atbrīvot latviešu zemniekus no tālākās aizbildniecības un tā vietā piešķirt latviešiem līdzdalību landtāgos, tiesību zemniekiem iegūt zemi īpašumā un vietējo tautu tuvināšanos uz līdztiesības pamatiem.

K. Valdemāra brošūras publicēšana ar savām prasībām dziļi satrauca ne vien baronus, bet arī vācu pilsētu buržuāziju. Šo prasību pieņemšana nozīmētu, ka landtāgā līdzās baronam sēdētu latviešu zemnieks, pilsētu rātēs — līdzās vācu tirgotājam un fabrikantam savu vietu ieņemtu latviešu amatnieks vai sīktirgotājs.

Privileģētās kastis satraukumu vispirms pauda «Rigische Handelszeitung», kas tūlīt pēc brošūras iznākšanas savā recenzijā rakstīja:²⁹ «Šī brošūra mums jo spilgti pierāda, līdz kādai pakāpei pielaižamas pārrunas par mūsu iekšējo stāvokli. Tā ļoti asā tonī, var teikt, pat ar niknumu, prasa radikālas reformas mūsu zemnieku stāvokli; bālu, liberālu fražu vietā tā prasa nopietnu darbību, un, proti, landtāga darbību».

Anonīmais raksta autors tāpat atzīst, ka diskusijā ar jaunlatviešu kustības ideologiem vācu virsslānis gājis par tālu. Tās ievirze parādījusi, ka latvieši vairs negrib samierināties ar sīka rakstura iekšējiem pārveidojumiem. Tālāk raksta autors cenšas meklēt cēloņus, kas varēja izraisīt minētā raksta publicēšanu. Izvērtējot pastāvošās sabiedriskās attiecības, autors nebūt krasī nenostājas pret sīkākajiem pārveidojumiem, bet atzīst tos jau par

²⁷ Turpat, 56. lpp.

²⁸ Turpat.

²⁹ Rigische Handelszeitung, 1862, Nr. 66.

no kavētiem. Konstatēdams, ka vācieši, salīdzinot ar latviešiem un igauņiem, Baltijā sastāda ļoti mazu procentu, autors it kā liek saprast, ka vietējā likumdošanā šo disproporciju turpmāk vajadzētu novērst.

Ka tas līdz šim ignorēts, izskaidrojams galvenokārt ar to, kā atzīmē laikraksts, ka «vācu aprindās konservatīvi domājošie ir vairākums. Tāpēc presē līdz šim tik maz tikuši cilāti iekšzemes jautājumi». Tomēr recenzents neprasa tūlītēju visa jautājuma kompleksa pārskatīšanu un noteikti iebilst pret K. Valdemāra radikālajām prasībām pēc pārveidojumiem pagastu iekārtā, pilsetās, tiesu iekārtā, zemes iegūšanas tiesībās. Vienīgi autoru apmierina K. Valdemāra izvirzītā prasība pēc visu Baltijas tautu tuvināšanās. Bet pie tam viņš vairās minēt noteikumus, uz kādiem tuvināšanās varētu notikt.

Minētajā recenzijā raksturīgs tas moments, ka līdzās vienprātīgajam feodālās reakcijas korim sāk ieskanēties mērenākas balsis, kas atzina agrāk pielaištās kļūdas un vēlējas saprašanos ar jauno augošo latviešu buržuāziju. Kādā virzienā būtu iespējama tuvināšanās, uz to netieši norāda Kurzemes muižnieka Mežotnes barona Līvena raksts «Baltische Monatsschrift» lappusēs par agrāro attieksmju tālāko attīstību Baltijā pēc 1860. gada notikuma. Jāievēro vēl sevišķi tas, ka Līvens pārstāvēja Kurzemes baronus, uz kuriem vēl nebija attiecināti ne 1860., ne arī 1861. g. zemnieku likumi.

Līvena raksta galvenā doma ir tā, ka Kurzēmē pašreizējais stāvoklis nevar ilgāk veikt turpināties. Reformu galvenajam saturam jābūt tādām, lai laukos izveidotu muižniecībai sabiedroto no līdzšinējo atkarīgo zemnieku vidus. «Kur atcelta dzimtbūšana, katrai valstij, kas grib palikt konservatīva, jānodibina spējīga zemnieku kārtā, kas nostājas pati uz savām kājām. Tāda zemniecība, pateicoties viņas pašas stāvoklim, nekad nebūs mūsu sāncense, bet mūsu uzticīgā sabiedrotā pret katru apvērsumu».³⁰

Tomēr notikumu tālākā attīstība jau 1862. g. parādīja, ka drīza sapraššanās starp jaunlatviešu kustības ideologiem un liberālo baltvācu muižniecību nav iespējama. Proti, 1862. g. sāka iznākt jaunlatviešu vadītais laikraksts «Pēterburgas Avīzes», kas pieturējās pie K. Valdemāra memorandā un darbā «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis» nospraustās līnijas. Gan K. Valdemārs un arī citi laikraksta līdzstrādnieki norādīja, ka «avīzes gādās uz to — izplatīt un uzturēt miera prātu visādā vīzē, cik no savas puses varēs...» un ka jaunais laikraksts «arvien uz to rūpēsies, lai pastāv un aug draugu prāts starp latviešiem un vāciešiem kā draugu tautām, kas vienas ticības biedri, viena ķeizara pavalstnieki...»³¹, tad tomēr praksē lieta

³⁰ Baltische Monatsschrift, 1862, Bd. I, S. 527.

³¹ K. Valdemārs. Raksti, I sēj., Rīgā, 1936., 248. un 250. lpp.

pieņēma citu virzienu. «Pēterburgas Avīzes» kļuva par pašu nopietnāko cīņas ieroci vācu feodāļu aristokrātijas kundzības grausšanā, tāpēc arī saprotams tas niknums, ko feodālā reakcija izvērsa pret laikrakstu un tā līdzstrādniekiem.

Par laikraksta iznākšanu vietējā vācu prese pilnīgi klusēja. Vienīgi tikai oficiālās vietējās valdības avīzes iespieda «Pēterburgas Avīžu» izdevēju sludinājumus, ka jaunais laikraksts pieņem abonētus. Un reakcionāriem bija pamats klusēt un jauno laikrakstu uzņemt naidīgi, jo «Pēterburgas Avīzes» nikni uzbruka visam tam, ko viņi aizsargāja. Protams, to darīja ļoti uzmanīgi, rakstot līdzībās, nekad nesaucot vārdā attiecīgās personas, bet apstākļu pazinēji uz vietas labi prata orientēties rakstu rindās.

Plaša un daudzpusīga tajos laika apstākļos bija laikraksta tematika, tomēr centrālo vietu ieņēma agrārais jautājums. Daudzās zemnieku sūdzības, kas saplūda laikraksta redakcijā, deva plašu faktisko materiālu, kura izklāstu redakcijas darbinieki veica atbilstoši apstākļu un cenzūras prasībām, lai nedotu iemeslu reakcionāru uzbrukumiem.

Daudz uzmanības laikraksts veltīja Krievijas 1861. g. zemnieku likumiem un tos cildināja. Avīzes satiriskais pielikums izsmēja cilvēkus, kas negribēja sekot līdz laika prasībām un turējās pie sen pārdzīvotām paražām un aizspriedumiem.

Tomēr pati galvenā doma, kas vijās cauri katram laikraksta numuram — mudinājums uz ekonomisku patstāvību un neatkarību no muižniekiem. Tā, piem., laikraksta 4. numurā ievietotais raksts «Kas zemniekam jāzina», izsmēja to cilvēku uzskatus, kas pieturējās pie muižnieku un mācītāju sludinātās atziņas, ka «zemniekam neko nevajag zināt kā bībeles stāstus, katķismu un baznīcā dziedamus meldiņus», bet zemnieku bērniem skolā mācāmās zināšanas nedrīkstot būt nekas cits «kā sataisīšana uz svētā vakarēdiena mācību».³² Nav tālu jāmeklē, lai aiz šādu cilvēku apzīmējuma saskatītu šos latviešu tautas «gādniekus» — latviešu tautas izglītības lielākos pretiniekus.

Jaunie laiki izveidojuši citus apstākļus, mainījies arī pats zemnieks: «pirmāk viņš bija zemes kukainis, tagad viņš ir zemes kungs».³³ Saprotams, ka šāds zemnieka stāvokļa iztulkojums nekādi nebija pieņemams ne vācu muižniekiem, ne arī vācu mācītājiem, kas nekad neuzskatīja zemnieku par zemes kungu. Pretēji agrāk izteiktajiem uzskatiem par zemnieka spējām raksta autors nobeigumā secina, ka zemnieks ir tikpat spējīgs mācīties kā citi «saviem tuvākiem par labu un sev pašam par prieku».

Jāievēro, ka šis uzskats par mācīšanās nepieciešamību tika izteikts gandrīz pirms gadsimta, kad tautā bija nostiprinājusies

³² Pēterburgas Avīzes. 1862. g. Nr. 4.

³³ Turpat.

baronu un mācītāju paustā doma, ka mācīšanās un zināšanu iegūšana ir vienīgi kungu lieta, kas neattiecas uz zemniekiem. Tagad «Pēterburgas Avīzes» sāka cīņu pret šo kaitīgo uzskatu. Baltijas reakcionāri ļoti labi saprata, ka aicinājums mācīties ievada uzbrukumam viņu privilēģijām, jo katrs izglītots latvietis paplašinās to cīnītāju loku, kas izveidojās 60. gadu sākumā.

Kādā citā rakstā «Par zemniecību»³⁴ raksta autors ļoti uzmanīgi sper jau soli tālāk un vērsas pret pastāvošo zemnieku apspiestību un beztiesību un norādīja, ka valstis tikai tad ir spēcīgas, «kamēr zemes kopēju kārtā turīga bija, kamēr tai svabadība bija izvēlēta laimīgi pēc visiem saviem spēkiem zemi kopt un uz viņas apstrādāšanu cisties. Tiklīdz kāda tauta zemnieku kārtu sāka spiest un sūkt, tiklīdz ar tautas un valstības bagātību un lielumu bij pagalam.»

Minētā doma jau agrāk vairākkārt bija izteikta jaunlatviešu darbos kā lūgums cariskajai valdībai, lai tā nostiprinātu zemnieku materiālo stāvokli un aizsargātu viņus pret muižnieku patvaļu, jo zemnieki esot viens no galvenajiem valsts balstiem. Tādēļ nav gadījums, ja «Pēterburgas Avīzes» tagad šo domu no jauna akcentēja kā vienu no galvenajiem laikraksta vadošajiem lozungiem zemnieku jautājumā.

Tai pašā laikraksta numurā ievietots kāds cits raksts par zemnieku stāvokli, kas pieskaras zemnieku un muižnieku savstarpējai attiecībai un ieguva zināmu polemisku raksturu. Ja attiecībā uz zemnieku izglītību baroni bija ar mieru zināmā mērā piekāpties līdz lauksaimnieciskai izglītībai, kas būtu nepieciešama zemniekiem, tad turpretim viņi bija pilnīgi noraidošā pozīcijā attiecībā uz zemnieku tiesiskā stāvokļa izmaiņu jaunajos apstākļos kapitālisma attīstības gaitā. Nostājoties pret to, laikraksts atzīmēja: «Tomēr atrodas, ka vairāk par zemes kopšanu, nekā par zemes kopēju kārtu runā. Labi gluži visu apspriest, kas pie zemes kopšanas vajadzīgs; bet tas ir un paliek tiesa: kamēr zemes kopēju kārtā nav kā vajadzīgs ietaisīta, zemes kopšana arvien slimos un nekādas daktera zāles tai nepalīdzēs.»³⁵

Ar to laikraksts atkārtoti akcentēja, ka primārā vieta agrārajā jautājumā piešķirama zemes īpašuma piederības jautājumam un tikai pēc tam sekmīgi varēs atrisināt arī zemes apstrādāšanas jautājumu. Bet arī šeit laikraksts savās prasībās paliek uzmanīgs un ne ar vārdu neieņem, kādā veidā zemnieki būtu nodrošināmi ar zemi.

Lai arī cik mēreni un piesardzīgi neizteicās laikraksts agrārā jautājumā, katrs norādījums tā slejās šai sakarā bija dadzis reakcionāru acīs. Tādēļ jau pirmie laikraksta numuri izsauca traku

³⁴ Turpat, Nr. 13.

³⁵ Turpat.

naidu un satraukumu baltvācu presē. Par laikraksta pirmajiem četriem numuriem «Rigasche Zeitung» uzrakstīja asu recenziju, norādot, ka laikraksts «latviešus paveršot uz nemieru un dumpi pret vāciešiem».³⁶

Kā vienu no galvenajiem argumentiem «Rigasche Zeitung» izvirzīja «Pēterburgas Avīzēs» ievietoto rakstu par latviešu un slavu tautu radniecību, kas vāciešiem nemaz neesot pieņemams. Tapat vācu avīzes redakcijas acīs katra kritiski izteiktā piezīme par Kantu vai Hēgeli bija kūdišana pret vāciešiem.

Pret «Pēterburgas Avīzēm» apvienojās visa reakcionārā vācu prese. Pat mērenais «Das Inland» prasīja cenzūras pastiprināšanu pret «Pēterburgas Avīzēm», norādot, ka pēdējo saturs radot bažas pastāvošai sabiedriskai iekārtai.³⁷

Reakcionāru sāktais karagājieni pret «Pēterburgas Avīzēm» laikraksta līdzstrādniekus padarīja tikai vēl uzmanīgākus. Ne velti laikraksts norādīja, ka «Rīgas avīznieks» jau glūn uz visiem mūsu vārdiņiem, vai nevarētu kādus apsūdzēt; visvairāk uz tiem, kas stāv pasta tašā vai dzirkstelē».³⁸ Lai arī redaktori pielietoja visu uzmanību rakstu apdarē, tomēr viņu spēkos nebija cīnīties ar reakcionāriem un viņu plašajiem sakariem. Jau tūlīt pēc laikraksta iznākšanas sākās tā līdzstrādnieku vajāšana.

Tā kā laikraksts iznāca Pēterburgā, tā cenžēšana neatradās baltvācu rokās, kas tūlīt nespēja panākt laikraksta slēgšanu. Tādēļ starp vietējo baltvācu administrāciju un valsts centrālajām iestādēm sākās sarakstīšanās, kurā vietējā vācu muižniecība pielietoja plašus apmelojumus pret laikrakstu un tā līdzstrādniekiem.

Jau 1862. g. 27. septembra ziņojumā ģenerālgubernators Līvens iekšlietu ministram «Pēterburgas Avīzes» apvainoja kaitīgu ideju izplatīšanā zemnieku vidū, «kuras spēj satricināt viņu prātos katru cienu pret reliģijas dogmām, pret tikumības noteikumiem, pret politisko kārtu pastāvošo iekārtu, pret īpašuma tiesībām, ar vārdu sakot, pret visiem pamatiem, kuri sargā sabiedrisko kārtību».³⁹

Kādā citā ziņojumā Līvens arī atklāti nosauc tos, kuru intereses apdraud «Pēterburgas Avīzes»: «Šī avīze... cenšas iedvest zemniekiem, kas ir vienīgie tās lasītāji, neapmierinātību ar tagadējo stāvokli, pamodināt viņos ienaidu pret citām tautībām, pie kurām pieder vispār izglītotās un turīgās šejienes iedzīvotāju šķiras un satricināt vienkāršo laužu vidū cienību...»⁴⁰

Tādējādi ar sev uzticīgo ierēdņu palīdzību feodālā kliķe centās aizkavēt katras progresīvās domas izplatīšanos. Tālāk savā

³⁶ Rigasche Zeitung, 1862, Nr. 187.

³⁷ Das Inland, 1863, Nr. 34.

³⁸ Pēterburgas Avīzes, 1863., Nr. 10.

³⁹ Latvijas vēstures avoti. I sēj., Rīgā, 1937., 24. lpp.

⁴⁰ Turpat, 100.—101. lpp.

ziņojumā ģenerālgubernators sevišķu uzmanību pievērš tam apstāklim, ka laikraksts iznāk Pēterburgā — galvaspilsētā: šis moments zemnieku vidū modinot sevišķu uzticību un nostiprinot pārliecību, ka laikrakstā ievietotie ziņojumi ir valdības gribas tieša izpausme.

Raksturojot «Pēterburgas Avīzes» kā «augstākā mērā» kaitīgas Baltijas apstākļiem, Līvens lūdza iekšlietu ministru nodot avīzes cenzēšanu viņam. Lai pastiprinātu savu vārdu iespaidu, Līvens pielietoja baltvācu reakcijas tik plaši praktizēto paņēmieni — draudus — un vēstulē iekšlietu ministram rakstīja, ka pretējā gadījumā šeit var izcelties «nopietnas nekārtības, kuru likvidēšanā varbūt neiztik bez bruņota spēka pielietošanas».⁴¹

Zemnieku nemieri, kas XIX gs. 60. gados bija uzliesmojuši atsevišķās vietās Latvijā plašās Krievijas zemnieku kustības ietekmē, Līvenam bija iegansts savas prasības motivācijai. Zinot, ka carisms visiem spēkiem bija ieinteresēts apspiest sākušos zemnieku kustību, reakcija arī gribēja izmantot šo apstākli cīņā pret «Pēterburgas Avīzēm».

Reakcijas uzbrukums beidzās ar panākumiem: sākot ar 16. numuru laikraksta cenzēšanu pārnesa uz Rīgu un pakļāva Baltijas ģenerālgubernatoram. Baroni varēja justies apmierināti, viņu rokās tagad bija kontrole pār laikraksta idejisko saturu. Laikrakstā ievietotie raksti kļuva aizvien mērenāki, apsīka agrāro attiecību apskats, cenzūra izsvītroja visu, kas varēja apdraudēt muižniekus un baznīckungus.

Pirmais panākums iedrošināja reakcionāru nometni jaunam uzbrukumam. 1863. g. pavasarī, jaunu zemnieku nemieru tiešā ietekmē, ģenerālgubernators no jauna griezās pie iekšlietu ministra ar lūgumu aizliegt laikrakstu uz 8 mēnešiem un piešķirt viņam tiesības no Baltijas izsūtīt visas «kaitīgās personas».⁴²

Arī šo ģenerālgubernatora provokatorisko prasību carisms apmierināja un no 1863. g. maija līdz oktobrim laikraksta iznākšanu pārtrauca. Vienlaicīgi ar to baltvācu administrācija sāka «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieku vajāšanu, apvainojot viņus saistībā ar zemnieku kustību.

Izmantojot reakcionāru savstarpējos sakarus, vietējā muižniecība pieprasīja Pēterburgas ģenerālgubernatoram Suvorovam uzraudzīt Pēterburgas latviešu kluba darbību,⁴³ uz ko Suvorovs atbildēja, ka lūgums izpildīts un Pēterburgas latviešu uzraudzība uzticēta vācietim Reisneram. Tādējādi, sākoties plašākai zemnieku kustībai Latvijā 1863. g., muižniecība sacēla istu trauksmi arī pret Pēterburgas latviešiem.

1863. g. 29. jūnijā Baltijas ģenerālgubernators barons Līvens

⁴¹ Turpat, 28. lpp.

⁴² Turpat, 103. lpp.

⁴³ Turpat, 104. lpp.

ziņoja Vidzemes civilgubernatoram Etingeram, ka no Pēterburgas uz Baltiju izbraukuši apmēram 30 «slepenās latviešu biedrības biedru» musināt zemniekus uz sacelšanos. Ģenerālgubernators uzdeva šos aģitātorus apcietināt. Līdzīgu pavēli nosūtīja arī Kurzemes civilgubernatoram Brevernā.⁴⁴ Šis rīkojums pavēra vietējai reakcijai iespējas izrēķināties ar katru jaunlatviešu kustības darbinieku un progresīvi domājošu latviešu inteliģentu.

Minētā provokācija bija vajadzīga tādēļ, ka galvaspilsētā dzīvojošiem latviešiem baroni nevarēja tik viegli piekļūt. Tagad ar uzbrukumiem K. Valdemāram, K. Biezbārdim un citiem «Pēterburgas Avīžu» darbiniekiem, apvainojot tos zemnieku musināšanā, reakcionāri gribēja noslēpt to faktu, ka 1860. g. Vidzemes zemnieku nolikums bija realizēts muižnieku interesēs un dziļi naidīgs latviešu zemniekiem un vispār zemes saimnieciskai attīstībai.

Tādēļ muižniecība lantāgos apsprieda pretošus pret laikrakstu, tādēļ mācītāji dieva vārdā aģitēja no kancelēm un lika visus iespējamus šķēršļus laikraksta pasūtīšanā un saņemšanā. Tomēr «Pēterburgas Avīžu» lasītāju skaits strauji auga un sasniedza 4000 abonentu — tam laikam ievērojamu skaitli. Pie tam jāievēro, ka laikrakstu lasīja un abonēja tikai turīgākie latvieši, kas spēja samaksāt abonēšanas maksu un arī prata lasīt.

Tomēr nespējot ar šiem paņēmieniem mazināt dziļo neapmierinātību zemnieku vidū, reakcionāri izdomāja versiju pret Pēterburgā darbojošos «slepeno latviešu biedrību», kura saucoties par «Jauno Latviju» un slejoties uz separātismu. Par šādas biedrības pastāvēšanu Kurzemes gubernators Breverns 1864. g. sākumā ziņoja ģenerālgubernatoram Līvenam, bet pēdējais savukārt iekšlietu ministram Valujevam, norādīdams, ka biedrība kūdot zemniekus pret muižniekiem un musinot uz dumpi.⁴⁵

Tas bija klajs feodālās kliķes izdomājums, jo jaunlatviešu kustības darbinieki tālu stāvēja no tā, lai revolucionārā ceļā atrisinātu agrāro jautājumu.

Šādā saspīlētā situācijā 1863. g. Leipcigā iznāca A. Spāga grāmatas «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzēmē» II daļa.⁴⁶ Pēc atgriešanās no Vācijas A. Spāgis pārliecinājās, ka muižniecība dara visu iespējamo, lai zemnieku dzīvē nenotiktu nekādas pārmaiņas. A. Spāgis devās uz Pēterburgu, kur vairākus mēnešus strādāja pie savas grāmatas.

Grāmatas ievadā autors norāda, ka otrā daļa uzskatāma par pirmās daļas komentāriem. Šeit dots milzīgs daudzums piemēru, kas parāda, kā baroni praktiski realizēja 1860. g. zemnieku liku-

⁴⁴ Turpat, 126. lpp.

⁴⁵ A. Alunāns. Jura Alunāna dzīve. Jelgavā, 1910., 42. lpp.

⁴⁶ Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesteze und nach der Praxis im Lichte des modernen Russlands. II Teil. Leipzig, 1863.

mus Vidzemē un ar kādiem paņēmieniem Kurzemes muižniecība apgāja pastāvošos zemnieku likumus. Labākam Krievijas un Latvijas zemnieku stāvokļa salīdzinājumam A. Spāģis dod arī 1861. g. likumu tulkojumu vācu valodā.

A. Spāģa grāmatas otrā daļa ir viņa atbilde reakcionārajai baltvācu publicistikai, kas, oponentot grāmatas pirmajai daļai, galvenokārt norādīja uz «praksi». Vērtējot Baltijas zemnieku stāvokli pēc jaunā zemnieku nolikuma, A. Spāģis norādīja, ka «progresā soļi Baltijas zemēs, sevišķi Kurzemē, jāmēro ar mikroskopu».⁴⁷ Autors vēršas pret to, ka visi vācu publicisti apzināti ignorē krievu zemnieku jauno stāvokli un apgalvo, ka Baltijā tas viss pastāvoļ jau agrāk. Šim momentam A. Spāģis pievērš sevišķu uzmanību un norāda, ka Krievijā dzimtbūšana bija atcelta, turpim Baltijā maskētā veidā tā joprojām pastāvēja.

Katrā zemnieku likumā A. Spāģis izšķīra divas daļas — tiesisko, t. i., likuma burtu, un praktisko, t. i., šo likumu praktisko pielietošanu dzīvē. Ja A. Spāģa «kritiķi» tieši atsaucās, ka viņš nepareizi interpretē Kurzemē muižnieku «praksi», tad šai grāmatas daļā autors tieši pievēršas muižnieku un zemnieku attiecību praktiskajiem jautājumiem. Viņš pie tam norāda, ka «Kurzemes zemnieku dzīvē pēc likuma un pēc «prakses» ir tik daudz ēnas pušu, ka tās nemaz vairs nav vajadzīgs izdomāt... daudzīnātā «prakse» ir daudzās pakalduŗvis, kuras vai nu pats likums atstājis vaļā, vai tās tādēļ ietaisītas, lai esošās zemnieku tiesības pa daļai vēl joprojām neievērotu vai pa daļai tās pamatīgi sakropļotu».⁴⁸

A. Spāģis šai sakarā uzsvēra, ka zemnieks nezina likumus, kuri dod viņam kādas tiesības, kā arī nezina sodus, kas draud par likuma nepildīšanu. Tādējādi zemniekiem nav zināmi daudzi likumi, lai gan tie tieši izdoti viņa vajadzībām. Priekšrocību šai ziņā bauda vienīgi muižnieki, kas zina ne vien likuma tiesiskos nosacījumus, bet prot atrast arī daudzās pakalduŗvis, t. i., atrunas un papildinājumus, ar kādiem zemnieku likumi bija pārbaģāti.

Tālāk savā darbā A. Spāģis salīdzina Krievijas 1861. g. zemnieku likumus un Kurzemē pastāvošo kārtību attiecībā uz zemnieku piespiešanu darbos un rakstīja, ka Kurzemē likums atļauj pat amatnieku piespiest stāties darbā pie kāda saimnieka, ja pagastā ir strādnieku trūkums; tas pats sakāms arī par rekrūšiem — ja viņi paši nesalģgst pie kāda saimnieka, tad ir novietojami darbā spaidu kārtā.⁴⁹ No tā A. Spāģis secināja, ka zemnieks, kaut arī mīkstākā formā, ir guberņas, pagasta un muižas īpašnieka dzimtcilvēks.

⁴⁷ Turpat, S. VI.

⁴⁸ Turpat, 45. lpp.

⁴⁹ Turpat, 48. lpp.

A. Spāģis ironiski runāja arī par to, ka 1861. g. 6. XI Kurzemē realizēja «lielas reformas»: proti, saimniekiem un viņu sievām turpmāk varēja uzlikt tikai policijas arestu. Sišana ar kokiem tika atcelta; zemniekus, kas nebija saimnieki, turpmāk varēja pērt tikai ar ādas pletnēm, bet sievietes tikai ar bērza žagariem. Izsmejot šo muižnieku apoloģētu daudzīnāto «humanitāti», autors norādīja, ka, turpinot līdzšinējā veidā, Kurzemes zemnieki varbūt pēc 100 gadiem sasniegs Krievijas zemnieku stāvokli.⁵⁰

Tāpat A. Spāģis atsedza muižnieku izdaudzīnātās «brīvās vienošanās» būtību un parādīja, kas aiz tās slēpās. Brīvā vienošanās ir tikai tukša skaņa, jo bada mocītiem cilvēkiem ir jāpieņem visi noteikumi, kādus diktē muižnieks. Bez tam Kurzemes zemniekus var sodīt piecas līdz septiņas reizes bargāk nekā krievu zemniekus, pie tam ne pēc tiesas sprieduma, bet pēc muižas policijas patvaļas.⁵¹

Sevišķu uzmanību autors pievērsa prakses aplūkošanai zemnieku un muižnieku attiecībās ikdienas dzīvē. Tas domāts galvenokārt kā atbilde advokātam Neimanim, kas, uzstājoties pret A. Spāģa brošūras pirmo daļu, norādīja, ka autors (A. Spāģis — A. S.) nepazīstot Kurzemes tiesu praksi. Ar rindu piemēriem, kas ņemti no Kurzemes tiesu prakses, A. Spāģis parāda, ko Neimanis centās noklusēt no Kurzemes tiesu patiesās prakses un kam šī noklusēšana nāk par labu.

A. Spāģis ļoti rūpīgi analizē Kurzemes baronu plaši jo plaši praktizēto mutvārdu vienošanos ar zemniekiem. Muižnieki ļoti bieži attiecībās pret zemniekiem lietoja teicienu — mans vārds ir vairāk kā likums. Pēc Kurzemes zemnieku nolikuma 174. paragrafa mutiskie nolīgumi zaudēja jebkādu tiesisko nozīmi, un zemnieki nevarēja uz tiem atsaukties. Tomēr muižnieki, lai stiprinātu savu varu un autoritāti zemnieku vidū, šo līgumu veidu ļoti bieži pielietoja, un zemnieki dotajiem solījumiem arī ticēja. Tādēļ A. Spāģis kā piemēru min dažas tiesas prāvas un tās analizē, lai parādītu, kā muižnieki izlietoja savā labā šādu mutvārdu vienošanos.

Līdzīgā veidā Kurzemē «praksē» atrisināja arī jautājumus par nodarbošanās «brīvo izvēli», kas deva muižniekiem tiesības amatniekus izvietot pie saimniekiem par strādniekiem, par «izceļošanas brīvību», kas deva kungam tiesības vajāt aizceļojušos zemniekus kā bēgļus un kļaidoņus, par «mājas pārmācību», kas nereti beidzās ar nāvi, par izlikšanu no labi iekoptām mājām bez atlīdzības utt.

Sevišķi smagi zemnieki cieta no t. s. «māju spridzināšanas». Ar datu palīdzību autors pierāda, ka no dzimtbūšanas atcelšanas

⁵⁰ Turpat, 51. lpp.

⁵¹ Turpat, 58. lpp.

līdz 1862. g. Kurzēmē iznīcinātas pāri par 2000 mājas. Sevišķi pēdējā laikā zemnieku māju spridzināšana pieņēmusi plašus apmērus, jo muižniekiem tā ir ļoti izdevīga. Reizē ar zemnieku padzišanu no mājām baronam radās brīvs darba spēks, kas bez muižnieku piekrišanas nevarēja pārvietoties uz citu apgabalu. Turpretim pārējiem saimniekiem līdz ar māju skaita samazināšanu palielinājās kļaušu un nodevu nasta.

Ja zemnieku saimniecības līdz ar to Kurzēmē un Vidzēmē bija padotas nīkuļošanai, tad gluži pretējais process vērojams muižnieku saimniecībās, kas uz zemnieku saimniecību rēķina nostiprinājās. Ar jaukto nomas līgumu palīdzību baroni savas saimniecības padarīja par rentablām. Muižas kalpi strādāja 16—18 stundas dienā bez cerībām uz nodrošinājumu vecumdienās.⁵²

Nobeidzot zemnieku stāvokļa analīzi, A. Spāģis norādīja, ka «Baltijā zemniekiem daudzējādā ziņā ir sliktāks stāvoklis nekā mājlopam; viņš pielīdzināts meža zvēram, kas nevienam nav jā-sargā, kuram pilnīgi atņemta tiesība aizstāvēties pret muižnieku un kuru katrs pēc sava ieskata var izmantot, šaust un aplaupīt. Kas apskata lepnās lopu kūtis, ko savās modernajās saimniecībās tagad ceļ saviem lopiem Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes muižu īpašnieki un turpat blakus redz bēdīgos zemnieku mitekļus, tas nevar šaubīties par to, ka muižnieki daudz lielākā mērā rūpējas par to, lai lopiem klātos labāk nekā cilvēkiem, kuri viņiem nepieder, bet tomēr pilnīgi atdoti viņu varai.»⁵³

Salīdzinot Vidzemes un Igaunijas apstākļus ar Kurzemes apstākļiem, A. Spāģis secina, ka tur stāvoklis ir vēl ļaunāks nekā Kurzēmē, jo Kurzēmē no visa muižu skaita $\frac{2}{5}$ ir kroņa muižas (Vidzēmē — $\frac{1}{7}$); $\frac{4}{5}$ privātmuižu Kurzēmē pārgājušas uz naudas vai jaukto nomu, turpretim Vidzēmē tikai $\frac{1}{3}$. Pastāvot kļaušu sistēmai, nav iespējams kaut cik ievērojams uzplaukums ne zemnieku, ne muižnieku saimniecībās, jo nomniekam nav intereses uzlabot zemi, veikt plašāka apmēra meliorācijas darbus utt. Isais nomas termiņš — parasti trīs līdz seši gadi — nepaver perspektīvas plašākiem saimnieciskiem ieguldījumiem.

Sava darba beigās, balstoties uz līdzšinējās Baltijas muižnieku prakses zemnieku jautājumā, A. Spāģis secināja, ka «nav nekādu cerību no pašas Baltikas puses sagaidīt laika prasībām piemērotu Baltijas zemnieku likteņa izveidošanu».⁵⁴ Zemniekiem savas cerības uz sava stāvokļa uzlabošanu jāsaista vienīgi ar cara valdības pasākumiem, no kuriem pirmais būtu 1861. gada zemnieku likuma attiecināšana uz Latviju.

Kamēr jaunlatviešu kustības darbinieki presē un publicistikā

⁵² Turpat, 269. lpp.

⁵³ Turpat, 196. lpp.

⁵⁴ Turpat, 364. lpp.

kritizēja 1860. g. Vidzemes zemnieku nolikumu un prasīja 1861. g. Krievijas zemnieku likumu attiecināšanu uz Latviju, tikmēr arī paši zemnieki, nesagaidījuši sava stāvokļa uzlabošanu, turpināja cīņu pret baroniem. Laika gaitā šī cīņa bija ieguvusi dažādas formas, un viena no tām bija zemnieku lūgumu iesniegšana; lūgumus adresēja parasti caram vai iekšlietu ministram, lūdzot Krievijas zemnieku nolikumu attiecināt arī uz Latviju, aizsargāt zemniekus no izlikšanas no mājām, atstāt līdzšinējo nomas maksu un ierobežot muižnieku patvaļu.

Sevišķi daudz šādu lūgumu iesniedza 1863. gadā gan Veselavas pagasta, gan Vecpiebalgas, gan Ogresmuižas zemnieki. Iesniegto lūgumu saturs visumā vienāds — tiesības iegūt mājas īpašumā, norādījums uz augstajām rentes maksām un noteiktas nomas maksas noteikšana.

Tomēr visi šie daudzie latviešu zemnieku iesniegumi cara valdībai palika bez rezultātiem. Vispirms tāpēc, ka ministrija sūdzības pārbaudīt nosūtīja vietējiem varas orgāniem, kuru priekšgalā atradās vietējie reakcionāri, kas vienmēr atbildēja noraidoši un sūdzības izskaidroja ar zemnieku musināšanu pret muižniekiem, un, otrkārt, pati valdība bija ieinteresēta atbalstīt muižniekus kā vienu no savas varas uzticamākajiem balstiem. Respektējot baronu šķiriskās intereses, carisms arī neattiecināja uz Latviju 1861. g. likumus.

Pret lūgumrakstu iesniedzējiem baroni izvērta vajāšanu un tiesas izmeklēšanu. Ģenerālgubernators Līvones iekšlietu ministram atbildēja, ka «sūdzību cēlonis ir lielākā vai mazākā mērā visu šejienes zemnieku tieksme pēc kaut kādiem pārveidojumiem, par kuriem viņiem nav pat skaidras jēgas».⁵⁵

Tai pašā laikā feodālā reakcija darīja visu, lai izmeklēšanas gaitā zemnieku lūgumu iesniegšanas lietā piesaistītu klāt arī jaunlatviešu kustības darbiniekus. Tā, piem., Veselavas zemnieku sūdzības izmeklēšanā tiesnesis Ekarts bija konstatējis, ka vietējie zemnieki izpratni par Krievijas zemnieku likumiem ieguvuši no «Pēterburgas Avīžu» rakstiem.⁵⁶ Līdzīgi rīkojās arī Ogresgala zemnieku sūdzību izmeklētājs Pālens, kas nopratināšanas protokolā atzīmēja, ka lūgumraksta iesniegšana valdībai esot uzskatāma par latviešu nacionālās partijas demonstrāciju.⁵⁷

Tomēr 1863. g. Latvijas zemnieki neapmierinājās tikai ar lūgumu iesniegšanu vien, bet vairākās vietās izraisījās nopietni zemnieku nemieri. Sevi vēlreiz atgādināja Dundagas zemnieki, vasarā nemieri izraisījās Mežmuižā (tagadējā Augstkalnē — A. S.) kņaza Līvona īpašumos, Dvietē un citur.

⁵⁵ Latvijas vēstures avoti, I sēj., 102. lpp.

⁵⁶ Turpat, 120. lpp.

⁵⁷ Turpat, 115.—117. lpp.

Zemnieku nemierus carismam gan izdevās apspiest, bet vietējai muižniecībai tas bija par maz. Tā vērsās arī pret jaunlatviešu kustības darbiniekiem, apvainojot tos zemnieku kūdišanā un mūsinašanās. Visvieglāk izdevās izrēķināties ar Kasparu Biezbārdi, kam bija sakari ar Mežmuižas un Ādažu zemniekiem. Kratišanās pie viņa atrada materiālus, kas liecināja, ka Biezbārdis uzrakstījis zemniekiem lūgumus, kuri adresēti cariskajai valdībai. Biezbārdis izsūtīja trimdā bez tiesas sprieduma.

Dundagas zemnieku nemieros apvainoja arī K. Valdemāru, kaut gan tiešu pierādījumu pret viņu nebija. Tomēr Ventspils pilskungs Mīrbahs izmeklēšanā centās pierādīt, ka «Valdemāra rīcība saskatāms likuma pārkāpums un šaubīgi momenti».⁵⁸

Kad 1863. g. valdības apstiprinātais Kurzemes zemnieku likums parādīja, ka carisms neattiecināja uz šejieni 1861. g. Krievijas zemnieku nolikumu, jaunlatviešu kustības darbiniekiem vajadzēja meklēt citas kustības formas savu mērķu sasniegšanai. Viens no šādiem ciņas veidiem bija zemnieku pastiprinātā izceļošana no Latvijas.

Šās kustības sākums meklējams jau XIX gs. 40. gados sakarā ar zemnieku kustību. Vairākos Krievijas apgabalos bija izveidojušās nelielas latviešu kolonijas. Tā, piem., Pleskavas guberņā Luru kolonija (1843. g.), Pokrovkas kolonija (1845. g.), Novorževas kolonija (1845. g.) un Porhovas kolonija (1859. g.). Izveidojās arī latviešu apmetnes Vitebskas un Smoļenskas guberņās, kur apmetās atsevišķi viensētnieki. 50. gados izveidojās arī neliela latviešu kolonija Simbirskas guberņā — Boļšije Berezņiki ar apmēram 350 iedzīvotājiem. Tomēr izceļotāju skaits visumā bija neliels, piem., Pleskavas guberņā līdz 60. gadu vidum bija apmetušies tikai 670 latvieši.⁵⁹

60. gadu sākumā grūto dzīves apstākļu dēļ izceļošanas kustība sākās no jauna. Pat III nodaļa pārskata ziņojumā bija spiesta atzīmēt, ka «strādnieku ļaužu daļa muižnieku muižās Baltijā vairākkārt izteica vēlēšanos pārcelties uz Krievijas dienvidiem. Šī cenšanās 1860. g. visvairāk bija manāma Vidzemes un Igaunijas guberņās. No pirmās daudzi zemnieki bija iesnieguši lūgumus par viņu pārvietošanu uz Samāras guberņu, un kaut arī muižnieki centās viņus atrunāt šajā nodomā, baidoties no strādnieku trūkuma zemes apstrādāšanā, tomēr uz minētās guberņas valsts zemes gabaliem pārvietojušies ap 400 cilvēku.»⁶⁰

Kā no ziņojuma redzams, tad galvenā izceļotāju masa komplektējusies no muižas kalpiem, kam dzīves apstākļi bija sevišķi

⁵⁸ Latvijas vēstures avoti, V sējums, Rīgā, 1939. g. 387. lpp.

⁵⁹ «Domas». 1913. g. Nr. 6/7, 630., 670. lpp.

⁶⁰ Крестьянское движение 1827—1869 годов. Вып. I—II, М. 1931. стр. 130.

smagi. Izceļotāju centieni saistījās ar cerībām rast auglīgo valsts dienvidu apgabalu muižās sev cilvēcīgus dzīves apstākļus.

Izceļošanas kustībai bija spiesta pievērsties arī baltvācu prese. Tā, piem., «Baltische Monatsschrift» slejās⁶¹ kāds autors bija ievietojis izceļošanas problēmai veltītu 35 lappušu garu rakstu — «Der proletarier Charakter der bäuerlichen Ackerbau Industrie in Liv- und Estland». Raksta autors norādīja, ka priekš dažiem gadiem arī Vidzemes latviešos un igauņos iesākusies izceļošanas kustība. Šeit, kā norādot zemnieki, «viņi jūtas slikti, tādēļ gribot pārvietoties uz citu apgabalu lielajā valstī, kur viņi var iegūt zemi īpašumā, kur viņi var dzīt vagu dziļā apziņā, ka viņu darba augļi reiz paliks arī viņu bērniem un bērnu bērniem».

Tālāk raksta autors norāda muižniekiem uz izceļošanas kļūmīgajām sekām — proti, radies nenovēršams strādnieku trūkums muižās, tādēļ jādomā, kā aizkavēt zemnieku proletarizēšanās procesu, kuru muižnieki paši veicinājuši. Raksta autors tādēļ ieteic noslēgt ilgākus nomas līgumus un vajadzības gadījumā arī pārdot zemi zemniekiem, lai piesaistītu pēdējos muižai.

Nesagaidot no cariskās valdības sava stāvokļa uzlabošanu likumdošanas ceļā, vilušies 1860. un 1863. g. likumos un pārliecinājušies, ka baroniem izdevies aizkavēt 1861. g. Krievijas zemnieku likumu attiecināšanu uz Baltijas provincēm, latviešu zemnieki 1863. g. vairākās vietās izrādīja bruņotu pretošanos muižniekiem. Tā tomēr bija bezcerīga cīņa toreizējos apstākļos, jo aiz muižniekiem stāvēja viss valsts aparāts un bruņots spēks, kas arī apspieda latviešu zemnieku kustību, tāpat kā tas satrieca arī krievu zemnieku atbrivošanas cīņu. Šādā situācijā katrs aicinājums zemniekiem viegli varēja izraisīt nepārredzamas sekas. Un ja ne tieši, tad netieši šāds aicinājums bija K. Valdemāra sludinājums «Pēterburgas Avīzēs»⁶² par zemes pārdošanu latviešu zemniekiem Novgorodas guberņā, kas izraisīja Latvijā spēcīgu izceļošanas vilni 60. gadu vidū.

Šās izceļošanas priekšvēsture īsumā šāda. 1863. g. K. Valdemārs, kā pats izteicās, bija lēti nopircis 500 desetīnas neapstrādātās zemes Novgorodas tuvumā (80 km no Pēterburgas). «Pēterburgas Avīzē» 23. numurā viņš ievietoja sludinājumu par šās zemes pārdošanu visāda lieluma gabalos par 15 rubļu desetīnā, pie kam ļoti rūpīgi minēja visus apstākļus, uzsvērdams, ka pircējam nepieciešams 1000—1500 rubļu skaidrā naudā, ja viņš gribētu nodibināt 30—50 desetīnu lielu saimniecību.

Ko gribēja panākt K. Valdemārs, aicinot latviešu zemniekus izceļot uz Novgorodas guberņas apgabaliem un iekopt tur savas saimniecības? Vispirām kārtām tā bija demonstrācija pret Baltijas guberņās pastāvošo kārtību. Liekas, ka Valdemārs gribēja

⁶¹ Baltische Monatsschrift, 1860, Bd. II, S. 104.

⁶² Pēterburgas Avīzes. 1863., Nr. 23.

zemniekiem parādīt, ka ir vēl cits ceļš, kā nokļūt pie neatkarības un izrauties no muižnieku aizbildniecības loka, proti, ar izceļošanas palīdzību. Otrkārt, zemnieku izceļošanas faktam vajadzēja pievērst krievu sabiedrības uzmanību Latvijā valdošajiem nenormālajiem apstākļiem un panākt to uzlabošanu atbilstoši zemnieku interesēm un centieniem — iegūt zemi īpašumā par valdības noteiktu cenu un ar tās palīdzību.

Tomēr šeit pat jau tūlīt jānorāda, ka Valdemārs savā zemnieku izceļošanas lokā ietvēra ne visu plašo zemnieku un bezzemnieku masu, bet gan tikai tās turīgo daļu. Uz to norāda K. Valdemāra sludinājums, kur viņš runā par summas lielumu, kas nepieciešama saimniecības uzsākšanai — 1000—1500 rubļu. Šādu summu nevarēja iemaksāt ne kalps, ne arī sīkais nomnieks, bet jau pārticis zemnieks, kas varēja domāt par māju iepirkšanu arī uz vietas.

Kā demonstrāciju pret zemē pastāvošo kārtību K. Valdemāra sludinājumu uztvēra arī vietējā muižniecība un tās prese. Pret K. Valdemāru tika atklāta jauna nikna kampaņa ar mērķi K. Valdemāru diskreditēt valdības un zemnieku priekšā. Šim mērķim baltvācu muižniecība atzina visus līdzekļus par labiem.

1864. g. sākumā K. Valdemārs nopirka vēl 2 nelielus zemes gabalus pie Maskavas—Pēterburgas dzelzceļa, Lubaņas stacijas tuvumā. Šeit viņš pats domāja sev būvēt vasarnīcu, bet pārējo zemi pārdot nelielos gabaliņos par 5 rubļiem pūrvietā. Par to savukārt viņš ievietoja «Pēterburgas Avīzēs» sludinājumu,⁶³ sevišķi uzsverot, ka vietējie apstākļi piemēroti amatniekiem, ievērojot galvaspilsētas tuvumu (77 verstes) un dzelzceļa maģistrāli, kas paver plašas iespējas uz Krievijas iekšienes tirgiem.

Šis jaunais K. Valdemāra sludinājums radīja dziļu atsaucību sevišķi Kurzemes zemnieku vidū, Dundagas pagasta zemnieki pie K. Valdemāra nosūtīja savus pārstāvjus, bet izrādījās, ka dundadzniekiem minētie zemes gabali bija par maziem — viņi gribēja visi apmesties vienkopus, lai izveidotu savu patstāvīgu pagastu. Tādēļ dundadznieki apbraukāja vairāku guberņu muižas, kur bija dzirdams par zemes pārdošanu. Par atbilstošu atrada Derevas muižu Novgorodas guberņā. Tā kā dundadznieki nepratuši krievu valodu, muižas pirkumu izdarījis K. Valdemārs uz sava vārda. Pēc tam viņš atkal «Pēterburgas Avīzēs» ievietoja sludinājumu,⁶⁴ ka pārdodama laba, auglīga zeme par 5 rubļiem pūrvietā, pavisam 1700 pūrvietas, 6—8 verstes no Lubaņas stacijas.

Tomēr vietējos apstākļos sekas šiem K. Valdemāra sludinājumiem bija tādas, kādas K. Valdemārs nebija vēlējis. Baronu

⁶³ Pēterburgas Avīzes, 1864., Nr. 35.

⁶⁴ Pēterburgas Avīzes, 1864., Nr. 39.

eksploatētajiem zemniekiem minētie sludinājumi sakarsēja prātus, un radās visfantastiskākās baumas par jaunajām dzīves vietām un tur valdošajiem apstākļiem. Zemnieki stāstīja, ka K. Valdemārs dodot zemi pilnīgi par brīvu, citi šīs baumas paplašināja vēl tālāk un runāja, ka «kronis» atbalstot izceļotājus un atbrīvojot viņus no nodokļiem un rekrūšu došanas. Tāpēc 1865. g. pavasarī sākās tik spēcīga zemnieku kustība, ka muižnieki bija spiesti meklēt valdības iestāžu iejaukšanos, lai to apturētu.

Baltijas ģenerālgubernators Šuvalovs ziņojumā iekšlietu ministram par zemnieku nemiera cēloni uzdeva to, ka «Pēterburgā pastāv t. s. biedriba «Jaunā Latvija»; tās dibinātājs un vadonis — Valdemārs».⁶⁵ Šuvalovs pieprasīja atņemt K. Valdemāram sazināšanās iespēju ar zemniekiem. Saukt K. Valdemāru pie atbildības bija grūti, jo ārēji K. Valdemāra sludinājumā par zemes pārdošanu nebija saskatāms nekāds pārkāpums, tādēļ ieteica pieprasīt no K. Valdemāra parakstu, ka viņš turpmāk pārtrauks sazināšanos ar Kurzemes un Vidzemes zemniekiem.⁶⁶ 1865. g. 3. aprīlī K. Valdemārs arī šādu parakstu deva pēc valdības iestāžu pieprasījuma.

Baumas par zemes iegūšanas iespējām Krievijā tikmēr bija pieņēmušas vēl plašākus apmērus. Uz Novgorodas guberņu gatavojās izceļot arī kalpi un bezzemnieki, tātad cilvēki bez jebkādiem līdzekļiem, kas jaunajos apstākļos, neprazdami krievu valodu, nonāktu vēl grūtākā stāvoklī nekā Latvijā. Šādam zemnieku daudzumam nebūtu iespējams sagādāt ne apmetnes, ne arī tūlītēju darbu, ievērojot, ka viņu pamatmasa bija bez jebkādiem līdzekļiem. Tādēļ K. Valdemārs gribēja ar «Pēterburgas Avīžu» starpniecību paziņot zemniekiem, ka viņš nevienam nedod zemi par brīvu, kā arī valsts izceļotājiem nedomā piešķirt kādus atvieglinājumus.

Šādā aspektā bija sastādīts K. Valdemāra paskaidrojums ieviešanai «Pēterburgas Avīzēs», ko viņš nosūtīja uz Rīgu 1865. g. 7. aprīlī, bet ko cenzūra nosvītroja un laikrakstā neievievoja.

Sis solis bija apzināta baltvācu reakcijas atbilde K. Valdemāram. Baroni redzēja, ka izceļošanas satraukums pārņēmis plašas zemnieku masas, ka izceļot gatavojas ne tikai simti, bet tūkstoši zemnieku, kuriem K. Valdemārs nekādā ziņā visiem nesagādās apmešanās iespējas. K. Valdemāra pasākuma neveiksme būtu ļoti izdevīgs un piemērots iegants diskreditēt ne vien K. Valdemāru, bet visu jaunlatviešu kustību. Svešumā nonākušo un trūcumā esošo zemnieku neapmierinātību tad varētu

⁶⁵ Latvijas vēstures avoti. V sēj., 510. lpp.

⁶⁶ Turpat, 514. lpp.

vērst pret K. Valdemāru un satricināt viņa autoritāti tieši zemnieku vidū.

Lai pasargātu zemniekus no rūgtas vilšanās, K. Valdemārs rakstīja vēstules ievērojamākajiem vietējiem darbiniekiem, izteikdams lūgumu — atturēt zemniekus no masveida izceļošanas. Šo K. Valdemāra lūgumu izpildīja vienīgi Talsu mācītājs Tilings.

Loti nozīmīgs moments izceļošanas kustībā bija vēl tas, ka 1865. g. pasludināja jauno pasu likumu, kas piešķīra zemniekiem kustības brīvību.

Tā 1865. g. pavasarī tūkstošiem zemnieku devās gan pa zemes ceļiem, gan arī, sākoties navigācijas sezonai, pa ūdens ceļiem uz Pēterburgu un Novgorodu. Pēterburgā pie Vasīlija salas ieradās simtiem kurzemnieku, kas gribēja iegūt zemi. Daži no viņiem aizbrauca tālāk uz K. Valdemāra nopirkto zemi, bet pārējos padzina policija.⁶⁷ Arī Derevas muižā nebija iespējams novietoties visiem zemes tīkotājiem, tādēļ daudz zemnieku bija spiesti dzīvot mežā. Zemi ieguva apmēram 300 izceļotāju, bet pārējie apmetās apkārtējās guberņās. Daļa izceļotāju tomēr bija spiesta atgriezties atpakaļ Kurzemē, kur baroni pret viņiem pielietoja represijas un nepieņēma pat par muižu kalpiem. Pēc paša K. Valdemāra aprēķina zemnieku izceļošana bija nodarījusi pēdējiem zaudējumus par 40 000—50 000 rubļu.⁶⁸

Arī izceļojušie zemnieki bija sāpīgi vilušies, jo trūka līdzekļu saimniecības uzsākšanai. Piedevām sāka plosīties vēl slimības. No tām gada laikā vienā latviešu kolonijā no 112 cilvēku lielā skaita nomira 12 cilvēki.⁶⁹

1865. gada izceļošanas kustība uz Novgorodas guberņu visumā deva smagu sitienu latviešu zemnieku vispārējai kustībai. Tā vājināja zemniecības spēkus un sagādāja arī ievērojamus materiālus zaudējumus. Reakcionārajai baltvācu preseī tā pavēra visplašākās propagandas iespējas pret jaunlatviešu kustību un pret K. Valdemāru it sevišķi. Baltvācu preses slejās jaunlatviešu kustības darbinieki pārvērtās par zemnieku vilinātājiem, musinātājiem un blēžiem, kas savtīgu apsvērumu dēļ aizvilinājuši zemniekus svešumā. Reakcionārā «Rīgasche Zeitung»⁷⁰ jaunā priekā atzīmēja, ka «Valdemāra kungs pie visiem saviem tagadējiem draugiem visu uzticību pazaudējis, un ir skaidra lieta, ko vairāk nevajag apstiprināt, kā iepazīties ar Vidzemes un Kurzemes ļaužu balsīm, un šis bankrots ir tas stingrākais spriedums, ko var spriest». Tālāk laikraksts neaizmirsā norādīt, ka K. Valdemārs nav rīkojies viens, bet ir savas partijas vadonis, kura cenšas vilināt latviešu zemniekus projām no zemes.

⁶⁷ «Jūrnīkss», 1910. g. Nr. 36.

⁶⁸ K. Valdemārs. Raksti, II sēj., 298. lpp.

⁶⁹ «Domas», 1913. g. Nr. 7., 634. lpp.

⁷⁰ Rīgasche Zeitung, 1865, Nr. 204.

Sevišķi nikni pret K. Valdemāru vērsās vācu mācītāju vadītās avīzes — «Latviešu Avīzes» rakstītāji. Tās ievietoja Aizputes apriņķa Ziemupes muižas vagara Jāņa Imara tendenciozu un apmelojošu stāstu par to, kā notikusi izceļošana.⁷¹ Imara notēlojumā K. Valdemārs parādās kā paša nelabā sūtnis, kas atnācis pēc latviešu zemnieku dvēselēm, lai tās apzināti ievilinātu Novgorodas purvājos. Imara notēlojumu, par ko lasītāji varēja vai nu šausmināties, vai arī smieties, nobeidza laikraksta redaktora mācītāja Šulca spriedelējums, ka Imara stāsts ir tīrākā patiesība un it kā dieva «sods» pār latviešu galvām, kas negribot vairs klausīt «dievam un kungiem».

Lai vēl vairāk pastiprinātu noskaņojumu pret K. Valdemāru un jaunlatviešiem, baltvācu muižniecība kopā ar mācītājiem 1865. g. safabricēja un publicēja nelielu brošūru «Kurzemieņu pāriešana uz Novgorodu»⁷² latviešu valodā, domātu visplašākajām zemnieku masām. Brošūras mērķis bija atjaunot satricināto latviešu zemnieku paklausību muižniekiem un mācītājiem, kas, kā norādīts grāmatīnā, latviešiem vēlot tikai visu «labu», kā arī parādīt, kā notiek tiem, kas novēršoties no pareizām mācībām un devušies uz Novgorodu, jo «tiem nabagiem tur slikti izdevies un ka tie esot piekrāpti no lieliem vilinātājiem, ka tiem, visu savu labumu zaudējušiem, tukšiem bijis jānāk atpakaļ un sava neapdomība rūgti jānožēlo».⁷³

Sā laika dokumenti liecina, ka K. Valdemāra organizētā latviešu zemnieku pārceļošana uz Novgorodu jākvalificē kā K. Valdemāra un jaunlatviešu ideologu realizēta demonstrācija pret Latvijā valdošajiem agrārajiem apstākļiem. Jau savā vēstulē Talsu mācītājam Tilingam K. Valdemārs rakstīja: «Bez tam masveida kustība man ir nepatīkama arī tāpēc, ka es vēlētos latviešu nāciju redzēt saglabātu».⁷⁴

K. Valdemārs bija pret tādu spēku izsaukšanu cīņas arenā, kurus vairs nevar savaldīt. Un šāds spēks būtu zemnieku izraisītā izceļošanas kustība. Dokumentāri neapstiprinās arī Baltijas administrācijas apvainojums, ka K. Valdemārs būtu izsūtījis aģentus, lai kūdītu zemniekus izceļot. Šo domu apstiprina zināmā mērā arī ģenerālgubernators, jo viņš netic K. Valdemāra iespējai noorganizēt plašāka apmēra zemnieku izceļošanu. Bet pie tam viņš norādīja, ka šāds K. Valdemāra solis jākvalificē kā mēģinājums demonstrēt valdībai: «Viņš gribēja savākt tuvāk galvaspilsētai vairāk latviešu ar nolūku, lai izvestu dzīvu demonstrāciju ar viņu bezpalīdzīgo stāvokli».⁷⁵

⁷¹ Latviešu Avīzes, 1865., Nr. 29.

⁷² Kurzemes zemnieku pāriešana uz Novgorodu 1865. gadā. Rīgā, 1865.

⁷³ Turpat, 3. lpp.

⁷⁴ Latvijas vēstures avoti. V sēj., 516. lpp.

⁷⁵ Turpat, 513. lpp.

Līdzīgu izceļošanas novērtējumu rodam arī III nodaļas pārskata ziņojumā par zemnieku kustību Latvijā XIX gs. 60-to gadu vidū: «Tās slēptais mērķis pēc ģenerālgubernatora domām bija — dzīvi demonstrēt galvaspilsētai Baltijas lauku iedzīvotāju apspiešanu no augstākās kārtas puses».⁷⁶ Pievienojoties domai, ka K. Valdemāra organizētā latviešu zemnieku izceļošana 1865. g. bija domāta kā zemnieku demonstrācija pret Latvijā pastāvošajiem nenormālajiem agrārajiem apstākļiem, jāievēro tās mērētais raksturs, jo K. Valdemārs bija ieinteresēts tikai ap 500—600 zemnieku noņemšanā un nelielas atbalsta kolonijas izveidošanā. Pēc K. Valdemāra uzskata izceļošanai vajadzēja noritēt bez lieka satraukuma, kas praksē tomēr neattaisnojās.

Zemnieku izceļošana uz Novgorodas guberņu atstāja dziļu ietekmi arī uz krievu sabiedrību. Sevišķi slavofili uztvēra šo gadījumu, lai uzbrūktu baltvācu baroniem. J. F. Samarins vēstulē Aleksandram II rakstīja: «...zemnieku slāņa nemiers nebeidzas un izraisa periodiskus soda mērus, bezzemes kalpi un bez zemes palikušie saimnieki veseliem bariem dodas kaut kur tālāk no savas dzimtenes...»⁷⁷ J. F. Samarins brīdināja krievu sabiedrību neaizmirst Baltiju un nepamest turienes vietējos iedzīvotājus baltvācu politiskajā aizbildniecībā, kas varētu novest pie bēdīgām sekām. Sprotams, ka nenokārtotā Baltijas jautājuma izvirzīšana slavofilu aprindās baroniem nebija patīkama, jo ne pret Katkovu, ne Samarinu vai Aksakovu nevarēja atļauties tās cīņas metodes, ko varēja pielietot pret Biezbārdi, Spāgi vai citiem jaunlatviešu kustības darbiniekiem.

Zināmu ietekmi izceļošanas kustība tomēr atstāja uz vietējiem muižniekiem, jo sākot ar 60. gadu vidu sākās pastiprināta māju pārdošana latviešu zemniekiem, salīdzinot ar to skaitu un apmēriem, kādos tā norisinājās gadu desmita sākumā.

Saviem apvainotajiem sakarā ar zemnieku izceļošanu uz Novgorodu K. Valdemārs atbildēja 1867. gadā, publicējot Vācijā vācu valodā nelielu brošūru, kurā apgaismoja notikumu gaitu. Šeit K. Valdemārs norādīja, ka Pēterburgā 1865. g. vasarā un rudenī notikusi vispusīga izmeklēšana izceļošanas lietā, kas viņu pilnīgi attaisnojusi. Tālāk viņš pievēršas Baltijā pastāvošo agrāro likumu kritikai un reakcionārās preses lomai izceļošanas jautājumā.

Vispirms viņš noskaidro izceļošanas tiesisko pusi un parāda, ka vietējo baronu acīs katrs būs pastāvošās iekārtas ienaidnieks, nacionāls fanātiķis, pat barbari, revolucionārs, ja viņš iebildīs kaut vārdu pret baronu privilēģijām, piem., uzskatis «par gudriem un taisnīgiem 1861. 19. februāra likumus».⁷⁸

⁷⁶ Крестьянское движение 1827—1869 годов, стр. 159.

⁷⁷ Соч. Ю. Ф. Самарина, Ч. VIII, М. 1890—1898. стр. XV.

⁷⁸ К. Valdemārs. Raksti, II sēj., 316. lpp.

Pievēršoties baltvācu preses lomai notikumam gaitā, K. Valdemārs norādīja, ka «Baltijas nacionālais fanātisms ir tagadējās vācu baltiešu preses grūti uzauzdzēts stāds . . . Šo kaitīgo virzienu var novērst vienīgi latviešu un igauņu prese, kas pēc pastāvošajiem vispārējiem valsts likumiem savā brīvībā pielīdzināta krievu un vācu preseī . . .»⁷⁹

-XIX gs. 60-to gadu beigās izceļošanas kustība no jauna pāršalca Latviju, it sevišķi Kurzemi. Tas nozīmēja, ka latviešu zemnieku un kalpu ekspluatācija ir ievērojami pastiprinājusies, kas piespieda kalpus un trūcīgākos nomniekus meklēt sev jaunas dzīves vietas, kaut arī jaunajos apstākļos nebija sagaidāma viegla dzīve. Tomēr jaunlatviešu kustības darbiniekiem ar to vairs nebija saskares, un ap sākušos kustību izraisījās latviešu buržuāziskās preses un baltvācu preses polemika.

Asi izceļotājiem uzbruka «Rigasche Zeitung»⁸⁰ un izsmēja latviešu zemniekus, kas veltīgi tiecoties «pēc piena upēs un ceptiem baložiem gaisā» un gribot pamest Kurzemi, kur valdot likums «kas grib ēst, tam jāstrādā». Šķiet, ka šim laikraksta apgalvojumam nevajadzētu komentārus. Latviešu zemnieki Kurzemē daudzu gadsimtu praksē bija pārliecinājušies, ka strāgāt var gan daudz, bet paēst nekad. Otrkārt, laikraksts izceļošanas drudzi izskaidro arī ar zemnieku neizglītību: «visas šīs nelaimes pamats ir ļaužu nepietiekamā izglītība, jo nezinātāji ir vienmēr lētticīgi pret sev līdzīgiem, bet neuzticīgi pret katru augstāk stāvošu intelligentu».

Daļēji laikrakstam varētu piekrist, ka pie izceļošanas drudža bija vainīgs arī zināšanu un izglītības trūkums. Bet laikraksts turpretim noklusē pirmcēloni — kas vainīgs pie latviešu tautas zemā izglītības līmeņa. Atklāti to arī nevarēja atzīt, jo izglītības jautājums bija nodots pilnīgi vietējo muižnieku un mācītāju rokās, kas apzināti centās darīt visu iespējamo, lai skolu un izglītības sistēmas izveidošanā nekas netiktu darīts, jo izglītību uzskatīja par «kungu lietu». Ka latviešu zemnieki vairs neuzticējās savam «izglītojamam kungam», to pierādīja pēdējo iztūrešanās pret zemniekiem, lai ar šīs «izglītības» palīdzību un viltīgiem nomas līgumiem izspiestu no zemniekiem pēc iespējas vairāk.

Tomēr sava raksta patieso mērķi laikraksts atsedza tālākās rindkopās, uzbrukdams jaunajiem pārveidojumiem pagasta pašvaldību iestādēs, kas samazināja muižnieka lomu zemnieku dzīvē. Ar nožēlu laikraksts tādēļ konstatē, ka «agrāk kungs bija labāks pagasta pārvaldnieks nekā tagad pagasts pats». Tas nozīmēja, ka baroni nespēja aizmirst laiku, kad viņi bija vienīgie noteicēji pagasta dzīvē un tā patiesie saimnieki. Tādēļ laikraksts arī nežēlo skaistus vārdus, lai parādītu, cik toreiz bijis labi un

⁷⁹ Turpat, 323. lpp.

⁸⁰ Rigasche Zeitung, 1869, Nr. 3.

tagad slikti. Kā piemēru laikraksts min pagasta trūcīgo atbalstīšanu un cenšas pierādīt, ka agrāk barons trūcīgos neražas gadījumos atbalstījis devīgāk nekā tagad pagasts.

Izlietojot šo gadījumu, laikraksts vērsas arī pret kalpiem, apvainojot viņus laiskumā un bezdarbībā. Proti, pēc līguma ar muižu kalpam vienu nedēļu jāstrādā muižā, bet otru var strādāt pats sev. Tā kā viņam visu šo nedēļu savā zemē neesot ko sirādāt, tad muižnieks par «labu naudu» viņu aiclnot strādāt muižas laukos. Tomēr tikai retais kalps satverot šo sava kunga «dāvinātāju roku».

No darba atsakoties arī zemnieku sievas. Nav tālu jāmeklē, lai saprastu, kas patiesībā slēpās aiz baronu kalpiem piedāvātās atlīdzības: par dažām kapeikām papildus atalgojuma ārpus līguma noteiktā laika baroni ieguva sev lētu un viegli atrodamu darba spēku.

Ļoti veikli «Rigasche Zeitung» apiet arī laukstrādnieku darba algas pazemināšanās jautājumu. Pēdējos gados, kā norāda laikraksts, darba alga samazinājusies uz pusi — no 60 rubļiem uz 30, kas izskaidrojams ar daudzajiem neražas gadiem, kas pēc kārtas piemeklējuši muižas. Toties autors ne ar vārdu nepiemin, vai baronu ienākumi arī bija samazinājušies uz pusi.

Savu spriedelējumu par zemnieku stāvokli un viņu izceļošanas tieksmēm laikraksts nobeidz ar pesimistiskiem vārdiem: «tik ilgi, kamēr Dienvidkrievijas fata morgana vēl ir pie horizonta, pa grumbuļaino, putekļaino darba taku neviens neies». Tādējādi laikraksts dziļi nožēlo, ka trūcīgajiem latviešu zemniekiem un kalpiem vēl pastāvēja iespēja izbēgt no barona drausmīgās ekspluatācijas un meklēt sev izdevīgākus darba spēka pārdošanas noteikumus.

Pēc dažiem numuriem «Rigasche Zeitung» publicēja sīkākas ziņas par izceļotājiem 1868. gada otrā pusgadā no visām Baltijas guberņām.⁸¹ No tām redzams, ka izceļojuši pavisam 1680 cilvēku, to starpā no Vidzemes 50, Kurzemes 100, bet pārējie no Igaunijas. Izceļotāji devušies galvenokārt uz Pievolgas zemēm. Izceļošanas nepieciešamību laikraksts izskaidro daļēji ar badu, bet pie tam neaizmirst zemniekus brīdināt ar 1865. g. neveiksmīgo Dundagas zemnieku izceļošanas pasākumu⁸² un norāda, ka «siltā zeme» zemnieku fantazijā radot utopijas: brīvu ceļu, dienas naudu 25 kap. dienā, valdības pabalstus utt. Ļoti zīmīgs pie tam ir laikraksta norādījums, ka izceļošanas drudzis esot sagrābis visus — no kroņa zemniekiem līdz kalpiem. Tas ļauj secināt, ka trūcīgo zemnieku un kalpu dzīves apstākļi gadu desmita beigās bija vēl smagāki, kas spieda vienīgo glābiņu saskatīt izceļošanā.

Izceļošanas tematam 1869. g. pieskaras arī cits laikraksts —

⁸¹ Rigasche Zeitung, 1869, Nr. 10.

⁸² Turpat, Nr. 7.

«Zeitung für Stadt und Land». ⁸³ Tas zemnieku izceļošanu motivē ar augsto māju renti Kurzemē un lielajām nodevām, kas sasniedzot 15 rubļu gadā. Pēc laikraksta ziņām, zemnieki izsakoties, ka jābraucot tagad, kamēr vēl esot ceļam nepieciešamie līdzekļi. Viņi norādot arī uz agrāk izceļojušajiem, kuru viena daļa esot kļuvuši par saimniekiem. Zemnieku izceļošanu laikraksts ved sakarā ar plašo aģitāciju par braukšanu uz Simbirsku.

1869. g. februārī Jelgavā ieradās kāds Simbirskas muižnieka Pukalova aģents, lai slēgtu ar zemniekiem kontraktus par izceļošanu uz Simbirsku. ⁸⁴ Izbraukt vēlējušies tik daudz zemnieku — skaitā 600 — ka viņiem nozīmēts pat speciāls vilciens. ⁸⁵ Otrs izceļotāju vilnis tā paša gada pavasarī devies uz Mogiļevu. Par to kādā korespondencē ziņoja Rīgas krievu laikraksts «Rižskij vestnik», ⁸⁶ norādot, ka Rīgā ieradušās 40 kurzemnieku ģimenes, lai dotos uz Mogiļevu, kur jau iepriekšējos gados aizceļojušas vairākas kurzemnieku ģimenes. Aizbraukšanas nepieciešamību viņi izskaidrojot ar Kurzemē pastāvošo trūkumu, jo zemes rente un nodokļi pieauguši tik strauji, ka tagad sasniedzot uz katru cilvēku 15 rubļus. Lai tos segtu, vajagot pārdot mājsaimniecības inventāru.

Tomēr būtu maldīgi pieņemt, ka izceļojušos zemniekus jaunajās dzīves vietās sagaidītu labāki dzīves apstākļi. Tā, piem., visi vietējie laikraksti, kā vācu, tā arī latviešu, publicēja kontraktu noteikumus, ko parakstīja izbraucēji uz Simbirskas guberņu. Kontraktus noslēdza uz 20 gadiem. Zemnieks zemi īpašumā neieguva, bet tikai nomāja. Pusi no ražas, atskaitot sēklu, saņēma muižnieks. Nomniekam muižnieks dod 1 zirgu, 1 govī un citus sīklopus saimniecības uzsākšanai, bet pēc kontrakta izbeigšanās tos visus vajag atdot lietojamā stāvoklī vai arī atlīdzināt naudā. Līnu sēšanai var līst līdumu, bet $\frac{1}{3}$ ražas jāatdod muižniekam. Tāpat pusi nopļautā siena saņem muižnieks. Bez tam nomniekam jāstrādā muižnieka labā gadā 75 dienas, no tām 50 ar zirgu. ⁸⁷

Tādējādi izceļotājus latviešu zemniekus ne mazāk ekspluatēja arī krievu muižnieki. Piem., Novgorodas guberņā līdz 1866. g. bija izveidojušās 12 latviešu kolonijas. Vietējie krievu muižnieki bieži vien izmantoja latviešu zemnieku grūto stāvokli un iznomāja zemi uz noteikumiem, kas bija izdevīgi tikai muižniekiem. Šeit zemi pārdeva par 20 rubļiem desetīnā, bet tā bija ar mežiem, tā ka vajadzēja līst līdumus.

Ja izceļotājam nebija naudas, ko samaksāt par pirkumu, tad muižnieki izdomāja sarežģītu norēķināšanās sistēmu: viņam

⁸³ Zeitung für Stadt und Land, 1869, Nr. 65.

⁸⁴ Turpat, Nr. 56.

⁸⁵ Baltijas Vēstnesis, 1869., Nr. 20.

⁸⁶ Рязский Вестник, 1869, № 30.

⁸⁷ Rigasche Zeitung, 1869, Nr. 55., Baltijas Vēstnesis, 1869., Nr. 21.

zemi nodeva uz 3 gadiem lietošanā, pēc tam zemi atkal varēja pirkt par 20 rubļiem desetinā vai arī nākošos 3 gados maksāt jau nomu 2 rubļi gadā par desetinu. Ja pēc tālākajiem 3 gadiem vēl zemi kolonists nevarēja nopirkt par noteikto maksu, tad vajadzēja par turpmāko nomas laiku maksāt jau 3 rubļus gadā par desetinu. Tā kolonisti par šķietami «lēto» zemi samaksāja nesalīdzināmi dārgāk par tās īsto vērtību, bieži vien pat pieckārtīgi.⁸⁸

Baltvācu preseī palīgā steidzās arī latviešu buržuāziskie laikraksti «Baltijas Vēstnesis» un «Mājas Viesis». Tāpat kā baroniem, jaunajai latviešu lauku buržuāzijai vajadzēja lētu darba spēku un sakarā ar aizplūšanu uz pilsētām un izceļošanu kalpu darba spēku laukos bija aizvien grūtāk sameklēt.

Atšķirība starp latviešu un vācu presi pastāv tikai izceļošanas apstākļu motivācijā. Ja vācu laikraksti izceļošanu mēģināja izskaidrot ar zemnieku muļķību, ka viņi paši nezina, ko grib, un vēlas nerasniedzamas lietas, tad latviešu buržuāzisko laikrakstu motivācija jau ir piesardzīgāka.

Ja, piem., runājot par izceļotāju noslēgtajiem kontraktiem, kas devās uz Simbirskas guberņu, «Zeitung für Stadt und Land» lepnī rakstīja, izsmejot zemniekus, ka šie kontrakti nozīmējot dzimtbūšanas ieviešanu, kas Kurzemē jau sen esot iznīcināta, un tie zemnieki, kas tiecoties pēc dzimtbūšanas, lai dodoties vien uz Simbirsku,⁸⁹ tad «Baltijas Vēstnesis» ieturēja jau daudz mērenāku toni: kaut arī tas nosoda kontraktus, tomēr turpat izsaka zināmu atrunu: «kad nu tomēr uz tādām kontraktēm redzam ļaudis projām ejot, tad nu tam laikam vaina vai arī pēdīgais bads, vai arī vēl gauži liela gara tumsība. Tamdēļ visiem, kam šīs zemes zelšana rūp, nevar diezgan pie sirds likt: gādāriet vairāk par ļaužu apgaismošanu un labklāšanu, gādāriet, ka bads novērsts un skolas celtas tiek!»⁹⁰

Ne ar vārdu laikraksts nepiemin kalpu mazās algas muižās un saimnieku mājās, kas kalpus un nomniekus piespieda izceļot, bet tā vietā izsaka kautrīgu lūgumu vācu muižniecībai — paplašināt skolu tīklu, jo skolas atradās vācu muižnieku un mācītāju pārziņā. Saprotams, ka laikraksts domāja tādu skolu attīstību, kas būtu pieņemamas muižniekiem un garīdzniekiem.

Līdzīgā aspektā tverts arī kāds cits raksts tā paša «Baltijas

⁸⁸ «Domas», 1913., Nr. 7., 768. lpp.

⁸⁹ Zeitung für Stadt und Land, 1869, Nr. 56.

⁹⁰ Baltijas Vēstnesis, 1869., Nr. 21.

Vēstneša» nākošā numurā.⁹¹ Tur autors cenšas pierādīt, ka sakāmvardam «kur labi, tur tēvija» (ubi bene, ibi patria) nav taisnība. Ar salkaniem un nodrāztiem vārdiem raksts runā par tēvzemes jaukumiem, kurus nostāda iepretim svešām zemēm, bet ne ar vārdu nepiemin dzīves un dārdzības nosacījumus Latvijā un citur. Apelējot pie latviešu bezzemniekiem un kalpiem, kas sastādīja izceļotāju galveno masu, ar tēvzemes mīlestību, kas izbadojušamies izceļotāju pulkam bija tikai tukša skaņa, raksta nobeigumā autors brīdinoši pamāca, ka svešumā izceļotāji nejutīsoties laimīgi: «tas, kas jau reizi ir savai mīļai dzimtenei muguru griezis un svešas zemes maizi ēdis, gan zinās, kādas jušanas svešumā viņu ir aiztikušas».

Ar ģeografisko apstākļu analīzi un klimatisko savdabību rakstītājs cenšas pierādīt Simbirskas neizdevīgumu, salīdzinot ar Latvijas apstākļiem. Tomēr šis pierādījums ir tik mazpārlicienošs, ka lasītājam tam grūti ticēt. Pie tam autors pilnīgi noklusē kalpu atalgojumu Simbirskas guberņā salīdzinājumā ar Kurzemi, kā arī nedod datus par ražu lielumu abās guberņās.

Līdzīgā veidā savus lasītājus biedēja arī «Mājas Viesis», kas norādīja, ka 20 gadus, kamēr ilgst noslēgtais nomas līgums, izceļotāji būs tikai kalpi un nebrīvi cilvēki, bet tai pašā laikā tas ne ar vārdu nepiemin īsos nomas kontraktus Latvijā, ko praktizēja muižnieki, lai palielinātu nomnieku ekspluatāciju.

Par izceļotāju materiālo stāvokli jaunajās dzīves vietās presē parādījās pesimistiskas ziņas. Tā «Baltijas Vēstneša» 1870. g. sākumā kādā korespondencē par latviešu izceļotājiem Mogiļevas guberņā rakstīja, ka «šejiens latviešiem dzīve ļoti grūta... Kādā aprīnī iedzīvotājiem sakrājies 200—400 rubļu liels parāds. No 20—30 desetīnu meža zemes, ko viņi rentējuši, neviens nav iespējis vairāk apstrādāt kā tikai kādas 5—6 desetīnas».⁹² Tālāk laikraksts norāda, ka 1870. g. kolonistiem būšot jāmaksā par zemi 80—120 rubļu noma, bet zeme daudz ja uzturu došot. Laikraksts vēl piemetina, ka Mogiļevas guberņas apmetušies apmēram 865 latvieši, izveidojot vairākas kolonijas.

Tomēr 1870. g. pavasarī atkal vairāki simti kurzemnieku devās svešumā meklēt labākus dzīves apstākļus. «Baltijas Vēstnesis»⁹³ ziņoja, ka vairākas kurzemnieku ģimenes, galvenokārt kalpi, kopā apmēram 200 cilvēku, aizbraukuši uz Pēterburgu, no kurienes došoties tālāk uz Valdaju Novgorodas guberņā. Citi izceļotāji aizbraukuši uz Vitebsku. Izceļošanas cēlonis — grūtie

⁹¹ Turpat, Nr. 22.

⁹² Baltijas Vēstnesis, 1870., Nr. 3.

⁹³ Turpat, Nr. 18.

materiālie apstākļi, jo Kurzemē kalpi pelnījuši tikai 25 kapeikas dienā, ar ko neesot spējuši eksistēt.

Komentējot šo izceļošanas paziņojumu, raksta autors sev uzdod jautājumu — vai Kurzemē tiešām maizes pietrūcis, ja tās iedzīvotājiem jāizceļo? Uz to viņš atbild noraidoši, jo Kurzeme vēl labību eksportējot uz ārzemēm. Tāpat viņš noraida arī otru iespējamību — vai pie izceļošanas vainojami musinātāji, jo «kur kādam labi klājas, tur to ne lēti izvilsī».

Bet kas tieši piespieda kurzemniekus izceļot, to autors piesardzīgi noklusē, apmierinādamies tikai ar konstatējumu — «tur vajag dziļākai saknei būt». Ka šī sakne bija neiedomājami smagā kalpu ekspluatācija kā muižās, tā zemnieku mājās, to laikrakstam bija neērti sacīt, tādēļ autors atļauj lasītājam pašam ielikt šajā apzīmējumā savas domas, kas toreizējos apstākļos varēja «Baltijas Vēstneša» lasītāju vidū būt tikai vienas — muižnieku pārlietu lielā ekonomiskā un politiskā kundzība zemē. Šā faktora nozīmi nevar samazināt, bet arī jāievēro, ka lauku kalpu ekspluatācijā māju īpašnieki un nomnieki pilnīgi dalījās ar baroniem. 60-to gadu beigās un 70-to gadu sākumā Latvijas laukos bija ievērojami pastiprinājies šķiru diferenciācijas process, un jaunais, topošais kulaku slānis bija tāds pats nežēlīgs ekspluatators kā muiža.

Kalpu un bezzemnieku izceļošana turpinājās arī tālākajos gados. 1871. g. vairākos numuros «Zeitung für Stadt und Land» asi nosodīja izceļošanu, motivējot to ar neapdomību.⁹⁴ Līdzīgi «Baltijas Vēstnesim» arī šis laikraksts noklusēja smago ekspluatācijas jūgu, kas jānes kalpiem, un aicina palikt Kurzemē, samierinoties ar grūtajiem apstākļiem.

Tādējādi redzam, ka 60-to gadu vidus straujā latviešu bezzemnieku, sīkzemnieku un kalpu izceļošana nebija gadījuma parādība, bet tās cēloņi jāmeklē ekspluatācijas jūga pieaugumā. Dziļā vilcināšanās, ko nemantīgajā latviešu zemnieku masā izsauca 1860. g. Vidzemes un 1863. g. Kurzemes zemnieku likumi, tikai izceļošanas kustību pastiprināja.

60-to gadu beigās un 70-to gadu sākumā izceļošana noris bez politiskās cīņas asuma. Kā baltvācu prese, tā arī latviešu buržuāziskie laikraksti centās noslēpt izceļošanas patieso raksturu un to izskaidroja ar zemnieku neapzinīgumu, neizglītību un citiem apstākļiem, bet pilnīgi ignorēja izceļošanas sociālās saknes — smago ekspluatāciju.

⁹⁴ Zeitung für Stadt und Land, 1871, Nr. 22, 123.

V. Anšimova

MAIŅAS ATTĪSTĪBA LATVIJAS PSR TERITORIJĀ m. e. I. GADU TŪKSTOTĪ

Liecības par maiņas eksistēšanu Latvijas PSR teritorijā ir jau no neolīta laikmeta.

Neolīta laikmetā dažas kopienas maiņas veidā ieguva atsevišķus priekšmetus. Tā no austrumiem, Valdaja, un dienvidiem, mūsdienu Lietuvas, ieguva asmeņiem noderīgo kramu, bet no ziemeļaustrumiem, Oņegas ezera piekrastes, ieguva akmens priekšmetu izgatavošanai labi noderīgo zaļgano Oloņecas šiferi. Savukārt Latvijas PSR teritorijas rietumu rajonos atrodama dzintars tika nodots no vienas kopienas uz otru līdz pat tālākajām Austrumeiropas zemēm. Sai maiņai bija vēl ļoti maza saimnieciska nozīme, jo tai bija gadījuma raksturs. Darba ražīgums bija zems, līdz ar to pārpalikumi bija ļoti mazi, kurus varēja izlietot maiņai. Maiņa risinājās starp kopienām, un tā nedeva iespēju atsevišķiem cilvēkiem iedzīvoties bagātībā.¹

Maiņas tālākā attīstība vērojama akmens laikmeta beigās un agrajā bronzas laikmetā (18.—12. gs. p. m. e.). To veicināja pirmatnējās zemkopības un lopkopības sākumi. Daži bronzas priekšmeti, kas atrasti Latvijas PSR teritorijā, norāda par maiņu ar tagadējo Kaļiņingradas apgabalu un Lietuvas rietumiem. Šie apgabali ieguva bronzu no Donavas zemēm, kur varš atrodams dabā.

Par maiņu austrumu un dienvidrietumu virzienā — ar Volgas augšteces baseinu un Dņepras baseinu — liecina akmens cirvji ar plakānu muguru, no Pievolgas apgabaliem nākuši daži t. s. Fatjanovas tipa cirvji un daži citi akmens priekšmeti. Vairāki bronzas priekšmeti (piem., cirvis) nākuši no Volgas-Kamas apgabala, kur metālu ieguva no Urāliem.

Tomēr arī šī maiņa bija vēl ierobežota, un tai bija gadījuma raksturs. Tā risinājās starp atsevišķām ģintīm un ciltīm.²

¹ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, R., 1952., 22.—23. lpp.

² H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 42. lpp.

Bronzas laikmeta beigās un agrajā dzelzs laikmetā (II. gs. p. m. e. — m. e. sākumam), attīstoties visām ražošanas nozarēm, maiņa jau kļuva regulārāka. Līdzīgi kā bronzas priekšmeli jau iepriekšējā laikmetā, tā arī tagad, pārceļodami no ģintis uz ģinti, no dienvidrietumu kaimiņu zemēm iegūti arī pirmie dzelzs priekšmeti.

Rēznu kapulaukā dažas atrastās bronzas senlietas laikam ienākušas pār jūru no rietumiem — no mūsdienu Zviedrijas.³

Sevišķi rosīgi maiņa attīstījās m. e. l. gadu tūkstoši.

Arheoloģiskie pieminekļi, kurus datē ar l. g. t. pirmo pusi, dod lielus bronzas rotas lietu atradumus.

Tā Auces rajona Iles Gailišu I uzkalniņā⁴ 12 kapos no 20 bija atrodamas bronzas rotas lietas. Ar sevišķu rotas lietu bagātību

Auces rajona Iles Gailišu I uzkalniņa H kaps.

te izcēlās kaps H⁵, kur atrada 3 kakla gredzenus, 2 šķērsu saktas, 3 rotadatas, 3 aproces, 1 gredzenu un ļoti daudz spirāļu cauruļišu. Ar gandrīz tikpat bagātām rotas lietu piedevām bija arī kaps F⁶.

Liepājas rajona Rucavas Mazkatužu kapulauka⁷ 21 kapā no 25 kapiem bija atrodamas bronzas rotas lietas. Atsevišķi kapi

³ Turpat, 58. lpp.

⁴ H. Moora. Ein Hügelgrab derrömischen Eisenzeit in Ile. Kreis. Jelgava, Lettland, Congressus Secundus Archeologorum Balticomum, Riga, 19.—23. VIII 1930. Riga, 1931., S. 437.—458.

⁵ CVVM, 61492.

⁶ CVVM, 61490.

⁷ Ed. Šturma izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nodaļā.

bija ar vairākām rotas lietām. Tā 7. kapā⁸ atrada 2 aproces, 2 gredzenus un 1 saktu, 11. kapā⁹ — 2 saktas un 3 gredzenus.

Bagātīgas rotas lietu atradumus ir devuši Ilūkstes rajona Slates¹⁰ un Smiltenes rajona Kalnaslavēku kapulauks.¹¹

Latvijas PSR teritorijā nav ne vara, ne alvas atradņu. Jādōmā, ka arī šajā periodā, kā iepriekš, šīs izejvielas ir iegūtas nē kaimiņu teritorijām. Tuvākās vara atradnes bija tagadējā Ungārijā — Tātru kalnu dienvidu nogāzē un Volgas bulgāru zemēs.¹² Nē Ungārijas bronza nākusi vai nu pā Donāvu uz Melnē jūru un tad pā Dņepras-Daugāvas ceļu, vai arī pā Vislu un caur Austrumprūsiju (tag. Kaļiņingradas apgabalu).¹³ Nē Volgas bulgāru zemēm bronza nonāca pā Volgu un tālāk pā Daugāvu.

Lielais bronzas priekšmetu daudzums, ko dod šī perioda arheoloģiskie pieminekļi, nēpārprotami liecina pā maiņas regulāro raksturu. Tē nosācija straujā zemkopības un lopkopības attīstība. kas risinājās, sākot ar m. ē. pirmajiem gadsimtiem. Zemkopība kļuva pāradošo saimniecības nozāri. 1. g. t. pirmās puses kapulāuki devuši bagātīgas dzelzs kapļu, raukņu, sirpju un izkapšu atradumus. Dzelzs darba riku pielietošana zemkopībā veicināja darba ražīguma pieaugumu. Blakus līduma zemkopībai jau šajā periodā pastāvējusi tīruma zemkopība.

Zināma loma saimniecībā bija arī medniecībai un zvejai. Visas šīs ražošanas nozāres devā jau ievērojamu virsproduktu, kuru varēja izlietot maiņai. Maiņa līdz ar tē bija kļuvusi nēpieciešama, jo metālu izlietojā ikvienu kopienā, ikvienu ģimēnē. Bēt tajā pašā laikā, jādōmā, ka tāi bija vēl starpcilšu raksturs, kāds tāi bija bronzas laikmetā.

Nē 1.—4. gs. visā Eiropā aiz Romas impērijas robežām atrastas romiešu monētas.

Monētu atradumi konstatēti arī PSRS teritorijā. Latvijas PSR teritorijā atrastas 474 monētas.¹⁴ Monētas atrastas gan kapos, gan depozītu veidā.

Visvairāk monētas atrastas kuršu kapulāukos. Šajā ziņā bagātīgas atradumus devis Liepājas rajona Rucāvas Mazkatužu kapulāuks.¹⁵ Tā 11. kapā¹⁶ tika atrasta Marka Aurēlija (161.—180. g.), Faustīnas Jun. (130.—175. g.), Hadriāna (117.—138. g.)

⁸ CVVM, 63900.

⁹ Turpat.

¹⁰ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

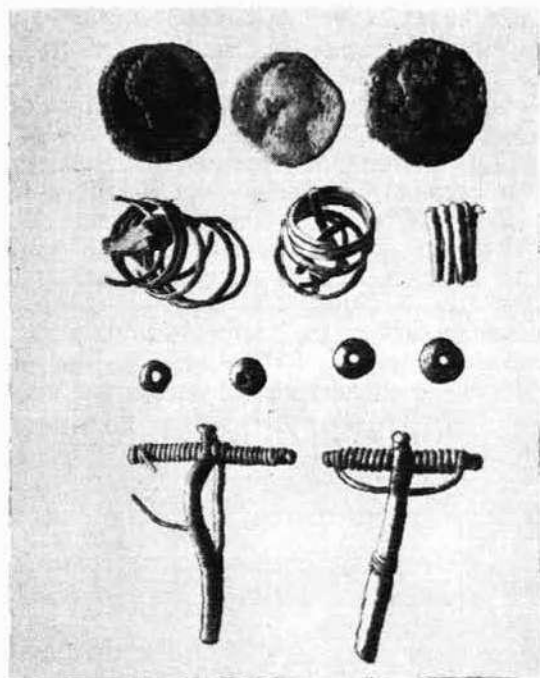
¹¹ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland. I Teil, Tartu, 1929, S 139—145, F 177.

¹² B. A. Рыбаков. Торговля и торговые пути. История культуры древней Руси. М., 1948, стр. 329.

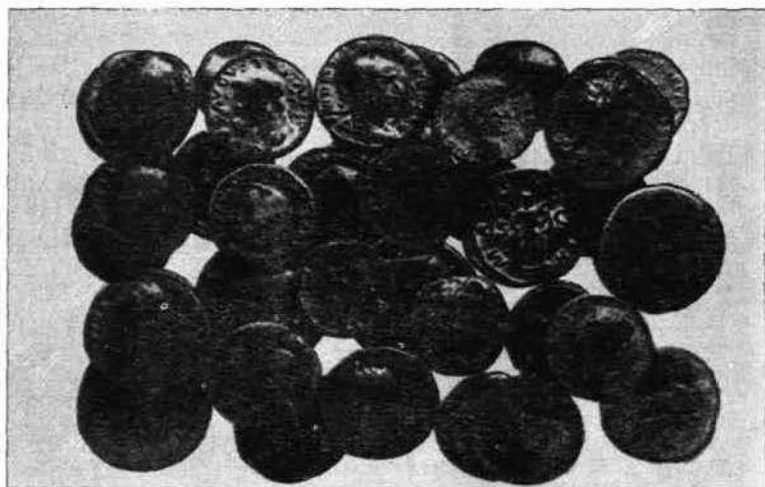
¹³ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, II Teil. Tartu, 1938. S 642.

¹⁴ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 86. lpp.

¹⁵ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

Liepājas rajona Rucavas Mazkatužu kapulauka
11. kapa piedevas

Romiešu 1.—3. gs. bronzas monētu de pozīts no Daugavpils.

monētas. Dažas paliekas liecināja, ka monētas bijušas ievietotas tāšu maciņā. Monētas atrastas kapa N galā, viena virs otras, ap tām bija koka vai tāšu paliekas. 21. un 25. kapā katrā arī bija divas monētas.

- M. Braičevskis, apskatot šādus gadījumus Čerņahovskas un Maslovas «apbedījumu laukos», norāda, ka te var runāt par naudū jau vārda tiešajā nozīmē.¹⁷

V. Kropotkins¹⁸ izskaidro šo parašu likt kapā monētu Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes ciltīs (estijos) ar ciešiem un ilgstošiem ekonomiskiem sakariem ar antīko pasauli.

Romiešu monētu lielākā daļa tomēr atrasta depozītu veidā. Latvijas PSR teritorijā konstatēti vairāki depozīti.

Lielākie romiešu monētu depozīti atrasti sekojošās vietās: Cēsu rajona Raunas Launkalnes Jaunzemjos — 125 bronzas 4. gs. monētas,¹⁹ Jaungulbenes Silabriču Priedkalnos — 50 bronzas 1. un 2. gs. monētas,²⁰ Vecsvirlaukas Dandalē — 45 bronzas 3. gs. monētas,²¹ Engūres «Marijas» kalniņā — 42 bronzas 4. gs. monētas,²² pie Daugavpils 34 bronzas 1.—3. gs. monētas,²³ Straupē — 32 bronzas 2. un 3. gs. monētas,²⁴ Lielupes krastā pie Bulduriem — 7 bronzas 1.—3. gs. monētas,²⁵ Cēsaines Kazzemniekos no lielāka depozīta — 2 sudraba denāriji (2. gs.).²⁶

No visiem monētu depozītiem kā interesantākais jāatzīmē depozīts pie Daugavpils. Monētu atradums attiecas uz romiešu ķeizaru laiku no 27. līdz 235. g. Atradumā reprezentēti 16 romiešu valdnieki, sākot ar Augustu Oktaviānu un beidzot ar Aleksandru Severu.²⁷

Arī pārējos monētu atradumos sastopami gandrīz visu ievērojamāko imperatoru kalumi, sākot ar Augustu, un pat dažas republikas laika monētas.

Latvijas PSR teritorijā galvenokārt atrastas bronzas monētas-sestercijas un nedaudz sudraba monētu — denāriji.

Izsekojot monētu atradumu vietām, arheologi ir noteikuši,

¹⁷ М. Ю. Браичевский. О распространении римских монет у древних восточных славян. ВДИ, 1954, 1, стр. 126.

¹⁸ В. В. Крпоткин. Топография римских и ранневизантийских монет на территории СССР, ВДИ, 1954, 3, стр. 155.

¹⁹ CVVM, 120188.

²⁰ CVVM, 120189.

²¹ CVVM, 120193.

²² CVVM, 120190.

²³ H. Riekstiņš. 1935. gada ieguvumi numizmatikā, SM 1936. g. I, 92. lpp. Depozīts kara laikā Daugavpili gājis bojā.

²⁴ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, Teil I, S. 172, F. 19.

²⁵ CVVM, 120192.

²⁶ CVVM, 120210.

²⁷ H. Riekstiņš. 1935. gada ieguvumi numizmatikā, 87. lpp.

ka daļa no Latvijā atrastajām romiešu monētām nākusi no dienvidrietumiem, caur Vislas novadu un tagadējo Kaļiņingradas apgabalu, bet daļa nākusi no dienvidaustrumiem pa Daugavu. Uz to norāda monētu atradumu skaits gar Daugavas krastiem.²⁸ Tā arī apstiprina monētu atradumu izplatība PSRS teritorijā. Romiešu monētu lielākā daļa, kas atrasta «apbedījumu lauku» teritorijā, attiecas uz I un II gs.²⁹

Jautājums par romiešu monētu depozītu, kā arī atsevišķu monētu izlietošanas nozīmi, ir vēl neskaids.

Tā kā Latvijas PSR teritorijā galvenokārt atrastas bronzas monētas, tad tiek izteikts uzskats, ka viena daļa no tām pārkaušētas tiģeļos un pārlietas bronzas rotas lietās. Pētījumi parāda, ka Latvijā lieto bronzas senlietu metala (alvas, bronzas) sastāvs m. e. pirmajos gs. saskan ar ievesto bronzas monētu sastāvu.³⁰

M. Braičevskis³¹ savukārt pierāda, ka romiešu monētas, kas tirdzniecības ceļā nonāca seno slāvu apdzīvotajā teritorijā, pirmkārt izlietotas kā īsta nauda, ka romiešu tirdzniecībai ar slāviem bijis naudas raksturs. Romiešu monētas bijušas arī apgrozības līdzeklis slāvu cilšu iekšējā mainā.

Pret šiem uzskatiem iebilst V. Kropotkins,³² norādot, ka romiešu monētas nav bijušas apgrozības līdzeklis, bet jau zināma noslēpta bagātība.

No Latvijas PSR teritorijā atrastajiem romiešu monētu depozītiem zināmā mērā šo pieņēmumu varētu attiecināt uz depozītu, kurš atrasts pie Daugavpils un kurā, kā jau norādīts iepriekš, ietilpa vairāku gadsimtu monētas.

Acīm redzot tās ir uzkrātas ilgstošā laikā un varbūt kā bagātība nodota no vienas paaudzes uz otru.

Bagātību rašanās bija saistīta ar sabiedrības sociāli ekonomisko attīstību.

I. g. t. pirmās puses arheoloģiskie pieminekļi atspoguļo lielo saimju sadalīšanos mazās saimēs un individuālās ģimenēs, kā arī kolektīvo ražošanas attiecību sairumu. Iespējams, ka bagātību rašanās bija jau saistīta ar zemes privātīpašuma veidošanos.

Tā kā I. g. t. pirmās puses arheoloģiskais materiāls vēl neliecina par sevišķu mantisku un sociālu diferenciāciju, tad jādomā, ka šie romiešu monētu depozīti bija ģints aristokrātijas īpašums, kura savās rokās sāka pakāpeniski koncentrēt bagātības, izmantojot senās paražas un savu autoritāti.

²⁸ R. Šņore. Seno monētu atradumi, R., 1937. g. 31. lpp.

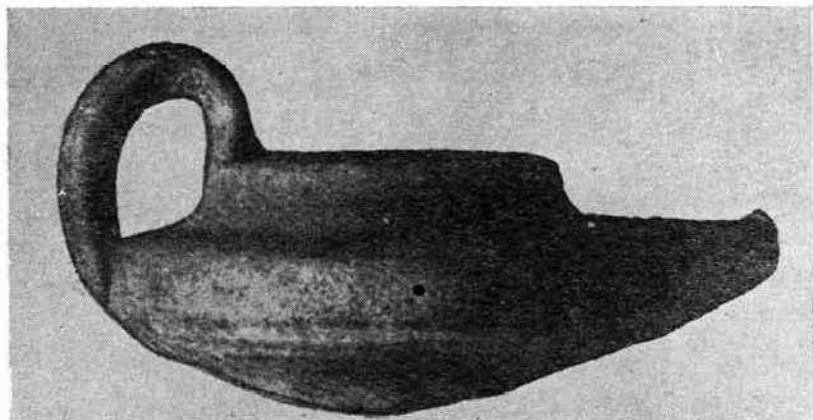
²⁹ R. Šņore. Seno monētu atradumi, 31. lpp.

³⁰ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М., 1953, стр. 148.

³¹ М. Ю. Браичевский. О распространении римских монет у древних восточных славян, ВДИ, 1954, 1, стр. 119—134.

³² В. В. Крпюткин. Топография римских и ранне-византийских монет на территории СССР, ВДИ, 1954, 3, стр. 155.

Arheoloģiskie izrakumi, kas ir veikti Melnās jūras ziemeļu piekrastes antikajās pilsētās, parāda, ka mūsu zemes teritorijā no-nākuši samērā daudz romiešu amatnieku izstrādājumu — sava veida greznumu priekšmeti. Daži no tiem atrasti Latvijas PSR teritorijā.

Romiešu lampiņa.

Profesors Krūze 1839. gadā, izdarot izrakumus Kapsēdē, atrada romiešu māla lampiņu.³³ Lampiņa darināta samērā pavirši uz ripas no pelēki dzeltena māla. Lampiņas augstums 3,7 cm, garums 7,6 cm un platums 5 cm. Izņemot lampiņas ielietnes izcelto paaugsto malu, lampiņa nekādus citus profilējumus vai izro-tājumus neuzrāda.

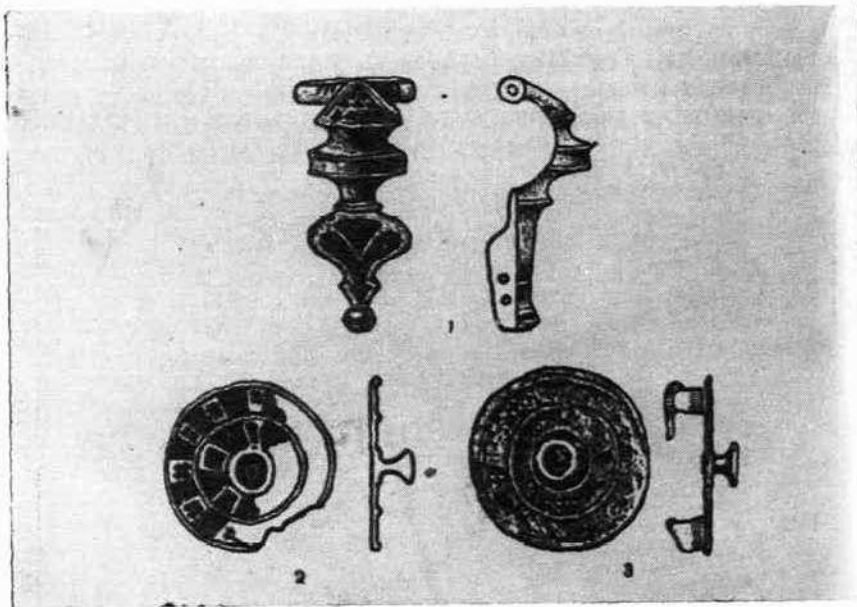
Kapsēdē atrasta arī profilēta bronzas loka saktiņa ar šarnīrā piestiprinātu adatu.³⁴ Saktas adata bija nolūzusi. Adatas balsts rotāts diviem caurumiem. Saktas galvas šķērsis rievots, bet trīs-stūrainā loka plāksne un saktas pēda izrotāta ar dzeltenu emalju.

Latvijā atrastas vēl divas Romas provincē darinātas saktas.³⁵ Tās pieder Romas valsts robežās un ārpus tām ļoti plaši izpla-tīto emaljēto ripu saktu grupai. Viena no tām 1896. gadā iegūta Kuldīgā. Šī sakta atrasta Piltenes apkārtņē. Tā ir plakana bronzas ripiņa ar apaļu pacili veidotu podziņu ripas centrā. Ripas virsma ar 2 šauriem cilnī veidotiem norobežojumiem sadalīta 2 koncen-triskās joslās, kas rotātas ar krāsainu emalju. Abas saktiņas plāksnītes veidotas no sīki krāsainām millefiori stikla plāksnī-

³³ V. Ginters. Romas imports Latvijā, SM 1936. g. — II, 48. lpp.

³⁴ Turpat, 52. lpp.

³⁵ V. Ginters. Romas imports Latvijā, 54.—55. lpp.

Provinciāromiskās saktas.

tēm, kas šaha dēļa veidā iespīestas šo joslu emaljas masā. Ārējā joslā mainās sarkani ornamentēti zili ar melni ornamentētiem dzelteniem stikliņiem, bet iekšējā sarkani stikliņi ar baltu un dzeltenī ar melnu ornamentu. Saktiņa glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā.³⁶

Otra pilnīgi līdzīga ripas sakta atrasta 1930. g. profesora H. Mooras izrakumos Auces rajona Iles Gailišu kapulauka 1. uzkalniņā. Saktiņas emaljas joslas inkrustētas melni-sarkani baltiem millefiori stikliņiem. Saktiņa tiek datēta ar 3. gs.. Glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā.³⁷

No Romas provincēm laikam ienākusi Liepājas rajona Ručavas Mazkatužu³⁸ 13. kapā³⁹ atrastā zīļu rota, kas sastāvēja no šādiem elementiem:

a) nezināma skaita krāsainas emaljas lodes veida zīlītēm. To starpā varēja izšķirt 3 veidus:

1) ar zaļiem laukumiem ap caurumu, baltu joslu vidū, kas ierobežota ar dzeltenām un sarkanām joslām no abām pusēm,

³⁶ CVVM, 64919.

³⁷ CVVM, 61488.

³⁸ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

³⁹ CVVM, 63900.

2) ar sarkanu laukumu ap caurumu, dzeltenu joslu vidū, ko ierobežo baltas un melnas joslas no abām pusēm,

3) sarkanās emaljas lodītes ar dzeltenī zaļām acīm ap ekvatoru,

b) deviņi bronžas vāzesveida piekariņi ar cilpiņu vienā, podziņu otrā galā un 4 sīkām podziņām ap šaurāko vietu. Novērots, ka vāzes veida piekariņi bija savērti pārmaiņus ar emaljas zīlītēm.

c) zeltīta stikla caurules zīlītes ar 2, 3 vai 4 pārzmaugām, 18. dažāda garuma.

d) zaļa stikla cauruļu zīlītes.

Šī kapulauka 20. kapā atrastajā zīļu rotā dzintara zīles bija kombinētas ar stikla zīlēm, bet 17. un 24. kapā atrada stikla lodveidīgas apzeltītas zīlītes, ap 40 gab.

Arī citu cilšu kapulaukos atrastas šādas stikla krelles. Zemgaļu kapulaukā — Auces rajona Rūsišos⁴⁰ II uzkalniņa 7. kapā⁴¹ atrada vienu zīlu un 2 dzeltenas stikla krelles, bet III uzkalniņa 3. kapā⁴² atrada zeltīta stikla dubultkrelli.

Bagātīgus stikla krellu atradumus devuši igauņu-libiešu akmens krāvumu kapi. Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu akmens krāvumā⁴³ atrada visdažādākās formas un krāsu krelles — gaiši un tumši zilas, iedzeltenas, melnas ar baltām inkrustētām emaljas vijām, millefiori, apaļas, iepakānas un iegarenas.

M. Šmidehelme⁴⁴ uzskata, ka šīs stikla krelles acīm redzot nāk no Romas provincēm, parādās Igaunijas un Latvijas akmens krāvumu kapos, sākot ar 3.—4. gs.

Provinciālromiskie priekšmeti Latvijas PSR teritorijā ienākuši pa dažādiem ceļiem. Arheologi mēģinājuši noteikt šos ceļus. Tā arheologs R. Šnore⁴⁵ izsaka pieņēmumu, ka romiešu pilsēta Karnunta (tag. Petronella) Donavas labajā krastā bijusi romiešu tirgotāju operāciju bāze, izejas punkts uz ziemeļaustrumiem. Tālāk tirdzniecības ceļš ir gājis cauri Morāvijai un Augšsilēzijai uz Kalisiju (tag. Kališu) un tālāk pa Vislas upi lejup.

R. Šnore uzskata, ka daļa no šiem priekšmetiem varēja nonākt arī pa jūru, jo šī laikmeta romiešu jūras ceļa izejas punkts bijusi lielā faktorijs un kara osta Fektio (pie tag. Itrehtas) Holandē. No šejienes gar jūras piekrasti romiešu tirdzniecības kuģi gar Jitlandes pussalu nokļuvuši Baltijas jūrā. Lielāko upju, piem., Oderas un Vislas grīvās bijušas pieturas vietas — ostas, kur preces izkrautas un virzītas pa upēm tālāk zemes iekšienē.

⁴⁰ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

⁴¹ CVVM, 63088.

⁴² CVVM, 63513.

⁴³ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

⁴⁴ M. X. Шмидехельн. Археологические памятники периода разложения родового строя на Северо-востоке Эстонии. Таллин, 1955, стр. 73.

⁴⁵ R. Šnore. Seno monētu atradumi Latvijā, 30. lpp.

Tomēr jādoma vairāk, ka lielākā daļa priekšmetu un monētu nonākušas ar Dņepras un Okas apgabalu starpniecību, jo, kā norāda profesors Tretjakovs,⁴⁶ tad slāvu ciltis bija cieši saistītas ar dienvidiem. Par to liecina provinciālromiskās iezīmes viņu kultūrā. Priekšmeti un rotas lietas, kas atrasti «apbedījumu lauku» teritorijā, pēc formām ļoti līdzīgi tiem, kas atrasti Melnās jūras ziemeļu piekrastē un pie Donavas. Daži no tiem ievesti, bet citi izgatavoti uz vietas pēc ievestiem paraugiem. Šajā teritorijā atrasto māla trauku īpatnības arī norāda uz sakariem ar dienvidiem. Romiešu monētu depozīti arī koncentrējas Dņepras labajā krastā. Tik ievērojams romiešu monētu pieplūdums no Melnās jūras ziemeļu piekrastes šajos apgabalos, pēc profesora Tretjakova uzskatiem, nav domājams bez pretēja vietējo preču pieplūduma. Slāvu ciltis I. g. t. pirmajā pusē izveda no savas teritorijas uz Melnās jūras ziemeļu piekrastes pilsētām lielā daudzumā medu, vasku, kažokādas. Bijusi attīstīta arī vergu tirdzniecība. Nonākot savstarpējos sakaros, šīs ciltis izjuta arī romiešu ietekmes.

Atsevišķi padomju vēsturnieki tāpēc arī atzīmē zināmu romiešu kultūras ietekmi uz šiem apgabaliem. Profesors Ribakovs izšķir pat vairākas romiešu kultūras ietekmes zonas.⁴⁷ Ārējai zonai, pēc viņa domām, raksturīgi atsevišķu priekšmetu atradumi, kas te nokļuva tirdzniecības ceļā. Atsevišķas vēlo imperatoru monētas nonāk tālu ziemeļos, uz Volgas un Kamas, kopā ar tām iespējās krelles, keramika, ieroči, zili amuleti no romiešu Ēģiptes nonāk ne tikai ziemeļu Kaukāzā, bet arī Urālos un Sibīrijā. Apmēram Austrumeiropā šī zona aptver visas stepes un ievērojamu mežu joslas daļu, bet otra — iekšējā zona, kuru var nosaukt par īstenās ietekmes zonu, bija ievērojami mazāka.

Latviešu buržuāziskie vēsturnieki ievērojami pārspīleja šo Romas kultūras ietekmi.

Darbā «Latviešu vēsture»,⁴⁸ dodot I.—4. gs. vispārēju apskatu, autori runā par Romas kultūras ietekmju nostiprināšanos Austrumbaltijā, sākot ar m. e. pirmajiem gadsimtiem.

A. Spekke savā referātā,⁴⁹ kuru nolasīja Romā, cenšas pierādīt pat tiešus senlatviešu cilšu un Romas valsts sakarus.

Romas kultūras ietekmi pārspīlēt nevar. Pareizu novērtējumu tai dod profesors Tretjakovs: «Reizē ar romiešu monētu ar 3. gs. no lietošanas izzūd stikla trauki un citi romiešu provinciālā importa priekšmeti. Pamazām Romas province zaudēja modes likumdevēja nozīmi. Arheoloģiskais materiāls pārlicinoši pierāda, ka

⁴⁶ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена, стр. 170.

⁴⁷ Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси, М., 1948, стр. 42.

⁴⁸ Latviešu vēsture, prof. Fr. Baloža un prof. A. Tentela redakcijā. I sēj. I daļa, Rīgā, 1938. g.

⁴⁹ A. Spekke. Baltu tautas kristīgās ēras pirmajā gadu tūkstoši, R., 1938. g.

Viduspiedņepiras un Piekarpātu cilšu kultūrā pakāpeniski izzūd provinciālrōmiskā nokrāsa un izauga un nostiprinājās savas kultūras iezīmes. Interesanti atzīmēt, ka pie tam it kā atdzimna un uzplauka daudzi vecie motīvi mākslā — masīvās rotas lietas, zvēru stils u. c.

Tas viss parāda skaudrā gaismā romiešu «kultūras ietekmes» būtību, Romas lomu slāvu un citu cilšu ekonomiskās un kultūras dzīves attīstībā. Kā zināms, tad buržuāziskajā literatūrā nedalīti valda uzskats par Romas labvēlīgo ietekmi uz kaimiņu ciltīm. Buržuāzisko vēsturnieku darbos var sastapt norādījumus, ka Roma ir uzmodinājusi savus kaimiņus, piesaistot tos augstākajai kultūrai. Ja ne Roma, apgalvo šie vēsturnieki, eiropiešu ciltis vēl ilgu laiku būtu dzīvojušas barbarismā un kultūras sastingumā. Šos priekšstatus nekādā gadījumā nevar devēt par objektīviem. Tie nav nekas cits kā koloniālās ekspansijas apoloģētika, pārnesta tālā pagātnē. Tie izriet no nepareizas domas, ka Eiropas ciltis, kas līdz tam laikam bija nogājušas lielu patstāvīgas attīstības ceļu, pēkšņi it kā apstājušās, uzsākušas miņāties uz vietas un varējušas virzīties uz priekšu tikai ar Romas palīdzību. Patiesībā Romas ietekme uz kaimiņu ciltīm bija ļoti vienpusīga. Izspiežot no saviem ziemeļu kaimiņiem lielas bagātības — labību, lopus, ādas, zivis, dzintaru un pašu galveno, smelot no šīs vides nebrīvo darba spēku — simtiem tūkstošiem vergu, Roma sekmēja vietējās ekonomikas attīstību tikai savās interesēs, izsūknējot savu kaimiņu spēkus un līdzekļus un dodot apmaiņā viņām to, kam nebija sevišķas vērtības — audumus, vīnu, rotas lietas. Tās bija koloniāla rakstura attiecības, kad viens no partneriem neizbēgami zaudēja. Tieši tāpēc ekonomisko sakaru pārrāvums ar romiešu pasauli 3. gs. nekādā gadījumā nenoveda slāvu ciltis līdz ekonomiskām un kultūras dzīves pagrimumam, bet, otrādi, pie tās pieauguma un uzplaukuma — pie tālākās vietējās amatniecības attīstības, pie ekonomisko sakaru nodibināšanas, pie vietējo kultūras tradīciju atdzimšanas. Iekšējie ekonomiskie un kultūras spēki atbrīvojās no viņiem traucējošās «labvēlīgās» romiešu kultūras ietekmes un to attīstība gāja strauji uz priekšu».⁵⁰

Profesora P. Tretjakova izteikto tezi var attiecināt arī uz Latvijas PSR teritorijā dzīvojošo cilšu maiņas sakariem ar Romas provincēm.

No Romas provincēm ienākušo priekšmetu skaits, kas atrasts Latvijas PSR teritorijā, ir samērā niecīgs. Pēc savas apdares arī tie nav nekādi izcili amatnieku izstrādājumi. Līdz ar to nav nekāda pamata runāt nedz par intensīviem sakariem ar Romu, nedz arī par kādām sevišķām ietekmēm.

Visos arheoloģiskajos izrakumos lielos daudzumos konstatēti

⁵⁰ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена, стр. 148—149.

vietējo amatnieku izstrādājumi, kas atļauj secināt par jau samērā augsti attīstītu amatniecību šajā laikā.

Niecīgais importa priekšmetu skaits savukārt atļauj izteikt domu, ka maz ir bijis tādu ļaužu, kas varēja iegūt svešzemju amatnieku izstrādājumus.

Sie atsevišķie provinciālromiskie greznuma priekšmeti, jādoma, līdzīgi kā šī perioda romiešu monētu depozīti, arī bija ģints aristokrātijas īpašums.

Pret ko tad Latvijas PSR teritorijā dzīvojošās ciltis ieguva bronzu, romiešu monētas un citus priekšmetus?

Buržuāziskie arheologi un vēsturnieki piedēvēja galveno nozīmi šajā maiņas tirdzniecībā dzintaram.

Par lieliem dzintara izvedumiem uz Romu norādīja A. Spekke.⁵¹

Ed. Šturms,⁵² modernizējot seno maiņu, runā par plašu dzintara tirdzniecību ar Itāliju jau bronzas laikmetā, kad šīs tirdznieciskās operācijas it kā veikušas veselas tirgotāju kompānijas.

Dzintara loma šī perioda maiņā noteikti ir neapšaubāma. Tomēr dzintara vien laikam nav bijis pietiekami, lai iegūtu tos bronzas daudzumus, kas tiek atrasti šī perioda arheoloģisko pieminekļu izrakumos, jo Latvijas PSR teritorija nav izcila ar dzintarā atradumiem. Dzintaram maiņā bija nozīme tikai tajās ciltis, kas dzīvoja piekrastes rajonos.

Pārējos apgabalos bijušas citas maiņas preces.

Pirmkārt tās ir bijušas zverādas. M. e. l. g. t. Latviju klājuši lieli mežu masīvi. l. g. t. pirmās puses zemkopības darba rīki — cirvis, rauknis un kaplis liecina par līduma zemkopību. Tātad, lai ierīkotu laukus, vajadzēja ievērojamas platības atbrīvot no mežiem, kas bijuši bagātīgi ar meža zvēriem. Pilskalnu izrakumos atrasts daudz dzīvnieku kaulu. Kaulu analīzes parāda, ka samērā ievērojams procents no kauliem pieder meža dzīvniekiem. Asotes pilskalna slānī, kas attiecas uz l.—13. gs., 24% pieder medījumiem (visvairāk caunu, bebru un aļņu).⁵³

Otrkārt, tie ir bijuši lopī. l. g. t. pirmās puses kapulauki ir devuši bagātīgus izkapšu atradumus (Liepājas rajona Rucavas Mazkatužu, Auces rajona Iles Gailišu un Rūsišu). Daudzās izkaptis atļauj secināt, ka lielos krājumos sagatavota barība lopiem. Acīm redzot audzēts ļoti daudz lopu.

Jāpieņem, ka svarīgas maiņas preces bijušas medus un vaski.

⁵¹ A. Spekke. Baltu tautas kristīgās ēras pirmajā gadu tūkstoši. R., 1938.

⁵² Ed. Šturms. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit, Sonderdruck aus Commentationes Baltica I 1953.

⁵³ Kaulus analizējis bioloģijas zinātnu doktors V. Calkins 16. III 1954. Analīžu rezultātus apkopojusi Latvijas PSR ZA vēstures un materiālās kultūras institūta vec. zin. līdzstrādāniece E. Šnore.

Pēc pēdējiem bija sevišķi liels pieprasījums, jo bronzas priekšmetu darināšanā pielietoja vaska modeļus.

Šīs maiņas preces acīm redzot 1. g. t. pirmajā pusē bija uzkrājusi ikviena kopiena.

Nelielos vairumos tās bija arī uzkrājušas atsevišķas ģimenes un personas.

1. g. t. pirmajā pusē blakus jau ļoti attīstītai starpcilšu maiņai veidojās individuālā maiņa.

1. g. t. otrajā pusē maiņa kļuva vēl dzīvāka. To nosacīja tālākā tīruma zemkopības un amatniecības attīstība, kas deva jau lielāku virsproduktu.

Šī perioda arheoloģiskie pieminekļi dod vēl bagātākus bronzas rotas lietu izstrādājumus. Rotas lietas ir kļuvušas masīvākas, tātad to izgatavošanai izlietots daudz vairāk bronzas. Bronza ir iemainīta lielākos vairumos nekā iepriekšējā periodā. Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu kapulaukā⁵⁴ gandrīz visos kapos atrastas bronzas rotas lietas. Katrā kapā tās bija pat vairākas. Piem., 4. kapā⁵⁵ atrada stopa saktu, kakla gredzenu, 2 aproces un 2 spieķadatas. Sevišķi masīvas ir šī perioda zemgaļu un latgaļu cilšu kapos atrastās rotas lietas.

Arī šajā laikā bronza ir bijusi nepieciešama ikvienai kopienai, ikvienai ģimenei, kas to ieguvušas maiņas veidā.

Atsevišķos kapos tiek atrastas sudraba rotas lietas. Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu kapulaukā⁵⁶ 1. kapā⁵⁷ atrada apsudrabotas bronzas 2 ripas saktas, 2. kapā⁵⁸ — sudraba kakla gredzenus un sudraba stopa saktu ar apzeltījumu, bronzas saktu ar sudraba platējumu, 8. kapā⁵⁹ — sudraba aproci, 10. kapā⁶⁰ — sudraba kakla gredzenu.

Arī citos 1. g. t. otrās puses kapulaukos atsevišķos kapos atrastas sudraba rotas lietas.

Sākot ar 5. gs., Latvijas PSR teritorijā parādījās depozīti — mantu noguldījumi. Vairāki no šiem depozītiem sastāv no sudraba rotas lietām. Mišķiņevas depozītā⁶¹ (5.—6. gs.) ietilpa 4 sudraba kakla gredzeni (attēls Nr. 6), Lejas Lēpju depozītā⁶² (5.—6. gs.) — 7 sudraba kakla gredzeni (kopsvars — 1049 g), Mežotnes Dumpju depozītā⁶³ (7. gs.) — 2 sudraba kakla gre-

⁵⁴ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

⁵⁵ CVVM, 63899.

⁵⁶ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

⁵⁷ CVVM, 63899.

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, Teil I, S. 83, F. 83.

⁶² CVVM 58001—58007.

⁶³ CVVM, 58121, 58123, 58127.

dzeni, (kopsvars 521 g) un sudraba stopa sakta, Saulīšu depoziā⁶⁴ (8. gs.) — 3 sudraba kakla gredzeni (kopsvars — 1439 g), Sauleskalna depoziā (8.—9. gs.)⁶⁵ — 3 sudraba kakla gredzeni, Baltnavas depoziā⁶⁶ (9. gs.) — 5 sudraba kakla gredzeni (kopsvars 1142 g).

Līdzīgi kā bronza, arī sudrabs Latvijas PSR teritorijā nācis no attālākiem apgabaliem. Sudraba stieņus un gabalus varēja iegūt no Donavas zemēm — mūsdienu Čehijas⁶⁷ un Rumānijas Transilvānijas Alpiem.

Dažu sudraba kakla gredzenu ķīmiskā analīze parāda, ka šiem kakla gredzeniem izmantotais sudrabs satur telūru un tiem tāds pats sastāvs, kāds sastopams dabā Transilvānijā.

Cēsu rajona Raunas Lejaskleperu akmens krājumā atrastā tordeā kakla gredzena fragmenta ķīmiskā analīze parādījusi, ka tā sastāvā ietilpst sudrabs — 84%, varš — 9,7%, telūrs — 6,3%⁶⁸. Jāpieņem, ka arī pārējām rotas lietām nepieciešamais sudrabs Latvijas teritorijā nācis galvenokārt no Transilvānijas sudraba atradnēm.

1. g. t. otrās puses sudraba izstrādājumu atradumu kapulaukos un depoziātos skaita ziņā nav sevišķi daudz. Pārsvārā 1. g. t. otrās puses arheoloģiskajā materiālā ir bronzas un pat dzelzs rotas lietas. Tā ir netieša liecība tam, ka arī šajā periodā tikai nelielai sabiedrības locekļu daļai bija iespējams maiņas veidā iegūt šo dārgmetālu. Šī sabiedrības daļa bija bagāto dižciltīgo atsevišķi pārstāvji, kas šajā laikā sāka izdalīties no pārējiem kopienas locekļiem sakarā ar tālāko zemes privātipašuma attīstību.

Bez jau iepriekš minētiem depoziātiem Latvijas PSR teritorijā atrasti arī arābu monētu depoziāti. Lielākie no tiem atrasti Liepājas rajona Mēdzes Kuškos — 136 dirhemi,⁶⁹ Ikšķiles bij. muižas laukos — 96 dirhemi,⁷⁰ Talsu rajona Lībagu Sārajos 7.—9. gs. 55 dirhemi,⁷¹ Ventspils rajona Dundagas Kančumos 9.—10. gs. 27 dirhemi.⁷²

Profesors Ribakovs norāda, ka līdz 11. gs. sudrabs iegūts arābu dirhemu veidā no arābu valstīm.⁷³

1915. gadā Nāves salā atrastais depoziāts sastāv no 37 vese-

⁶⁴ CVVM, 58211—58213.

⁶⁵ PV ienākušie raksti, Nr. 533, 14. V, 1936. g.

⁶⁶ CVVM, 58124—58127.

⁶⁷ Б. А. Романов. Деньги и денежное обращение. История культуры древней Руси. стр. 392.

⁶⁸ H. Moorā. Die Eisenzeit in Lettland, Teil I, S. 69.

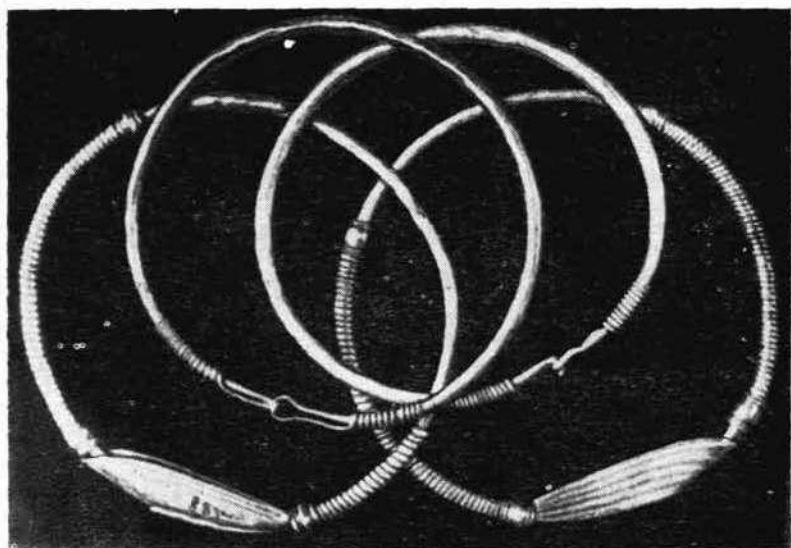
⁶⁹ H. Riekstiņš. Monētu depoziāti un savrūpatradumu topografija Latvijā, SM 1936.—I, 92. lpp.

⁷⁰ Turpat.

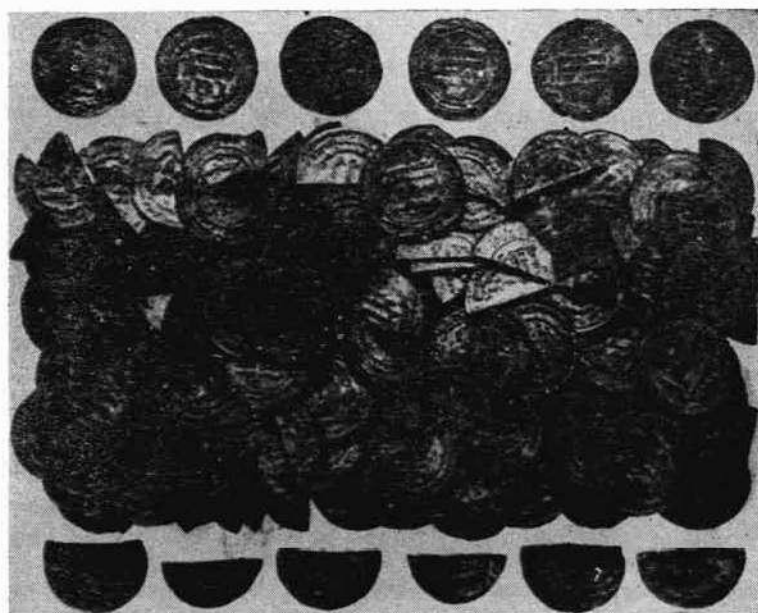
⁷¹ CVVM, 101126.

⁷² CVVM, 101127.

⁷³ Б. А. Рыбаков. Торговля и торговые пути, стр. 329.

Mišķiņevas depozīts.

Arabu sudraba dirhemu depozīts, atrasts Nāves salā.

liem un 123 uz pusēm sagrieztiem 8.—10. gs. dirhemiem.⁷⁴ Grobiņā 1796. gadā atrastā depoziņa lielākā daļa no vairāk nekā 100 dirhemiem bija sagriezta.⁷⁵

Dirhemi laikam sagriezti, pārkausēti tiģeļos un pārlieti vajadzīgajos priekšmetos.

So arābu monētu pieplūdumu profesors Tretjakovs izskaidro ar vispārējo politisko situāciju Austrumeiropā.⁷⁶ Pēc Balkānu karu nobeiguma, vergturu iekārtas bojā ejas un feodālisma nodibināšanās Bizantijā, avāru kaghanāta sabrukuma un slāvu apmešanās Balkānu pussalā atjaunojās slāvu sakari ar Melnās jūras zemēm. Iesākās slāvu cilšu dzīvie tirdzniecības sakari ar Vidusāzijas valstīm. Volga kļuva par svarīgu tirdzniecības ceļu. Svarīgs tirdzniecības ceļš kļuva arī Dņepra. So upju augšteces izrādījās saistītas ar Baltiju.⁷⁷ Arābu monētu un depoziņu atradumi koncentrējās galvenokārt šo upju krastos.

Krievzemē 8. gs. (vai 7.—8. gs.) radās pirmās pilsētas, kas bija tirgotāju un amatnieku apmetnes. Šīs 7.—9. gs. radušās pilsētu apmetnes attīstīja galvenokārt ārējo tirdzniecību ar Arābu austrumiem, Baltijas tautām un Melnās jūras ziemeļu piekrasti. Šī tirdzniecība atradās seno slāvu sabiedriskās feodālīzējušās virsotnes rokās.⁷⁸ Visā Krievzemē jau šajā laikā, kā arī vēlāk plaši pielietoja dirhemus.⁷⁹

Jādomā, ka Latvijas PSR teritorijā veidojušās bagāto dizciltīgo sabiedrības virsotnes, izmantojot savas iekarotās ekonomiskās un politiskās pozīcijas kopienas zemnieku un vergu ekspluatācijā un ieguvušas tādā veidā daudz maiņas preču, bija stājušās tirdznieciskajos sakaros ar topošajām senkrievu pilsētām. Šīs tirdzniecības rezultātā iegūti lieli arābu dirhemi depoziņi.

Arheoloģiskais materiāls atļauj izsekot, sākot ar 5. gs., vēl tālāku maiņas individualizāciju. Bez jau minētajām sabiedrības bagātajām virsotnēm ar maiņu sāk nodarboties kalēji. Līgotņu I (Kokmuižas) depoziņā⁸⁰ (5. gs. beigās) ietilpa ap 1100 dažādu dzelzs priekšmetu, kas svēra ap 164 kg, starp tiem — 600 šķēpu galu, 170 uzmavas un šaurasmens cirvju. Viena veida lielais priekšmetu skaits nepārprotami liecina, ka tie nav vairs izgatavoti vienas ģimenes vajadzībām, bet jau maiņai. Kalēji bija

⁷⁴ CVVM, 101116.

⁷⁵ А. Марков. Топография кладов восточных монет, С-Петербург, 1910. стр. 14—15, № 82.

⁷⁶ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена, стр. 205, 265.

⁷⁷ Турпат.

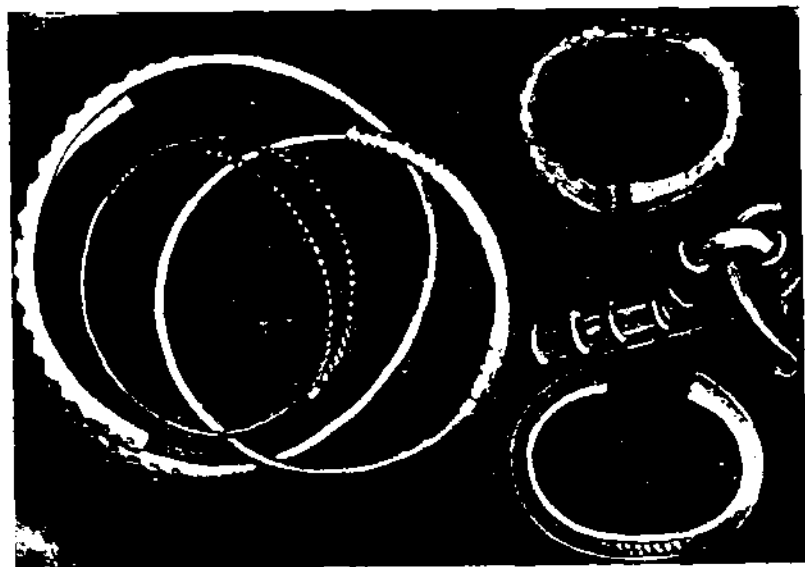
⁷⁸ И. В. Сосин. К вопросу о причинах перехода восточных славян от первобытно-общинного строя к феодальному. Вопросы истории, 1957—6, стр. 111.

⁷⁹ А. В. Арциховский. Основы археологии, М. 1955, стр. 178.

⁸⁰ CVVM, 64376.

apguvuši sarežģīto dzelzs iegūšanas un apstrādāšanas māku, kas bija nepieejama pārējiem kopienas locekļiem. Dzelzs darba rīki un ieroci bija nepieciešami ikvienai saimei un ikvienai ģimenei.

Izmantojot šo stāvokli, kalēji arī kļuva par vienu lauzu kategoriju, kas maiņas rezultātā savās rokās uzkrāja zināmas bagātības.

Tērbatas depozīts.

Ar maiņu sākuši nodarboties arī rotkaļi. Profesors Ribakovs, apzinot vienā formā izgatavotos priekšmetus un kartografējot tos, ir pierādījis, ka lauku amatnieka darinātās rotas lietas 9.—12. gs. izplatījušās 10—20 km lielā apkārtnē.⁸¹

Atsevišķi atradumi liecina vēl par lielākiem attālumiem. Igaunijā atrastas līpiskas zemgaļu rotas lietas. Raksturīgs šajā ziņā ir Tērbatas depozīts⁸², kas atrasts Kārdlā, Tartu tuvumā. Šī depozīta sastāvā ietilpa 2 sudraba gredzenotas stopa saktas ar 4 apzeltītiem laukumiem, 2 tādu pašu saktu fragmenti, bronzas aproce ar skaldņotiem, šķērsgriezumā 6-stūru galiem, 5 sudraba aproces ar šķērsgriezumā trīsstūra loku un izvirzītu vidusšķautni. Aprocei sauliņu un punktu ornaments. 4 sudraba kakla gredzeni ar pāresninātiem galiem, 6 sudraba

⁸¹ Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси, стр. 481.

⁸² R. Hausman. Der Depotfund von Dorpat, R. 1914.

kakla gredzeni ar rombveida fasetēm rotātiem galiem, sudraba kakla gredzens ar tordētiem galiem, zelta kakla gredzens ar tordētiem galiem. Līdzīgas pēc formām rotas lietas atrastas I. g. t. otras puses zemgaļu kapulaukos (Rīgas rajona Pļavniekkalna kapulaukā.⁸³ Acīm redzot kāds zemgaļu rotkalis, kura amats šajā periodā bija ieguvis ievērojamu specializāciju, bija tās pagatavojis un maiņas ceļā tās nonākušas Igaunijā.

Zemgaļu fasetētie kakla gredzeni, tordētie kakla gredzeni, gredzenotās stopa saktas, stopa saktas ar lāpstas pēdu u. c. jau I. g. t. pirmajā pusē sastopamas samērā kuplā skaitā ne vien Igaunijā, bet arī vēl tālāk uz ziemeļiem, pat Somijā.⁸⁴

Tādā kārtā šī individuālā maiņa ir papildinājusi starpcilšu maiņu, kas turpināja pastāvēt arī šajā periodā.

Kā galvenās maiņas preces paliek zvērādas. Par to liecina arheoloģiskie izrakumi. Arī pilskalnu un apmetņu slāņos, kas attiecināmi uz I. g. t. otro pusi, ievērojamu vietu ieņem kažokādu zvēru kauli. Ķentes pilskalnā no atrastajiem dzīvnieku kauliem meža dzīvniekiem pieder 18%, bet apmetnē 6,7%. Meža dzīvnieku vidū I vieta pieder alnim, tālāk seko bebris, cauna, lūsis u. c.⁸⁵

Vēl lielāku nozīmi kā maiņas prece iegūst lopi. Attiecīgie pilskalnu un apmetņu arheoloģisko izrakumu slāņi ir devuši ļoti lielus mājlopu kaulu atradumus. Daudz audzēts liellopu un zirgu. Ķentes pilskalnā 51% no visiem atrastajiem kauliem pieder liellopiem, bet apmetnē 31% bija zirgu kaulu.⁸⁶

Mežotnes pilskalna 9.—11. gs. slānī daudz atrasts liellopu un zirgu kaulu.⁸⁷

Iespējams, ka šī perioda beigās jau sudrabs, ādas un lopi pārvērsās naudas precēs. Indriķa hronika vairākkārt piemin nogatas-ādas un ādas gabalus, kas lietoti kā nauda.⁸⁸

Sauleskalna II depozītā⁸⁹ (9. gs.) ietilpstošie svaru kausiņi laikam izlietoti sudraba svēršanai, kas arī jau lietots kā nauda.

⁸³ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja arheoloģijas nod.

⁸⁴ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, Teil II, S. 678.—679.

⁸⁵ Kaulus analizējis bioloģijas zinātņu kandidāts Paavere. Analīzes glabājas Latvijas PSR ZA vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģijas sektorā.

⁸⁶ Kaulus analizējis bioloģijas zinātņu kandidāts Paavere. Analīzes glabājas Latvijas PSR ZA vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģijas sektorā.

⁸⁷ Kaulus analizējis bioloģijas zinātņu doktors V. Calkins. Analīzes glabājas Latvijas PSR ZA vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģijas sektorā.

⁸⁸ CVVM, 61555.

⁸⁹ Indriķa hronika, XIV, 2, XV, 8.

«Dārgmetāli sāk gūt pārsvaru un kļūst par vispārēju preci—naudu, bet metālu vēl nekaļ un maina vienkārši pēc svara.⁹⁰

Maina arī dzintaru. 1911. g. izrakumos Staraja Ladogas pilskalnā 9.—13. gs. slāņos atrastas dzintara krelles.⁹¹

Svarīgs maiņas objekts turpina palikt medus un vaski. Par dravniecības nozīmīgumu saimniecībā liecina lībiešu, idumiešu un latgaļu sacelšanās 13. gs. sākumā pret zobenbrāļiem, kas Autīnas latgaļiem un Sateseles lībiešiem bija nolaupijuši bišu kokus.⁹²

Par vasku izvedumu svarīgumu liecina vēl citi avoti — pēc Rīgas parādu grāmatas spriežot, vaska izvedumi caur Rīgu 13.—14. gs. ieņēma 1. vietu.⁹³

Šīm maiņas precēm pievienojās jaunas. Rakstītie avoti liecina, ka tie ir kara laupījums un vergi.

Brēmenes arhibīskaps Rimberts (ap 854.—855. g.) stāsta, ka kurši sakāvuši dāņu floti un ieguvuši lielu kara laupījumu.⁹⁴ Egila Skalagrimsona sāga (10. gs. sāk.) stāsta par dāņu gūstekņiem, kurus sirojumā saņēmuši kurši un notiesājuši par vergiem.⁹⁵

Atsevišķu sudraba un bronzas rotas lietu, kā arī dirhemu depozītu apmēri, kas ir jau atsevišķu personu īpašums, atļauj izteikt domu, ka, lai iegūtu tos, bija jāsaģādā ievērojams daudzums maiņas preču. To varēja izdarīt, pastiprinot vergu un kopienas zemnieku ekspluatāciju, ievācot no pēdējiem arvien vairāk nodevu.

Rakstītie avoti dod jau zināmu ieskatu par šo ekspluatāciju.

Egila Skalagrimsona sāgā⁹⁶ aprakstīta kāda kuršu bagātnieka saimniecība, kur strādā kalpi un vergi. Bagātnieka kletis glabājās daudz rotas lietu, sudraba, ieroču un citu dārgu mantu.

Tādā kārtā noteikti ir jāatzīmē, ka maiņas attīstība m. e. l. gadu tūkstoši sekmēja ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstību. Sevišķi maiņas sakari veicināja amatniecības attīstību. Maiņas ceļā no vienas cilts uz otru tika nodoti atsevišķi darba paņēmieni, darba rīku un rotas lietu formas utt.

Iepriekš bija jau norādīts, ka atsevišķas zemgaļu rotas lietas, kā arī šo rotas lietu formas, nonāca tālu ziemeļos.

Austrumlietuvas teritorijā pētitajos 4.—5. gs. kapulaukos

⁹⁰ F. Engelss. Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās, K. Markss, F. Engelss, Darbu izlase, II, Rīgā, 1950. 293. lpp.

⁹¹ Старая Ладога, Л., 1948, стр. 97.

⁹² Indriķa hronika, XVI, 3, 4, 5, 6, 7.

⁹³ H. Hildebrand. Das Rigische Schuldbuch St. Peterburg 1872.

⁹⁴ Senās Latvijas vēstures avoti. R., 1937, I burtnīca, 3 lpp., 5. dok.

⁹⁵ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, 8. lpp., 10. dok.

⁹⁶ Turpat.

atrastās rotas lietas uzrāda lielu līdzību ar šī perioda senlatviešu cilšu rotas lietām.⁹⁷

7.—10. gs. Lietuvā bija izplatīti Latvijas un ziemeļu Lietuvas ciltīm raksturīgie kakla gredzeni ar sedlveida galiem, kā arī plakanīem pāri esošiem galiem.⁹⁸

Dažas Latvijas PSR teritorijas rietumu daļā atrastās 7.—8. gs. saktas uzrāda līdzības ar Zviedrijā atrastajām.⁹⁹

Kā interesanta jaukta forma ir pie Grobiņas atrastā stopa sakta, kas ar savu formu un raksturīgiem čūskas galvas veida galiem ir īpatnēja kuršu rotas lieta. Saktas virsma izrotāta ar reljefiem ornamentiem un apzeltīta, kas bija raksturīga parādība pie zviedriem.¹⁰⁰

Sevišķi labi 1. g. t. otrās puses senlietās (piem., latgaļu) saskatāma saskare ar slāvu ciltīm. Pārņemtā tirdzniecības, svaru un mēru terminoloģija un sistēma liecina arī par dzīviem sakariem ar austrumslāvu ciltīm.

Pa kādiem ceļiem risinājušās šīs savstarpējās ietekmes, mums neļauj noteikt attiecīgo arheoloģisko izrakumu trūkums. Apskatot arheoloģisko pieminekļu un atsevišķu atradumu izplatības karti, var runāt tikai ļoti problemātiski par maiņas un sakaru virzieniem.

Galvenie sakari un maiņa uzturēti pa Daugavu. Te konstatēti tādi ievērojami arheoloģiski objekti kā Daugmales, Jersikas, Dignājas un Asotes pilskalni, Kalniešu, Pļavniekkalna u. c. kapulauki. Monētu galvenie atradumi konstatēti Daugavas krastos. Šie daudzie pieminekļi liecina par šīs teritorijas senu apdzīvotību. Reizē ar to jādomā, ka Daugavas ūdensceļš izmantots sakaru un maiņas uzturēšanai jau 1. g. t. gan ar tuvākajām, gan ar tālākajām ciltīm. Par ceļa svarīgumu 2. g. t. sākumā liecina nepārprotami jau rakstītie avoti. Šim virzienam, jādomā, ir bijuši arī vairāki atzarojumi. Viens no tiem gājis no Daugavas lejas-teses gar Rīgas jūras līča piekrasti uz Igauniju. Kapu un atradumu vietu koncentrēšanos Ziemeļlatvijā ap Raunu profesors Moora saista ar šo maiņas virzienu uz Igauniju.¹⁰¹

No Sēlpils pie Daugavas viens virziens gājis gar Aivieksti uz Alūksni, uz Izborsku, otrs virziens uz Mežotni pie Lielupes un tālāk uz Lietuvu. Agrajos viduslaikos, kā norāda profesors

⁹⁷ А. Таутовичюс. Восточная Литва в первом тысячелетии нашей эры. Вильнюс, 1954, стр. 10.

⁹⁸ Р. Яблонските-Римантене. О древнейших культурных областях на территории Литвы, Советская Этнография, 1955-3, стр. 11.

⁹⁹ В. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929, S. 43.

¹⁰⁰ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. 96. lpp.

¹⁰¹ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, Teil II, S 648.

Moora,¹⁰² vadoties no Indriķa hronikas ziņām, šajā virzienā gājis ceļš, pa kuru lietuviešu ciltis iebrukušas Latvijas teritorijā un tālāk uz ziemeļiem.

Tāpat, jādombā, ka svarīgs satiksmes ceļš bijusi arī otra lielākā Latvijas upe — Gauja.

Gar Baltijas jūras piekrasti ir nonākuši priekšmeti no Austrumprūsijas (tag. Kaļiņingradas apgabala). Arī pati Baltijas jūra izmantota kā satiksmes ceļš.

Viduslaikos pazīstamais, no Daugavas un Gaujas ietekas caur Ziemeļlatviju un Pleskavu ejošais «krievu ceļš»,¹⁰³ laikam arī 1. g. t. jau bija viens no sakaru virzieniem.

Ar šādiem plašiem maiņas sakariem, kā arī ar ievērojamo nākošā perioda tirdzniecības ceļu veidošanos ir jāizskaidro atsevišķu rotas lietu un priekšmetu lielā izplatība Baltijas apgabalu teritorijā.

Tā, piem., 2.—4. gs. acu vai saulišu saktas no Kaļiņingradas apgabala izplatījās Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijās.¹⁰⁴ Šo dzīvo maiņas sakaru rezultātā jau 1. g. t. veidojās zināmi maiņas punkti, kas 2. g. t. sākumā izauga par vareniem tirdzniecības centru punktiem.

Tāds bija, piem., Daugmales pilskalns, kas atrodas Daugavas krastā. Daudzie importa priekšmeti, kas atrasti pilskalna 11. — 12. gs. slāņos, liecina par plašiem sakariem kā ar austrumiem, tā arī rietumiem. Sākums šim ievērojamam tirdzniecības punktam jāmeklē agri, jo jau bronzas laikmetā te bijusi apmetne. R. Dukurs, pamatojoties uz arheoloģiskā materiāla, kā arī uz Indriķa hronikas ziņām, apgalvo, ka hronikā minētā zemgaļu osta ir Daugmales pilskalns.¹⁰⁵ Profesors Moora domā, ka šī osta atradusies Lielupes lejas galā.¹⁰⁶

Ne tikai vietējo iedzīvotāju ekspluatācijai kalpoja zviedru kolonija Jūrpilī (Grobiņā), bet arī te, jādombā, risinājusies maiņa. Spriežot pēc arheoloģiskiem izrakumiem, tā pastāvējusi no 650.—800. gadam.

Visā 1. g. t. laikā bija risinājusies ievērojama maiņas attīstība.

Salīdzinot šī perioda pirmo pusi ar otro pusi, ir redzams, ka pēdējā ir daudz vairāk importa priekšmetu, radušās jaunas maiņas preces — kara laupījums un vergi.

Svarīgākais tomēr visā maiņas attīstībā, kam pagaidām va-

¹⁰² Turpat, S 645.

¹⁰³ Turpat, S 647.

¹⁰⁴ M. X. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на Северо-востоке Эстонии, стр. 65.

¹⁰⁵ R. Dukurs. Vai Daugmales pilskalns ir Livonijas Indriķa hronikā minētā zemgaļu osta, SM 1939. — I, 23. lpp.

¹⁰⁶ H. Moora. Die Vorzeit Estlands, Tartu, 1932, S 70.—71.

ram izsekot ļoti fragmentāri arheoloģisko atradumu un rakstīto avotu trūkuma dēļ, ir tās individualizācija.

1. g. t. pirmajā pusē iezīmējās tās sākumi, bet otrā pusē arvien vairāk maiņa ir koncentrējusies atsevišķu personu rokās. Sai maiņai bija svarīga loma pirmatnējo kopsabiedrisko attiecību sagrāvē. Maiņas rezultātā atsevišķu personu rokās sakrājās ievērojamas bagātības. Tas grāva sākotnējo vienlīdzību kopienā. Maiņa tādā veidā kļuva par vienu no svarīgākajiem faktoriem bagātību uzkrāšanas un privātīpašuma veidošanās procesā. Tas savukārt nosacīja pirmatnējo kopsabiedrisko attiecību sabrukumu un šķiru sabiedrības sākumus.

S a ī s ī n ā j u m i:

CVVM — Latvijas PSR vēstures muzeja inventāra apzīmējums.

SM — žurnāls «Senatne un Māksla».

PV — Pieminēkļu valde.

G. Lukstiņš

VAI CĒZARS PATS IR SARAKSTĪJIS EKSKURSU PAR GALLIEM UN ĢERMĀNIEM KOMENTĀRU VI GR. PAR GALLIJAS KARU?

Jūlija Cēzara *Bellum Gallicum* un *Bellum civile* ir pirmklasīgi vēstures avoti. Visā seno laiku vēsturē mums nav vairs grāmatas, kur pats valstsvīrs un karavadonis būtu aprakstījis savu darbību ievērojamā svarīgu notikumu un dramatiska spraiguma bagātā laikā. Pie tam šis vīrs ir arī liels rakstnieks, viens no pirmajiem latīņu prozas meistariem, kas pār valodu un stilu valda tik suverēni, ka mēs, tos lasot, vairs nemanām, bet redzam tikai notikumu vareno plūsmu. Lai Cēzars rakstītu par ko rakstīdams, viņš prot tā akcentēt svarīgāko, tā disponēt materiālu, ka notikumu gaita uzreiz ir skaidra. Sarežģītu situāciju viņš parasti tēlo plašā, lieliski konstruētā teikumā, ar īsākiem teikumiem virzīdams uz priekšu notikumu gaitu. Ja nu mēs vēl zinām, ka 4 lielas Eiropas nācijas (itālieši, franči, vācieši un angļi) Cēzara grāmatā par Gallijas karu atrod svarīgas ziņas par savas tautas vēsturi, tad nav arī jābrīnās, ka šī grāmata ir kļuvusi tik populāra.

Seit mūs visvairāk interesē ziņas, kuras Cēzars sniedz par senajiem ģermāņiem un galliem. Šo tautu dzīvi, sevišķi gallu, Cēzars pazina labi. Pa Galliju viņš ir ceļojis bez armijas un ar armiju krustām un šķērsām, bijis visās lielākajās gallu pilsētās, vedis neskaitāmas sarunas ar dažādu valstiņu un cilšu pārstāvjiem. Ļoti daudzus ievērojamus vīrus Gallijā viņam vajadzēja pazīt personīgi un pēc iespējas labi pazīt, jo pastāvīgi bija jāizšķir personālas dabas jautājumi, kam no galliem uzticēt vienu vai otru atbildīgu uzdevumu, uz kuru no viņiem var paļauties, uz kuru ne. Cēzars arī bija Gallijā ne vienu un ne divas, bet astoņus gadus. Ja nu mēs vēl zinām, ka šis lielais karavadonis un valstsvīrs nedzīvoja fantāziju un sapņu pasaulē, bet pazina cilvēkus un prata redzēt realitāti kā rets kāds cits, tad droši varam teikt, ka labāku ziņotāju par šīm senajām tautām mēs paši

nevarētu izvēlēties. Cēzars pat vairākkārt atzīmē, piem., 3., 7., ka viena vai otra viņa brauciena mērķis ir tuvāk iepazīties ar kādu apgabalu un tā iedzīvotājiem (quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat).

Seno gallu un ģermāņu dzīvi Cēzara grāmatā mēs redzam attēlotu, pirmkārt, ar pašu notikumu aprakstu (kara gājieni, uzbrukumi pilsētām, sarunas utt.), otrkārt, šād un tad kādas norises atstāstījumu pārtrauc vai papildina īsāks vai plašāks tiešs šo tautu zemes, iekārtas un parašu apraksts. Lielākais šāds ekskurs atrodas 6. komentāru grāmatā no 11. līdz 28. nodaļai. No 11. līdz 20. nodaļai Cēzars stāsta par galliem, no 21. līdz 28. — par ģermāņiem.

Nav ko aizrādīt, ka tik laba apstākļu pazinēja un lieliska novērotāja ziņas par galliem un ģermāņiem, viņu sabiedrisko un valsts iekārtu, viņu kultūras augstumu un reliģiju vēsturniekam ir ārkārtīgi svarīgas, sevišķi no tik agra laika, kā tas ir šinī gadījumā. Mēs, latvieši, varam pat just viegli piedodamu skaudību, ka par gallu neatkarības bojā eju un viņu dzīvi šai laikā ir rakstījis pats Cēzars un spēcīgiem vilcieniem tēlojis Vercingētorīga beidzamo izmisuma pilno ciņu dziļo traģismu, bet par mūsu senajām neatkarības cīņām stāsta tikai — ar Cēzara darbu spilgtumu un dramatisko spēku salīdzinot — tik bālās Indriķa un Atskaņu hronikas. Tāpēc arī katrs vēsturnieks, kam darišana ar šo vielu rūpīgi studē kā katru teikumu Cēzara komentāros, tā arī stāstījumā iepītos plašākos ģeografiskos un etnografiskos ekskursus. Bet nu rodas jautājums, vai tiešām visi šie iespaidumi ir paša Cēzara, vai mūsu tagadējā grāmatas tekstā nav nelegāli nokļuvuši daži vēlāka laika paplašinājumi un paskaidrojumi. Mūsu izturēšanās pret šādu interpolāciju būs, saprotams, citāda nekā pret pašu Cēzara tekstu. Par interpolācijas autoru mēs nekā nezinām, a priori varam teikt, ka tik labs apstākļu pazinējs kā Cēzars viņš nu gan laikam nebija. Viņa ziņas var attiekties uz daudz vēlāku laiku, kaut gan nav izslēgts, ka tās var būt tikpat senas vai pat vēl senākas nekā paša Cēzara ziņas, tikai no citiem avotiem. Katrā ziņā visi ekskursi no šī viedokļa rūpīgi pārbaudāmi, jo ir zināms, cik viegli grieķu un romiešu rakstnieku darbos šādas interpolācijas rodas. Mūsu gadījumā bija sevišķi kārdinoši ar ģeografiskiem un etnografiskiem sīkumiem ne pārāk bagāto Cēzara tekstu šai virzienā paplašināt, pēc interpolācijas autora domām šādi to katrā ziņā labojot. Autora literārais darbs senatnē nebūt nebija tik neaizskarams, tik lielā mērā viņa personīgs īpašums, kā tas ir tagad. Var pat iedomāties varbūtību, ka kāds grāmatu izdevējs, likdams pārakstīt komentārus, uzlūkoja par vajadzīgu ar šādu paplašinājumu grāmatu padarīt pievilcīgāku un interesantāku. Cik vieglī

varēja gadīties pat, ka visa 8. grāmata būtu nonākusi līdz mums kā Cēzara darbs, kā tas ir ar Spānijas un Āfrikas karu, tad nu filoloģijas uzdevums būtu, balstoties pirmām kārtām uz stilu, pierādīt, ka šeit ir strādājusi cita roka. Jo svarīgākas ir ziņas, kuras mums sniedz ģeogrāfiskie un etnogrāfiskie ekskursi, bet it sevišķi trīspadsmit nodaļu lielais 6. grāmatas ekskurss, jo svarīgāks arī kļūst uzdevums pārliecināties, vai viss tas ir tiešām paša Cēzara darbs.

Ja nu mēs atšķiram tagadējo Cēzara tekstu (Biblioteca Teubneriana), tad jau pašā pirmajā lappusē, 1. nodaļā redzam iekavas, kas norāda, ka izdevējs šīs nodaļas 5., 6. un 7. punktu ir atzinis par interpolāciju. Atiecībā tieši uz šo vietu interpolācija ir gandrīz jau vienprātīgi atzīta. Reālas nozīmes šim konstatējumam nav, jo minētie punkti nestāsta nekā tāda, kas mums jau nebūtu labi zināms, bet tas ir brīdinājums būt uzmanīgam jau pašā ceļa sākumā. Svītrojamās vietas saturs ir ģeogrāfisks paplašinājums.

Nopietnākos iebildumus pret Cēzara tekstu pamato, pirmkārt, ar citādu valodu un stilu, otrkārt, ar vēlāk iespraustās vietas sliktu iekļaušanos tekstā, tā sarauj teksta sakarību, un, to svītrojot, mēs atjaunojam sakarību un it kā izlabojam bojājumu.

Bekmanis¹ ar lielu rūpību mēģina atrast vai nu Cēzara paša vai arī citu tā paša laika un tā paša literārā žanra rakstnieku darbos katram aizdomīgam vārdam un izteicienam apstiprinājumu, norādīdams uz nolūku, kuru Cēzars gribējis sasniegt, iespraužot ekskursu vai īsāku notici, Bekmanis cenšas pamatot viņu atrašanās taisni šajā teksta vietā. A priori tomēr ir maz ticams, ka Cēzara Gallijas kara tekstā nebūs itin nevienas interpolācijas, un vai tad neviena nebūtu pamanīta, un itin visi, kam tas tā ir licies, ir tikai maldājušies? Metodoloģiski Bekmana stāvoklis tomēr ir labāks vai vismaz tāds liekas nekā viņa pretiniekiem. Noteikti pierādīts, ka kāda vieta ir vēlāk iesprausta, ir diezgan grūti. Nav taču rakstnieka, kuru darbos nevarētu vienu vai otru vietu svītrot tā, ka teksts ne tikai neciestu, bet pat iegūtu. Viss atkarīgs no stipri subjektīva stila izjūtas, cik lielus asumus un negludumus mēs vairs nekādā ziņā nevaram atzīt par mūsu autora darbu. Atiecībā uz Cēzaru jāsaka, ka, lai gan komentāri ir stilistisks meistardarbs, tomēr tie ir ātri uzrakstīti un ne visās vietās varbūt ar vajadzīgo rūpību nogludināti. Arī par valodu ir grūti noteikti apgalvot, sevišķi īsākos iespraudumos, ka tādu vārdu vai izteicienu Cēzars nekad nevarēja lietāt. Bet tas tomēr nenozīmē, ka mums jātic katram teksta burtam. Apsverot visus apstākļus, par vienu otru vietu varēs teikt, ka šeit laikam gan ir interpolācija;

¹ *Fr. Beckmann. Geographie und Ethnographie in Caesars Bellum Gallicum. 1930.*

matemātiski noteikts pierādījums šādās lietās vispārīgi nav iespējams.

Metode, par kuru mēs līdz šim runājām, ir tīri filoloģiska, tā dibinās uz valodu, stila un teksta sakarību. Bet blakus šai filoloģiskai metodei, kas pirmā vietā liek formu, būtu lietojama arī reālā, kas vairāk ievēro saturu, tas ir, būtu jāmēģina noskaidrot, vai apšaubāmo vietu saturs nav pretrunā ar pārējo komentāru saturu. Šāda metode nav piemērojama īsām noticēm, bet tikai garākiem gabaliem, vispirms lielajam 6. grāmatas ekskursam, kur pietiekoši daudz materiāla salīdzināšanai. No Cēzara notikumu atstāstījuma mēs gūstam zināmu ainu par Gallijas stāvokli šai laikā, kā šī aina, kas mozaikveidīgi rodas mūsu apziņā no daudzām sīkām sastāvdaļām, saskan ar to samērā plašo un sakarīgo tēlojumu, ko dod 6. grāmatas ekskurss.

Lietderīgi būtu tomēr vispirms aplūkot, kā šis pats plašākais Cēzara ekskurss iekļaujas notikumu atstāstījumā. 6. grāmatas stāsts viegli sadalāms divās daļās. Pirmajā daļā Cēzars stāsta par savu kara darbību pret nepaklausīgiem nervijiem un senoniem, kā arī par ekspedīciju pret menāpijiem, kas vēl nebija atzinuši romiešu varu. Šai pašā laikā arī Labiens uzvar trevērus. Pie šās daļas vēl pieder arī ekspedīcija pret svēbiem, pavisam 10 nodaļas. Otrā daļa — 15 nodaļas — par karu ar eburoniem ir daudz plašāka. Lielais ekskurss pieder pirmajai daļai. Tā uzdevums ir sakarā ar ekspedīciju pret svēbiem dot plašāku gallu un ģermāņu raksturojumu, salīdzinot abas šīs tautas. Dabiski, ka šādu raksturojumu piesaista romiešu armijas iebrukumam Ģermānijā. Cēzars tomēr jau 55. gadā ir pārgājis Reinu un par šīm cīņām stāsta 4. grāmatā. Šās pašas grāmatas 1., 2. un 3. nodaļā viņš raksturo arī svēbus, pašu ievērojamāko ģermāņu cilti. 6. grāmatas ekskursā ģermāņu raksturojums nav daudz plašāks — 4 nodaļas. Pirmajā gadījumā 53 rindiņas, otrajā, atmetot Herkinijas meža aprakstu — 67 rindiņas. Kāpēc Cēzars neapmierinājās ar 4. grāmatā doto raksturojumu un atgriezās pie ģermāņiem vēlreiz? Ievadot 6. grāmatas ekskursu, autors dod atbildi: non alienum esse videtur, quo different haec nationes inter se proponere (domāju, ka būtu vajadzīgs aplūkot ar ko šīs tautas viena no otras atšķiras), bet to varēja darīt arī 4. grāmatā. Tā būtu pānākta, bez šaubām, lielāka viengabalainība. Secinājums no šī fakta ir vismaz tas, ka raksturojot svēbus 4. grāmatā, autors neparedzēja, ka tam būs vajadzīgs vēlreiz ģermāņus gandrīz tikpat plaši raksturot, bet nekas taču nebija vieglāk, kā 6. grāmatā to izlabot, svītrojot 4. grāmatas raksturojumu, vai pārnesot 6. grāmatas ekskursu uz 4. un abus ģermāņu raksturojumus apvienojot. 4. grāmatā, kad Cēzars pirmo reizi nonāk ģermāņu zemē, plašāks šīs zemes un tautas raksturojums liekas būt vairāk piemērots: lasītājam ģermāņi un viņu zeme nav vēl pazīstami, autora uz-

devums ir dot vajadzīgos paskaidrojumus, lai lasītājs labāk varētu saprast notikumu gaitu. Šai sakarā tiri labi iederētos arī salīdzinājums ar galliem. Ģermāņu resp. svēbu raksturojums 4. grāmatā arī ideāli piekļaujas stāstījumam. Atstāstīdams, ka usipeti un tenkeri pārgājuši Reinu, jo nevarējuši nekur citur glābties no svēbiem, Cēzars mums kādas pusotras lapas puses stāsta par svēbiem: *causa transeundi fuit, quod ab Svebis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. Sveborum gens est longe maxima et bellicossissima . . . un tad turpina pārtraukto pavadīenu ar vārdiem: in eadem causa fuerunt Usipetes et Teneteri. I eadem causa nozīmē tādā pašā stāvoklī kā ubiji, par kuriem viņš arī runā, svēbu varu raksturodams. Ekskurss elegantī iesaistīts notikumu atstāstījumā, un lasītājs šo novirzīšanos gandrīz nepamana, tikai labi nogludinātas šeit pārejas. Ekskurss ir arī pašā grāmatas sākumā (7. rindā), un tā noder kā ievads visai 4. grāmatai, kur bija jāraksta par cīņām ar ģermāņiem, usipeti un tenkeriem, un jāstāsta arī par Reinas pāriešanu.*

Ar lielo 6. grāmatas ekskursu lieta nav vairs tik gluda. Tā atrašanās šeit, 6. grāmatā, nav tik dabiska un saprotama kā svēbu raksturojuma vieta 4. Tā kā tas ir pats lielākais ekskurss visos komentāros, tad būtu jādomā, ka šeit autoram nu gan vajadzēja drusku padomāt, kā to iepīt stāstījumā, jo lielāks ekskurss vairāk pārtrauc stāstu nekā mazs, vajadzīga lielāka māksla, lai lasītājs viņu nejustu kā svešu ķermeni. Par Reinas pāriešanu Cēzars sāk stāstīt 9. nodaļā, divās nodaļās, apmēram vienā lapas pusē viņš gandrīz jau visu pateicis, kas tam bija sakāms. Viņš ir pārgājis Reinu, piedēvis ubijiem viņu pārkāpumus, apmeties nometnē, cerēdams, ka pārtikas trūkums pamudinās svēbus uzbrukt, tad Cēzars dabū zināt, ka svēbi atkāpušies savas zemes vistālākajā malā pie lielā Bakenas meža un nemaz nedomā romiešiem uzbrukt viņu nometnē. Lasītājs ieinteresēts gaida, ko nu darīs Cēzars. Te pēkšņi pārtraukums — veselas 18 nodaļas (8 lapas puses) garais ekskurss. Pie tam 6. grāmatā pavisam 44 nodaļas. Cēzars paliek ar savu armiju Reinas labajā krastā, ko viņš iesāks, nav zināms, nav lasītājam arī saprotams, kāpēc taisni tagad vajag stāstīt par gallu partijām, edujiem, sekvanjiem, Ariovistu, druīdiem, jātniekiem — par ģermāņiem (te nu vēl būtu kāds sakars ar pašreizējo situāciju) autors runās tikai pēc 10 nodaļām. Beidzot ekskurss ir galā, turpinās pārtrauktais stāstījums: *Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit Suebos sese in silvas recepisse — rezumē jau aizmirsto 10. nodaļu autors un tūlīt arī pasaka, ka Cēzars nolēmis tagad atiet atpakaļ pār Reinu. Atmetot rezumējošo teikumu, kas nebūtu vajadzīgs, ja ekskurss šeit nebūtu, atlika tikai viena vai divas rindiņas, un lasītājs zinātu, ar ko ekspedīcija beigusies. Šīs divas rindiņas viņš dabūjis gaidīt labu laiku. Kas gan*

šeit notiek? Vai ekskurss šeit iesprausts, lai kāpinātu interesi kā labi sarežģītā kriminālromānā? Tas šeit pilnīgi izslēgts, jāmeklē cits izskaidrojums. Tas ekskursa motivējums, kuru autors dod, to iesākot, nevienu lāga apmierināt nevar. Autors saka: Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae, Germaniaeque moribus et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. Ko nozīmē šis ad hunc locum? Vajadzētu domāt, ka tas ir moments, kad notikumam norisē radusies pauze, bet tādas šeit nav. Arī pēc atgriešanās no Ģermānijas pārtraukuma kara darbībā nav, jo Cēzars tūlīt sāk stāstīt par karu ar Ambiorīgu. Ei loco praesidioque (tilta apcietinājums, kas palika kā bridinājums ģermāņiem pēc Cēzara atgriešanās) Gaium Volcacium Tullum adolescentem praefecit. Ipse...

Kāpēc gan taisni šis moments, kad vēl nav noskaidrojušies ekspedīcijas rezultāti, būtu Cēzara izvēlēts lielajam ekskursam, kas šeit asi pārtrauc notikumu gaitu. Noguldinājuma trūkumu varam sastapt kura katra autora darbā, bet, kā jau aizrādīju, šeit vairāk kā kurā katrā citā vietā varēja gaidīt no Cēzara sevišķu rūpību. Ja nu mēs ievērosim, ka Cēzars raksta dramatiski spēcīgi — atcerēsimies kaut Liska un Divitiaka runas 1. grāmatā vai arī skatu, kad pēc Divitiaka lielās runas 1. grāmatas 31. nodaļā visi, gauži raudot, lūdz Cēzaru palīdzēt, bet vienīgi tikai sekvani stāv klusēdami ar nokārtām galvām, jo viņu stāvoklis ir tik traģisks, ka pat lūgt palīdzību viņi vairs nedrīkst — tad šī lielā ekskursa saistīšana ar pārējo mūs nemaz neapmierina: 6. grāmata neveikli sašķelta divās daļās, ekskurss viņā guļ kā smaga sveša masa, katrs dramatisks iespaids ir sabojāts. Vai šeit tiešām to būs darījis pats Cēzars? Rodas aizdomas par lielu interpolāciju, bet jautājums jāaplūko arī no citas puses, svarīgs ir arī ekskursa saturs, kā tas iekļaujas komentāru tēlotā ainā.

Viss ekskurss dalās trijās daļās. Pirmajā no 11. nodaļas līdz 20. stāsta par galliem, otrajā no 21. nodaļas līdz 24. — par ģermāņiem, trešajā no 25. līdz 28. — par Herkinijas mežu. Stāstā par galliem savukārt atzīmējams šāds sikāks sadalījums. Vispirms 11. nodaļā autors mūs iepazīstina ar partiju ķildām gallu valstiņās, tālāk samērā garajā 12. nodaļā stāsta par gallu valstiņu savstarpējām attiecībām tai laikā, kad Cēzars ieradās Gallijā, par ģermāņiem un Ariovistu, par pārmaiņām, kas notikušas pēc Cēzara un romiešu ierašanās un beidz šo atskatu pagātnē ar pašreizējo starptautiskā, ja tā varētu izteikti, stāvokļa raksturojumu Gallijā. 13. un 14. nodaļā mēs iepazīnāmie ar druīdiem, 15. — ar jātņiekiem, 16. 17. un 18. ir veltītas gallu reliģijai, 19. stāsta par gallu ģimeni un apglabāšanas ceremonijām, beidzot 20. — par aizliegumu privātās sarunās skart valsts lietas, lai gallu vieglprātīgā rakstura dēļ neizceltos nekārtības un jukas.

Par sevišķi labu šīs pirmās daļas iedalījumu atzīt nevar. Nav lāga saprotams, kāpēc autors sāk ar partijas ķildām un pēc šīs isās nodaļas dod diezgan garo vēsturisko atskatu par svarīgākiem notikumiem Gallijā beidzamajos pāri desmit gados. Loģiskāk varbūt būtu sākt tieši ar šo atskatu. Cum Caesar in Galliam venit... Tā būtu raksturots vispārīgais politiskais stāvoklis un pēc tam varētu runāt par gallu valstiņu iekšējām nesaskaņām un sabiedrisko iekārtu. Garā 12. nodaļa labi noderētu kā bāze, uz kuras varētu dibināt visu tālāko aprakstu. Katrā ziņā 20. nodaļa, kur stāsta cik viegli gallu valstiņās var izcelties revolūcija un jukas, ļoti labi sader kopā ar 11. nodaļu, kur raksturotas partiju ķildas, bet tagad šīs kopā saderošās nodaļas atrodās abos pretējos pirmās daļas galos, un 20. nodaļa nāk pēc apbedīšanas paražu apraksta, ar kuru tai nav nekāda sakara. Mēs pazīstam Cēzara lielisko prasmi disponēt materiālu tā, ka sarežģītas situācijas uzreiz ir pilnīgi skaidras, bet Gallijas iekārtas aprakstā šīs prasmes mēs neredzam. Maz arī ticams, ka pašam garākajam svešo tautu raksturojumam Cēzars būtu veltījis minimālo vērību, drīzāk gan otrādi, bet arī tādā gadījumā viņa skaidrajai domāšanai šāds vienas sakārtojums neatbilst. Šeit es sagaidu iebildumu, ka taču ne visur Cēzara tēlojums ir pilnīgi skaidrs. Karš ar helvētiem un Ariovistu paliek arī pēc uzmanīgas lasīšanas, pat pēc sīkas pētīšanas dažā labā ziņā nesaprotams, to ir savās piezīmēs Helēnas salā izteicis Napoleons I. Tas ir tiesa, bet šeit Cēzars laikam gan kaut ko noklusē, kaut ko maskē, arī pats materiāls ir daudz sarežģītāks un plašāks, kamēr mūsu ekskurša I daļā bija jānovieto skaidrā sakarībā tikai kādas 10 nodaļas. Aizdomas, ka šeit kaut kas nav īsti kārtībā, nav palikušas mazākas, viena jautājuma zīme ir nākusi vēl klāt.

12. nodaļas saturs mūs tieši pārsteidz, un visos komentāros ir vienīgais šāda veida gadījums. Šī vēsturiskā atskata pirmajā pusē (5 pirmie punkti) tiek īsumā atstāstīta Divitiaka lielā runa 1. grāmatas 31. nodaļā, kurā tas skicē beidzamā laika svarīgākos notikumus Gallijā līdz Cēzara prokonsulāta sākumam 58. gadā. Daži teikumi saskaņā gandrīz vārdu pa vārdam. Tā pirmajā grāmatā: Galliae totius factiones esse duas, tam atbilst 6. omnes civitates in partes divisae sunt duas, tālāk 1. harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos, bet 6. alterius factioni principes erant Aedui, alterius Sequani (jāpiezīmē, ka arī 1. grāmatā arvernu vietā tālāk min sekvanus un arvernos un vēl tālāk tikai sekvanus bez arverniem kā vienas valstu grupas vadoņus), 1. ab Arvernis Sequanisque Germani mercede accesserant, 6. Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant.

6. grāmatā vēsturiskā atskata pirmajā pusē nav nekā jauna,

nekā tāda, kas pirmajā grāmatā nebūtu teikts, bet trūkst ļoti svarīgas lietas — proti — norādījuma, ka Ariovists un ģermāņi uzkundzējušies arī pār sekvanjiem un kļuvuši īstie noteicēji Gallijā: sed peius victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse saka par to 1. grāmatā Divitiaks. Pie tam, kā mēs redzējām, daži teikumi ir tik līdzīgi, ka, liekas, rakstītājs būs pašķīris atpakaļ 1. grāmatas 31. nodaļu un pieskaņojis tai savu izteiksmi. Bet kāpēc viņš nekā nesaka par Ariovista varmācīgo valdīšanu, lasītājs taču dabū pavisam greizu ainu? Politiskā situācija vai nu vienā, vai otrā gadījumā attēlota nepareizi. Aizbīdināt rakstītāju ar to, ka viņš aiz izklaidības izlaidis vienu svarīgu faktu, nevar, jo tās pašas 6. grāmatas 12. nodaļas 6. punkts beidzās ar vārdiem: Sequani principatum dimiserant, proti, pēc Cēzara ierašanās, turpretim pirmā grāmatā viņi jau pirms Cēzara atnākšanas ir visnelaimīgākie ļaudis visā Gallijā: hoc esse miseriorem et graviozem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent (Divitiaka vārdi 1. grāmatas 32. nodaļā). Atkal viena jautājuma zīme! Un pie tam vēl nav saprotams, kāpēc vajadzēja atkārtot 6. grāmatā isā savilkumā to, kas pietiekoši plaši aplūkots pirmajā grāmatā? Tas ir vienīgais šāds gadījums komentāros.

Otrā vēsturiskā atskata puse atzīmē eduju un remu nostāšanos ar romiešu palīdzību Gallijas priekšgalā. Ar Cēzara stāstu iepriekšējās grāmatās šeit pretrunas nav, bet zināmā mērā pārsteigumu šis rezumējums mums sagādā. Cēzaram bija vairākkārt izdevība pastāstīt, kā viņš nokārtojis savas attiecības ar Gallijas valstīm, cik lielā mērā tās atkarīgas no Romas, kurām no tām dotas lielākas tiesības un pakļautas citas mazākas valstis. Pirmo grāmatu beidzot, Cēzaram ne tikai bija laba izdevība mūs informēt par Gallijas jauno stāvokli pēc kara ar helvētiem un Ariovistu, bet tam pat vajadzēja to darīt, ja viņš gribētu, lai lasītājam politiskā situācija nepaliktu tumša. Ja Cēzars tā nedara, tad iemesls nav vis pavisam, bet apzinīga rīcība: viņš negribēja par šīm lietām runāt, tie bija ārējās politikas jautājumi, par kuriem runāt atbildīgam valsts vīram vajadzēja ļoti uzmanīgi, skart viņus komentāros nebija vajadzīgs, jo šai grāmatai bija citi mērķi un uzdevumi. Kādu vērtīgu un spožu politiskās situācijas iztirzājumu attiecībā pret Gallijas valstīm būtu varējis dot Cēzars, ja viņš to būtu gribējis darīt, bet viņš to nav uzlūkojis par vajadzīgu arī tur, kur sakarība tieši šāda veida paskaidrojumu prasīja. Uzmanīgi lasot un salīdzinot atsevišķas sīkas ziņas, kas izkaisītas dažādās grāmatās, var saprotams šīs attiecības visumā izprast, bet no visa redzams, ka Cēzars plašāk par šīm lietām negrib lasītājus informēt. Spilgts piemērs ir eduju partijas un Dum-

norīgs. Kas ar viņu notiek pēc Cēzara uzvaras pār helvētiem un Ariovistu, nav teikts. Varētu sagaidīt, ka šīs romiešiem naidīgās partijas vadoņa politiskā karjera uz visiem laikiem ir beigta, bet 6. grāmatā 6. nodaļā atkal parādās Dumnorīgs un edujiem apgalvo, ka Cēzars viņu gribot iecelt par eduju valdnieku, eduji tam arī tic. Dumnorīgs ir tāds pats slepens romiešu pretinieks kā helvētu kara laikā un viņu nogalina, kad tas slepeni ar eduju jātniekiem atstāj romiešu nometni, lai nebūtu jāpārceļas uz Britāniju. Par savu izturēšanos pret gallu valstīm un viņu vadoņiem Cēzars plašāk nemil runāt. Savādi, ka šādas ziņas atrodamas ekskursā nodaļā, kur nebija sevišķa vajadzība par to runāt, kopā ar īsu pārskatu par beidzamajiem notikumiem Gallijā pirms Cēzara atnākšanas, kas atrodas tiešā pretrunā ar 1. grāmatas stāstu.

Ekskursā 13. un 14. nodaļā diezgan daudz tiek stāstīts par druīdiem. Druīdi ir priesteri, kuru uzdevums upurēt dieviem, viņi ir arī ļoti cienīti jaunatnes audzinātāji, viņi izšķir gandrīz visus strīdus kā atsevišķu personu, tā arī valstu starpā, un nepaklausīgos, lai tie būtu vai nu privātpersonas, vai arī veselas valstis, soda ar izslēgšanu no upurēšanas. No šāda izslēgtā visi vairās, viņam nav nekādu tiesību, viņš ir pilnīgi ārpus likuma. Katrs, kas to lasa, tūlīt iedomājas varenos viduslaiku pāvestus un izslēgšanu no baznīcas, bet līdzība ir vēl lielāka. Pār visiem druīdiem ir viens vecākais, kam ļoti liela vara (summam inter eos habet auctoritatem). Pēc viņa nāves druīdi ievēlē tam pēcnācēju. Karnutu zemē notiek viņu sapulces. Šurp nāk visi, kam kāda strīdus lieta, un visi arī padodas druīdu spriedumam. Druīdu mācība nākot no Britānijas, kurp devušies arī Cēzara laikā visi, kas ar druīdu mācību gribējuši labāk iepazīties. Karā druīdi neiet, un no visiem nodokļiem un klausām viņi ir brīvi. Druīdu mācība nav viegla: daži mācās gadus 20. Viņi māca par dvēseļu staigāšanu, par zvaigznēm, par pasaules lielumu, par dabas iekārtu (de rerum natura), par nemirstīgo dievu varu.

Tiešām katoliskā baznīca viduslaikos ar savu pāvestu, jurisdikciju un sholastiku; varena internacionāla organizācija, no kuras interdikta jābaidās katrai valstij. Vecākais druīds, pēc šī stāsta spriežot, ir viena no varenākām personām Gallijā. Druīdu gadskārtējās sapulces karnutu zemē ir bez šaubām ievērojams politisks notikums. Ja mēs šo ekskursu izlasītu vispirms kā ievadu visiem komentāriem, un tā tas arī būtu vajadzīgs — iepazīties vispirms ar tautu un zemi, kur darbība notiek, tad katrā ziņā mēs gaidītu, ka par visvareno Gallijas baznīcu (druīdiem) Cēzaram būs daudz jāstāsta, mēs varētu domāt, ka taisni šie druīdi un sevišķi viņu princeps organizēs visas tautas, nevis atsevišķu valstiņu vien, pretošanos romiešiem. Absolūti

nekā tamlīdzīga! Izņemot mūsu ekskursu, nekur citur Cēzara grāmatā par Gallijas karu mēs pat druīdu vārdu nesastopam. Vienā vietā, tikai vienā vietā (7, 33, 3) ir pieminēti priesteri (sacerdotes), kuriem eduju valstī esot tiesības ievēlēt vergobretu, ja magistratūra palikusi neaizņemta — šeit laikam domāts ir gadījums, kad vēlēšanas nevar nolikt. Arī šeit, kā redzams, Cēzars nesaka — druīdi. No citiem avotiem mēs zinām, ka Divitiaks bijis druīds. Cēzars, kas pirmajā grāmatā daudz par viņu stāsta, to neuzskata par vajadzīgu atzīmēt. Pēc komentāru stāsta Gallijai ir naidīgas koalīcijas, sekvanu un eduju simahijas, no kurām viena aicina ģermāņus palīgā. Kā šinī gadījumā izturas druīdi un viņu princips, kas izšķir strīdus valstu starpā, kuri var atsevišķas valstis izsludināt zem interdikta, ko saka lielā un varenā sapulce karnutu zemē, kuras jūrisdīkcijai padota visa Gallija? Cēzaram tas viss vienkārši neeksistē. Gallu valstīs notiek asas cīņas varas dēļ dažādu personu un partiju starpā, tiek organizētas plašas koalīcijas, rikota liela visas Gallijas sacelšanās pret romiešiem, un autors, kas ekskursā ar tādu redzamu interesi stāsta par druīdiem, viņu dziļo filozofisko mācību, viņu milzīgo morālisko autoritāti, viņu lielo juridisko un politisko varu, nemin par tiem tagad ne pušplēsta vārda. Tīša noklusēšana? Bet kāpēc tad šis samērā plašais raksturojums ekskursā? Nav arī saprotams, kāpēc Cēzaram vajadzēja par druīdiem klusēt, ja viņi tiešām bija tik plaša un varena organizācija, tad to pazīna ne tikai Cēzars, bet ļoti daudzi Romā. Ne tikai nav iedomājami noklusēšanas iemesli, bet pati šī lieta ir pilnīgi neiespējama. Vienīgais izskaidrojums: druīdu nozīme un ietekme nemaz nav bijusi tik liela, varēja dot sakarīgu un vispārējos vilcienos pareizu Gallijas iekarošanas ainu, viņus nemaz nepieminot. Bet kāpēc tad tādi pārspīlējumi ekskursā, kas atrodas krasā pretrunā ar visu pārējo komentāru vielu. Lai gan Cēzars pats bija pontifex maximus, reliģija viņu neinteresēja, bet ekskursā autoram pret druīdiem ir jūtama zināma cieņa un nenoliedzama interese; tādu iespaidu gūst katrs, kas uzmanīgi pārlasa šīs divas nodaļas, viņš katrā ziņā būtu izlietojis izdevību pastāstīt par druīdiem arī citā sakarībā. Kā redzams, jo vairāk mēs šo ekskursu analizējam, jo mīklaināks tas top.

Vēl vienu norādījumu attiecībā uz priesteriem un kultu sastopam tikai šinī ekskursā, bet nesastopam nekur citur, kaut gan varam domāt, ka Cēzaram bija vairākkārt par šo lietu jādzird, un viņa klusēšana nav lāga saprotama. Es domāju norādījumu par cilvēku upuriem pie galliem. Ekskursā 16. nodaļā autors stāsta, ka galli upurējot cilvēkus. Dažām ciltīm esot paradums pagatavot no pinumiem milzīgus dievu tēlus ar tukšu vidu, šos tukšumus piepildīt ar dzīvjiem cilvēkiem un tad dzīvus

sadedzināt kā upuri. Šādi upurēt varēja saprotams nevis atsevišķas personas, bet valstis un jādāmā, sevišķi grūtos brīžos, kad apdraudēta bija pati valsts eksistence. Cēzaram bija daudzreiz jālauž izmisuma pilnā gallu pretestība, kas apzinājās, ka viņiem nav ko cerēt uz saudzēšanu. Ja vispārīgi šādus upurus dieviem veltī, tad to vajadzēja darīt tieši šinīs gadījumos. Šādai upurēšanai vajadzēja romiešus pārsteigt, par to runātu savā starpā leģionāri, legāti, tirgotāji romiešu nometnē. Kāpēc tad Cēzars nebūtu to atzīmējis? Uzsvērt izglītoto romiešu pārākumu pār rupjajiem barbariem šeit bija vislabākā izdevība. Secinājums var būt tikai viens: nevienā no tām pilsētām, kuras Cēzars ieņēma, un par šādiem notikumiem viņš daudzreiz referē pietiekoši sīki, šādi upuri netika, romiešiem valsti apdraudot, nesti. Ja tas tā būtu, tad Cēzars būtu par to tāpat runājis kā Kortess par acteku nežēlīgajiem cilvēku upuriem, bez tam šādam upurēšanas paradumam pastāvēt, galli būtu upurējuši arī romiešu gūstekņus, jo noziedznieku upuri dieviem esot patīkamāki, un savus nīknākos ienaidniekus, kas sagrāva viņu pilsētas, postīja laukus un pašus aizveda dažkārt verdzībā, galli jau augstāk par laupītājiem nevērtēja. Vai arī par šādiem gadījumiem Cēzars būtu klusējis? Vai gallu raksturojums bez šīs paražas atzīmēšanas ir pareizs? Isti labi šie briesmīgie cilvēku upuri arī nesaskan ar druīdu filozofisko mācību un jaunatnes audzinātāju uzdevumu.

Pāriesim tagad pie gallu sabiedriskās iekārtas raksturojuma ekskursā. Pirmkārt atzīmēsim, ka ekskursā trūkst gallu valsts iekārtas raksturojuma. Šinī gadījumā mēs, saprotams, nevaram kategoriski teikt, ka, ja Cēzars pats šo ekskursu būtu rakstījis, viņš nebūtu to piemirsis darīt, bet viņam tiešām bija šeit vislabākā izdevība precizēt un apvienot tos atsevišķos norādījumus, kas izkaisīti pa visu komentāru tekstu, un saistīt tos ar partiju ķildu un iedzīvotāju kārtu aprakstu. Daudzas reizes (piemēram 1. gr., 3.—4.; 5., 54; 2., 1; 7., 1.) Cēzars runā par principatum un regnum, stāsta, ka godkārigas personas, piemēram Dumnorigs, kas nav augstākā amata persona — vergobrets, ir tomēr pats varenākais vīrs valstī (principatum obtinebat et maxime plebi acceptus erat), tiko pēc regnum. Ka šādu ļaužu nebija mazums, norāda 2., 1: a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur. Politiski šie bija ārkārtīgi svarīgi apstākļi, ar tiem Cēzaram bija jāreķinās, tos viņš izmantoja savā labā. Ja viņš par to ekskursā nemin ne vārda, tad svarīgu faktoru, kas citur viņa darbā atzīmēts bieži, tas šeit nezina kādēļ ir izlaidis, kaut gan nevaram teikt, ka ekskursā nerunātu par to, kas agrāk pietiekoši aplūkots. Atcerēsimies vēsturisko atskatu. Ekskursa autors šai gadījumā neparāda prasmi īsumā pateikt

pašu svarīgāko; viedoklis, kāpēc viņš par vienu runā, par otru ne, nav saprotams. Partiju cīņu raksturojumam šāds mazs ekskurs par principatum un regnum būtu ļoti jauks loģisks ievadijums.

Ja ekskursa autors nerunā par valsts iekārtu, tad viņš toties pastāsta diezgan svarīgas lietas par kārtām. Nelaime tikai tā, ka ne visas šīs ziņas atkal īsti saskan ar to, ko mēs atrodam citās vietās. Jā — arī pašā ekskursā šai ziņai nav īstas saskaņas. Par sociālo dalījumu kārtās stāsta trijās dažādās nodaļās. Vispirms pirmā ekskursa nodaļā, kas raksturo partiju ķildas un cīņas. Partiju vadoņiem esot liela ietekme uz tiem, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat, t. i., kas izlemj un izšķir visas svarīgākās lietas. Tas varētu būt vai nu kāds augsts amata vīrs, piemēram, eduju vergobrets, vai senāts, vai tautas sapulce. Partijas vadoņiem jāatbalsta savas partijas ļaudis, citādi viņiem nav nekādas piekrišanas: neque ullam inter suos habet auctoritatem. Partijas eksistences attaisnojums ir tas atbalsts, kuru viņa un tās princes, gribētos tulkot līderis, dod vienkāršiem ļaudīm: itaque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret. Šis tēlojums pilnīgi saskan ar apstākļu raksturojumu gallu valstiņās dažādās komentāru vietās, atcerēsimies atkal kaut visiem pazīstamos brāļus Dumnoringu un Divitiaku.

Tālāk par jātnieku kārtu stāsta ļoti īsā (7 rindiņas) 15. nodaļa. Jātnieki gandrīz katru gadu ejot karā, un jo kāds ir dižciltīgāks un bagātāks, jo vairāk tam esot klientu un ambaktu. Ambaktus glosāriji paskaidro ar servi. Pret šo nodaļu nekā nav ko iebilst, bet tās saturs arī ir ļoti vispārīgs. Beidzot sociālo iekārtu Gallijā raksturo 13. nodaļa. Gallijā esot divas kārtas, kurām kāds svars un nozīme, druīdi un jātnieki, jo tauta (plebes) atrodoties gandrīz vergu stāvoklī, neko pati nevarot uzsākt, un viņiem neesot arī politisko tiesību (nihil audet per se, nulli adhibetur concilio). Lielākā daļa tautas sese ir servitūtem dicant nobilius, quibus in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos (iestājas dižciltīgo kalpībā, un pēdējiem ir pār šiem kalpiem tāda pati vara kā pār vergiem).

Seit tēlotā aina ar iepriekšējo nav saskaņojama. Nodaļā par gallu partijām taču ir teikts, ka partija un tās vadonis sargā vienkāršos ļaudis, bet ja viņš to nevar, tad tam nav arī auctoritas inter suos. Par auctoritas nemaz nevar runāt attiecībā uz ļaudīm, kas ir gandrīz vergi. Pie partijas arī nevar piederēt ļaudis, kuriem nav politisko tiesību, bet mēs zinām, ka vienkāršā tauta (plebs) bija Dumnoriga pusē (maxime plebi acceptus erat), šo tautas labvēlību viņš ieguvis ar savu devību

(magnam apud plebem proter liberalitatem gratia). Par to pašu Dumnorigu vergobrets Lisks saka: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possent quam ipsi magistratus. Nevar taču teikt, ka pie edujiem tautai nav nekādu tiesību, tā neko nevar un atrodas tikpat kā dižciltīgo verdzībā.

Ambiorigs, eburonu vadonis, savu rīcību attaisno ar to, ka — non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudine (viņam neesot par tautu lielākas varas, kā tautai par viņu). Multitudo šeit taču nozīmē to pašu, ko pie mums bieži lietotais vārds «masas». Treveriem Gallijā ir visstiprākā kavalērija (5., 3.), tā tad jādodomā, ka pie viņiem arī equites kā kārta ir ļoti spēcīga, tomēr Indutiomars attaisno savu izturēšanos pie Cēzara ar bažām, ka viņa prombūtnē tautā (plebs) varētu izcelties nemieri. Ar tautu acīm redzot nopietni jāreķinās. Kad Labiēns (6., 7.) apspiež treveru sacelšanos, viņam jācīnās ar treveru kājniekiem, kavalērijai šinīs cīņās nav nekādas redzamas lomas, tā kā parasti atrodas flangos, un kaujas rezultāti atkarājas no kājniekiem. Bet ja pie treveriem, kuriem taču ir pati stiprākā kavalērija visā Gallijā, valsts likteni nopietnā brīdī izšķir kājnieku levée en masse, tad taču pat šeit plebs nav beztiesiska dzimtlaužu vai vergu masa, tādai taču nevar dot ieročus rokā, un tā neprot arī cīnīties, bet gallu kājnieki to prot.

Šādu piemēru uzskaitīšanu varētu vēl turpināt, bet es domāju, ka arī tagad ir redzams, ka Cēzara laikā Gallijā par tautu nevar teikt servorum habetur loco un vienīgi šinī ekskursa nodaļā tas arī ir teikts. Ja nu mēs vēl ievērosim, ka šai pašā nodaļā ir arī plašas ziņas par druīdiem, kurus citur Cēzars vairs nekur nepiemin, tad dibinātas šaubas, vai šo nodaļu varēja uzrakstīt pats Cēzars.

17. un pa daļai 18. nodaļa par gallu dieviem materiālu salīdzināšanai nedod, kaut gan man ir vispārīgs iespaids, ka Cēzars par šīm lietām neinteresējās, nevienu gallu dievu viņš nekur citur komentāros nav minējis. Arī ziņas par gallu ģimeni nav iespējams salīdzināt ar citur Cēzara darbos dotu materiālu. 20. nodaļā stāsta par aizliegumu valstīs, kurās ir labāka satversme un kārtība, izplatīt ziņas par valsts lietām, kuras kāds dabūjis zināt no kaimiņiem. Par valsts lietām runāt atļauts tikai per concilium (likumā paredzētā kārtībā). Tas varētu attiekties tikai uz tām valstīm, kurās pastāvēja regnum, pārējās, kur pilnos ziedos bija partiju cīņas, šāds aizliegums nav domājams. Šī nodaļa nav pretrunā ar to, ko mēs par gallu valstīm un viņu vieglprātīgo raksturu zinām no citām komentāru vietām.

Attiecībā uz ģermāņiem mums ekskursā doto materiālu nav iespējams salīdzināt ar to ainu, kuru gūstam no plašāka no-

tikuma apraksta, jo Ģermānijā Cēzars nav daudz karojis. Mēs varam viņu salīdzināt tikai ar svēbu raksturojumu 4. grāmatas pirmajās trīs nodaļās. Domu, ka kultūra mazina kareivisko garu, atrodam kā mūsu ekskursā, tā arī pašā pirmajā komentāru nodaļā un pa daļai arī 4. grāmatas ekskursā. Pretrunu starp pirmo un otro ģermāņu raksturojumu nav. Kā jau agrāk aizrādīju, grūti ticams, ka Cēzars raksturojis svēbus un ubijus 4. grāmatā, uzlūkotu par vajadzīgu vēlreiz par ģermāņiem runāt, sevišķi vēl jo vairāk tāpēc, ka arī 6. grāmatā viņam bija darišana ar tiem pašiem ubijiem un svēbiem. Ziņas par ģermāņiem liekas pareizas, tās saskan arī ar to, ko mēs zinām no citiem avotiem.

Beidzamā ekskursā daļa ir Herkinijas meža apraksts. Meizels¹ un Klocs² šo beidzamo daļu uzskata par interpolāciju, Bekmanis mēģina viņu iebildumus atspēkot. Kā viena tā otra puse argumentē vispirms ar stilu un valodu. Par saturu Bekmanis saka, ka neesot nemaz jāpieņem, ka Cēzars pats visiem tiem brīnumiem tic, kurus viņš šeit apraksta, pietiek, ja viņš tos uzskata par interesantu lektīru. Šādu viedokli Cēzaram piedēvēt nevar: viņš nekur neatzīst anekdotisku, nevajadzīgu sikumu atstāstīšanu. Viņa darbu raksturo dramatisks spraigums, nevis episks plašums. Viņš stāsta tikai par to, kam samērā ciešs sakars ar notikuma gaitu. Atzīt Herkinijas meža aprakstu par Cēzara darbu nozīmē tiešām viņu pārāk zemu vērtēt. Iekavas, kurās šī teksta daļa atrodas Teubnera un Veidmaņa izdevumā, var droši palikt, tās atmetot, mēs nodarītu Cēzaram pārestību.

Vēl gribētu aizrādīt uz vienu zīmīgu faktu. 15 ekskursā nodaļā lasām: *omnes (sc. equites) in bello versantur, atque eorum, ut quisque est genere copiiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Si vieta stipri atgādina Polībija 2., 17., 12.: Peri de tās hetaireiās megistēn spūdēn epoiūnto dia, to kai foberotaton kai dynatotaton einai par' autois tūton, hos an pleistūs ech-ein dokēi tūs therapeuontas kai symperiferomenūs autoi. Vispirms jau te aprakstīti vieni un tie paši apstākļi. Tas nebūtu vēl pats svarīgākais, kaut gan 100 gadu laikā pēc Polībija stāvoklis varēja arī mainīties, bet ļoti tuva ir arī izteiksme: pleistūs tūs therapeuontas kai symperiferomenūs autoi — un plurimos circum se ambactos clientesque ir precīzs tulkojums, protams tādā gadījumā no grieķu latīņu valodā. Tālāk ļoti radniecīgi ir izteicieni kai foberotaton kai dynatotaton einai par' autois tūton — un ut quisque est genere coppiisque amplissimus. Beidzot peri de tās hetaireiās megistēn spūdēn epoiūnto izteic to pašu domu.*

¹ *Mänsel. Jahresberichte des Philologischen Vereins.* 1910.

² *Klotz. Cäsarstudien.* 1910.

ko latiniski *Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.*

Apgalvot, ka latīņu teksts pilnīgi neatkarīgs no grieķu teksta, ir grūti, bet vēl grūtāk ir iedomāties, ka Cēzars pats Gallijas apstākļu raksturošanai būtu sācis šķirstīt Polibija vēsturi. Tas gan varētu notikt ar kādu retoru, kas sēdēja Romā savā studiju istabā un nodarbojās ar grāmatu edīciju. Šī konkordance viena pati nevar jautājumu izšķirt, jo atkarība ir gan ļoti ticama, bet nav tomēr absolūti nepieciešama; lielāku nozīmi tā iegūst, ierindodamās pārējo pierādījumu starpā. Vēl būtu vajadzīgs mūsu ekskursu pārbaudīt arī no valodas un stila viedokļa, bet šai ziņā es nejutos kompetents spriest. Aizrādīšu tikai uz vienu sīkumu, kas tomēr varbūt nav gluži bez nozīmes. 11. nodaļā lasām: *ne quis ex plebe contra potentiozem auxiliū egeret. Auxiliū egere šeit ir vienīgais gadījums Cēzara darbos. Cicerons tā izteicās tikai vēstulēs, un arī reti (Meizels).*

Rezumējot visu teikto, vēlreiz konstatēsim, ka

- 1) ekskurss nepavisam nesaistās ar pārējo tekstu,
- 2) ekskursa kompozīcija juceklīga,
- 3) tanī pašā ir pretrunas Gallijas sociālās iekārtas raksturojumā.
- 4) atkārtο bez vajadzības jau reiz teikto (Gallijas stāvoklis pirms Cēzara),
- 5) atkārtο reiz teikto, to tikai drusku papildinot (ģermāņu raksturojums),
- 6) ir pretrunā ar komentāru pārējo daļu attiecībā uz
 - a) ļaužu kārtām.
 - b) Gallijas politisko stāvokli pirms Cēzara ierašanās,
- 7) ekskursā nav minēts tas, ko Cēzaram katrā ziņā vajadzēja teikt (*principatum un regnum*),
- 8) pārējos komentāros nav minētas lietas, par kurām Cēzaram vajadzēja runāt, ja ekskursā teiktais ir patiesība (*druīdi, upurēšana*),
- 9) dažas vietas nav Cēzara spalvas cienīgas (*Herkīnijas meža apraksts*),
- 10) aizdomīga konkordance ar Polibiju, no kura Cēzars pats nekad nevar būt atkarīgs.

Ievērojot visus minētos apstākļus, secinām, ka ekskurss nav pašā Cēzara sarakstīts, bet šeit mums ir plaša interpolācija. Pieņemot interpolāciju, varam arī saprast, kāpēc tā taisni šīnī vietā novietota. Plašāku aprakstu par galliem un ģermāņiem vislabāk bija saistīt ar svēbiem, usipetiem un tenkteriem IV. grāmatā, bet tur jau bija Cēzara paša ekskurss. Gallu raksturojumu varēja vēl novietot, ģermāņu vairs ne: nāktos atkārtot turpat

blakus gandrīz vienu un to pašu. Cēzara ekskurss ir pie tam tik labi savīts ar tekstu, ka grūti šē kaut ko iespraust. Atlikās tikai VI. grāmatā, kur Cēzaram bija vēlreiz darišana ar ģermāņiem. Ekskursa autors bija cilvēks ar literārām pretenzijām, sākt savu ražojumu tai vietā, kur Cēzars pārnāk atpakaļ pār Reinu, viņš negribēja; pēc viņa domām, ekskurss tad nebūtu pietiekami saistīts ar tekstu, viņš tāpēc to iestumj iekšā vēl svēbu ekspedīcijas aprakstā, panākdams gan pretējo tam, ko gribēja.

I. Greitjānis

PAR SENATORA N. MANASEINA REVĪZIJAS ZIŅOJUMU

Viens no plašākajiem un vērtīgākajiem XIX gs. otrās puses Latvijas vēstures avotiem ir senatora N. Manaseina ziņojums par izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882.—1883. gadā.

Vēstures literatūrā līdz pēdējam laikam ir izplatīts uzskats, ka ziņojuma oriģināls ir pazudis un tāpēc pētījumiem pietamī tikai daļēji publicējumi.¹ Tomēr tas neatbilst patiesībai.

Senatora N. Manaseina ziņojuma oriģināls, ko viņš parakstījis un iesniedzis caram, glabājas Valsts Centrālajā Vēstures Arhīvā Maskavā cara Aleksandra III personīgajā fondā.² Ziņojums saucas «Всепоподданнейший рапорт сенатора Н. Манасейна по ревизии Лифлянской и Курлянской губерний» un aptver trīs diezus sējumus rokrastā. Materiāls tajos izvietots šādi:

I. sējums (553. lieta) — ziņojuma pirmā daļa; 117 lapas (354 lpp.):

- I. nodaļa: Zemnieku lieta Vidzemes un Kurzemes guberņās.
- II. nodaļa: Valsts īpašumi un zemnieku stāvoklis valsts muižās.
- III. nodaļa: Pārvalde.

II. sējums: (554. lieta) — ziņojuma otrā daļa (turpinājums); 132 lapas (263 lpp.):

- IV. nodaļa: Tautas izglītība.

¹ Skat. A. Drīzulis, Manaseina revīzija. (Priekšvārda vietā.) Latvijas PSR Zinātņu Akadēmija, Vēstures un materiālās kultūras institūts, Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai, Rediģējis A. Drīzulis. LVI, Rīgā, 1949., 28.—29. lpp.

Latviešu Konversācijas vārdnīca, 13. sējums, 25575. lpp.

² ЦГИАМ, ф. 677, император Александр III, опись 1, год 1882, дела 553, 554, 555.

V. nodaļa: Par pareizticīgās baznīcas stāvokli.

VI. nodaļa: Par kārtām.

VII. nodaļa: Par valsts valodu.

III. s ē j u m s (555. lieta) — pielikumi pie ziņojuma; 87 lapa (173. lpp.):

- I. pielikums: Iekšlietu ministrijas jautājumi Vidzemes un Kurzemes guberņu revīzijai.
- II. pielikums: (Izvilki no zemnieku nolikumiem.)
- III. pielikums: Ziņu apskats par naturālajām zemstu vai publiskajām (izņemot ceļu) klausībām Vidzemes guberņā.
- IV. pielikums: Par pirkšanas un rentēšanas kontraktiem un apgrūtinošiem un nelikumīgiem noteikumiem, ko tajos ietilpina.
- V. pielikums: Par pagaidu apliecību izsniegšanu mājskolotājiem un pamatskolu skolotājiem Tērbatas mācību apgabalā bez pārbaudījuma krievu valodā.
- VI. pielikums: Lekciju sadalījums Tērbatas universitātes juridiskajā fakultātē pa 11 pusgadiem, sākot ar 1878. g. I. pusgadu līdz 1883. g. I. pusgadam.
- VII. pielikums: Vidzemes muižniecības vispadevīga adrese 1870. g. 8. sept.
- VIII. pielikums: Par literātiem Baltijas guberņās.
- IX. pielikums: Izraksts no Tērbatas pilsētas magistrāta iesnieguma Vidzemes gubernatoram 1878. g. 12. aug., Nr. 1260.
- X. pielikums: Piemēri un sīkumi sakarā ar ziņojuma III. nodaļā norādīto administratīvo un tiesas iestāžu un amatpersonu nepareizo un pretlikumīgo darbību.

Ziņojuma oriģināls pēc struktūras un materiāla apjoma tāpat atšķiras no līdz šim pilnīgākās 1949. gada publikācijas, ko latviešu un krievu valodā izdevusi Latvijas PSR Zinātņu akadēmija:

- 1) oriģināla materiāls par zemnieku lietu Vidzemē un Kurzemē apvienots vienā nodaļā — pirmajā;
- 2) oriģināla II nodaļa ir publicējuma VI pielikums;
- 3) oriģinālā ir vairākas nodaļas, kuru nav 1949. g. publicējumā — V, VI, VII;
- 4) oriģinālā ir daži papildu pielikumi (VI, VII, VIII, IX, X), kā arī ievērojami plašāks ir iekšlietu ministrijas jautājumu saraksts guberņu revīzijai;
- 5) sakarā ar iepriekšējiem nepilnīgajiem ziņojuma publicējumiem 1949. g. publikācija atšķiras no oriģināla ar vairākām ne-

precizitātem — nav konsekventi izdarīti pasvītrojumi, nav zemsvītras piezīmju, ir teksta izlaidumi un citas noformējuma atšķirības.

* * *

Ziņojuma oriģināla I pielikumā ievietotais Iekšlietu ministrijas jautājumu saraksts revīzijas izdarīšanai ir ievērojami plašāks un jautājumi tajā detalizētāki, kā arī tajā ir veselas npublicētu jautājumu grupas: par vietējām valodām, par valsts iestāžu personālo sastāvu u. c.

1. punktā ir rinda jautājumu, kas prasa konkrētas ziņas par lauku iedzīvotāju sociālekonomisko stāvokli: vai taisnība, ka muižas un baznīcas labā pastāv vēl klaušas; vai pastāvošie likumi pietiekami pasargā rentniekus pret muižnieku patvaļu; vai pastāvošie likumi neatļauj muižniekiem jebkurā brīdī paziņot rentes kontraktu par uzteiktu un izlikt rentnieku no mājām; vai paredzētā atlīdzība izlikšanas laikā pietiekami atsvēr rentniekam viņa zaudējumus; vai pirkšanas līgumi nodrošina pircēja neierobežota īpašuma tiesību un vai nav jāmaina iepirkšanas kārtība un jau slēgto līgumu noteikumi; kāds ir lauku iedzīvotāju sabiedrisko maksājumu apjoms, kā tas atbilst bezzemnieku iespējām; kādā attiecībā ir zemnieku un muižnieku maksātie nodokļi; vai nav taisnīgāk ceļu klausību sadalīt naudā līdzīgi starp muižniekiem un zemniekiem u. c.

3. punkta jautājumu sarakstā prasīts materiāls par luterāņu mācītāju tiesmi ģermanizēt Baltiju, par viņu pretošanos valdības pasākumiem, «krievu kārtības» nicināšanu utt. Līdzīgs saturs ir dažiem 4. punkta jautājumiem — kāda ietekme luterāņu mācītājiem uz tautskolu garu, virzienu, uz skolotāju pieņemšanu un atlaišanu.

6. punkta jautājumu mērķis ir noskaidrot krievu valodas lietošanas iespējas Baltijas iestādēs, pakāpeniski nomainot vācu valodu ar krievu valodu, bet zemākajās instancēs ar vietējo valodu.

7. punktā jautāts, vai valsts interesēs nebūtu nepieciešami atbīdīt vācu tautības ierēdņus no valsts iestādēm Baltijā un viņu vietā iecelt krievu tautības ierēdņus.

Pieminētajiem jautājumiem atbilst plašs faktiskais materiāls npublicētajās nodaļās, kas ir vērtīgs avots vairāku jautājumu pēlīšanā.

IV nodaļā «Tautas izglītība» papildus 1949. g. publicējumam ir 20 lpp. (16.—26. lapa) liels materiāls par krievu valodas lietošanu Baltijas skolās un par krievu skolu skaitu Baltijā. Pēc Manaseina domām Baltijas skolās jāpalielina krievu valodas lietošana uz vācu valodas konta un vispār jāpaplašina krieviskā izglītība. Manaseins pārliecinoši pierāda, ka nav nekāda pamata vairākās mācību iestādēs lietot vācu valodu par mācību valodu (piemēram,

Politehniskajā skolā Rīgā no 575 audzēkņiem tikai 175 ir vācieši, bet no 30 pasniedzējiem vācieši ir 26; lai gan valsts šai skolai piešķir 10.000 rubļu gadā, katēdras tajā ieņem vācieši, kas nevar mācīt krievu valodā). — Rezultātā arī citās skolās līdz ar vācu valodas lietošanu tiek tendenciozi mācīta vēsture un ģeogrāfija. Vēstures centrā atrodas Vācija. Jelgavas ģimnāzistu ārzemēs iespējamos dzejoļos par tēvzemi tiek slavīnāta Vācija, nevis Krievija.

Sis materiāls cieši saistīts ar VII nodaļas «Par valsts valodu» saturu, kur Manaseins secina, ka krievu valoda Baltijā revīzijas laikā neieņem to vietu, ko tai ierādīja Nikolaja I 1850. g. 3. janvāra pavēle. Nodaļā Manaseins norāda, ka nav pamats uzskatīt vācu valodu par oficiālo valodu Baltijā visās iestādēs, tai skaitā arī gaidāmajās reformētajās iestādēs, jo vācu valoda te izveidojusies par lietvedības valodu ierēdņu ērtības labad, kuri tajās strādā. Tā kā jaunajās iestādēs nebūs nekādu vēsturiski izveidojušos privilēģiju, tad vienas vai otras valodas ieviešanā valdībai ir pilnīga rīcības brīvība. Valdošās tautas valodai ir jābūt par oficiālo valodu visā impērijā, tad valdībai būs atvieglināta arī uzraudzība un kontrole.

No šiem apsvērumiem izriet tālākie Manaseina konkrētie priekšlikumi par krievu valodas lietošanu Baltijā:³

1) visas iestādes un amatpersonas, izņemot zemnieku pagastu iestādes, kam ir īpaši noteikumi, kārto lietas un sarakstīšanos bez iestāžu izšķirības krievu valodā;

2) lūgumus un citus iesniegumus iedzīvotāji var iesniegt iestādēs arī vācu vai vietējās valodās, bet jāievēro šādi noteikumi:

- a) lūgumiem un iesniegumiem, kas nav rakstīti krievu valodā, jāpievieno tulkojums šai valodā; tulkojumu izdara lūdzējs vai iestāde uz viņa konta;
- b) kopijas no dokumentiem, kas jāpaziņo pretējai pusei, tiek izdarītas krievu valodā ar tiesībām personām, kas nezin krievu valodu, pieprasīt no iestādes vai amatpersonas tulkojumu tām saprotamā valodā;
- c) lēmumi, spriedumi, protokoli un citi dokumenti, ko sūta pusēm, kas tiesājas, tiek rakstīti krievu valodā, bet vajadzības gadījumā uz pieprasījumu tiem pieliek tulkojumus;
- d) pavēstes personām, ko izsauc uz tiesu vai citām iestādēm, neatkarīgi no krievu valodas tiek rakstītas vēl vācu valodā un arī vietējā valodā;

3. mutvārdu paskaidrojumi tiesā, ja tiek pieaicināts pilnvarotais, jādod krievu valodā. Ja puses tieši piedalās, arī krievu valodā (pēc vajadzības pieaicinot tulku). Vienas puses paskaidrojumi tiek nodoti otrai pusei tai saprotamā valodā;

³ Turpat, л. 554, л.л. 131—132.

4) tirdzniecības un citas apliecības, patentes, kvītis, līgumi un citi dokumenti, ko caur iestādēm izdod privātpersonas, jāraksta krievu valodā. Parakstīšanās par saņemšanu var būt citā valodā. Revidējamās fabriku grāmatās ieraksti izdarāmi krievu vai vācu valodā, bet valsts iestāžu prasības gadījumā izraksti, izziņas un kopijas jāsniedz krievu valodā.

Ziņojuma V nodaļa «Par pareizticīgās baznīcas stāvokli» ir ļoti plaša — 57 lapas (43.—99. lp.). Te sniegts plašs vēsturisks ievads par pareizticības ieviešanu Baltijā, par zemnieku pāriešanu pareizticībā XIX gs. pirmajā pusē, valdības pasākumiem un pareizticīgo stāvokli XIX gs. otrajā pusē. Pareizticības ienaidnieki Baltijā nebeidzot arī tagad to vajāt, baidoties «...no tās garīgi politiskā spēka un jēdzienu «pareizticīgais» identificē ar jēdzienu «krievs».»⁴ Tādēļ īpašu vietu ziņojumā ieņem punkts par luterīgo mācītāju pretlikumīgo darbību. — Pirmā kārtā viņu kaitīgā darbība saistīta ar reliģiska rakstura pārkāpumiem: pārvešanu no pareizticības luterīcībā, pareizticīgo laulāšanu, kristīšanu utt. laikā, kad pareizticīgajiem tas noliegts, u. c. Manaseins apvairo veselu rindu mācītāju, kas kopš 1880. gada «pārvilinājuši» luterīcībā simtiem cilvēku, tā nodarot lielu ļaunumu pareizticībai. Luterānismu Manaseins nosauc par «karojošo luterānismu», kas uzbrūk pareizticībai, valdošo vācu aprindu atbalstīts, un apdraud to. Vāciešu — luterāņu pusē ir viss garīgais un materiālais spēks.

Īpaši šajā nodaļā Manaseins ziņo par luterāņu mācītāju politisko darbību. Bez vēsturiski izveidojušās mācītāju piedalīšanās zemes politiskajā dzīvē to veicina arī viņu vāciskā izcelšanās un baznīcas organizācija, «... kura tik cieši saistīta ar muižniecības iestādēm, ka var tikt uzlūkota par pēdējo sastāvdaļu.»⁵ Luterāņu garīdzniecība Baltijā vairāk nododas vācu kundzības saglabāšanai nekā iedzīvotāju garīgās labklājības nodrošināšanai. Šo mērķi tā realizē divējādi:

1) cenšas noslāpēt vietējos iedzīvotājos jebkādas nacionālās pašapziņas tieksmes, ģermanizējot tautu ar izglītības sistēmas palīdzību;

2) cenšas pieļaut vietējo tautu tuvināšanos krievu tautai, nicinot un apmelojot Krievijas likumus un valdību, radot nepatiku pret kopīgo tēvzemi.⁶

Manaseins plaši raksturo formas, kādās izpaužas luterāņu mācītāju politiskie protesti pret valdību: kronēšanas svētkos lauku mācītāji nenoturot dievkalpojumus, šajās dienās tie pat sūtīt savus kalpus lauku darbos; citi paziņojot, ka šīs dienas esot tikai krievu svētki. Vietalvas mācītājs Drebners pavalstnieku zvēresta

⁴ Turpat, 44. lp.

⁵ Turpat, 81. lp.

⁶ Turpat, 82. lp.

nodošanas laikā centies draudzes locekļus pārliecināt, ka viņi vienlaicīgi nodod zverestu Vidzemes muižniecībai.

Plaši Manaseins savā ziņojumā raksturo pareizticīgās baznīcas un garīdzniecības stāvokli revīzijas laikā. Te uzskaitīta vesela rinda grūtību, salīdzinot ar luterāņu mācītājiem un baznīcu: muižniecība nedod zemi baznīcu būvei, pareizticīgiem zemniekiem prasa augstākas rentes maksas vai pat neizrentē zemi, cenšas tiem atņemt iepērkamās mājas, no pareizticīgajiem daudzreiz ievāc nodevas arī luterāņu baznīcas labā, ir apgrūtināta pareizticīgo bērnu apmācība skolās. Arī pareizticīgo mācītāju materiālais stāvoklis ir ievērojami sliktāks — tiem ierobežota alga, nav valdīšanā apdzīvotas muižas utt.

Interesants ir materiāls par luterāņu baznīcas un muižniecības nostāju jautājumā par pastorāta zemju pārdošanu zemniekiem. Manaseins revīzijas laikā griežies pie Baltijas muižniecības un baznīcas organizācijām ar jautājumu par pastorāta zemju pārdošanas iespējām. Landrātu kolēģija un Konsistorija atbildējuši, ka noteiktu atbildi nevarot dot, jautājums esot jāapspriež; lai gan pēc viņu domām zemniekiem pēc zemes iepirkšanas nekādas vajadzības neesot.⁷ Kurzemes muižniecības komiteja izteikusies kategoriski p r e t zemes pārdošanu pastorāta zemniekiem. Garīdzniecībai nevarot samazināt ienākumus no tās zemēm. Bez tam pēc komitejas domām sakarā ar to, ka guberņā liela daļa lauku iedzīvotāju ir bezzemnieki, tad zināma rentnieku slāņa ilgāka saglabāšana novērsīšot augošās pretrunas starp saimniekiem un bezzemniekiem.⁸ Muižniecība liekulīgi apgalvoja, ka Kurzemes rentnieku stāvoklis esot nodrošināts, tie iekrājot lielus līdzekļus, ar kuriem tie dažkārt uzreiz varot izmaksāt mājas. Bez tam rentnieki nemaz tā nesteidzoties iepirkt mājas, jo nelaiimes gadījumā rentnieka risks esot daudz mazāks nekā saimnieka risks. Uz iebildumu, vai šāda politika neradīs pastorāta zemniekos iebildumus, Kurzemes muižniecība atbildējusi, ka kārtības nodrošināšanai valdības rīcībā esot jābūt citiem līdzekļiem, nevis meklēt izeju «... tautas masu alkatības apmierināšanā.»⁹ — Tā kā šie uzskati ir acīm redzami nepamatoti, Manaseins tos pat neiztirzā, bet ierosina piešķirt pastorāta zemniekiem tiesības izpirkt viņu zemes.

Ļoti vērtīgs ir ziņojuma X pielikums, kurā sakopoti materiāli par iestāžu un amatpersonu nepareizu un pretlikumīgu darbību. Jo vērtīgāks šis pielikums ir tāpēc, ka mūsu zemes arhīvos ir iznīcinātas vai gājušas bojā daudzas tiesu lietas un iedzīvotāju sūdzības un lūgumi, kas varētu dot šāda rakstura ziņas. Manaseins materiālus sakārtojis pēc šādas shēmas:

A) Par pagasta pārvaldi un pagasta rakstvežiem.

⁷ Turpat, 98. lp.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat, 99. lp.

B) Par muižas policiju.

C) Par augstāk stāvošo iestāžu (draudzes un apriņķa tiesu) uzraudzības trūkumiem un nepareizu rīcību attiecībā uz administratīvi saimniecisko daļu zemnieku pagastos.

D) Par kārtības tiesām, pils tiesām un pilsētu policiju.

E) Par zemnieku tiesām.

F) Par izmeklēšanu, ko veic policijas iestādes.

G) Par vispārīgo tiesas iestāžu nepareiziem spriedumiem.

Katra no šīm daļām satur vairākus revīzijā iegūtus piemērus. Lielu vietu pielikumā ieņem materiāls par tiesas amatpersonu nepareizu rīcību 1882. gadā Cēsu apriņķī, kur kārtības tiesnesis Kīters centās safabricēt lietu par «revolucionārajiem» tautskolotājiem, un materiāls par 1883. gada zemnieku nemieriem Ventspils apriņķa Sarkanmuižā. Tā kā atkārtot un apskatīt visa pielikuma materiālu mums šeit nav iespējams, varam norādīt tikai uz tiem pārkāpumiem, kādus ar piemēriem ilustrējis Manaseins:

1. Zemnieku pārvaldes amatpersonu stāvokļa patvaļīga izmaiņšana:

a) pagasta rakstveža lomas mākslīga pacelšana muižnieku kārtas interesēs,

b) zemnieku izvēlēto amatpersonu lomas samazināšana,

c) pretošanās zemnieku izvēlēšanai pagasta amatos.

2. Pienākumu nekārtīga izpildīšana, kā rezultātā pagastiem radušies materiāli zaudējumi.

3. Tiesas ļaunprātīga izmantošana muižnieku kārtas interesēs:

a) lietu izskatīšanas ļaunprātīga novilcināšana,

b) spriedumu diferenciacija attiecībā uz zemnieku un muižniekiem,

c) akla uzticēšanās muižas policijas liecībām,

d) pretlikumīga sodīšana ar miesas sodu,

e) nepamatota lietu ierosināšana,

f) viltotu dokumentu iesniegšana,

g) melīgu apsūdzību safabricēšana,

h) nepareizi izdarīta izmeklēšana tiesu lietās,

i) nepelnīti sodi zemniekiem, kas iesniedz par muižnieku sūdzības.

4. Muižas policijas tiesību ļaunprātīga izmantošana.

Kā rāda ziņojumā ievietotie piemēri, visi amatpersonu vai iestāžu pārkāpumi izdarīti muižniecības kārtas interesēs un visi tie vērsti pret vietējiem zemniekiem. Muižniecība nesamierinās ar to, ka tās rokās pilnīgi atrodas vietējā vara un tiesa. Tā vēl meklē visas iespējas apiet likumus un ļaunprātīgi izmantot varu un tiesu pret zemniekiem. Muižas policijas tiesības dod iespēju muižniecībai vienkāršus ekonomiska rakstura pārkāpumus pasludināt par

pretošanos varai, varas iestādēm un sodīt kā politiska rakstura pārkāpumus.

* * *

Iepazīstoties ar ziņojuma oriģinālu, kļūst skaidrs, kāpēc savā laikā no ziņojuma atklātībā parādījās tikai atsevišķas daļas. Lai gan arī publicētie materiāli skar būtiski svarīgus sociālekonomiskās iekārtas trūkumus, tajos tomēr nav izvirzīti vairāki politiski ļoti asi jautājumi. Publicētais materiāls raksturo tos pārkāpumus, ko savās interesēs izdarījuši muižnieki, nenodarot ar to politiskus zaudējumus valdībai. Bet ziņojuma daļās par pareizticīgās baznīcas lomu Baltijā, par izglītības politiku un valsts valodu atklāti izvirzīts jautājums par vācu baronu un mācītāju privilēģiju likvidēšanu, jo viņu darbība ir politiski kaitīga, tā nodara zaudējumus valdības interesēm Baltijā. Šāda materiāla publicēšanu katrā ziņā centās nepieļaut vācu muižniecība. Tas arī izdevās, tāpat kā sekmīgi izdevās panākt ziņojuma «nozušanu» no cara rakstāmgalda.

Bez šaubām, ka ticības un valodas jautājumi nebija svarīgākie un būtiskākie jautājumi valdības un vācu muižniecības attiecībās. Bet šajos jautājumos redzamāk izpaudās politiskā cīņa. Vietējie iedzīvotāji šai cīņā nostājās valdības pusē, jo naivi cerēja ar to gūt panākumus savā cīņā pret feodālisma paliekām Baltijā, kuras tiem simbolizēja viss vāciskais — gan vietējā vara, gan tiesa, gan reliģija, gan mācītāju politiskā darbība, gan vācu valoda.

Ne Manaseins, ne valdība nedomāja likvidēt feodālisma paliekas Baltijā, lai gan par to acīm redzami kaitīgo ietekmi laukos Manaseins savāca kļedzošu materiālu. Feodālisma paliekās valdība nesaskatīja neko sevišķu, jo tādas saglabājās arī Iekškrīvijā. Kā dadzis acī tai turpretī bija vācu baronu politiskās privilēģijas. Tāpēc revīzijā savāktajam materiālam vajadzēja tikai atvieglināt valdības cīņu pret šīm privilēģijām.

N. Manaseina ziņojuma nepublicētais materiāls liek izdarīt dažus secinājumus:

1) ziņojuma nepublicēto nodaļu un pielikumu materiāls ir neatsverams dokumentāls avots Baltijas sociālekonomiskās un politiskās dzīves pētīšanai 80-tajos gados;

2) senators N. Manaseins saņēma no valdības daudz detalizētāku programmu revīzijai, nekā to domāja līdz šim; tāpēc savātais materiāls jāvērtē kā šīs programmas realizējums, nevis Manaseina iniciatīvas rezultāts. Jāmaina Manaseina darbības novērtējums: ar savāko materiālu un iesniegtajiem priekšlikumiem Manaseins parāda sevi kā aktīvu reakcionārās pārkrievošanas politikas darbinieku, kas vismazāk domāja par zemnieku stāvokļa uzlabošanu.

Lit. redaktors *A. Ābele*
G. Rimjanseva

Лит. редактор *A. Абеле*
Г. Румянцева

S A T U R S

	Lpp.
✓ V. Kanāle, vēst. zin. kand. Latvijas buržuāzija ārzemju imperiālistu kalpībā (1939.—1940. g.)	3
✓ S. Levitāns, Latvijas komunistiskā prese cīņā par Latvijas brīvību un neatkarību fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940. g.)	21
A. Зиле, канд. ист. наук. Строительство социалистической культуры в Советской Латвии в 1919 году	51
✓ J. Rīpa, vēst. zin. kand. Strādnieku apdrošināšanas kampaņa Latvijā revolucionārās kustības uzplūdu gados	91
✓ J. Jonāne, Partizāņu cīņas pret kontrrevolūciju 1905.—1907. g. revolūcijā Latvijā	123
З. Духанова, канд. ист. наук. Борьба революционной социал-демократии за союз рабочего класса с крестьянством летом и осенью 1905 года	153
I. Greitjānis, Daži jautājumi par zemnieku un muižnieku attiecībām XIX gs. 80. gados Vidzemē un Kurzemē	183
A. Salmiņš, vēst. zin. kand. Jaunlatviešu polemika ar Baltvācu reakcionāro presi agrārajā jautājumā XIX gs. 60. gados	205
V. Aņisimova, Maiņas attīstība Latvijas PSR teritorijā m. e. I gadu tūkstoši	241,
G. Lukstiņš, doc. Vai Cezars pats ir sarakstījis ekskursu par galliem un germaniem komentāru VI gr. par Gallijas karu?	263
Pielikums.	
I. Greitjānis, Par senatora N. Manaseina revīzijas ziņojumu	279

27